

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ
КАФЕДРА СУСПІЛЬНИХ НАУК
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г. С. КОСТЮКА
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ М. В. ПТУХИ
УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ПСИХОЛОГІЇ БЕЗПЕКИ

ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ОСОБИСТОСТІ ДО ВИКОНАННЯ ЗАВДАНЬ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

Матеріали науково-практичної конференції
1 грудня 2022 року

Електронне видання

Київ - 2022

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
ГОЛОВНЕ УПРАВЛІННЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗС УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
ГУМАНІТАРНИЙ ІНСТИТУТ
КАФЕДРА СУСПІЛЬНИХ НАУК
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ ІМЕНІ Г.С. КОСТЮКА
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ДЕМОГРАФІЇ ТА СОЦІАЛЬНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІМЕНІ М. В. ПТУХИ
УКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ПСИХОЛОГІЇ БЕЗПЕКИ

ФІЛОСОФСЬКО-СОЦІОЛОГІЧНІ ТА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ
ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ ОСОБИСТОСТІ ДО ВИКОНАННЯ
ЗАВДАНЬ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ

Матеріали науково-практичної конференції
1 грудня 2022 року

Електронне видання

Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах (1 грудня 2022 р.). Міністерство оборони України, Національний університет оборони України. Київ : НУОУ, 2022. 283 с.

До збірника увійшли тези доповідей, що містять теоретичні та практичні результати наукових досліджень і розробок учасників науково-практичної конференції, присвячені проблемам підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах, психологічної допомоги, соціальної та медико-психологічної реабілітації учасників російсько-української війни, вдосконалення системи військової освіти.

Матеріали подані у авторській редакції. Відповідальність за науковий та літературний зміст опублікованих матеріалів несуть їх автори. Думки авторів можуть не збігатися з позицією редколегії.

Збірник матеріалів підготовлено до друку кафедрою суспільних наук гуманітарного інституту Національного університету оборони України.

Електронний варіант збірника розміщено на сайті та в електронній бібліотеці НУОУ:

<https://nuou.org.ua/nauka/confi/conf-fs-2022.html>

<http://adl.mil.gov.ua>

При передруку публікацій посилання на збірник обов'язкове.

Редакційна колегія:

Осьодло Василь Ілліч

начальник гуманітарного інституту Національного університету оборони України, доктор психологічних наук, професор, заслужений працівник освіти України, полковник (голова редакційної колегії)

Хміляр Олег Федорович

начальник кафедри суспільних наук Національного університету оборони України, доктор психологічних наук, професор, полковник (заступник голови редакційної колегії)

Грилюк Сергій Михайлович

начальник науково-дослідної лабораторії (соціально-гуманітарних проблем) кафедри суспільних наук Національного університету оборони України, полковник

Підпригора Ігор Іванович

старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії (соціально-гуманітарних проблем) кафедри суспільних наук Національного університету оборони України, доктор філософії (забезпечення військ (сил)), підполковник

ЗМІСТ

Коваль М. В.	ВІТАЛЬНЕ СЛОВО	8
Поздишев С. О.	ВІТАЛЬНЕ СЛОВО	9
Кремень В.Г.	ВІТАЛЬНЕ СЛОВО	10
ФІЛОСОФІЯ ВІЙНИ І МИРУ. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ УЯВЛЕНЬ ПРО ВІЙНУ І МИР. ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ		
Вітченко А. О.	Гуманістична місія ЗСУ в боротьбі з рашизмом.	11
Воронова Н. С.	Історія, культура, мистецтво – гуманітарна сфера під час війни (євроінтеграційний аспект).	13
Диптан А. Ю.	Вічні ланцюги війни та миру: сенсова філософія російсько-української війни.	16
Касьян Д. Р.	Реальність, що побудована на брехні в російсько-українському конфлікті – одна із форм ведення гібридної війни.	17
Осьодло В. І., Будагьянц Л. М.	Психологія і війна у концепції Гюстава Ле Бона.	20
Садох П. О., Базилевич А. Я.	Консолідована опінія спільнот світового українства на перемогу.	23
Філіпов В. К., Новікова В. Г.	Українське державотворення і особливості формування сучасної України: цивілізаційний і соціологічний аспекти.	26
Хміляр О. Ф.	Психологія доктрини десятої людини.	29
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ ВІЙНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ		
Бочаров М.М., Чайковський І.А., Корольчук М.С., Риженко Т.М.	Підхід до експрес-оцінювання функціонального стану воїнів Сил оборони України за допомогою мініатюрних кардіографів та «хмарного» аналітичного сервісу.	31
Лизогуб В. С., Юхименко Л. І., Хоменко С. М.	Психофізіологічні особливості чоловіків в умовах воєнного стану.	33
Мужанова Н. В.	Динаміка адаптаційних процесів підлітків в кризових ситуаціях їх життєдіяльності.	36
Сергета І. В., Пашковський С. М., Коваль Н. В.	Порівняльна характеристика формування асоційованих зі стресом захворювань у населення України та операторів безпілотних авіаційних комплексів.	40
Слюсаревський М. М.	Соціально-психологічний стан українського тилу в умовах повномасштабного російського вторгнення.	44
Храбан Т. Є., Сілко О. В.	Емоційний інтелект у рамках проблеми подолання бойового та військово-професійного стресу.	49
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ. ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я УЧАСНИКІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ		
Бадрак В. В.	Психологічна підготовка воїна як ключовий чинник цементування морально-бойового духу військ.	52
Безсмертна О. В.	Актуальні проблеми психологічної адаптації молодших офіцерів до бойових дій.	55

Гуляк У. М.	Психологічні механізми впливу стадного інстинкту на бойову активність військовослужбовців.	56
Деніжна С. О.	Особливості діяльності психологічної служби Збройних Сил в умовах воєнних операцій.	60
Добровольський Ю. Б., Ярмольчик М. О.	Підвищення рівня розвитку продуктивних копінг-стратегій у військовослужбовців Збройних Сил України.	63
Зорик І. В., Неурова А. Б., Романишин А. М.	Психолого-педагогічний супровід офіцерів-випускників ВВНЗ та військовослужбовців, котрі отримали первинне офіцерське звання.	65
Іллющенко С. Ю.	Рефлексивна компетентність офіцера Збройних Сил України як детермінанта його професійного розвитку.	68
Кальниш В. В.	Наслідки емоційного стресу та розвиток хронічної втоми за час тривалого перебування військовослужбовців в бойових умовах.	71
Кримець Л. В.	Формування психологічної готовності військовослужбовця відповідно до стандартів НАТО.	75
Личкова О. С.	Психологічна підготовка військовослужбовців як шлях мінімізації впливу бою на психічні процеси людини.	76
Маруцак М.	Адаптація військовослужбовців до виконання бойових завдань як актуальна психолого-педагогічна проблема.	78
Можарівський В. В.	Проблеми психологічного забезпечення у Збройних Силах України під час російсько-української війни.	81
Павлушенко С. М.	Емоційно-вольовий компонент фрустраційної толерантності оператора Сил спеціальних операцій.	84
Підпригора І. І., Деркач О. М., Кравчук М. О.	Теоретичні засади психологічної підготовки у Збройних Силах України.	87
Підпригора І. І., Грилюк С. М., Лисенко Д. П.	Деякі аспекти формування психологічної стійкості військовослужбовців.	90
Платонов В. М.	Професійний стрес у діяльності піротехніка ДСНС України.	97
Попович В. С.	Аспекти психологічної підготовки в системі формування бойових спроможностей сучасного воїна.	100
Рибчук О. Г.	Свідомість як поле бою у сучасній війні: український вимір.	102
Рудич К. В.	Психологічна підготовка льотного складу Повітряних Сил Збройних Сил України.	103
Саламон О. Л.	Комплексний фітнес для солдатів та їх сімей (Comprehensive Soldier and Family Fitness CSF 2), огляд програми і можливість її адаптації в Україні.	106
Смірнова Т.	Травми війни: досвід психологічного консультування.	110
Стасюк В. В., Дикун В. Г.	Особливості психологічної підготовки особового складу до можливого потрапляння в полон та поведінки у полоні.	112
Тробюк Н. Ю.	Комунікативна толерантність у діяльності військового психолога.	116
Українець В.М.	Сутність стресу за Г. Сельє.	118
Харитинський А. А.	Суб'єктивне благополуччя особистості офіцера в екстремальних умовах службово-бойової діяльності.	120

Черник П. П., Іванко С. М.	Чинники соціалізаційної «диверсії» молоді через медіазалежність.	123
Чорний Р. В.	Етапи процесу та суб'єкти реінтеграції учасників бойових дій.	125
Шашенков Д. М.	Значення психології діяльності в особливих умовах в воєнний та післявоєнний періоди.	127
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ТА РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ		
Бобко А. О., Островський І. П.	Психологічне зростання після пережитих травм.	129
Вінтоняк В. Ф., Васюкова Н.	Перша психологічна допомога в бойових умовах як профілактика ПТСР.	132
Грилюк С. М., Самарін Д. О.	Особливості психофізіологічної адаптації комбатантів до мирних умов.	134
Ковальчук О. П.	Особливості надання екстреної психологічної допомоги військовослужбовцям на ранніх етапах переживання психотравмуючої події.	135
Кулакевич М. І.	Декомпресія учасників бойових дій: етапи, умови, психологічні техніки.	137
Мірошниченко О. М.	Особливості надання першої психологічної допомоги засудженим та ув'язненим в умовах невизначеності.	141
Островська К. О., Лембей А. С.	Розпізнавання деменції в умовах польової психологічної клініки.	144
Поздишев С. О.	Організація психологічної допомоги військовослужбовцям: досвід США.	148
Перепелюк Т. Д.	Психологічна допомога населенню під час та після війни.	149
Ратушняк Р. М.	Власний погляд на проблеми психологічної допомоги та реабілітації учасників російсько-української війни.	151
Саламон О. Л., Ладейщикова М. Ю., Олещук А. О.	Кататимно-імагінативна терапія як метод роботи з психотравмою та ПТСР.	155
Самотуга В. М.	Актуальні проблеми психологічної допомоги та реабілітації учасників російсько-української війни.	157
Стецко В. М.	Особливості виникнення бойового стресу у військовослужбовців-учасників бойових дій.	160
Сулятицький І. В., Бобко А.	Український комплекс психотерапій постфронтового відновлення.	163
Тетерук С. М.	Актуальні проблеми психологічної реабілітації учасників російсько-української війни.	166
Тімченко М. В.	Вплив мікроклімату соляних печер на психічне та психологічне здоров'я професійних контингентів сектору безпеки та оборони України.	168
Тімченко О. В.	Шляхи підвищення ефективності медико-соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій.	171
Трачук С. П., Ткач А., Ясниська А.	Важливість психотерапії для осіб, які пережили травматичні події.	175
Триняк А. О.	Психологічна реабілітація військовослужбовців-учасників бойових дій.	177

Тютюнник Л. Л.	Активізація блукаючого нерва у подоланні стресу.	180
Шемчук О. М.	Медико-психологічна допомога та реабілітація учасників російсько-української війни.	182
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ ТА КАДРОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ (УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ) В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ		
Єсін Р.В.	Мотиваційні чинники професійної діяльності офіцерів Сухопутних військ ЗС України.	187
Московчук Д.Ю.	Деякі особливості проведення професійно-психологічного відбору у військових частинах Повітряних Сил в умовах функціонування правового режиму воєнного стану та особливості призову керівного складу.	189
Наливайко О.П., Москальов І. О.	Методичні аспекти забезпечення якісного професійно-психологічного відбору кандидатів для проходження військової служби у Державній спеціальній службі транспорту.	191
Олійник Л. В.	Морально-психологічне забезпечення освітнього процесу у вищому військовому навчальному закладі: виклики і перспективи.	194
Підпригора І. І., Черушева Г. Б., Наливайко Л. П.	Причини плинності кадрів у Збройних Силах України у 1991-2020 роках.	198
П'янківська Л. В.	Лідерство менеджера поліції в умовах війни.	202
ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ ТА ВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЙ (БОЙОВИХ ДІЙ) В ХОДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ		
Алещенко В. І.	Розвиток системи морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України на сучасному етапі.	204
Бельзецький Р. О.	Особливості морально-психологічного забезпечення бойового чергування Повітряних Сил Збройних Сил України в сучасних умовах.	207
Бурденюк В.В.	Особливості морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення операцій (бойових дій) в ході російсько-української війни.	210
Зінич М. А.	Вплив засобів масової комунікації на психіку людини.	213
Мозальов В. Є.	Канадський досвід переходу від військової служби до цивільного життя.	215
Наконечний В. Д.	Досвід діяльності структури морально-психологічного забезпечення Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова щодо формування у особового складу високого бойового духу та морально-психологічного стану у період підготовки та під час участі у бойових діях.	219
Невальонний Є. О.	Досвід організації морально-психологічного забезпечення виконання бойових (спеціальних) завдань в секторі оборони м. Києва.	221
Нестеренко Н. В.	Імідж сержанта Сухопутних військ Збройних Сил України.	223
Пащенко А. В.	Способи протидії військ (сил) негативному інформаційно-психологічному впливу.	228

Підпригора І. І., Грилюк С. М.	Моральна готовність військовослужбовців Збройних Сил України: до питання співвідношення понять, змісту і складових.	231
Побережнюк О. В.	Аспекти військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України.	237
Полтєва Н. В.	Феномен лідерських якостей командирів військових підрозділів Збройних Сил України.	239
Талаур С. Є.	Підхід до оцінювання морально-психологічного стану особового складу.	241
Храбан Т. Є., Дідурик А. І.	Концепція емоційного інтелекту у ракурсі військової перспективи.	243
Черевичний С. В.	Деякі проблемні питання в організації морально-психологічного забезпечення у новосформованих військових частинах.	246
ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ. СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ. ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ВВНЗ У ХОДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ		
Арістархова М. С.	Сучасні підходи до визначення поняття міжкультурна компетентність майбутніх викладачів вищих військових навчальних закладів.	248
Голда М. А.	Мотивація до підвищення професійної компетенції викладачів ВВНЗ на рівні потреб сучасності.	250
Горобець В. Ю.	Вимоги та підготовка офіцера-лідера.	251
Жукова Г. В., Булгакова Т. М.	Суть позаакадемічної освіти військових фахівців.	253
Красницька О. В.	Красномовство викладача.	256
Кузьменко А. О.	Особистісно-суб'єктний підхід у сучасному освітньо-науковому процесі підготовки здобувачів третього рівня освіти.	258
Микитюк Н. М.	Поняття професійної підготовки магістра військового управління.	260
Рибчук О. О.	Педагогічне діагностування у системі внутрішнього забезпечення якості вищої освіти ВВНЗ.	262
Скрипнікова В. О.	Методичні рекомендації щодо впровадження моделі розвитку міжкультурної компетентності майбутніх магістрів військового управління.	264
Снігур Л. А., Остапчук Т. С., Слівінський Я. С.	Психолого-націологічні основи удосконалення теоретико-методологічних засад професійної військової освіти.	268
Сова М. О.	Формування психологічної готовності майбутніх військовослужбовців до бойових дій.	271
Філіпов В. К.	Філософська методологія сучасної освіти.	275
Ярошов М. І.	Сучасні погляди на підготовку військових фахівців в умовах комп'ютерно-орієнтованого навчального середовища.	276
АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ РОБОТИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В ХОДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ		
Дробіна І. О.	Морально-правові аспекти нагородження волонтерів, які надають волонтерську допомогу Збройним Силам України.	279

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні учасники науково-практичної конференції!

Щиро вітаю Вас у стінах провідного вищого військового навчального закладу України!

У сьогоднішніх надскладних умовах, коли від Збройних Сил України значною мірою залежить майбутнє нашої держави, надзвичайно актуальними є питання формування психологічної стійкості і психологічної готовності військовослужбовців, морально-психологічного стану військових підрозділів, надання психологічної допомоги та медико-психологічної реабілітації. Усе це потребує нових знань і узагальнення вже набутого досвіду. Бо це знання дасть нам силу в подальшій боротьбі, стане нашою зброєю. Для ворога сила – це тільки ракети та ядерні боєголовки. Для нас сила – у філософії, психології, ментальності, вірі. Немає таких ракет, які здатні зламати нас. Маємо перемагати, і перемагати розумно.

Сьогодні, в умовах протистояння широкомасштабній російській агресії, як ніколи виникає необхідність філософського осмислення російсько-української війни, цілеспрямованого дослідження різних аспектів психології війни та впровадження одержаних наукових результатів у теорію і практику діяльності військ (сил). Реалії сучасності вимагають обговорення набутого досвіду, його ретельного аналізу та використання в освітньому процесі для формування військового лідера, здатного протистояти соціально-психологічним та інформаційним викликам сучасної війни і вести за собою підлеглих до перемоги.

Проведення наукових форумів із зазначеної проблематики стало доброю традицією Національного університету оборони України. Конференція, яка щорічно проводиться у стінах гуманітарного інституту, стала інтегруючим полем дослідницьких зусиль філософів, психологів, соціологів, освітян, фахівців інших галузей – усіх, кому не байдужі проблеми психологічного забезпечення та збереження психічного здоров'я учасників російсько-української війни, психологічної допомоги та реабілітації наших воїнів.

Впевнений, що запропоновані на конференції практичні рекомендації будуть сприяти наближенню нашої перемоги. Сподіваюсь, що Національний університет оборони України і надалі слугуватиме платформою для консолідації дослідницького потенціалу науковців нашої держави.

Бажаю всім натхнення, творчої праці та результативних наукових дискусій!

Слава Україні!

Михайло Коваль, начальник Національного університету оборони України,
доктор військових наук, генерал-полковник

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні учасники!

Щиро вітаю Вас з початком роботи науково-практичної конференції «Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах» яка вже багато років поспіль відбувається у стінах Національного університету оборони України.

Зараз в Україні відбувається вирішальна битва за свободу. Своєю незламністю і силою духу в боротьбі з російським агресором наші воїни змінили світ, змінили хід історії. Успіхи української зброї на полі бою багато в чому залежать від морально-психологічного стану наших військовослужбовців, їхньої психологічної стійкості, здатності переносити величезні фізичні та психічні навантаження, долати страх і зберігати волю до перемоги. Змінюючи світ, наші воїни під впливом стресорів бою змінюються самі, виснажують свої сили і часто самі потребують кваліфікованої допомоги, підтримки та реабілітації.

І нам як науковцям потрібно зробити ще дуже багато, щоб перемогти у цій битві за життя. Питання психологічного забезпечення під час російсько-української війни, особливості збереження психічного здоров'я наших воїнів, проблеми психологічної допомоги та реабілітації – далеко не повний перелік актуальних напрямів досліджень учасників конференції.

Шановні науковці! Сьогодні ми з Вами повинні думати тільки про те, як перемогти. Перемогти як на полі бою, так і в науковій сфері, виробивши передові підходи до формування психологічної готовності, вирішуючи актуальні проблеми психологічної допомоги та реабілітації.

Розраховую на те, що сьогоднішня зустріч дасть змогу обмінятися позитивним досвідом, а напрацьовані рекомендації й пропозиції будуть затребувані на практиці.

Щиро бажаю учасникам конференції продуктивного професійного спілкування, творчої наснаги і нових досягнень в їх шляхетній справі!

Слава Україні!

Сергій Поздишев, заступник начальника Національного університету оборони України, кандидат психологічних наук, генерал-майор

ВІТАЛЬНЕ СЛОВО

Шановні колеги!
Шановні військові! Друзі!

Від імені Національної академії педагогічних наук України щиро і сердечно вітаю з початком роботи конференції, яка присвячена актуальним проблемам сьогодення. Мені приємно, що співorganizатором конференції є Інститут психології імені Г. С. Костюка.

Проблема підготовки людини до дій в особливих умовах під час російсько-української війни, є багатоаспектною, починаючи з розуміння причин цієї війни – шовіністичної традиції російської нації, невизнання права українців на самостійність як народу і право мати свою державу, «пострадянський синдром» і усвідомлення росіянами колишнього срср як правонаступника царської росії, російський реваншизм, особисті якості володимира путіна.

Сьогодні весь український народ згуртувався у справі супротиву агресору. 30 років незалежності не були марними у справі формування свідомості українців. Сьогодні Україну боронять ті, хто здобував українську освіту. Адже сучасна українська освіта докорінно змінилась – сьогодні вона готує особистість, здатну до самостійного усвідомлення ситуації і відповідних дій. Віддаю належне військовій освіті. Те, що українські військовослужбовці успішно ведуть боротьбу на фронтах, а їхні командири управляють військами відповідно до вимог сучасності – все це заслуга військових педагогів.

Сьогодні важливим аспектом є застосування спеціальних знань щодо морально-психологічної підтримки наших воїнів. У цьому ми повинні опиратися як на власний досвід збройної боротьби, так і досвіді інших країн.

Україна переживає важкі часи. Схиляємо голови перед пам'яттю усіх, хто загинув на фронтах. Маємо віддати належне їм і їхнім родинам.

Щиро дякую Вам за самовіддану працю! Запевняю Вас, що Національна академія педагогічних наук України готова співпрацювати з усіх питань, які важливі для захисту України, підготовки наших військовослужбовців.

Слава воїнам Збройних Сил України!
Слава Україні!

Василь Кремень, президент Національної академії педагогічних наук України, доктор філософських наук, професор, академік Національної академії наук України, дійсний член (академік) Національної академії педагогічних наук України

ФІЛОСОФІЯ ВІЙНИ І МИРУ. СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ ЗМІСТ УЯВЛЕНЬ ПРО ВІЙНУ І МИР. ФІЛОСОФСЬКЕ ОСМИСЛЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

*Вітченко А.О., професор кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України,
доктор педагогічних наук, професор*

ГУМАНІСТИЧНА МІСІЯ ЗСУ В БОРОТЬБІ З РАШИЗМОМ

Онтологічним викликом, загрозою самому існуванню світової цивілізації виступає російський фашизм (рашизм), що становить собою різновид тоталітарної фашистської ідеології, симбіоз фашизму і сталінізму. Він визначає сутність і спрямованість владного режиму сучасної Росії, що спирається на ідеї великоросійської вищості та домінування росіян у двополярному світі. Основна мета рашизму знайшла відображення у путінському риторичному запитанні, сформульованому в інтерв'ю для фільму В. Соловйова «Світопорядок 2018»: «...а навіщо нам такий світ, якщо там не буде Росії?». Хоча очільники Кремля, путінські пропагандисти заперечують свою прихильність до фашистської ідеології, вони активно використовують її прийоми в інформаційній війні задля досягнення таких завдань:

дискредитація української влади і ЗСУ;

зміцнення власних позицій на тимчасово окупованих територіях;

відволікання уваги громадськості від наслідків російської окупації;

контрпропаганда;

дегуманізація росіян, формування образу ворога – українського націоналіста, бандерівця, який «зрадив братній російській народ» і «перейшов на службу американському імперіалізму».

Деградація російського суспільства в умовах путінізму негативно позначилася на морально-психологічному стані ЗС РФ, що характеризується стрімким поширенням егоцентризму та ціннісного релятивізму, відсутністю взаємодовіри і взаємоповаги у військових підрозділах, низьким культурним рівнем військовослужбовців. Компенсацією необхідних «захисникам Вітчизни» особистісних і професійних якостей стали неконтрольована агресія, лють і злоба, що перетворили росіян на неоварварів.

Всупереч офіційно поширеному Кремлем твердженню про те, що Росія воює не з українським народом, а з так званим «київським режимом», російські окупаційні війська залишають по собі прямі докази того, що вони ведуть тотальну війну на знищення всього українського – історії, мови, літератури, освіти, науки, пам'яті предків... Чого варті самі лише факти прицільного розстрілу російськими окупантами пам'ятника Т. Шевченку в селищі Бородянка Київської області або нищівного бомбового удару по музею Г. Сковороди в селі Сковородинівка на Харківщині.

Під впливом путінської пропаганди, яка протягом двох десятиліть карбувала у свідомості росіян образи ворогів – американських імперіалістів, європейських лібералів і глобалістів, єврейських космополітів, українських націоналістів-бандерівців тощо, у Росії сформувався «антизахідний синдром», основними проявами якого стали різко негативне ставлення до західних ідеалів і цінностей, ізоляціонізм, ксенофобія, неосталінізм, агресивний мілітаризм і реваншизм. Військовослужбовці ЗС РФ, які у складі окупаційних військ зайшли на українську землю, побачили наблизений до європейського життєвий уклад і зіткнулися з ментальним неприйняттям «руського миру», вдалися до звичайного варварства, щоб помститися за власну нікчемність, продемонструвати торжество сили й ненависті до того, що уособлює собою цивілізований світ – законності, правопорядку, поваги до прав і свобод

людини тощо. Саме на варварському характері дій російських окупантів і жорсткій деградації народів Росії, які своєю зневагою до демократії, віроломством і жорстокістю кинули виклик західній цивілізації, акцентував увагу світового співтовариства Президент України В. Зеленський у своєму відеозверненні від 7 травня 2022 року: «Російській армії тільки вбивати і руйнувати. Одеса, Харківщина, Донбас – їм все одно... Це варварство, яке має ракети, але немає нічого з того, що робить людей людьми. Такі дії російських окупантів, особливо напередодні Дня пам'яті жертв Другої світової війни, Дня перемоги над нацизмом, мають нагадати кожній державі і кожному народові, що неможливо один раз і назавжди перемогти зло. На жаль, зло має властивість повертатися, коли люди не поважають права інших людей, зневажають закон і руйнують культуру. Саме це сталося з РФ» [2].

Повністю поділяємо обрані Г. Маляр критерії для кваліфікації дій російських окупантів, які внаслідок своєї військової поразки і руйнування стратегії блицкригу в Україні навесні 2022 року задіяли тактику масових руйнувань, убивств і гвалтувань, щоб залякати мирне населення і тим самим спричинити гуманітарну кризу, за допомогою терору змусити українців капітулювати. Ворог виявився і жорстоким, і підступним, і диким, як це не парадоксально звучить для першої чверті XXI століття. Але не тільки він випробовує українське воїнство. Як слушно з цього приводу висловилося Г. Маляр, «...ми повинні перемогти і залишитися при цьому цивілізованими» [3].

Гуманізм ЗСУ виявляється у декількох визначальних позиціях. Перш за все у стратегії і тактиці ведення збройної боротьби. Якщо російська армія нав'язує тотальну війну з масовими вбивствами та руйнуваннями, власними терористичними діями провокує ненависть і злобу, то українські військовослужбовці не уподібнюються ворогу, не наслідують його тваринну лють і жорстокість. Саме тому звільнення тимчасово захоплених рашистами територій здійснюється шляхом точкових ударів, поступового витіснення противника, без застосування небезпечних для цивільної інфраструктури, мирного населення засобів вогневого враження. Достатньо порівняти звільнення ЗСУ м. Херсон із діями російських окупантів, які вщент знищили непокірні українські міста Маріуполь, Рубіжне, Попасну, Лиман Северодонецьк. По-друге, українські військовослужбовці неухильно дотримуються міжнародного гуманітарного права, гідно поведучись із військовополоненими росіянами. Нарешті, по-третє, гуманізм військовослужбовців ЗСУ виявляється у самосприйнятті та самоповазі, завдяки яким кожен відчуває власну людську гідність і честь, усвідомлює своє призначення в тому, щоб захищати, звільняти, допомагати співвітчизникам, приносити мир і свободу в їхні оселі, пошматовані російськими завойовниками, адептами «руського миру».

Російський гуманізм – це оксюморон на кшталт «живого трупа» (за Л. Толстим). За імперсько-радянською традицією, росіяни лише декларують любов до людини і турботу про неї, використовують цей принцип західного світоустрою як засіб ідеологічної боротьби, який скомпрометував себе задовго до падіння СРСР. Наслідуючи радянське минуле в усіх його найогидніших проявах, кремлівські пропагандисти вдаються до прямих аналогій між агресією проти України і боротьбою проти нацизму у Другій світовій війні, подають звірства псковських десантників у м. Буча як подвиг, удостоєний найвищих російських нагород. Такого публічного приниження і ганьби російська армія не знала з часів Чеченської війни.

Порівняно з рашистським псевдогуманізмом гуманізм захисників України є діяльним, втілюється в різних формах життєдіяльності: «Перш за все він виявляється в активній життєвій позиції українських воїнів, позитивному ставленні до побратимів та мирного населення, гуманному поводженні з військовополоненими. Військовослужбовці ЗСУ не тільки зі зброєю в руках боронять рідну землю від російських загарбників, рятують життя тих, хто потрапив під ворожий вогонь і потребує захисту, але й налагоджують комунікацію та співпрацю з громадськістю, допомагають нужденним співвітчизникам оговтатись від навали «путінської

орди», подолати спричинені війною стресові стани й розлади, повірити в перемогу добра над злом і можливість повернення до мирної праці» [1, с. 86].

Складність місії ЗСУ у війні двох цивілізацій полягає в тому, щоб, з одного боку, довести свою моральну, інтелектуальну та фізичну перевагу над армією російського агресора, а з іншого – зберегти свою приналежність до західної цивілізації, її демократичних гуманістичних цінностей, що в умовах тотальної дегуманізації противника є вкрай нелегкою справою. Успішна реалізація цієї місії потребуватиме злагодженої взаємодії та координації дій ЗСУ із державними органами влади, громадськими організаціями, волонтерським рухом, західними партнерами, щоб звести нанівець будь-які спроби РФ спалювати ідеї цивілізаційної єдності демократичного світу в боротьбі з рашизмом, захисту людських прав і свобод від російського тоталітаризму і неоварварства.

Список використаних джерел

1. Вітченко А. О. Дієвий гуманізм захисників України як протипага рашизму. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2022. № 1 (103). С. 78–90. DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2022-103-1-78-90>

2. Зеленський: російська армія – це «варварство, яке має ракети». URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-zelensky-armiya-rf/31839126.html> (дата звернення: 16.11.2022).

3. Це війна цивілізації і дикого середньовічного варварства – Ганна Маляр. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2022/04/04/cze-vijna-czivilizaczii-i-dikogo-serednovichnogo-varvarstva-%E2%80%93-ganna-malyar/> (дата звернення: 16.11.2022).

Воронова Н.С., професор кафедри філософії, історії та соціально-гуманітарних дисциплін Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет», доктор педагогічних наук, доцент

ІСТОРІЯ, КУЛЬТУРА, МИСТЕЦТВО – ГУМАНІТАРНА СФЕРА ПІД ЧАС ВІЙНИ (ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИЙ АСПЕКТ)

Заздалегідь спланована збройна агресія Росії проти України розпочалася 20 лютого 2014 року з військової операції збройних сил Російської Федерації із захоплення частини території України – Кримського півострова. Здійснивши тимчасову окупацію Автономної Республіки Крим та м. Севастополь, Кремль перейшов до наступного етапу – війни на українському Донбасі. Підрозділи російського спецназу та інших збройних формувань РФ, російські військові «у відпустці» та військові радники захопили місцеві органи влади, поліцейські відділки, військові об'єкти України в окремих районах Донецької і Луганської областей України. Досягнуті в подальшому за посередництва ОБСЄ, а також Німеччини і Франції Мінські домовленості та домовленості у «Нормандському форматі», з першого ж дня не виконувалися Росією, яка замість їх імплементації намагалася замінити процес мирного врегулювання та зусилля, спрямовані на те, щоб покласти край війні, наданням «особливого статусу» створеним нею квазі-державним утворенням. Розпочавши збройну агресію проти України, Росія порушила фундаментальні норми й принципи міжнародного права, низку двосторонніх і багатосторонніх договорів та угод.

Починаючи з листопада 2021 року, Російська Федерація активно накопичувала війська на кордоні з Україною як зі свого боку, так і з боку Білорусі, запевняючи при цьому у відсутності

будь-яких намірів атакувати Україну. 21 лютого 2022 року Росія офіційно «визнала» «державами» створені в окремих районах Донецької та Луганської областей України терористичні утворення «Луганська народна республіка» та «Донецька народна республіка». 24 лютого 2022 року президент РФ оголосив початок так званої «спеціальної військової операції» під приводом здійснення «демилітаризації та денацифікації України». Після цього, близько четвертої години ранку, були здійснені ракетні удари по всій території України, а російські війська здійснили широкомасштабне вторгнення на територію нашої держави, увійшовши з боку РФ, Білорусі та тимчасово окупованого Кримського півострова.

Важливим елементом протидії агресору стали спільні політико-дипломатичні зусилля міжнародного співтовариства. У рамках міжнародних організацій та на двосторонньому рівні були прийняті численні документи та рішення на підтримку територіальної цілісності України у рамках міжнародно-визнаних кордонів. Найбільш ефективним інструментом тиску на державу-окупанта стали політичні та економічні санкції, які були спрямовані на те, щоб примусити РФ сісти за стіл переговорів. Водночас, реального бажання врегулювання збройного конфлікту політико-дипломатичним шляхом з боку РФ світ так і не побачив. Європейська спільнота здійснює безпрецедентну підтримку України, як на міжнародному, так і на локальних рівнях. Найпотужнішою підпорою українцям стала сусідня країна – Польща. Велика кількість громадських, державних організацій намагаються підтримати українців у різних сферах.

Благодійна діяльність в сучасних умовах розвитку освіти, культури, ринкової економіки, громадянського суспільства та соціальних ініціатив, набула великого розмаху у вигляді меценатства й підтримки через надання грантів, пожертв, стипендій, матеріальних, інформаційних ресурсів. Поширення благодійності та набуття нею форми організованої діяльності сприяло виникненню фандрейзінгу – науки про планування й упорядкування дій, що допоможуть організовано діяти як меценатам, так і бенефіціарам. Практика надання ґрантів українським науковцям в галузі освіти, мистецтва, історії та культури досить незначна. Адаже європейські, американські інституції намагаються підтримати матеріально переважно фахівців з прикладних наук. Метою дослідження вважаємо висвітлення та аналіз діяльності урядових та неурядових європейських взагалі, та польських організації зокрема, які націлені на надання фінансової допомоги в історико-культурній сфері.

Міжнародна програма «House of Europe. Stand with Ukraine. Підтримка від ЄС для українців: сфери культури та освіти» надає перелік корисних вебінарів від House of Europe. Наприклад, індивідуальні програми та резиденції для професіоналів зі сфери культури: House of Europe. Фахівці з фандрейзінгу, меценати, благодійники влаштовують вебінари з освіти, культури, мистецтва, де обговорюють наступні питання: навіщо брати участь у міжнародних програмах та резиденціях; де шукати індивідуальні програми та резиденції; з чого складається стандартний пакет документів та які особливості підготовки кожного з них (CV, портфоліо, біографія, мотиваційний лист, презентація проєкту); що слід враховувати під час подачі документів – поради та лайфхаки; чого очікувати під час проходження програми, стажування, резиденції. Спікерами виступають менеджери ґрантів, перекладів, міжнародних навчальних подорожей та резиденцій House of Europe, відповідальні за реалізацію програми міжнародних розміщень та впроваджень House of Europe. Зазвичай вебінари безкоштовні, проте заздалегідь слід реєструватися за відповідними посиланням, як наприклад: <https://forms.gle/uTnD2MNWV13dcQhv7>. В ході зустрічей плануються цікаві освітньо-мистецькі події, як от Q&A сесія. Участь береться на конкурсній основі.

Програма «ARTISTS AT RISK (AR)» - міжнародна організація для митців, які перебувають під загрозою. Організація ARTISTS AT RISK працює в галузі мистецтва та прав людини. ArtistsatRisk (AR) займається пошуком та підтримкою художників та діячів культури, переслідуваних державою; сприяє їх безпечному виїзду з країн походження та розміщення в

«резиденціях AR-Зона Безпеки» (AR-Safe Haven Residencies), а також керування пов'язаних з ними проектів, таких як AR Павільйон. Прийом заявок триває безперервно, призначений для діячів культури, що перебувають, також, в умовах ризику. Заявки можуть бути подані у будь-який час. Фахівці в галузі мистецтва, наражені на ризик неприпустимого придушення свободи самовираження, переслідування або політично мотивованих загроз свободі, можуть звертатися за посиланням artistsatrisk.org/apply/; artistatrisk@gmail.com.

Artists at Risk (AR) запрошує AR-резидентів як професіоналів у галузі мистецтва. AR-резиденції дозволяють практикуючим фахівцям «перепочити» від реалій життя на батьківщині або використовувати програму як крок для переорієнтації свого професійного життя. Відбір резидентів Artists at Risk (AR) здійснюється на основі перевірки біографії фахівцями з різних галузей мистецтва та відповідних регіональних та міжнародних комісій з прав людини; рекомендацій; а також консультацій з Експертною Радою AR щодо можливостей розміщення AR-резидентів.

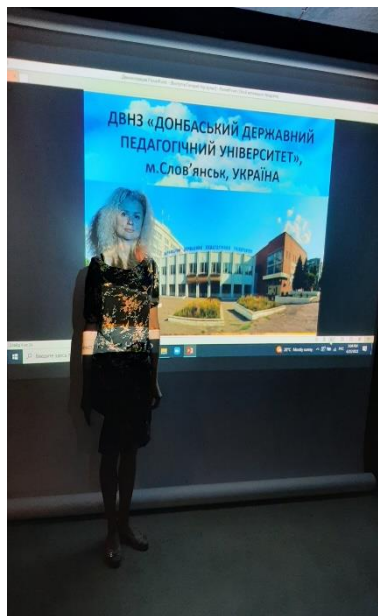

фото. IP Group, Wrocław, Poland

Сфера діяльності Artists at Risk (AR). Artists at Risk (AR) /Художники в Небезпеці/, позиціонує себе як міжнародна організація, що активно зростає. Розширюючи свою діючу програму резиденцій, розпочату в Гельсінкі, вона створила резиденції AR-Safe Haven у 19 локаціях у 16 країнах. Незважаючи на те, що Artists at Risk (AR) була першою резиденцією у своєму роді, присвяченою образотворчому мистецтву, вона з самого початку приймала кандидатів та інших творчих областей, включаючи кінематограф, театр і танець. Як міжнародна мережа резиденцій, що включає тісну кураторську підтримку Artists at Risk (AR) залишається унікальною установою. У координації з партнерами та іншими мережами, вони будують горизонтальну мережу AR-Safe Havens по всьому світу, захищаючи права митців, схильних до ризику.

Artists at Risk (AR) є Perpetuum Mobilezation. Perpetuum Mobile (PM) – заснована Івором Стодольським та Марітою Муукконен. Мають кураторську платформу, яка об'єднує мистецтво, практику та дослідження. Perpetuum Mobile розробляє довгострокові тематичні проекти, які включають конференції, воркшопи, резиденції, виставки, фестивалі, публічне та вуличне мистецтво, публікації, фільми та new media. Тематичні проекти включають Re-Aligned Project, Perpetual Romani Pavilion, Perestroika Project, Arts Assembly, Artists at Risk (AR), Perpetuum Labs, Sino-Fi, Pluriversity, Mobile Talks and Ecologists at Risk (ER). PM активно працює як у скандинавських та європейських країнах, так і на міжнародному рівні.

Ця організація знайшла мене сама, завдяки моїм постам в мережі Facebook, активній громадянській та патріотичній позиції. Вони самі зателефонували мені в Messenger, з цього і почалося наше спілкування. Відбір тривав на протязі трьох місяців, були співбесіди, з'ясовувалося моє місцезнаходження, обставини перебування, і, головне, що я можу запропонувати тій організації, яка погодиться виступити Hosting institution. Почався складний процес пошуку Hosting institution у місті Wrocław, Polska.

Так, я почала співпрацювати з IP Studio, Wrocław. IP Studio, Wrocław – це простір для діяльності на межі візуального та перформативного мистецтва, музики, кіно, архітектури та літератури. Започаткований у 2014 році членами міждисциплінарного формування IP Group, він став основою для реалізації проектів, що межують із мистецькою та дослідницькою творчістю. IP Studio орієнтована на організацію заходів, що виходять за межі загальнодоступної культурно-мистецької програми, тому у своїй діяльності сприяє розвитку та злиттю різних сфер творчої думки та повсякденного життя з мистецькою практикою та

теоретичним дискурсом. IP Studio – студія внутрішньо лабораторної діяльності та місце, відкрите для презентацій вистав та фільмів, концертів, семінарів та майстер-класів. Наразі IP Studio включає галерею, студію перформансу, а також мультимедійні та аудіовізуальні студії. Особлива подяка за можливість співпраці - Lena Shulga, Ukraine Solidarity Team, Artists at Risk (AR) та Dominika Kluszczyk, менеджер проекту та куратор IP Group / IP Studio.

Написано рецензію на дипломну роботу «Obszary czułe – dotyk jako naturalny sposób komunikacji» Julia Czerwińska, aktualnie studentka trzeciego roku na kierunku Mediacja Sztuki na Akademii Sztuk Pięknych we Wrocławiu. Була й інша співпраця. Фіналом співробітництва стала моя презентація на тему «ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ». Європейцям було представлено найкращі зразки з історії української культури і мистецтва. Намагалась розповісти про них цікаво та неупереджено. Думаю, це мені вдалося.

Диптан А. Ю., здобувачка психолого-педагогічного факультету комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

ВІЧНІ ЛАНЦЮГИ ВІЙНИ ТА МИРУ: СЕНСОВА ФІЛОСОФІЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

У воєнний час теоретичні проблеми природи війни і миру стають практичними, завдяки своєму виміру. Потребує осмислення досвід російсько-української війни, яка стала ключовим фактором змін у системі міжнародної безпеки. Повномасштабне та занадто жорстке вторгнення Російської Федерації до України кардинально змінили уявлення спільноти міжнародного рівня про стабільність миру в Європі. Війна змусила переглянути уявлення про природу сьогоденного конфлікту. Припущення про зменшення зростання основної фази війни виявилися передчасними.

Питання про філософські бачення російсько-української війни та її суть наразі є доступними та відкритими для нашого суспільства. Припущення про те, що сучасна війна стала створенням для зменшення ролі звичайних озброєнь і залишення «танкових боїв» в минулому, виявилися точно передчасними. Також не матеріалізувалося поширене бачення про те, що недавні конфлікти ведуться радикальними, та зовсім іншими способами, з дедалі меншим смертоносним насильством.

Філософія російсько-української війни супроводжується постійними спробами зазирнути в сенс подій, що сталися з нами, за змістовністю у війнах минулого. Пошуки історичних закономірностей є одночасно спробою знайти пояснення та спробою зменшити хаос невизначеності, властивий війні. За цим часто стоїть невисловлене бажання, навіть у аналітиків, знати майбутнє – робити прогнози на основі аналогій з минулого. Масштаби нинішньої війни вражають, тому ми намагаємось шукати аналогії в Першій та Других світових війнах, і в додаткових збройних конфліктах. Однак подібності окремих елементів у минулих війнах недостатньо, і спроби знайти аналогії з історії супроводжуються запереченням їх історичної достовірності.

У телезверненні в ніч на 24 лютого 2022 р. президент РФ оголосив про початок «спеціальної військової операції» проти України та її народу, виправдовуючи свій злочин необхідністю «денацифікації» київського «фашистського режиму» та «нацистських формувань», які нібито здійснювали та продовжують робити «геноцид», хоча ці слова дійсності в ніякому разі не відповідають.

На початку вторгнення, за хронологією подій ми бачимо РФ не досягла початкової мети – блискавичного захоплення Києва та зміни української влади. Використовуючи саме термін «денацифікація» та «нацизм» щодо України, Кремль твердота чітко намагався переконати

весь світ, що сучасна Україна є аналогом нацистської Німеччини.

У вимірі філософських відносин за результатом аналізу сьогоденних військових дій, можна сказати, що обмеження агресивних рухів, спроможних порушити світові або регіональні баланси, відносини владного типу – міждержавні залежності та впливи. У таких умовах безпека країни може бути гарантована міжнародною спільнотою, союзом з іншою, потужнішою державою через систему колективної безпеки тощо. Тому, ідея миру полягає у встановленні дієвих механізмів активного реагування на ситуації, що призводять до врегулювання російсько-українського конфлікту, базуючись на понятті сенсу та напрямку філософії в цій справі.

Список використаних джерел

1. Парахонський Б., Яворська Г. Онтологія гібридної війни: гра прихованих смислів. Стратегічна панорама, 2017.
2. У держдумі рф пропонують поставити Польщу «в чергу на денацифікацію». URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3482696-u-derzdumi-rf-proponuut-po...> [дата звернення: 13 травня 2022].
3. Lucas, Edward. We need different experts to crack Russia. The Times. URL: <https://www.thetimes.co.uk/article/we-need-different-experts-to-crack-r....> [дата звернення: 12 червня 2022].
4. Galston, William A. How the Ukraine War Changed History. WSJ. Opinion. URL: <https://www.wsj.com/articles/ukraine-war-changed-history> [дата звернення: 3 Травня 2022].

Касьян Д. Р., слухач гуманітарного інституту Національного університету оборони України, старший офіцер відділу внутрішніх комунікацій та інформаційного супроводу військ (сил) управління морально-психологічного забезпечення Адміністрації Державної спеціальної служби транспорту

РЕАЛЬНІСТЬ, ЩО ПОБУДОВАНА НА БРЕХНІ В РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОМУ КОНФЛІКТІ – ОДНА ІЗ ФОРМ ВЕДЕННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ

Дев'ять місяців жахливої, безжалісної, нікому з українців не потрібної російсько-української війни. Сьогодні, спираючись на дані багатьох авторів відомих видань можна розмірковувати над тим, що саме стало приводом для розв'язання кривавої агресії в центрі Європи, які були плани «путінського режиму» та як вони подавались пересічним мешканцям «глибинного народу» рф, а також західному істеблішменту, через контрольовані агресором засоби масової інформації, особисто путіним та різними публічними особистостями.

Сучасні збройні конфлікти носять характер гібридних війн, які поєднують традиційні (зброю) і нетрадиційні (інформаційний вплив) методи ведення війни. Масове застосування останніх отримало назву інформаційної війни. Головна її мета – вплив на свідомість і поведінку людей за допомогою маніпулювання інформацією, щоб змусити їх мислити і діяти в інтересах агресора. Увага громадськості розслабляється за допомогою яскравих розважальних шоу, зосередженні на другорядних подіях тощо. До арсеналу інструментів інформаційної війни входять: політична пропаганда, дезінформація, технології викривлення інформаційного простору, використання компроматів, інформаційного бруду, неправдивої інформації. За допомогою таких методів можна змінити систему цінностей та інтересів громадян іншої

держави, підірвати її суверенітет та незалежний розвиток. Інформаційна війна як складова гібридної війни є специфічною, адже неможливо визначити її початок і кінець. Вона не має лінії фронту, ніяких юридичних і моральних норм та правил, ведеться без офіційного оголошення так, що країна, яка зазнала такого нападу, не відразу про це дізнається.

Протягом багатьох років росія сфабрикувала набір хибних наративів, які її екосистема дезінформації та пропаганди наполегливо впроваджує у глобальне інформаційне середовище. Ці наративи діють як шаблон, який дозволяє кремлю коригувати ці оповідання з однією постійністю – повною зневагою до правди, тоді як він формує інформаційне середовище для підтримки його політичних цілей.

Багато років кремль створював фальшиві наративи, які завзято розповсюджував шляхом пропаганди та дезінформації. Дезінформаційною діяльністю та пропагандою займаються російські військові та розвідувальні структури. Для цього вони проводять спеціальні операції у соціальних мережах, вводять дезінформацію в телевізійні та радіопрограми, організовують конференції. Таким чином рф змушує повірити, ніби це Україна, а не росія стала винною у посиленні напруженості в регіоні у січні-лютому 2022 року.

Перед початком активної воєнної фази війни співробітники фсб вже вибирали собі елітне житло у Києві. Всі були впевнені, що Україна впаде за три дні, що Президент України утече, що вся верхівка української політичної еліти це згряя нацистів та вбивць, що прийшли до влади унаслідок кровавого перевороту у 2014 році, ці наративи розкручувались російськими засобами масової інформації у цілодобовому ефірі "зомбоящика". Програми соловйова, скабєєвої, кисельова, азарьонка та інші розпалювали ненависть, це порівнюється з гігантським маховиком, який почав розкручувати ще з 2008 року, вже було неможливо зупинити у лютому 2022 року, спрямованим на загарбницьку війну та знищення української державності.

Україна – держава, що не відбулася, якої не існувало до створення СРСР, а українська мова – це штучно створений під польським впливом діалект російської мови – це один з перших наративів, що є виправдуванням своїх злочинних дій. За вказівкою Кремля проросійські політики в Україні протягом багатьох років просували маніпулятивний постулат про те, що Україна є «двомовною країною», а мовне питання потрібно «прибрати з порядку денного», тому що існують важливіші «реальні економічні та політичні проблеми». Проте це не завадило Кремлю використовувати російську мову та «утиск російськомовного населення» як формальний привід для війни проти України. Безпідставні заяви про те, що Україна стала розсадником нацистів, які становлять загрозу всьому російському. Посилання на нацизм у прокремлівській дезінформації не є новими і не особливо винахідливими. «Денацифікація» була однією з центральних тем промови путіна 24 лютого, в якій було викладено виправдання російської «спецоперації». Протягом десятиліть поразка нацизму у Другій світовій війні зображувалась із найбільшою святістю та благоговінням. Отже, навіювання хибної нацистської загрози з боку України має сильний психоемоційний вплив на російське суспільство як заклик до зброї. Екосистема прокремлівської дезінформації була насичена наративами про «нацистську Україну» за кілька тижнів до війни, що спонукало націю до міцної підтримки кремлівських ідей «денацифікації».

Слід зазначити, що пояснень так названої «сво» було за час її проведення досить багато, вони постійно змінювались, відповідно до поразок російських окупаційних військ в Україні. Саме під прикриттям терміном «сво» було розпочато активну фазу бойових дій. Через обман та наратив, що народ України чекає, коли їх звільнять російські війська та будуть зустрічати «овободітелів» квітами, керівництву рф вдалося направити через російсько-український кордон, не називаючи війну війною та не оголошуючи її Україні.

Для власного народу росії постійно має бути зовнішній ворог, щоб змушувати його думати, що це Захід та Сполучені штати Америки винні у всіх їхніх бідах та бідності, тому

паралельним нарративом був – НАТО у наших воріт, воно не повинно розширитись за рахунок України путінські маріонетки та пропагандисти розганяли термін «демлітаризація», а також недопущення України до вступу у НАТО.

Російські чиновники неправдиво зображують росію як вічну жертву, а її агресивні дії – як вимушену відповідь на нібито дії Сполучених Штатів та їхніх демократичних союзників та партнерів. Щоб посилити ці заяви, Росія використовує один із своїх улюблених ярликів – русофобію. Саме путін з його “карманним диктатором” лукашенком в перші дні, коли стало зрозумілим, що щось пішло не так почали стверджувати, що це Україна готувала напад на ні в чому невинні росію та білорусь і тому у нас не було іншого виходу, нас змусили зробити превентивний удар.

Нагнітання страху та ненависті, розігрування “карти жертви”, також швидко стало улюбленим заняттям російського дипломатичного корпусу та державних чиновників. Щодо тактики дезінформації, то це досить поширений підхід – заперечувати та відволікати від обґрунтованої критики, посиляючись на хибну несправедливість.

Спочатку цілі кремля були зрозумілі, а дезінформація, що їх супроводжувала, хвалька і амбітна. Україна мала бути повністю “денацифікована”, а у Києві мала бути встановлена нова влада, лояльна кремлю. Це мало бути досягнуто швидко і без значного українського опору. Прокремлівські дезінформаційні ЗМІ були настільки самовпевнені, що найзавзятіші з них навіть поспішили достроково опублікувати святкову статтю лише через кілька днів після початку війни. Хоча статтю було майже відразу відкликано, вона дозволила зазирнути у внутрішню роботу прокремлівського дезінформаційного апарату та розкрила його головну мету – маніпулювати інформацією для спотворення реальності.

Звичайно, передбачувана швидка “Київ за три дні” перемога залишилася лише фантазією в одурманених дезінформацією умах кремлівських пропагандистів. Приблизно через місяць неймовірної стійкості та наполегливості українців перед потужним натиском росіян, про перемоги, які рекламувалися в перші дні війни, не йшлося. І прокремлівська дезінформаційна машина знову пристосувалася. Цього разу орієнтиром успіху стало зниження можливостей Збройних Сил України, щоб росія могла зосередитися на встановленні повного контролю над окупованими територіями на сході України. Іншими словами, весь цей час планувалося “звільнити” Донбас.

Коли минуло близько трьох місяців путінської триденної війни, прокремлівська дезінформаційна машина в черговий раз змінила риторику. Заява, зроблена міністром оборони сергієм шойгу на засіданні Організації Договору про колективну безпеку (ОДКБ), полягала в тому, що росія навмисно уповільнює темпи війни, щоб уникнути жертв серед цивільного населення.

Зараз вже всім зрозуміло, що війна путіним вже програна на стратегічному рівні. Ніяким оббріхуванням України щодо біологічних лабораторій, розробки ядерної зброї, вирощення заражених птахів, бойових гусей та комарів та іншою нісенітницею війну виграти неможливо. Країни Заходу більше не вірять словам терористичного режиму путіна, що є дуже великою заслугою Президента України та українських політиків. “руський мір” ніколи не з’явиться навіть у східних “проросійськи налаштованих” регіонах України.

Громадяни росії, які звикли дивитися на війну через “пропагандистський ящик” та гучно кричали про “где ви білі, когда бамбілі Данбас восемь лет” дочекалися мобілізацію, де-юре часткової, але де-факто ніхто в документах не бачив ознаки частковості, тому очікується, що нова хвиля мобілізації відбудеться на початку 2024 року. Її знову будуть завуальювати в очах населення, щоб не наразити себе на збройні повстання та повалення режиму. Не дивлячись на все це, Збройні Сили України із завзятістю знищують ворога. Крах російської терористичної недоімперії не за горами, кожен має взяти урок з того, як сильно пропаганда та інформаційна війна може вплинути на війну реальну та змінити уявлення про світ. Суспільству

необхідно докласти всіх зусиль для руйнування згубної хибної реальності про війну, яку росія побудувала на брехні та обмані.

Список використаних джерел

1. Гібридна війна: сутність, виклики та загрози : зб. матеріалів круглого столу (Київ, 8 липня 2021 р.) [Електронний ресурс] / Нац. акад. Служби Безпеки України. – Електрон. вид. – Київ, 2021. – [189 с.]
2. Стратегічні комунікації в умовах гібридної війни: погляд від волонтера до науковця : монографія / [Юлія Лапутіна, Ганна Маляр, Катерина Левченко та ін.]. – Київ, 2021. – [500 с.]
3. Алещенко В. Феноменологія «гібридної війни» та її особливості у виконанні Російської Федерації: інформаційно-психологічний аспект / В. Алещенко // Вісн. Київ. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки. – 2016. – Вип. 1. – [С. 6–11.]
4. Кравченко В. Ю. Теорія «гібридної війни»: український вимір / В. Ю. Кравченко // Вісн. Дніпропетр. ун-ту. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія. – 2015. – № 2. – [С. 139 – 148]

*Осьодло В.І., начальник гуманітарного інституту Національного університету оборони України, доктор психологічних наук, професор
Будагьянц Л.М., доцент кафедри суспільних наук Національного університету оборони України, кандидат філософських наук, доцент*

ПСИХОЛОГІЯ І ВІЙНА У КОНЦЕПЦІЇ ГУСТАВА ЛЕ БОНА

Мало хто вірив, що на початку ХХІ століття війна повернеться в наше життя, що рф наважиться на відкриту й підступну агресію про України. Саме такий віроломний напад змушує нас ще раз заглянути в історію й дослідити витоки і рушійні сили, які перевели українсько-російські відносини у стан війни, ірраціональні витоки агресії рф та регресію російських підданих до примітивних станів

Історичний аналіз показує, що кожна великомасштабна війна має свої причини в основі яких, зазвичай, покладено імперську політику, яка має призвести до «відновлення балансу сил». Загарбник завжди шукає причини, які на його думку, мають відновити втрачені геополітичні позиції, забезпечити гегемонію, авторитет силового лідерства тощо.

Нинішня війна в Україні змушує нас усвідомити її уроки - для нас, для Європи, для всього людства. Одні стосуються стратегії, інші — використання інформації, логістики, інші — тактики, а також ті, які безпосередньо стосуються моральних величин у війні.

Звісно, що дипломатичні, економічні, політичні та інші чинники можуть відігравати важливу роль у війні, але, враховуючи професійні інтереси авторів, вважаємо за доцільне розглянути проблему війни в історичному контексті другої половини ХІХ – першої третини ХХ століття, як її бачив Густав Ле Бон, військовий лікар та соціальний психолог. На початку ХХ століття під час Першої світової війни в річищі вивчення колективної та індивідуальної психології, він серед основних психологічних величин що супроводжують бойову діяльність військовослужбовця бачив такі, як народження нових особистостей, патріотизм, схильність до ризику, пробудження релігійних почуттів та єдність народу. Враховуючи, що рф веде війну ґатунку Першої чи Другої світової за світоглядом, стилями командування, ідеологією та цілепокладанням, творчість Ле Бона як свідка і дослідника ірраціональності натовпу в екстремальних умовах надає оптику для виявлення закономірного в стихії поведінки російських мас.

В історичних нотатках та теоретичних міркуваннях Ле Бона знаходимо вираз відомої нам вже більш ніж восьми років національно-визвольної збройної боротьби проти російських загарбників і результаті війни зміни поведінки індивіда так, що вона здивує не тільки знайомих, а й навіть сама людина здивується, коли її повернуть знову до старого середовища, якщо вона спробує відновити свою колишню особистість. Такого роду зміни відбуваються миттєво, так само як і події, які їх спричиняють. У той час, коли розкіш і любов до комфорту здавалося б уже зробили неможливим існування загроз і проблематичності задоволення базових потреб, сотні тисяч людей не були жодним чином готові протистояти щоденній загрозі жахливої смерті, проте стали настільки хоробрими, як більшість славних воїнів давніх часів.

Людина, яку ми знаємо в повсякденному житті, може змінюватися до невпізнання, оскільки кожен з нас має різні варіації характеру, які під тиском обставин проявляються в різний спосіб. Ніхто не може стверджувати, що знає себе.

Згідно Ле Бона, любов до своєї Батьківщини або патріотизм потребує свідомого жертвування власними інтересами на користь спільних. Коли протягом віків дух нації почав дедалі більше й більше стверджуватися, патріотизм став зростати, інстинкт колективного збереження згодом легко змінився інстинктом індивідуального збереження. Проте, маємо зазначити, що існує багато різних типів патріотизму, позаяк, громадянсько-державницький патріотизм є антиподом імперського патріотизму. Перший є виявом суб'єктності політичної нації, другий – принесенням людських жертв заради панування сакралізованої й оповитої ореолом вигаданої містичної історичної місії владної групи.

Дух нації – справжній воїн під час війни, і чим більше він піддається загрозі, тим енергійніше він себе захищає. Це спостереження поділяємо разом з Ле Боном. Наступні ж твердження є важливими для нас через маніфестацію ірраціональності в соціальній поведінці – виміру, який було додано у вивчення суспільства і війни у значній мірі завдяки суперечному резонансу праць цього речника психології мас: патріотизм – вроджена якість містики, в його сутності немає раціонального. Людина-патріот з огляду на власну причину – патріот ніякий, і її патріотизм триватиме недовго. Патріотизм – одна з тих вищих сил, яка створювалася шляхом тривалого спадкового накопичення, а також одна із сил, що проявляється в критичний момент. У перший же день оголошення війни саме патріотизм знову згуртував під своїм прапором пацифістів, синдикалістів, соціалістів й інших, хто належав до партій, які очевидно були найбільше опірні до його впливу. На нашу думку, у такому погляді яскраво репрезентований дух часу великих імперських воєн XIX-XX століття із властивим для нього типом патріотизму.

Висвітлювана Ле Боном ірраціональність окремого індивіда та мас свій вираз має парадоксальній з точки зору класичної раціональності любові до небезпеки як антропологічної притаманності – це частина людської сутності, вона проявляється різними способами, зокрема такими як азартні ігри, полювання, небезпечні ігри, битви, розвідка тощо. Жоден завойовник, засновник імперської влади не досягнув би успіху, якби він не покладався на удачу, не грав з долею, оскільки хто не ризикує, той не п'є шампанське – все це, дійсно, було правдою, коли мова йшла про битви. Шанси виграти й програти були однаковими, і тому кожен повинен був чітко усвідомлювати можливі наслідки.

Настільки ж протилежним здоровому глузду, однак власне людським, за Ле Боном, є ризикувати з малими шансами на успіх, що вважається необачністю. Нерозсудливість – форма мужності, яка одночасно є і програшною, і небезпечною, яка коштувала нам тисячі життів у сучасній війні. Існує велика різниця між хоробрістю і необачністю. Тому Ле Бон наполягає, що нерозсудливість слід повністю заборонити, за таке треба карати, оскільки вона призводить до того, що наші цілі полки втрачали кращих офіцерів. Спираючись на досвід франко-прусської війни 1870-1871 рр., він звертає увагу, що е добре розуміли німці, які майже ніколи не

демонстрували вчинки, «які нам здаються героїчними і якими ми всі пишаємося», проте були дуже часто згубним для нас і призводили до втрат найкращих чоловіків.

Яким буде ірраціональне відлуння війни для кожної зі сторін, залежатиме від духу нації. Так, Ле Бон зазначає, що у Франції війна призвела до містичних проявів, які зовсім не подібні до тих, які були результатом політичного містицизму Німеччини. У містичному ідеалі панування, властивому німцям, Бог, втілений в особі Імператора, тримає Свою дистанцію від мирських справ. Йому нібито вже не треба себе більше обтяжувати німецькою расою тепер, коли він обрав її, щоб створити світ, і наділив всіма якостями, необхідними для цього. Німецька містика полягала у впевненості в Божій силі, яка може їх захистити, і не відчували потреби благати Його в цьому. Пояснення, які були надруковані в одній з відомих газет деяким видатним академіком, полягають в тому, що, своєю чергою, французька містика менше має такого захисту, і як наслідок прагне його отримати через постійні молитви, які вона вважає необхідними, оскільки переконана в тому, що, лихо, яке спіткало народ – спокута наших гріхів... і всі одноставно погоджуються з тим, що воно є спокутуванням народу за всі його гріхи. Наведені міркування є важливим фрагментом історії соціальної психології модерного суспільства, свідченнями, без яких наше розуміння цієї доби буде неповним.

Як слідує із спостережень Ле Бона, важко вести мову про розвиток громадянських почуттів під час війни. Хоча зміна ставлень і думок у кожному соціальному прошарку є очевидною, проте Ле Бон наголошує, що форми, яких вони можуть набувати, досі залишаються невідомими. Також, він переконаний, що припиняти війну, чи продовжувати її значною мірою буде вирішувати громадська думка залучених суспільних прошарків, інших країн до обговорення цього питання.

Із наполегливістю першовідкривача Ле Бон намагається привернути увагу сучасників до ним відкритого: це речі набагато важливіші, ніж хтось може думати; тепер світ керується колективними концепціями, формування яких відбувається повільно, але силі яких уже не можна протистояти, коли вони оволоділи масами. Як пише Ле Бон, саме тому Німеччина доклала величезних зусиль, щоб дістати схвалення народу, але вона (Німеччина) спотворювала істину так часто, що люди не могли довго продовжувати вірити її твердженням; «її містичне переконання в триумфі ще досі не втратило сили, хоча цього й не відбудеться, поки вона не відчує, що Бог покидає її».

Преса того часу намагалася висвітлити прояв громадянських почуттів населення, але це мало вдавалося, оскільки уряди країн не дозволяли цього робити, переконаний Ле Бон. Він наводить цитату з угорської газети, як з цікавого документа, а не з думкою надати цьому якогось особливого значення: «три різні стадії громадянських почуттів було пройдено протягом восьми місяців цієї жахливої війни. Перша стадія – піднесення ентузіазму, який заповнив душу кожного. Потім самі люди змінилися, і громадська думка була в досить апатичному стані з огляду на війну; перемоги більше не радували, а поразки вже не викликали тривогу. Зараз ми досягли третьої стадії громадянських почуттів і крайньої форми нервового роздратування, що призвело до ранньої байдужості».

Згідно Ле Бону, це є великою реакцією, почуття реагують на кожне схвилювання і піддаються впливові найменшого інциденту: «Ніколи ще людське горе не було таким сильним, ніколи ще не був сум за померлими таким несамовитим, і ніколи ще так події не зворушували натовп. Це більше ніж нервове роздратування; це майже патологічний феномен». Зі всієї докладності патологічні феномени психології мас мають досліджуватися з огляду на те, що розлюднені «маси» (коли «масове суспільство» як феномен відійшло у минуле в переході до суспільства мережевого інформаційного) є основним ресурсом та засобом продовження часу жевріння еволюційно програлих держав-вигнанців (ізгоїв) XXI століття.

Отже, оглядаючи психологічні стани людини та мас на війні в поглядах Густава Ле Бона, бачимо, що його ірраціоналістична концепція поведінки натовпу надає цінні матеріали

для досягнення соціально-психологічного тла великих імперіалістичних воєн XIX-XX століття, а також для розгортання феноменології регресій «мас» держав-вигнанців XXI століття, зокрема видимої кричущої ірраціональності диктаторських режимів як РФ, Північна Корея, Іран тощо.

Уявлення щодо стійкості особистості в екстремальних умовах війни і миру мають бути доповнені сучасним контекстом цифрових демократій інформаційного суспільства. Слід сказати ще раз, що сукупність станів рівноваги, з яких складається сучасна особистість, є стійкою за умов сталого розвитку та зобов'язана своїй рухливій стабільності також соціальному середовищу, соціальній спільноті, соціальним комунікаціям й змінюваним потребам мінливого повсякденного життя.

Список використаних джерел

1. Осьодло В. І., Траверсе Т.М. Психологія і війна: незасвоєні уроки Густава Ле Бона: Монографія. – К. : Парламентське видавництво, 2022. – 216 с.
2. Роменець В. О. Історія психології: XIX-початок XX століття. – К.: Видавництво «Либідь», 2007. -832 с.
3. Le Bon, Gustave. The Crowd: A Study of the Popular Mind. Paperback – Publisher: Loki's Publishing, December 24, 2016. 138 p.

*Садоха П. О., Віце - президент С К У (Світового Конгресу Українців), Голова спілки українців Португалії (Лісабон)
Базилевич А. Я., Президент Світової Федерації Українських Лікарських Товариств, професор кафедри пропедевтики хвороб ЛНМУ імені Данила Галицького, доктор медичних наук, професор*

КОНСОЛІДОВАНА ОПІНІЯ СПІЛЬНОТ СВІТОВОГО УКРАЇНСТВА НА ПЕРЕМОГУ

Світовий досвід безпечіно доводить, що психологічна допомога є найуспішнішою, коли вона надається задовго до початку бойових дій. Пріоритетним фактором в цій справі є відповідне передвоєнне навчання та тренування, так само як і своєчасні заходи під час збройних дій.

Не випадково у країнах з досвідом сучасної війни, зокрема Ізраїлі, навчають самих військових діагностувати симптоми психологічного шоку серед своїх соратників та долати їх безпосередньо на полі бою ще до того, як цей стан переросте у затяжну й важку травму [2], а багато прикладів психологічних станів контингенту особового складу, що повернувся з воєн(в'єтнамський, афганський, чеченський синдроми) свідчать і про тотальні суїцидальні наслідки [5]. На даний час у відділеннях більшості стаціонарів з хворими працюють професійні психологи (індивідуальні та групові заняття). Попри те, чинне законодавство до кінця ще не впорядковане щодо системних спеціальних норм реабілітації військовослужбовців, що є учасниками бойових дій.

Порядок надання допомоги при інших захворюваннях та розладах, які можуть спіткати людину, що пройшла через бойові дії, також потребує нагального дозавершення на законодавствочому рівні.

Існує також багатогранний фронт битв за збереження українства в багатьох кутках світу і в середовищі інших країн, де проникає кістлява рука російських спецслужб. Там, крім виснажуючих психіку воєнних бід, повсюдно на українців одинично, а подекуди і на цілі спільноти українства ворог рохрилює підступні провокативні атаки, підступні маніпуляції і інші гібридні пропагандистські диверсії з тим щоб розколоти, понівечити чи бодай

змінізувати згуртованість наших вкладів на подолання кацапського мордера і його дикунських задумів.

В середовищах проукраїнських організацій і самих спільнот українців спеціально організуються виточки інформації, спрямовані на провокацію чи розвідку суспільних настроїв. Штучно створюються провокації для відволікання. Вишукуються місця де можуть бути організовані системи структурованих міфів, спеціальних конструкцій, блефів, що будуються з урахуванням знань із психології та спрямовані на здійснення впливу з урахуванням особистісних якостей людей, їх надій, побоювань тощо.

Багато таких блефуючих явищ з метою системної дезінформації, що має певну розвивальну інтригу, навколо якої майстерно нарощується корпус фактів, брехні, організований витік інформації тощо. Робиться все для того, щоб людям вже у, вже у вихідні посилання рішень, які нібито приймає кожний самостійно, вмістити дезінформацію. Подібного типу інформація, що кидається в суспільну свідомість, залежно від її серйозності і рівня значущості, до якого вона апелює, може викликати не тільки просте занепокоєння в суспільстві, але і дезорганізацію в роботі цілих суспільних груп і структур. Будучи спрямована на певну мету, вона здатна визвати зміну шляхів розвитку цілих країн та об'єднань.

Особливе місце займають безпосередні підривні акції, що проводяться як спеціальні дії, або ж як дії, що засновані на побудові помилкових моделей. Наприклад, можлива дискредитація найбільш перспективних напрямів у розвитку технологій, релігійних справах, особливо міжконфесійної толерантності наших громадян за кордоном, в справах шкільництва, доведення до абсурду окремих починань та одночасне заохочення тупикових гілок розвитку, наполегливе проштовхування сумнівних проектів та ініціатив; компрометація найбільш перспективних людей у керівництві та їх усунення за допомогою вкидання сфабрикованого компромату з одночасним проштовхуванням на керівні посади з наступною підтримкою некомпетентних осіб; створення та підтримка в суспільстві напруження та протиріччя шляхом штучного зіткнення інтересів [11, с. 325]; використання різних типів неоднорідності суспільства для загострення соціальних відносин.

Під час військового конфлікту об'єктивна інформація навмисно або ненавмисно «фальсифікується» – змінюється та підроблюється, що породжує викривлену ідею. Під виглядом системної об'єктивної інформації може функціонувати її аналог – «інформація що дезорієнтує», що невірно визначає положення суспільства в історичному процесі: економічному стані, відносинах з іншими народами, державами та ін. [3, 241]. Вона може породжувати надцінні викривлені ідеї, об'єктивно не заслуговуючи такої уваги, яку суб'єктивно викликають.

Організованість інформації сприяє упорядкуванню моральних принципів, економічних потреб, поведінки в дещо ціле та гармонійне. Може відбуватися заміна організованої інформації, на ту, що «де-моралізує» шляхом трансформації моральних цінностей та провокує «стрибок викривлених ідей», що впливають з порушення послідовності умовиводів, хаотичності та незавершеності думок, непослідовності поведінки [2].

Коротка, переконлива та доказова інформація в засобах масової комунікації перетворюється на появу та обговорення всебічних точок зору від найпримітивніших до найфантастичніших. Велика кількість ЗМІ з'ясовує елементарні речі, перетворюючи відоме на невідоме, зрозуміле на незрозуміле тощо [4]. Причому домінують найбільш примітивні, містичні та нелогічні пояснення. Та саме головне – ми знаємо ці завуальовані прийоми і максимально їх нейтралізуємо.

Звичайно, що попри всі ці вивороти, якими ворог старається нівечити єдність і імідж українців у світі, основна більшість українських спільнот за кордоном творить множини самоідентичних заходів, акцій і міроприємств як свого самосбереження на майбутнє так і на

максимальну допомогу від своїх обіднань і країн перебування Україні наближати перемогу.

Людина живучи в суспільстві, зазнає впливу соціального середовища, а при участі в бойових діях інтенсивність цього впливу різко посилюється. Постійні труднощі, які вона переживає, послабляють її адаптивні можливості. Це зумовлює агресивність особистості, дисонанс, депресію, неадекватну самооцінку. Поєднання кількох мотивів (особистісних і ситуативних) спричинює суїцидальну поведінку людини. Україна увійшла до групи країн із високим рівнем суїцидальної активності.

Отже, підготовка фахівців запобігання психологічним порушенням і травмам, а також з надання фахової допомоги в польових умовах і в інших запитних обставинах є надзвичайно вагомим внеском у профілактику психічного здоров'я українства. Слід при цьому врахувати, що в Україні та і в середовищі спільнот українців по світу наявний достатньо виразний реабілітаційний та психологічно-психотерапевтичний арсенал, що при належному впорядкуванні злагодженості між військовими і громадянськими фаховими спілками може стати добротним компонентом реабілітації та психічного відновлення нашого героїчного воїнства і інших категорій громадян, постраждалих від війни.

Тому так на часі, попри шаленність всіх інших справ стану війни щоб був створений єдиний скоординований Центр збереження психічного здоров'я України і українців, а системна допідготовка спеціалістів за курсом «Пропедевтики психічних порушень» для військових психологів і цивільних фахівців, ознаменувала б роботу на перемогу болю глибинних душевних ран, які нам залишить ця страшна війна.

Висновки. Розповсюдження викривленої інформації породжує феномен «розірваності мислення», що з точки зору психології є ознакою патології мислення. У цьому випадку поняття і уявлення відповідають одне одному на основі випадкових або формальних ознак.

Впливаючи на психіку людини, інформація здатна бути не тільки формою спілкування, але й маніпулятором суспільства, зброєю нового тисячоліття. Дезінтегруюча інформація роз'єднує цілісне суспільство на конкуруючі частини. Під впливом такої інформації люди виявляють невирішені протиріччя у стосунках зі своїми недавніми соратниками, колегами, навіть родичами.

Список використаних джерел

1. Божук Б. С. Українська асоціація лікарів-психологів: медикопсихологічна допомога та реабілітація, як основа майбутньої системи охорони психічного здоров'я. XVI Конгрес Світової Федерації Українських Лікарських Товариств (8–23 серпня 2016 р., м. Берлін – м. Київ): матеріали. Одеса: Вид-во Бартенева, 2016. С. 22. URL: http://ir.nmapo.edu.ua:8080/jspui/bitstream/lib/2644/1/XVI-Congress_Book-7.pdf
2. Гонтаренко Л.О. Інформація як впливовий чинник на населення / Л. О. Гон-таренко, Г. А. Парфьонов // Матеріали всеукраїнської науково-практичної конфе-ренції «Сучасний стан психологічного забезпечення професійної діяльності сил охорони порядку» (м. Харків, 25 листопада 2016 року). – Х. : Національна акаде-мія НГУ, 2016. – С. 76–79.
3. Почепцов Г. Г. Информационные войны. Новый инструментарий политики /Г. Г. Почепцов. – М. : Алгоритм, 2015. – 256 с.
4. Соснюк О. П. Психологічні технології протидії використанню маніпуляцій-них технік / О. П. Соснюк // Актуальні проблеми психології : Збірник наукових праць інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. – Київ, 2008. – Том 10.– Вип. 6, Ч. 2. – С. 241–244.
5. Ясінський В. П. Окремі аспекти концепції попередження суїцидів серед учасників АТО// Матеріали круглого столу «Гуманітарні ресурси – родинам Захисників України (капеланство, прикладна психологія, охорона здоров'я, юриспруденція)» 7 лютого 2018 року. Львів. С. 53–56.

Філіпов В. К., провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії соціально гуманітарних проблем кафедри суспільних наук гуманітарного інституту Національного університету оборони України, кандидат історичних наук, доцент

Новікова В. Г., старший науковий співробітник науково-дослідного центру воєнної історії Національного університету оборони України

УКРАЇНСЬКЕ ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ І ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ УКРАЇНИ: ЦИВІЛІЗАЦІЙНИЙ І СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

16 липня 1990 року Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет. Вона проголосила верховенство, самостійність, повноту і неподільність влади республіки в межах її території, незалежність і рівноправність у зовнішніх відносинах.

24 серпня 1991 року Верховна Рада Української РСР ухвалила Акт проголошення незалежності України, який став точкою відліку сучасної державності. Насправді ж, відбулося відновлення державного суверенітету, за який українці змагалися протягом багатьох століть. Навіть більше – проголошення державної незалежності Україною відіграло вирішальну роль у розпаді СРСР та остаточній ліквідації комуністичної тоталітарної системи. 1 грудня 1991 року на всеукраїнському референдумі Український народ абсолютною більшістю голосів підтвердив прагнення жити в самостійній державі.

У країні почалися демократичні перетворення, відбувся поділ державної влади на три гілки. 1992 року законодавчо затверджено державні герб, гімн і прапор України. 28 червня 1996 року відбулася ще одна знаменна подія – прийняття Конституції. Основний закон остаточно проголосив Україну суверенною, незалежною, демократичною, соціальною, правовою державою, визнав людину найвищою соціальною цінністю і утвердив народовладдя.

Важливе місце в теорії суспільного розвитку посідають питання, пов'язані з визначенням форм переходу суспільства з одного стану в інший. Як правило, цей перехід здійснюється революційним або ж еволюційним шляхом і в суспільстві реалізується за допомогою реформ.

Досвід розвитку людства переконливо доводить слушність, що революційні перетворення в суспільстві неминуче призводять до періодів економічного безладдя, занепаду, погіршення матеріального становища значних груп населення. Крім того, вони супроводжуються стражданнями і загибеллю людей. Соціальні революції необхідні і морально виправдані тільки в тому випадку, коли вони спрямовані проти тоталітарних і диктаторських режимів, усунення національного гніту і коли еволюційний шлях розвитку суспільства в силу якихось причин став неможливим.

Проблема динаміки розвитку суспільства і соціальних процесів, починаючи з Огюста Конта, знаходиться в центрі уваги більшості провідних науковців. Саме О.Конт вперше розробив концепцію соціальної статичності і соціальної динаміки. Соціальна статика, на його думку, відбиває умови і закони функціонування суспільної системи. А соціальна динаміка описує закони розвитку і зміни соціальних систем.

Слідом за Контом практично всі вчені так чи інакше почали пов'язувати соціальні зміни з поняттям соціальних процесів, що торкаються структури соціальної системи і її елементів, тобто соціальних спільностей, груп і т. д. Було встановлено, що внаслідок дії різних рушійних сил, що можуть спричинюватися як суб'єктами суспільства, так і процесами і явищами, структура соціальної системи (починаючи від групи і закінчуючи суспільством у цілому) видозмінюється, виникають її нові соціальні характеристики і нові соціальні взаємодії.

На думку багатьох вчених, у сучасному світовому розвитку на перший план починають виходити закони системно-циклічної динаміки, тобто загальні закони становлення багатовимірного світу, які одночасно визначають його ритм та його поступальність. У них має вияв певна конфігурація нових відносин, які складаються між різними сторонами суспільного цілого.

Завданням українського суспільства на сучасному етапі є соціальна модернізація, тобто цілеспрямований еволюційний рух до сучасних цивілізованих структур та станів. Підстави для цього містяться в структурах свідомості та ціннісних орієнтаціях - цих найвищих регуляторах людської діяльності, вивчення яких може бути здійснено з соціально-філософських, соціологічних та психологічних позицій.

Нині в суспільній та індивідуальній свідомості відбувається руйнування традиційних ціннісних норм, витіснення їх новими. Регулярні опитування населення дають уявлення про угруповання соціальних суб'єктів за основними цінностями, які пов'язані з духовним надбанням, політичною діяльністю чи виробництвом.

Слід зазначити, що майже двісті років західні інтелектуали черпали концептуалізовану інформацію про Україну та її минуле переважно з російських історичних та публіцистичних праць, а отже, перебували під потужним тиском московських міфів. Саме в цьому криються витoki більшості сьгоднішніх непорозумінь, пов'язаних із неадекватним ставленням Заходу до деяких сторінок нашої історії та інтерпретації новітньої російсько-української війни.

Одним з таких міфів є те, що Україна — штучне політичне утворення, зіткане з різних історично не пов'язаних між собою земель, частина з яких є чужими етнічними територіями. Ідеологічна мета міфу — нав'язати думку про те, що проблема територіальної цілісності України надумана, що ця країна об'єднує регіони, які волею обставин у ХХ столітті опинилися під її державним дахом.

Так ось. У межах сучасної Української держави немає історичних земель жодного з її сусідів по периметру кордонів: росіян, поляків, угорців, румунів, білорусів, молдаван. При цьому значна частина історичної української території перебуває у складі інших держав (наприклад, Холмщина, Надсяння та Підляшшя). Отже, сучасна Україна є державою, що існує на етнічній українській території і відбиває основні особливості розселення українського етносу, починаючи з середини I тисячоліття.

Іншим міфом є те, що Україна в сучасних кордонах з'явилася на карті світу винятково завдяки зусиллям Москви в часи СРСР. Москва, наполягаючи на відсутності історичної закономірності в появі сучасної Української держави, заявляє, що, мовляв, Донбас та Південь були подаровані Україні у 1920-х роках, Крим — у 1954-му, а Галичина, Волинь, Закарпаття і Буковина приєднані в результаті зовнішньополітичних та військових зусиль Кремля. Реалії ж, насправді, зовсім інші.

Ідеологія і пропаганда набувають у таких умовах дедалі більшої віртуозності, трансформуючи у стратегічну дію комунікацію як її перетворену форму, що здійснюється за схемою ціле-раціональної дії. Така дія постає у вигляді політичних та соціальних технологій, спрямованих не на порозуміння, а на досягнення стратегічних, військових цілей. Зокрема тут використовуються так звані приховані перлокутиви, а то й просто засоби введення в оману, що спираються на технології симбіозу пропаганди й реклами.

Сучасна російсько-українська війна має, насамперед, інформаційно-пропагандистське підґрунтя, спрямована, перш за все, на опанування свідомості людей. Сучасна війна у вигляді різновиду гібридної - інформаційно-диверсійної війни є насамперед війною ідеологій. Значною мірою вона зумовлена прагненням реанімувати путінським режимом праобраз Радянського Союзу, з усіма його ідейно-політичними атрибутами та символами (включно із маргінальною ідеологією, пострадянським гімном тощо). Багато хто не очікував цієї війни, але ж чого лиш варте кількарічне й настирливе звернення Путіна до ідеологічних догм СРСР. При

цьому, в сучасній Росії - цій країні абсурду, спостерігаються спроби поєднати наперед несумісні й суперечливі речі (комунізм і «гундяєвські духовні скрепи», російський націоналізм із шовіністичною сутністю, опора Путіна на кадірівців тощо). Росія намагається сфальсифікувати і використати історію України як плацдарм для агресії. Спочатку крадуть українську історію, потім заперечують право українців на існування як окремого етносу, потім - нападають на українську територію - такий алгоритм російського імперіалізму.

Слід наголосити, що кожна агресія Москви впродовж всієї історії, практично завжди здійснювалася з розрахунком саме на українських зрадників - манкуртів-яничар з ментальністю та психологією хохлів-малоросів. Останні зазвичай виконували роль п'ятої колони окупантів і всіляко сприяли інтересам Кремля.

Отже, війна стала для українців насамперед черговим випробуванням духу та національної свідомості. Одним із унікальних явищ цієї війни стало те, що на оборону незалежності виступили не лише українці, але й росіяни та багато представників інших націй, які усвідомили, що це і їх війна. І це ознака нового рівня розвитку української націоналістичної ідеології, коли більшість громадян країни приходять до розуміння необхідності захисту національних інтересів, поваги до цінностей і традицій титульної нації. Слід зазначити, що така ситуація також сприяє утвердженню ідеології соборності нації та держави в Україні.

На теренах України сьогодні відбувається геополітичний, цивілізаційний розлам. Наявний конфлікт різних свідомостей. За бажання це неважко помітити навіть тим, хто послуговується марксистською формулою жорсткої залежності свідомості від економіки. Економіка Росії була і залишається архаїчною і вкрай неефективною, бо завжди трималася і тримається нині на «добуванні» — хутра, лісу, риби, вугілля, руди, нафти, газу тощо. Потужний, але вкрай дорогий військово-промисловий комплекс робив її великою державою, але тягнув в економічну прірву. Наука працювала переважно на війну й провокувала її. Війні слугувало й мистецтво.

Свідомість мешканців країни формувалась мілітаристською монархо-вождівською системою управління, нині чекістсько-кримінальною. Культ особи — її неодмінний супровід. Лютнева революція 1917 року була першою спробою зміни системи. На жаль, невдалою. Більшовицька влада навіть посилила централістські тенденції системи. А от 1991 рік став уже початком кінця останньої імперії світу. Розпад ще не відбувся, бо, за винятком прибалтів, Москва продовжує контролювати колишні союзні республіки. Але це явище тимчасове. Головне ж — у кризу увійшла сама система. Після відмови від комуністичної ідеології колишня імперія не має жодних важелів, крім шантажу, для утримання у своїй орбіті країн, що проголосили державну незалежність. Поступово Росія входить у повну світову ізоляцію. Дії її керівництва відтепер стають мало прогнозованими.

Таким чином, для означення сьогоденного військового конфлікту можна користатися відомою літературною метафорою — «війна світів», маючи на увазі конфлікт систем, свідомостей, світоглядів. Україна «відкладається» від Росії саме через ціннісний, цивілізаційний вибір. Вона робить сьогодні своє історичне героїчне зусилля з демонтажу системи, а її союзниками стають практично всі країни західного світу.

Сучасний тип війни, яку Україні нав'язала Російська Федерація, має специфічні риси і наслідки. Її найпоширеніша назва — гібридна війна. Оскільки є агресор і жертва агресії, на боці останньої залишається потужний чинник репрезентації війни у свідомості населення та міжнародної спільноти як справедливої, визвольної і спрямованої на захист свого народу і своєї території. Завдяки цьому людські жертви та соціально-економічні втрати, пов'язані з війною, знаходять ідеологічне, моральне та психологічне виправдання в масовій свідомості і сприяють консолідації суспільства, збільшуючи його мобілізаційні ресурси та оборонний потенціал.

Список використаних джерел

1. Андрусак Т.Г. Шлях до свободи (Михайло Драгоманов про права людини). Львів, 1998.-189 с.
2. Грабовський С., Ставряні С., Шкляр Л. Нариси з історії українського державотворення. К., 1995. 607 с.
3. Гриненко А. Соціальний захист і боротьба з бідністю за умов переходу до ринку / А. Гриненко, Т. Кожан // Україна: Аспекти праці [Текст]. 1997. № 5. С. 47-49.
4. Кармазіна М.С. Ідея державності в українській політичній думці (кінець ХІХ-початок ХХ століття). К., 1998. 351 с.
5. Качан Л. Соціальна справедливість: гідна праця та соціальний захист / Лідія Качан // Соціальний захист [Текст]. 2013. № 2. С. 7-11.
6. Лопушняк Г. С. Державна соціальна політика як передумова економічного розвитку [Текст] / Г. С. Лопушняк. Львів : ЛРІДУ НАДУ, 2011. 372 с.
7. Садова У. Соціальна політика в Україні: регіональні дослідження та перспективи розвитку [Текст] / У. Садова. Львів : ІРД НАН України, 2005. 408 с.
8. Шевчук В. Козацька держава. Етюди до історії українського державотворення. К., 1995. 392 с.

Хміляр О. Ф., доктор психологічних наук, професор, начальник кафедри суспільних наук Національного університету оборони України, полковник

ПСИХОЛОГІЯ ДОКТРИНИ ДЕСЯТОЇ ЛЮДИНИ

Доктрина десятої людини прийнята на озброєння співробітниками Моссаду після війни Судного дня. Її основну ідею найбільш повно виражає наступне твердження: «Якщо дев'ятеро із нас на підставі наявної інформації дійшли абсолютно ідентичних висновків, десята людина зобов'язана не погодитися. Хай би яким безглуздом це здавалося, десята людина має відстоювати припущення, згідно з яким інші дев'ять помилилися» [1, с. 9].

Первинно доктрина десятої людини створювалась задля критичного обговорення важливих планів, припущень, програм, підходів. У підсумку вона покликана допомогти уникнути ряду помилок й окреслити спектр прихованих потенційних можливостей. Методи, що закладені в доктрині ґрунтуються на когнітивістиці та психології прийняття рішень. В одному з її пунктів читаємо: «Кожен із нас, перебуває під впливом значної кількості когнітивних упереджень та логічних помилок. Доктрина не лише проінформує вас стосовно цих упереджень, але й запропонує способи їхнього подолання [1, с. 53]».

Згідно з доктриною процес декодування та аналізу проводиться в три етапи (фази):

- 1) розгляд аргументів і припущень, що вважаються беззаперечними тривалий проміжок часу;
- 2) виявлення прихованих загроз і непомічених можливостей;
- 3) обговорення альтернативних варіантів.

Спосіб мислення, до якого вдаються реалізатори Доктрини десятої людини також триєдиний: 1) сформуванню сумнів, відносно явища, що здається безперечним; 2) породити роздуми відносно того, що є незбагненим; 3) «кинути виклик усьому». Військовики, які реалізують Доктрину мають володіти високим рівнем незалежності, мати високий рівень розвитку лідерських властивостей, оскільки у підсумку вони є рушіями позитивних змін [2]. Д. Коллінз на сторінках праці «Від хорошого до величного» справедливо наголошує: «Коли інституції не можуть розрізнити повсякденну практику і сталі принципи їхнього успіху й

помилково концентруються на практиці, вони налаштовуються на занепад» [3].

Доктрина десятої людини навчаючи думати інакше ґрунтується на критичному аналізі й нестандартному розв'язанні проблемних питань. Під час аналізу стратегії реалізатори Доктрини починають свою діяльність із виявлення та оцінювання базових припущень замість розгляду аргументів на користь її обґрунтування. Вони ставлять складні запитання й не сприймають стандартних відповідей.

Поставимо перед собою риторичне запитання: чим не є Доктрина десятої людини? Відповіді можуть бути наступними: а) не заміняє планування; б) не загрожує лідерству; в) не «ворожить» щодо благополучного майбутнього; г) не розповсюджує негативізм; д) спрямована не лише на пошук чи зменшення помилок. В концепції Шість Сигм (Six Sigma) читаємо: «Проблема більшості систем полягає в тому, що вони зосереджені лише на виявленні та зменшенні кількості помилок. Водночас, задля того, щоб система дійсно підвищила ефективність діяльності, вона має не лише зменшувати кількість помилок, але й пропонувати нові можливості»; ж) доктрина не є виправданням бездіяльності. В контексті крайнього твердження варто привести слова генерала Дж. Паттона: «Гарний план, що виконується зараз, є кращим, аніж ідеальний план наступного тижня. Але план, що не був ретельно розглянутим, ніколи не буде таким гарним, як той, що був розроблений більш ґрунтовно [1]».

Успішна реалізація Доктрини десятої людини залежить від здатності осіб, покликаних її втілити проаналізувати ту чи іншу проблему з якомога більшої кількості точок зору. В армії зазвичай посадові особи намагаються знайти рішення якомога швидше, а потім уже з'ясовують, у який спосіб його реалізувати. Досить дієвим прийомом є такий: «ПОДУМАЙТЕ» – «НАПИШІТЬ» – «ПОДІЛІТЬСЯ». Він дає змогу спрямувати учасників від дивергентного до конвергентного мислення.

Мистецтво Доктрини десятої людини коріниться в умінні ставити правильні запитання. Вони можуть бути наступного змісту: «Як цей план може провалитися?», «Чому нам не вдалося досягти поставленої мети?», «Хто зацікавлений у поразці цієї ініціативи?», «Яка найбільша загроза успіху нашої стратегії?», «Які з підрозділів вас найбільше хвилюють?».

Окресленні ціннісні орієнтири Доктрини десятої людини в поєднанні з основними навичками критичного мислення, усвідомленням когнітивних упереджень евристичних та логічних помилок дають змогу військовим лідерам ґрунтовніше планувати та ефективніше мислити. У підсумку це дає змогу перетворити ту чи іншу військову структуру в більш інноваційну, здатну ефективно реагувати на несподівані загрози, розглядаючи їх як потенційні можливості.

Список використаних джерел

1. Гоффман Брайс Г. Червона команда: Як нестандартне мислення спричинило революцію в армійському укладі та як воно може трансформувати ваш бізнес. Харків : Вид-во «Ранок» : Фабула, 2020. 256 с.
2. Красницька Ольга. Лідерство та риторика у професійній діяльності офіцера. Актуальні питання гуманітарних наук : міжвузівський зб. наук. пр. молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич : вид. дім «Гельветика», 2020. Вип. 28. Т. 2. С. 181–187.
3. Джим Коллінз. Від хорошого до величного. Наш Формат, 2017. 368 с.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ ВІЙНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

Бочаров М. М., начальник науково-дослідної лабораторії кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національного університету оборони України, кандидат військових наук, полковник
Чайковський І.А., провідний науковий співробітник відділу сенсорних пристроїв систем та технологій безконтактної діагностики Інституту кібернетики імені В. М. Глушкова НАН України, кандидат медичних наук, доцент

Корольчук М. С., провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національного університету оборони України, доктор психологічних наук, професор

Риженко Т. М., науковий співробітник відділу сенсорних пристроїв систем та технологій безконтактної діагностики ІК імені В.М. Глушкова НАН України

ПІДХІД ДО ЕКСПРЕС-ОЦІНЮВАННЯ ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАНУ ВОЇНІВ СИЛ ОБОРОНИ УКРАЇНИ ЗА ДОПОМОГОЮ МІНІАТЮРНИХ КАРДІОГРАФІВ ТА «ХМАРНОГО» АНАЛІТИЧНОГО СЕРВІСУ

Аналіз бойових дій на сході України у травні, червні 2022 року вказує на підвищення інтенсивності і щільності вогневого впливу противника, що зумовлює зростання санітарних і психогенних втрат та поступове зниження якості людських ресурсів наших військ та посилює увагу до проблеми визначення фізіологічної ціни діяльності воїнів Сил оборони.

При цьому встановлена недостатня спроможність підрозділів з моніторингу психологічного здоров'я воїнів, упереджень більшості керівного складу щодо технологічних обмежень зазначеної процедури.

На даний час існує багато прийомів і способів оцінки функціонального стану людини, від анкетування до програмно-апаратної діагностики. Так, в останні роки виявлено, надійний зв'язок особливостей варіабельності ритму серця, спектральними характеристиками та психоемоційним статусом, через що розроблена модель так званої нервово-вісцеральної інтеграції (The Model of Neurovisceral Integration). Цей факт дав змогу створити програму кількісної оцінки функціонального стану воїнів Сил оборони України з урахуванням психоемоційного стану за даними варіабельності ритму серця. За допомогою мініатюрних кардіографічних програмно-апаратних комплексів та "хмарного" аналітичного сервісу нами одночасно досліджувалось функціональний і психоемоційний стани та фізіологічний резерв воїнів Сил оборони з можливістю розрахунку фізіологічної ціни бойової діяльності. Дослідження здійснювалися у рамках декількох сценаріїв, а саме:

- під час командно-штабних навчань;
- під час тренувань військовослужбовців-спецпризначенців;
- під час виконання щоденних службових обов'язків мирного часу;
- під час виконання службово-бойових завдань воєнного часу;
- під час бойового злагодження.

Далі наводимо результати дослідження у такому підрозділі.

Був обстежений б1 військовослужбовець стрілецького підрозділу який знаходився у польовому таборі під час бойового злагодження. Обстеження проводилося за допомогою мініатюрних приладів з пальцевими електродами, виробництва АОЗТ Сольвейг та хмарного сервісу українсько-фінської компанії Кардіолайз для аналізу електрокардіограми. Тривалість одного обстеження була до двох хвилин, що дало можливість на обстеження підрозділу двома приладами витратити до години часу. Оцінювався комплексний показник функціонального стану, а також окремо показники вегетативного резерву, міокарду, частоти серцевих скорочень та, особливо важливо, психоемоційного стану. За результатами дослідження, які представлені у табл. 1, виявлена статистично достовірна різниця у показниках вегетативного резерву та психоемоційного стану між групами військовослужбовців старше та молодше 40 років.

Таблиця 1

Результати визначення основного та часткових показників функціонального стану воїнів мотострілецького підрозділу

Індекс	<40 років (n=28)	≥40 років (n=33)
Комплексний показник функціонального стану	61	61
Вегетативний резерв	66	56 *
Міокард	68	71
Психоемоційний стан	70	57 *
Частота серцевих скорочень	90	89

*- $p \leq 0.05$

Ці показники були суттєво вищими у більш молодших військовослужбовців. Всі інші показники, у тому числі частота серцевих скорочень, у цих групах не розрізнялися.

Таким чином, проведені дослідження підтверджують можливість експрес-оцінювання функціонального стану воїнів Сил оборони України за допомогою мініатюрних кардіографів та «хмарного» аналітичного сервісу.

Лизогуб В. С., професор Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, кафедра анатомії, фізіології та фізичної реабілітації, доктор біологічних наук

Юхименко Л. І., доцент Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, кафедра анатомії, фізіології та фізичної реабілітації, доктор біологічних наук

Хоменко С. М., доцент Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького, кафедра анатомії, фізіології та фізичної реабілітації, доктор біологічних наук

ПСИХОФІЗІОЛОГІЧІ ОСОБЛИВОСТІ ЧОЛОВІКІВ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Для населення України проблема поширення депресій та ускладнень життєдіяльності набула актуального значення у зв'язку з веденням російсько-української війни [1]. За даними World Health Organization в основі психічних розладів лежить когнітивний дисонанс, викликаний дією на людину тривалого інформаційного психологічного навантаження [2]. Депресивні стани спеціалісти пов'язують з високою ймовірністю виникнення екстремальних ситуацій, розвитком кризових психологічних процесів, що негативно впливають на стан здоров'я людини та обумовлюють швидке зниження працездатності, посилення втоми, зниження стійкості до стресу [3, 4].

Недостатньо уваги приділено дослідженню динаміки психофізіологічних властивостей та здоров'я населення, яке безпосередньо не брало участі у військових діях, але змушене жити в умовах стресу, пов'язаного з війною. Події, що відбуваються в Україні, демонструють необхідність розв'язання цієї проблеми для можливості реальної оцінки психофізіологічного стану, подальшої розробки шляхів індивідуальної та групової адаптації до кризових ситуацій. Тому з метою розуміння механізмів дії та наслідків російсько-української війни на психофізіологічні властивості та здоров'я населення України було важливим дослідити зміни у функціональному стані нервової системи та головного мозку за цих умов. У статті представлено результати дослідження особливостей психофізіологічних та нейродинамічних властивостей та їх нейрофізіологічних механізмів у чоловіків за умов воєнного стану.

Методи. У дослідженні брали участь 43 чоловіки 21-35 років, які не перебували в зоні проведення активних бойових дій і виконували свої професійні обов'язки у тилі в регіоні (викладачі вищого навчального закладу). Психофізіологічні властивості досліджували на початку та через 6 місяців після введення воєнного стану.

Для оцінки рівня ситуативної та особистісної тривожності чоловіків застосували методіку Спілбергера, адаптовану Ханінім. У методиці використовували опитувальник, який включав 20 питань відносно розвитку стану тривоги за умови зовнішніх обставин (реактивна, чи ситуативна, тривожність), і 20 висловлювань, які дозволяли характеризувати рівень тривожності як стійку рису особи (особистісна тривожність). Загальний показник по кожній шкалі (ситуативної і особистісної тривожності) міг знаходитись у діапазоні 20–80 балів, чим вище був цей показник, тим вищим рівень тривожності відповідного типу.

Психофізіологічні властивості вивчали на початку та через 6 місяців після введення воєнного стану з застосуванням методіки нейродинамічних досліджень на програмно-апаратному комплексі «Діагност 1М», а нейрофізіологічні - за методикою довго латентних зорових викликаних потенціалів (ДЗВП) на комп'ютерному приладі «Нейроком» ХАІ Medica. Обстежувані на «Діагност-1М» виконували нейродинамічні та сенсомоторні завдання з

переробки інформації у різних режимах пред'явлення сигналів [5]. Визначали: силу нервових процесів (СНП), функціональну рухливість нервових процесів (ФРНП), а за показниками точності реакції на рухомий об'єкт - врівноваженість нервових процесів (ВНП), швидкісні характеристики простої зорово-моторної реакції (ПЗМР), реакції вибору одного з трьох сигналів (РВ1-3) та реакції диференціювання двох з трьох сигналів (РВ2-3) [5, 6]. Для цього потрібно було швидко і якісно диференціювати образні сигнали (фігури: трикутник, коло і квадрат) та відповідно до інструкції, натискати кнопку лівою чи правою рукою [7].

Для вивчення особливостей викликаної активності мозку ми проаналізували компонентний склад довголатентних викликаних потенціалів (ДЗВП). Дослідження проводили в екранованій звуко- та світлоізолюваній камері у положенні сидячи за умови фотостимуляції правого і лівого ока із заплющеними очима. Тривалість генерування стимулів була 5-7 с з періодом чергування $1с \pm 15\%$. Епоха аналізу складала 500 мс. Враховували часовий інтервал у 300 мс до появи світлодіодного спалаху. Брало до уваги безартефактні реалізації. Аналізували латентні періоди піків хвиль Р₁, N₁, Р₂, N₂, Р₃ та амплітуди міжпікових інтервалів Р₁-N₁, N₁-Р₂, Р₂-N₂, N₂-Р₃, Р₃-N₃ біопотенціалів у ділянках О₁ та О₂ і Р₃ та Р₄, оскільки компоненти мали максимальні амплітуди саме у цих відведеннях. В якості референтних використовувалися вушні іпсілатеральні електроди [].

Статистичний аналіз результатів здійснювали методами параметричної та непараметричної статистики, кластерного аналізу, факторного, кореляційного аналізу за допомогою пакету програм STATISTICA 13.3 [8].

Результати. На початку воєнного стану дослідження психофізіологічних властивостей показало, що контингент обстежуваних був неоднорідним. Це змусило нас за результатами дослідження ситуативної та особистісної тривожності поділити чоловіків на дві групи: на умовно стійких (перша група) і не стійких до психоемоційного напруження, яке було викликане війною (друга група). Крім того виявили, що показники, які мало змінювалися у представників першої групи і статистично значуще відрізнялися від обстежуваних другої групи були нейродинамічні індивідуально-типологічні властивості нервової системи: врівноваженість (ВНП), функціональна рухливість (ФРНП) та сила нервових процесів (СНП). Вони більшою мірою відповідали за прогнозовані поведінкові реакції, ніж швидкісні характеристики простої зорово-моторної реакції (ПЗМР), реакції вибору одного з трьох (РВ1-3) та диференціювання двох з трьох (РВ2-3) сигналів. Також встановлено, що зміни психофізіологічних властивостей відображаються і у латентності та амплітудних характеристиках міжпікових інтервалів ДЗВП. У представників другої групи за 6 місяців зазнали статистично значущих змін індивідуально-типологічні властивості нервової системи (ФРНП, СНП, ВНП) та сенсомоторні властивості (ПЗМР, РВ1-3, РВ2-3). Обстежувані цієї підгрупи мали нижчі значення амплітуди між пікових інтервалів N₁-Р₂, Р₂-N₂ та піку Р₃, а також достовірно коротшу латентність компонентів Р₁, Р₂ і довшу Р₃, що вказує на порушення кірково-підкіркової взаємодії.

Поглиблений аналіз часових характеристик ДЗВП, що індукують функціональний стан коркового відділу зорового аналізатора виявив наступне: у обстежуваних другої підгрупи на початку війни були статистично значуще коротші латентності піків Р₁, N₁, Р₂ ($P < 0,05$, $r = 0,37-0,39$) і довші N₂ та Р₃.

Через 6-ть місяців життєдіяльності в умовах воєнного стану у обстежуваних обох груп встановлено зменшення часу ранніх компонентів. Разом з тим, для піків N₂ та Р₃ виявлено різноспрямовані зміни, які характеризувались достовірним зменшенням часу відгуку мозку у обстежуваних першої групи та навпаки, збільшенням латентностей цих викликаних потенціалів у представників другої групи ($P < 0,05-0,01$, $r = 0,41-0,45$).

Отже, показники ДЗВП, як індикатори відгуку мозку на пред'явлення високочастотної стимуляції світлом, що були зареєстровані через 6-ть місяців після ведення російсько-української війни для обстежуваних другої групи свідчать про менші латентні періоди і між

пікові інтервали на ранніх і більші латентності та менші амплітуди на пізніх етапах обробки інформації, ніж у обстежуваних, що були віднесені до групи умовно стійких. Це вказує на існування відмінностей у мозкових системах обстежуваних різних груп та небезпеку розвитку розбалансування у корково-підкоркових структурах мозку для представників другої групи. Припускаємо, що це у подальшому може стати причиною можливої дисфункції у сенсорній системі та зниження працездатності головного мозку.

Отже, чоловікам другої групи була притаманна вразливість до психоемоційних чинників воєнного стану, так і невідповідність пристосувальних перебудов психофізіологічних функцій до існуючих реалій життєдіяльності. Підтвердженням цього стали отримані нами результати дослідження нейродинамічних, сенсомоторних властивостей та викликаної активності мозку.

Таким чином, у кожній підгрупі існує різноспрямований прояв механізмів впливу воєнного стану на досліджувані психофізіологічні функції, що дає змогу розглядати проблему трансформації психофізіологічних властивостей як ключову за умови розробки критеріїв психофізіологічного відбору. Вже зараз можна говорити, що існує група психофізіологічних показників, що мають більш високі і дещо нижчі значення досліджуваних показників у першій умовно стійкій та другій не стійкій підгрупах до дії факторів воєнного стану. Тому можна припустити, що навіть через 6 місяців після оголошення воєнного стану спостерігається певне погіршення досліджуваних характеристик, наявність яких вказує на незавершеність процесів адаптації функціонального стану обстежуваних чоловіків, тобто існування негативних проявів психоемоційного стресу, викликаного війною. З іншого боку, такий факт свідчить про функціонування декількох механізмів, що лежать в основі трансформації психофізіологічних властивостей чоловіків в умовах воєнного стану. Перший механізм детермінується індивідуальними типологічними властивостями обстежуваних і на це вказують досліджувані показники ФРНП, СНП та ВНП. Доведено, що ці показники є генетично обумовлені [6,7,9] і у першій групі обстежуваних вони не змінилися за 6 місяців воєнного стану. Другий - лежить у площині аналізу результатів дослідження ДЗВП. У другій групі простежується нижчі значення нейродинамічних (ФРНП, СНП та ВНП) показників і вищі значення ПЗМР та РВ1-3 у порівнянні з першою групою, як у вихідному стані так і через 6 місяців повторного обстеження в умовах оголошення війни.

Справедливість такого припущення підтверджується і результатами нейрофізіологічного дослідження латентності та амплітудних характеристик ДЗВП у відведеннях Р3, Р4, О1 та О2. Наявність у обстежуваних другої групи менших латентних періодів і між пікових інтервалів на ранніх і більших латентностей та нижчої амплітуди на пізніх етапах обробки інформації, ніж у осіб першої групи вказує на існування у мозкових системах дискоординації корково-підкоркових процесів та розвиток дисфункції сенсорної системи, а також зниження адаптаційних можливостей і працездатності головного мозку [10].

Список використаних джерел

1. Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 "On the declaration of martial law in Ukraine" - [Electronic resource]. - Access mode: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
2. Evans-Lacko S, Aguilar-Gaxiola S, Al-Hamzawi A, et al. Socio-economic variations in the mental health treatment gap for people with anxiety, mood, and substance use disorders: results from the WHO World Mental Health (WMH) surveys. *Psychol Med.* 2018; 48(9):1560-1571.
3. Shpakou A, Klimatckaia L, Bocharova J, Dyachuk A, Shik O, and Kuzniatsou A. The selection of stress coping strategies by university students based on prior covid-19 exposure. *Health Problems of Civilization.* 2022; 16(1): 57-62. <https://doi.org/10.5114/hpc.2021.112364>

4. Kalnysh VV, Shvets AV, Maltsev OV. Peculiarities of assessment and prediction of spontaneous recovery of psychophysiological functions in combatants. Ukrainian Military Medical Academy. 2018; 2(55): 29-39. <https://doi.org/10.33573/ujoh2018.02.029>

5. Makarenko MV., Lyzohub VS, Galka MS, Yuhymenko LI, Khomenko SM. Patent. 96496 State Service for Intellectual Property of Ukraine, MPC A 61B5/16. Method of psychophysiological evaluation of the functional state of the auditory analyzer. № 2010 02225; stated. 01.03.2010; published Nov 10, 2011, Bul. No. 21

6. Makarenko M.V., Lyzohub V.S. Ontogenesis of human psychophysiological functions. Cherkasy: Vertical: 2011.

7. Lyzohub V.S., Khomenko S.M., Bezcopylny O.P. Human neurodynamic properties and their research methods: Monograph. Cherkasy: FOP Gordienko E. I; 2019.

8. Glantz S.A. Primer of Biostatistics. New York: McGraw-Hill; 2012.

9. Lyzohub VS, Chernenko NP, Kozhemiako TV, Palabiyik AA, Bezcopylna SV. Age peculiarities of interaction of motor and cognitive brain systems while processing information of different modality and complexity. Regulatory Mechanisms in Biosystems. 2019; 10(3): 288–294. <https://doi:10.15421/021944>

10. Yukhymenko LI, Makarchuk MY, Lizogub VS. Specificities of Cortical Processing of Visual Information in Subjects with Hearing Deprivation (Congenital Deafness). Neurophysiology. 2019; 51(5): 352- 360 .

*Мужанова Н.В., доцент кафедри авіаційної психології
Національного авіаційного університету, кандидат
психологічних наук*

ДИНАМІКА АДАПТАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ ПІДЛІТКІВ В КРИЗОВИХ СИТУАЦІЯХ ЇХ ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ

Життєдіяльність людей характеризується конкурентним середовищем і наповненістю різними сукупними процесами, як біологічної так і соціальної діяльності. Військові дії ускладнюють перебіг цих процесів, оскільки слугують вагомим стресовим фактором для психіки всіх громадян. Проте варто зазначити особливо вразливу категорію осіб нашого суспільства. А саме підлітків.

Цей віковий період сам по собі вже є кризовим. Тому що характеризується швидкими та важливими змінами, як фізіологічними, так і соціальними. В цій фазі розвитку спостерігається процес перетворення дитини на юну особу. Впродовж цього процесу підліток повинен навчитися приймати важливі рішення, які дозволять йому самостійно і незалежно існувати [1].

Термін криза має безліч тлумачень. У скороченому вигляді більшість з них зводиться до наступного формулювання: криза – це різка зміна звичайного перебігу речей. Тож дуальну природу цього поняття ми не можемо оминати. Криза є часом дискомфорту і нових можливостей [2].

Поточні події, а саме активна фаза війни підняла проблематику кризи життєдіяльності людини на новий рівень. Тож за основу свого дослідження ми обрали іншу конотацію цього терміну. Під поняттям криза ми розуміємо – специфічний стан суб'єкта в умовах блокування його цілеспрямованої життєдіяльності в цей конкретний момент розвитку його особистості [3].

Дослідники багатьох наукових напрямків від медицини і до психології вважають, що в кризових ситуаціях людина при спробі опанування стресового стану переживає певний вид фізичного і психологічного перевантаження. Тоді, як емоційна напруга та стрес в однаковій

мірі можуть призводити або до оволодіння новою ситуацією, або до зриву і погіршення виконання життєвих функцій[4].

Тож вивчення адаптаційних властивостей підлітків у кризових умовах сьогодення є вкрай важливим завданням сучасності. Оскільки контроль, супровід і підтримка процесу дорослішання нових поколінь є провідним завданням попередніх поколінь –дорослих.

Зважаючи на вище зазначене, об'єктом нашого дослідження є соціально-психологічна адаптація підлітків, а предметом наукового пізнання виступають динамічні зміни адаптаційних властивостей підлітків в кризових ситуаціях їх життєдіяльності.

Мета –вивченнядинамічних змін адаптаційних властивостей підлітків, які перебувають у кризових ситуаціях своєї життєдіяльності.

Методи дослідження.Опитувальник соціально-психологічної адаптації (СПА) авторства К. Роджерса та Р. Даймонд безпосередньо в адаптації О. К. Осницького it-критерійСт'юдента та U-критерій Манна Уїтні в залежності від нормальності розподілу (методи математичної статистики) [5].

В дослідженні взяли участь підлітки у кількості 64 особи, віком від 12 до15 років у рівній кількості статевого розподілу (32 жіночої статі та 32 чоловічої).

Результати та дискусії. В своєму дослідженні війну ми визначаємо, як найбільшу кризову ситуацію життєдіяльності підлітків. Дослідження проводилося в два етапи. Первинний зріз з цією групою респондентів був зроблений до початку повномасштабного вторгнення (за 2 місяці до), другий після початку активної фази війни (2 місяці після вторгнення). Таким чином спільний часовий проміжок між діагностичними діями становив 4 місяці.

Виявлені показники дослідження адаптивних властивостей підлітківдохрзіввкладаються в межі«середніх» значень норми за цією методикою.

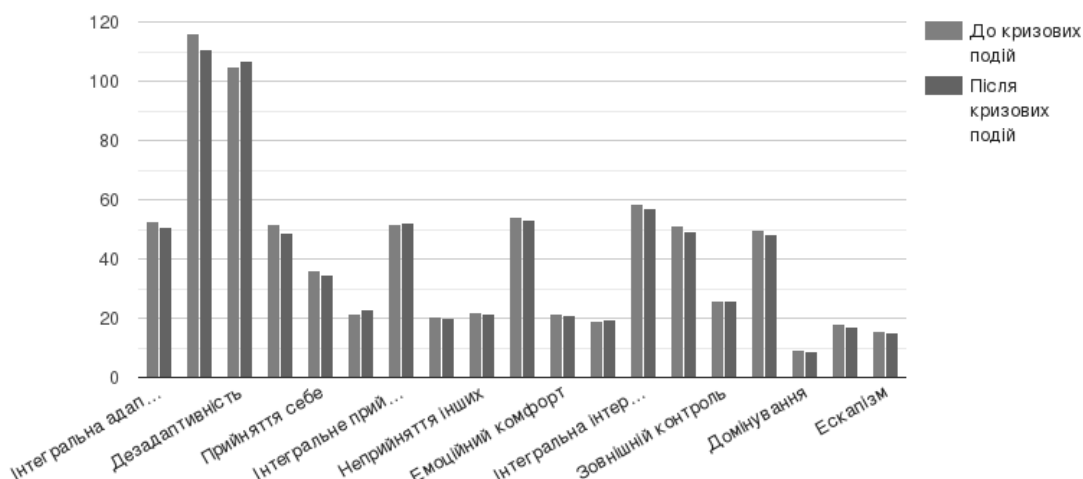

Рис.1. Показники середніх значень за шкалами соціально-психологічної адаптації підлітків до та після кризової ситуації їх життєдіяльності.

Як видно з малюнку (див. Рис.1) до початку повномасштабного вторгнення показники адаптивних властивостей підлітків були вищі ніж після цієї кризи. Тож доцільним було перевірити достовірність цих відмінностей.

Перевірка на наявність розбіжностей виявиладостовірні відмінності в межах середніх значень за методикою. Встановлено, що підлітки, до кризової ситуації в їх життєдіяльності

успішніше адаптувалися ($t=2,522$; $p\leq 0,01$), більше приймали себе ($U=-3,140$; $p\leq 0,02$), перебували у більшому емоційному комфорті ($t=2,131$; $p\leq 0,05$), частіше орієнтувалися на внутрішній контроль ($U=1,885$; $p\leq 0,05$) та більше прагнули домінувати ($t=2,780$; $p\leq 0,05$). Таким чином правомірним буде стверджувати про те, що наявність масштабної кризи державного рівня з постійною загрозою втрати життя та здоров'я суттєво знизили адаптивні властивості досліджуваних підлітків до того ж змінився і їх якісний характер (див. табл.1).

Таблиця 1

Показники адаптованості досліджуваних підлітків до та після кризової ситуації життєдіяльності

Адаптивні властивості	<i>До</i> кризової ситуації життєдіяльності n=64	<i>Після</i> кризової ситуації життєдіяльності n=64
Інтегральна адаптація	52,51	50,86
Адаптивність	116,26	109,94
Деадаптивність	103,76	105,71
Інтегральне самоприйняття	51,61	47,73
Прийняття себе	36,34	33,81
Неприйняття себе	21,46	22,97
Інтегральне неприйняття інших	51,78	52,33
Прийняття інших	20,67	20,04
Неприйняття інших	22,11	21,28
Інтег-й емоційний комфорт	54,34	53,07
Емоційний комфорт	22,45	20,95
Емоційний дискомфорт	19,17	19,77
Інтегральна інтернальність	58,54	56,82
Внутрішній контроль	51,57	49,28
Зовнішній контроль	25,74	25,95
Інтег-непрагнення до домінування	49,52	48,73
Домінування	9,48	8,76
Конформність	18,24	17,28
Ескапізм	15,78	15,14

Активна фаза війни багата на загрози і з кожним днем виникають все нові й нові кризові фактори. Все це накладається на й так не легке життя підлітків. Перебіг процесу їх дорослішання відбувається в умовах додаткового навантаження. Подекуди вони позбавлені права самостійного вибору (зростання зовнішнього контролю) на тлі перманентного невдоволення (емоційний дискомфорт). Складність та багатоаспектність кризової ситуації життєдіяльності сучасних підлітків не сприяє покращенню їх адаптивних властивостей.

Рівень втрати адаптивних властивостей у відсотковому співвідношенні представлений нами графічно (див. Рис.2). Згідно з зображенням можна стверджувати що рівень вираженості інтегрального самоприйняття, інтегрального емоційного комфорту, внутрішнього контролю та інтегрального прагнення до домінування знизився орієнтовно на 15% тоді, як адаптивність в двічі більше на 36%. Таким чином можна виокремити певну спадаючу динаміку.

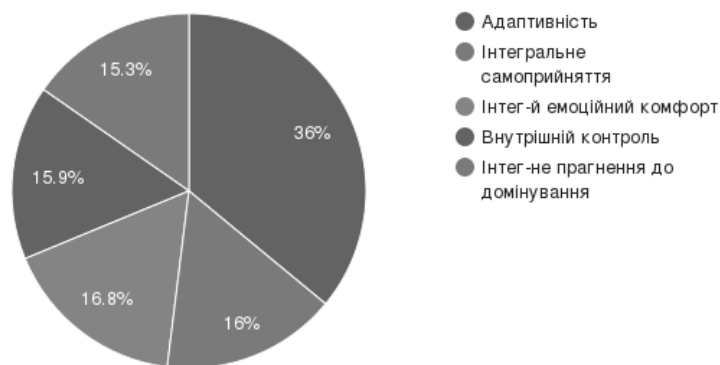

Рис. 2. Відсоткове вираження втрати адаптивних властивостей підлітків в умовах кризової ситуації їх життєдіяльності.

Тож отримані результати вивчення свідчать про те, що підлітки в процесі своєї життєдіяльності були більш адаптованими до початку активної фази війни, ніж після неї.

Висновки. Виявлено спадаючу динаміку адаптаційних властивостей підлітків в умовах кризової ситуації їх життєдіяльності. Надмірне кризове навантаження війною спричинило зниження рівня їх соціально-психологічної адаптованості. А також спостерігається сповільнення процесів адаптації до нових кризових викликів, включно із зміною якісного характеру провідних адаптаційних властивостей.

Список використаних джерел

1. Булах І.С. Психологія життєвих криз особистості : навчальний посібник / І.С. Булах. – Вінниця, ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 110 с.
2. Гаврілець І.Г. Психофізіологія людини в екстремальних ситуаціях : навч. посіб. / І.Г. Гаврілець. – К. : ЗАТ «Віпол», 2006. – 188 с
3. Зотова, О. И., & Кряжева, И. К. (2000). Содержание и показатели адаптации личности. Винокурова, Л. В., & Скрипника, И. И. (Ред.) *Организационная психология* (с. 248–256). Санкт-Петербург: Изд-во Питер. Режим доступу: <http://lib.mgppu.ru/opacunicode/app/webroot/index.php?url=/notices/index/IdNotice:23661/Source:default>.
4. Мотков, С. О. (2019). Адаптаційні механізми особистості. *Психологія і особистість*, 1 (15), 22–36. Режим доступу: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/13406>
5. Осницкий, А. К. (2004). Определение характеристик социальной адаптации. *Психология и школа*, 1, 43–56. Режим доступу: <https://psyhoinfo.ru/opredelenie-harakteristik-socialnoy-adaptacii>.

Сергета І. В., завідувач кафедри загальної гігієни та екології Вінницького національного медичного університету ім. М.І. Пирогова, доктор медичних наук, професор

Пашковський С. М., начальник Військово-медичного клінічного центру Центрального регіону, кандидат медичних наук, доцент

Коваль Н. В., начальник відділення психофізіології та психології Військово-медичного клінічного центру Центрального регіону

ПОРІВНЯЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ФОРМУВАННЯ АСОЦІЙОВАНИХ ЗІ СТРЕСОМ ЗАХВОРЮВАНЬ У НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ТА ОПЕРАТОРІВ БЕЗПІЛОТНИХ АВІАЦІЙНИХ КОМПЛЕКСІВ

Вступ. Вже майже рік Україна перебуває в умовах воєнного стану. Від початку повномасштабного вторгнення надзвичайно постраждала економіка нашої країни. Проте це зовсім не означає, що Україна перестала розвиватися. Навіть під ракетними та артилерійськими обстрілами спеціалісти відповідного фаху продовжують працювати та удосконалювати матеріально-технічне оснащення в усіх напрямках. Це стосується і автоматизованої безпілотної техніки, яка зараз надзвичайно швидко та активно розвивається у світі [о, о, о]. За рахунок активного використання безпілотних авіаційних комплексів (БпАК) можна суттєво змінити перебіг збройної боротьби у повітрі [о].

Основне навантаження зовнішній пілот (оператор) БпАК отримує на робочому місці [о], отож надзвичайно важливим є вивчення умов професійної діяльності та визначення ступеня напруженості праці таких спеціалістів. Проте велике значення в успішності виконання поставлених завдань має і стан здоров'я самого оператора БпАК тому, що будь-які захворювання тим чи іншим чином впливають на його функціональний стан та погіршують працездатність.

На думку деяких авторів [о], тривалий вплив стресового фактору стимулює виникнення та перебіг захворювань. Дійсно, з одного боку, більшість стресових ситуацій, що виникають в ході виконання професійних обов'язків є передумовою успішної реалізації завдань за призначенням, оскільки підвищення напруження змушує максимально сконцентрувати свою увагу на професійній діяльності. З іншого боку, навіть фізіологічний стрес є фактором розвитку патології [о], зокрема захворювань шлунково-кишкового тракту та серцево-судинної системи. До спектру таких захворювань відносяться: гастроезофагеальна рефлюксна хвороба, гострі та хронічні гастрити, гострі ерозії шлунку та дванадцятипалої кишки, виразкова хвороба шлунку та дванадцятипалої кишки, гіпертонічна хвороба, вегето-судинні дистонії, порушення серцевого ритму та провідності серця, тощо. Більшість із зазначених захворювань протікають малосимптомно і часто можуть бути встановлені лише під час проходження операторами БпАК планових медичних оглядів [о]. Проте не слід забувати про ризик розвитку ускладнень, до яких призводять асоційовані зі стресом захворювання. З боку травної системи це здебільшого розвиток шлунково-кишкових кровотеч, а з боку серцево-судинної системи – гострий коронарний синдром та гострі порушення мозкового кровообігу. Так, ризик розвитку ускладнень, спричинених асоційованими зі стресом захворюваннями серцево-судинної системи, суттєво збільшується після 40 років, однак до розвитку шлунково-кишкових кровотеч більш схильне молоде населення.

Попередній аналіз даних, отриманих в умовах Військово-медичного клінічного центру Центрального регіону (ВМКЦ ЦР) за останні 3 роки, показав, що близько 30% операторів БпАК

мають асоційовані зі стресом захворювання. Тому надто важливим є вивчення дії саме таких захворювань на їх надійність та рівень працездатності. Для цього необхідно періодично проводити моніторинг функціонального стану операторів БпАК [о].

Питання щодо верифікації виникнення та наступної поглибленої фізіолого-гігієнічної оцінки особливостей розвитку асоційованих зі стресом захворювань серед операторів БпАК у теперішній час є надзвичайно актуальними, оскільки такі процеси віддзеркалюються на психофізіологічному статусі та негативно впливають на їх професійну діяльність, суттєво знижуючи рівень працездатності [о]. Тому має сенс подальше вивчення впливу таких захворювань на психофізіологічний стан операторів БпАК та розробка комплексу заходів, що допоможуть компенсувати їх негативний вплив. Для успішного вирішення у подальшому таких завдань спочатку варто здійснити порівняльний аналіз формування та розвитку асоційованих зі стресом захворювань серед населення України та операторів БпАК.

Мета. Виявити вікові особливості формування асоційованих зі стресом захворювань у населення України та операторів БпАК.

Матеріали і методи. Для здійснення порівняльного аналізу щодо формування асоційованих зі стресом захворювань у населення України та операторів БпАК було проведено розгляд смертності населення України від захворювань серцево-судинної системи та шлунково-кишкового тракту за 2019 рік за офіційними даними Державної служби статистики України, а також захворюваність серед операторів БпАК на асоційовані зі стресом захворювання шлунково-кишкового тракту та серцево-судинної системи. Так, можливо здається недоцільним порівнювати захворюваність окремої когорти військовослужбовців зі смертністю населення, однак деякі автори [о] довели, що захворюваність корелює зі смертністю, тому цілком логічно проводити подібне аналізування. В умовах ВМКЦ ЦР було обстежено 207 операторів БпАК (189 з них чоловіки, 18 – жінки) віком від 20 до 39 років в період проходження стаціонарної лікарсько-льотної експертизи. В подальшому відображена інформація щодо смертності населення та захворюваності операторів БпАК в абсолютних числах, причому стосовно смертності населення України ці числа виражені у випадках на 100 тис. У подальшому для кращого порівняння обох категорій всі абсолютні числа було відображено і у відносному еквіваленті. Такий відсоток вираховувався щодо смертності від захворювань серцево-судинної системи та шлунково-кишкового тракту по відношенню до загальної смертності та смертності серед чоловіків і жінок окремо.

Результати. За даними Державної служби статистики України, смертність населення від захворювань серцево-судинної системи за 2019 рік склала 67%, а від хвороб шлунково-кишкового тракту – 4,15%. Дійсно, аналізуючи загальну смертність, чітко видно, що смертність від захворювань серцево-судинної системи більше, ніж в 16 разів вища порівняно зі смертністю від захворювань органів травлення.

Серед обстежених 207 операторів БпАК різних вікових груп прослідковується дещо інша динаміка – захворюваність на асоційовані зі стресом захворювання шлунково-кишкового тракту становить 27,55%, а серцево-судинної системи – 9,18%. Як бачимо, оператори БпАК хворіють на асоційовані зі стресом захворювання шлунково-кишкового тракту в 3 рази частіше порівняно з асоційованими зі стресом захворюваннями серцево-судинної системи.

Для більш детального відслідковування динаміки за показниками смертності населення та захворюваності операторів БпАК на асоційовані зі стресом захворювання варто порівняти їх в однаковому віковому аспекті. В таблиці 1 наведені дані щодо порівняльної характеристики смертності населення та операторів БпАК, які мають асоційовані зі стресом захворювання серцево-судинної системи.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика смертності населення та операторів БпАК, які мають асоційовані зі стресом захворювання серцево-судинної системи

Вік	Чоловіки		Жінки		Всього	
	Смертність населення (на 100 тис.)	Оператори БпАК (кількість)	Смертність населення (на 100 тис.)	Оператори БпАК (кількість)	Смертність населення (на 100 тис.)	Оператори БпАК (кількість)
20-24	13,5	5	4,5	2	9,1	7
25-29	32,3	5	7,2	0	20,1	5
30-34	74,7	1	16,4	0	45,9	1
35-39	130,0	6	31,1	0	80,7	6
Всього	250,5	17	59,2	2	155,8	19

Як показано в таблиці, і смертність населення, і захворюваність серед операторів БпАК на асоційовані зі стресом захворювання серцево-судинної системи жіночої статі є в рази меншою, порівняно з чоловіками. Проте варто порівняти обидві категорії ще й у відсотковому співвідношенні.

Таблиця 2

Порівняльна характеристика смертності населення та операторів БпАК, які мають асоційовані зі стресом захворювання серцево-судинної системи у відносних числах, %

Вік	Чоловіки		Жінки		Всього	
	Смертність населення	Оператори БпАК	Смертність населення	Оператори БпАК	Смертність населення	Оператори БпАК
20-24	0,00086	2,65	0,00032	11,11	0,00062	3,38
25-29	0,000206	2,65	0,00052	0	0,00136	2,42
30-34	0,00476	0,53	0,00118	0	0,00317	0,48
35-39	0,00829	3,17	0,00224	0	0,00548	2,9
Всього	0,01597	9	0,00426	11,11	0,01063	9,18

Вікова динаміка смертності населення від захворювань серцево-судинної системи має тенденцію до зростання. Серед операторів БпАК вона має хвилеподібний характер з найменшим показником у віці 30-34 роки. В остаточному підсумку смертність населення від патології серцево-судинної системи та захворюваність операторів БпАК на асоційовані зі стресом захворювання у віці до 40 років знаходиться практично на одному рівні. Аналізуючи захворюваність операторів БпАК на асоційовані зі стресом захворювання, варто відмітити, що у віці до 30 років це здебільшого порушення серцевого ритму та провідності серця, а після 30 років – вегето-судинні дистонії та гіпертонічна хвороба. Такою діагностичною різницею можна пояснити хвилеподібний характер захворюваності серед операторів БпАК.

Ще однією великою групою асоційованих зі стресом захворювань є патологія шлунково-кишкового тракту. Тому варто порівняти ще й смертність населення від патології травної системи та захворюваність операторів БпАК на асоційовані зі стресом захворювання шлунково-кишкового тракту. Дана інформація відображена в таблиці 3.

Порівняльна характеристика
смертності населення та операторів БпАК, які мають асоційовані зі стресом захворювання
шлунково-кишкового тракту

Вік	Чоловіки		Жінки		Всього	
	Смертність населення (на 100 тис.)	Оператори БпАК (кількість)	Смертність населення (на 100 тис.)	Оператори БпАК (кількість)	Смертність населення (на 100 тис.)	Оператори БпАК (кількість)
20-24	3,5	17	1,8	0	2,1	17
25-29	7,9	12	7	3	11,6	15
30-34	17,8	13	16,5	0	26,4	13
35-39	30,7	11	29,3	1	50,1	12
Всього	59,9	53	54,6	4	90,2	57

З таблиці видно, що смертність від захворювань травної системи теж поступово з віком зростає. Проте захворюваність серед операторів БпАК на асоційовані зі стресом захворювання шлунково-кишкового тракту частіше зустрічається в більш молодому віці.

Порівняльна характеристика
смертності населення та операторів БпАК, які мають асоційовані зі стресом захворювання
шлунково-кишкового тракту у відносних числах, %

Вік	Чоловіки		Жінки		Всього	
	Смертність населення	Оператори БпАК	Смертність населення	Оператори БпАК	Смертність населення	Оператори БпАК
20-24	0,00022	8,99	0,00012	0	0,00014	8,21
25-29	0,0005	6,34	0,0005	16,67	0,00079	7,25
30-34	0,00113	6,88	0,00119	0	0,00179	6,28
35-39	0,00196	5,82	0,00211	5,56	0,0034	5,8
Всього	0,00381	28,03	0,00392	22,23	0,00612	27,54

Звертає на себе увагу той факт, що смертність населення від захворювань травної системи з віком зростає, перебуваючи і серед чоловіків, і серед жінок практично на одному рівні. Серед операторів БпАК асоційовані зі стресом захворювання системи травлення зустрічаються частіше в більш молодому віці і тенденція до їх розвитку з часом поступово йде до зниження.

Таким чином, показано, що асоційовані зі стресом захворювання зустрічаються набагато частіше, порівняно зі смертністю населення. Це може бути викликано напруженістю їх праці та інтенсивним впливом стресових факторів на операторів БпАК. Тому виникає нагальна потреба у більш детальному вивченні причин розвитку та формування асоційованих зі стресом захворювань та розробки заходів щодо компенсації їх негативного впливу, зокрема критеріїв їх професійного відбору.

Висновки:

Встановлено, що загальна смертність населення України від захворювань серцево-судинної системи зустрічається більш, ніж в 16 разів частіше порівняно зі смертністю населення від захворювань органів травлення. Асоційовані зі стресом захворювання шлунково-кишкового тракту в операторів БпАК реєструються в 3 рази частіше, порівняно з асоційованими зі стресом захворюваннями серцево-судинної системи.

Показано, що смертність населення від захворювань серцево-судинної системи з віком зростає, а захворюваність операторів БпАК на асоційовані зі стресом захворювання серцево-

судинної системи має хвилеподібний характер. Серед операторів БпАК асоційовані зі стресом захворювання шлунково-кишкового тракту частіше спостерігаються в більш молодому віці і тенденція до їх розвитку у більш зрілому віці поступово наближається до зниження. Захворюваність операторів БпАК на асоційовані зі стресом захворювання на декілька порядків вища, порівняно зі смертністю населення того ж віку.

Виявлено потребу в детальному вивченні причин розвитку та формування асоційованих зі стресом захворювань та розробки у подальшому заходів щодо компенсації їх негативного впливу на операторів БпАК.

Список використаних джерел

1. Кальниш В.В., Пашковський С.М., Сергета І.В., Коваль Н.В. Особливості впливу асоційованих зі стресом захворювань на психофізіологічний стан операторів безпілотних авіаційних комплексів. Матеріали V Науково-практичної конференції з міжнародною участю «Академічні читання імені Володимира Паська в рамках 31-ої Міжнародної медичної виставки «PUBLIC HEALTH 2022» 6 жовтня 2022 року (тези доповідей). Український журнал військової медицини. 2022. Т. 3 (додаток). №3. С. 37-41.

2. Кальниш В.В., Швець А.В., Пашковський С.М. Характеристика діяльності зовнішніх пілотів безпілотних авіаційних комплексів та їх професійно важливі якості: теоретико-практичні аспекти. Український журнал військової медицини. 2021. Т. 2. № 1. С. 38-51. DOI:10.46847/ujmm.2021.1(2)-038.

3. Кундиев Ю.И., Кальниш В.В., Нагорная А.М. Роль стресса в формировании здоровья населения: структурный анализ// Журн. АМН Украины, 2002. – Т. 8. - № 2. – С. 335-345.

4. Таран М.В., Шулежко В.В. Визначення способів протидії та зниження ефективності застосування безпілотних авіаційних комплексів із врахуванням аналізу локальних війн і збройних конфліктів сучасності. «Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил», 2021, 1(67). 2021, С. 32-37. DOI: 10.30748/zhups.2021.67.04.

5. <https://health-ua.com/article/62210-virazkova-hvoroba-shlunka--ta-dvanadtcyatipalokishki--aspekti-dagnostiki> (останнє звернення – 22 листопада 2022 року).

6. Pankok C., Bass E.J. A Decadal Revisiting of the Assessment of Pilot Control Interfaces for Unmanned Aircraft Systems. Materials of the annual meeting of the Society for Human Factors and Ergonomics. 2017. V. 61 (1). P. 63-67. <https://doi.org/10.1177/1541931213601482>.

Слюсаревський М. М., директор Інституту соціальної та політичної психології НАПН України, кандидат психологічних наук, член-кореспондент НАПН України,

СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН УКРАЇНСЬКОГО ТИЛУ В УМОВАХ ПОВНОМАСШТАБНОГО РОСІЙСЬКОГО ВТОРГНЕННЯ

Однією з головних передумов перемоги в будь-якій війні, особливо у війні оборонній, є, як відомо, ідейно-політична та морально-психологічна єдність фронту і тилу. Тому зусилля противника завжди спрямовані на підрив цієї єдності.

На жаль, такі зусилля, що цілеспрямовано докладалися російською пропагандою та проросійськими силами в Україні, не були безуспішними у перші вісім років російсько-української війни. Звичайно, їхній вплив не був тотальним. Українська армія, що мужньо чинила опір російському агресору на Донеччині та Луганщині, постійно відчувала підтримку патріотично налаштованих громадян, могутнього, безпрецедентного за масштабами

волонтерського руху. Однак усе ж фактом є те, що ворогу вдалося нав'язати значній частині українського суспільства хибний, викривлений образ воєнних дій на сході країни.

Про це свідчать дані моніторингу стану суспільної свідомості, який щорічно здійснюється Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України. Як впливає із цих даних, упродовж восьми років гібридної агресії з боку Російської Федерації українському суспільству так і не вдалося сформувати консолідоване бачення війни на Донбасі [1]. На момент останнього опитування, що відбулося в межах згаданого моніторингу на початку лютого 2022 р., народною війною проти окупантів вважали російсько-українську війну менше половини українців (40,5%). А частка тих, хто з чужого голосу сприймав опір російському агресору як нікому не потрібну війну, розв'язану українською (порошенківською) владою, у різні роки коливалася від 30% до майже 46%. Тобто громадська думка стосовно збройного протистояння на Донбасі була поляризованою, що істотно підривало єдність фронту і тилу.

У глибокому тилу дедалі більше поширювалася схильність розглядати це протистояння під кутом зору не патріотичного діяння, а лише негативного впливу війни на її учасників і мешканців прифронтових територій. Ті, хто боронив Україну в Донецькій та Луганській областях, усе частіше поставали в суспільній свідомості не як герої (хоча їх публічно і називали героями), а радше як обтяжливі для оточення жертви війни, як ізгої, не спроможні адаптуватися до умов нормального, мирного життя. А вони, своєю чергою, нерідко почувалися значно комфортніше на передовій, ніж у тилу, і часто-густо не стільки внаслідок отриманих на війні порушень психіки, скільки через те, що наражалися на відчуження у рідних містах і селах, нерозуміння того, заради чого доводиться воювати.

Поляризація громадської думки щодо воєнних дій на Донбасі засвідчувала перемогу російської пропаганди в інформаційній війні проти України. Це давало ворогу надії на швидкий успіх у разі повномасштабного вторгнення. Проте ці надії були примарними. Путінські аналітики на бачили (не хотіли бачити) інших результатів українських соціологічних опитувань. А вони переконливо говорили про те, що зовсім інакше, ніж локальні бої на Донбасі, сприймали українці гіпотетичну (до фатального 24 лютого) повномасштабну війну. За даними того ж опитування, про яке йшлося вище, частка респондентів, котрі погоджувалися із тим, що якби Путін увів війська в Україну, вона б зустріла їх з квітами, в жодному регіоні, включно зі Сходом і Півднем, не перевищувала 5% [1]. Тому закономірно, що, коли вторгнення таки відбулося, це докорінно змінило в суспільній свідомості сприйняття російсько-української війни, миттєво обнуливши перемогу російської пропаганди. Повномасштабне вторгнення відразу ж вилікувало українське суспільство від багатьох ілюзій, помилкових поглядів, хибних світоглядних орієнтирів. Відтак фронт і тил стали як ніколи єдиними.

На наш погляд, сьогодні надійність українського тилу в ідейно-політичному сенсі не поступається надійності радянського чи британського в роки Другої світової війни (тоді як надійність російського, до речі, вочевидь поступається надійності тилу німецького вермахту). Не бракує достовірних соціологічних даних, які підтверджують цю надійність нашого тилу. Так, Збройним Силам України довіряють близько 95% громадян, майже так само високим є рівень довіри до Національної гвардії України та Державної служби з надзвичайних ситуацій – понад 87% [2]. Більш як 90% українців вірять у Перемогу над російським агресором [3]. Попри російські обстріли, які руйнують інфраструктуру і забирають життя людей, 86% опитаних заявляють, що потрібно все одно продовжувати збройну боротьбу, навіть якщо обріли триватимуть [4].

Однак ідейно-політична надійність українського тилу не дає підстав закривати очі на психотравматичний досвід величезної частини цивільного населення, який, безперечно, становить потенційну загрозу психологічній стійкості тих мільйонів не зодягнутих у військову форму громадян, чії настрої так чи інакше позначаються на боєздатності військ.

Про масштаби цього психотравматичного досвіду та пов'язані з ним ризики дає уявлення перше від початку повномасштабного російського вторгнення всеукраїнське дослідження соціально-психологічного стану населення, проведене Інститутом соціальної та політичної психології НАПН України спільно з Благодійним фондом адаптації до мирного життя «Майнді» та компанією Kantar Україна за фінансової підтримки UAF Coin [5]. Науковим керівником дослідницького проєкту була заступниця директора з наукової роботи Інституту соціальної та політичної психології Любов Найдьонова. Методологія дослідження, зокрема індикатори соціально-психологічного стану та опитувальник, базувалися на наукових розробках інституту. Дослідження проведено наприкінці липня – на початку серпня 2022 р. методом опитування на онлайн-платформі Kantar Україна. Було опитано тисячу респондентів віком 18-55 років у підконтрольних Україні містах з населенням понад 50 тис осіб. На момент дослідження більшість опитаних (70%) не змінювали місця проживання, 16% уже повернулися після переміщення, 7% мали намір повернутися і стільки ж (7%) планували залишатися у місцях переміщення.

Насамперед зазначимо, що отримані в процесі дослідження дані вказують на співмірність обсягів психотравматичного досвіду цивільного населення з обсягами психотравмування учасників бойових дій чи принаймні на значну наближеність цих обсягів. Така співмірність (наближеність) зумовлена варварським застосуванням противником сучасних видів зброї, що позбавляє людей гарантованого захисту фактично на всій території України і, отже, робить вельми умовною фізичну межу між фронтом і тилом. Так, 40% опитаних зазнали загрози власному життю та/або були безпосередніми свідками такої загрози у зв'язку з перебуванням не лише в зоні бойових дій, а й під обстрілами у віддалених від фронту місцевостях. Понад 41% респондентів мали на момент опитування родичів або близьких, які перебували чи перебувають у зоні бойових дій або в окупації, зокрема 16% цих респондентів втратили когось із близьких. Перебуваючи в окупації самі, зазнали загрози насильства або були безпосередніми свідками його застосування 6% опитаних. Кожен двадцятий респондент (5%) зазнав гіперкумулятивної психотравматизації, тобто пережив або став свідком усіх зазначених типів травматичних подій (обстріли, загроза насильства, окупація або полон). Лише 9% учасників опитування заявили, що в жодний спосіб не стикалися із жодною травматичною подією за період повномасштабної війни.

При цьому слід зауважити, що джерела психотравмування цивільного населення мають деякі особливості порівняно з тими чинниками, які справляють психотравматичний вплив на учасників бойових дій. Додатковим джерелом психотравмування цивільних громадян є, наприклад, те, що вони, як правило, не мають змоги реалізувати свій праведний гнів, свою ненависть до ворога у практичних діях, і це призводить до деструктивного накопичення агресії, яка часом переноситься на неугодних співвітчизників, політичних опонентів тощо. Нерідко дається взнаки і неусвідомлюваний або й почасти усвідомлюваний комплекс вини перед тими, хто гине на фронті. Травматичний досвід цивільного населення значно поглиблює також медіатравмування. Психологічно невиважене висвітлення подій війни засобами масової інформації, їхня хибна новинна політика постійно провокують (на позасвідомому рівні) депресивні суспільні настрої, спричиняють ексцеси вторинної психотравматизації дорослих і дітей. Як наслідок, високою є ймовірність генералізації травми війни на все українське суспільство.

Незважаючи на все це, рівень свого психологічного благополуччя, як показало дослідження, українці оцінюють наразі доволі оптимістично: 6,7 бала з 9-ти можливих. Така оцінка психологічного благополуччя простежується у всіх соціально-демографічних групах і регіонах України. Найбільший внесок у відчуття психологічного благополуччя припадає на складову самооцінки (позитивне ставлення респондента до самого себе). Порівняно гірше оцінюються інструментальні складові психологічного благополуччя, такі як здатність до

саморегуляції емоцій та опанування складних емоційних станів (емоційна складова благополуччя) і здатність справлятися з життєвими викликами (складова життєстійкості). Це може свідчити про те, що фаза пов'язаної з війною психологічної мобілізації в суспільстві ще триває, але ресурсів для її подальшого підтримання починає бракувати. Причому звертає на себе увагу той факт, що серед внутрішньо переміщених осіб, які й далі перебувають в евакуації, суб'єктивна оцінка психологічного благополуччя є зазвичай нижчою, ніж серед тих, хто не був переміщений або вже повернувся додому. Отже, відчуття бодай відносної фізичної безпеки далеко не завжди корелює з психологічним благополуччям. Тому люди й повертаються на небезпечні для життя прифронтові території і, здавалось би всупереч здоровому глуздові, не хочуть з них виїздити.

Наступний блок запитань опитувальника передбачав виявлення у респондентів прояву симптомів посттравматичних стресових реакцій – за міжнародно визнаною шкалою [6]. Це дало змогу встановити, що на тлі поки що загалом оптимістичних самооцінок психологічного благополуччя в українському тилу спостерігається наростання об'єктивних показників психотравматизації, яке набуває, без перебільшення, загрозливого характеру. Адже переважна більшість опитаних (понад 90%) мали прояви хоча б одного із симптомів посттравматичного стресового розладу, а 57% уже перебувають у зоні ризику розвитку ПТСР.

Природно, такі масштаби психотравмування актуалізують проблему психологічної допомоги не лише учасникам бойових дій, а й тим, від кого залежить міцність їхнього тилу. Проте отримали цю допомогу протягом місяця, що передував моменту опитування, лише 3% респондентів.

Недостатні обсяги психологічної допомоги, якої потребують громадяни в умовах затяжної російсько-української війни, зумовлені притаманними вітчизняній сфері психічного здоров'я вадами, успадкованими ще з радянських часів (її інституційно-організаційна невпорядкованість, брак кваліфікованих фахівців, відсутність державного регулювання і т. ін.). Державний ресурс надання такої допомоги вельми обмежений; психологи ДСНС, медичних установ, шкільної психологічної служби здатні задовольняти, та й то не завжди, лише найбільш невідкладні, екстрені потреби. Тому левову частку роботи з населенням беруть на себе в ініціативному порядку окремі фахівці та групи психологів недержавного сектору. Але працюють вони переважно під егідою нічим між собою не пов'язаних, більше того – конкуруючих зарубіжних та вітчизняних організацій. Це призводить до парадоксальної ситуації, коли має місце, з одного боку, брак кваліфікованих психологічних кадрів для надання дієвої допомоги постраждалим, з другого – часткова або й цілковита незатребуваність значної частини професійно підготовлених психологів, які могли б надавати допомогу, але часом свідомо відсторонені від неї через жорстке домінування корпоративних інтересів серед колег, що мають вплив на офіційні інституції.

До недостатньої охопленості населення психологічною допомогою спричинюється разом з тим низький рівень поінформованості про неї громадян та нерозуміння ними її необхідності. Лише 23 % учасників опитування хотіли б звернутися до психолога, і лише 34% знають куди звертатися. Причому серед осіб відносно старшого віку (понад 40 років) частка поінформованих із цих питань значуще менша – 24%. Тобто й обмежені можливості психологічної допомоги часто не знаходять свого адресата. Тому надзвичайної актуальності набуває завдання докорінної реконструктуризації вітчизняної сфери психічного здоров'я за прикладом передових зарубіжних країн, де вона вибудовується за принципом перевернутої піраміди, основу якої становить психологічна едукація (просвітництво) населення [7]. Психоедукаційні заходи, що здійснюються згідно з цим принципом, значно переважають за своїм обсягом поственцію психотравмування (яка перебуває на вершині перевернутої піраміди); вони передбачають не лише інформування громадян про можливості отримання психологічної допомоги, а передусім розгортання широкомасштабної роз'яснювальної роботи,

спрямованої на популяризацію серед населення культури піклування про власне психічне здоров'я та недопущення стигматизації людей, які звертаються до психологів. Можна з певністю стверджувати, що реалізація в Україні довгострокової психоедукаційної кампанії дала б змогу істотно знизити очікувані кількісні показники психічних розладів і відтак зменшити економічно затратну потребу в подоланні наслідків масового психотравмування.

Окрім того, Міністерство культури та інформаційної політики, Національна рада з питань телебачення та радіомовлення, Державний комітет телебачення і радіомовлення мають невідкладно розробити за участю фахових психологів єдині стандарти висвітлення у ЗМІ подій війни з метою уникнення опосередкованої та вторинної травматизації споживачів медіапродукції і домогтися обов'язкового дотримання медіавиробниками цих стандартів протягом дії воєнного стану. Потребують докорінної перебудови також новинні програми.

Надзвичайно важливу роль у вирішенні всього комплексу проблем, спричинених психотравматизацією військових і цивільних, покликана відіграти зініційована першою леді України Оленою Зеленською Національна програма охорони психічного здоров'я та психосоціальної підтримки. Проте її успішна реалізація передбачає подолання цілої низки бар'єрів інституційного, організаційного, фінансового та інформаційно-комунікаційного характеру. Пропозиції щодо усунення цих бар'єрів розробляються в Національній академії педагогічних наук України.

Необхідно усвідомлювати, що армія і тил в умовах війни – це єдиний організм. Психічний стан бійця на передовій і психологічне самопочуття його рідних та близьких, які залишаються в тилу, нагадують сполучені посудини. Тому й система психологічної допомоги та підтримки має бути єдиною, загальнонаціональною, з чіткою узгодженістю усіх її складових. У цьому вбачається одна з вагомих підвалин нашого впевненого поступу до Перемоги.

Список використаних джерел

1. Слюсаревський, М. М. Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді: Наукова доповідь на засіданні Президії НАПН України 21 квітня 2022 р. Вісник Національної академії педагогічних наук України. Київ, 2022, 4(1). URL: <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4124>

2. Довіра до держави: як зберегти національну єдність заради перемоги. Результати соціологічного опитування. / Фонд "Демократичні ініціативи" імені Ілька Кучеріва, Соціологічна служба Центру Разумкова. Київ, 2022. URL: <https://dif.org.ua/article/dovira-doderzhavi-yak-zberegiti-natsionalnu-ednist-zaradi-peremogi>

3. День Незалежності України: що об'єднує українців і як ми бачимо перемогу на шостому місяці війни. Результати соціологічного опитування / Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва, Соціологічна служба Центру Разумкова, Київ, 2022. URL: <https://dif.org.ua/article/den-nezalezhnosti-ukraini-shcho-obednue-ukraintsiv-i-yak-mi-bachimo-peremogu-na-shostomu-misyatsi-viyini>

4. Обстріли Росією українських міст: продовження збройної боротьби чи перехід до переговорів. Пресреліз за результатами всеукраїнського опитування громадської думки «Омнібус» / Київський міжнародний інститут соціології (KMIC). Київ, 2022. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1145&page=1>

5. Дослідження психологічного стану населення в умовах повномасштабної війни. Пресреліз за результатами всеукраїнського дослідження психологічного стану населення в умовах повномасштабної війни / Інститут соціальної та політичної психології НАПН України. Київ, 2022. URL: <https://ispp.org.ua/2022/09/13/doslidzhennya-psixologichnogo-stanu-naselennya-v-umovax-povnomasshtabnoii-vijni/>

6. The PTSD Checklist for DSM-5 (PCL-5). Scale available from the National Center for PTSD / Weathers, F.W., Litz, B.T., Keane, T.M., Palmieri, P.A., Marx, B.P., & Schnurr, P.P. 2013. URL:

www.ptsd.va.gov.

7. Levanon, T. Speech at The First International Scientific and Methodological Conference "Psychological trauma of war", 12 September 2022, Warsaw. Warsaw, 2022. URL: <http://traumaofwar.com/en#rec474508925>

*Храбан Т. Є., завідувача кафедри іноземних мов
Військового інституту телекомунікації та
інформатизації, кандидат філологічних наук,
доцент*

*Сілко О. В., заступник начальника інституту з
навчальної роботи Військового інституту
телекомунікації та інформатизації, кандидат
технічних наук, доцент,*

ЕМОЦІЙНИЙ ІНТЕЛЕКТ У РАМКАХ ПРОБЛЕМИ ПОДОЛАННЯ БОЙОВОГО ТА ВІЙСЬКОВО-ПРОФЕСІЙНОГО СТРЕСУ

Найважливішим завданням збройних сил будь-якої держави є оборона країни, захист її суверенітету. У період виконання обов'язків, покладених на збройні сили, військовослужбовці зазнають виснажливі стресові навантаження. Такий стрес не стає фактором успіху, не мотивує на реалізацію нових ідей, досягнення поставленої мети, більше того, може призвести до негативних наслідків. У таких умовах військовослужбовцям сучасних збройних сил особливо потрібні здібності, що забезпечують ефективне подолання стресових ситуацій. Тому науковий інтерес до проблем бойового та військово-професійного стресу не знижується, адже труднощі з регуляцією емоцій, які пов'язані зі стресом та афективними розладами, суїцидальною поведінкою та зниженням працездатності, як і раніше, широко поширені в цій групі. Результати, які представлені у закордонних дослідженнях, свідчать, що роль медіатора між стратегіями подолання стресу і самим стресом займає емоційний інтелект. При такому розумінні концепції емоційного інтелекту (EI) та методів подолання психологічного стресу емоції розглядаються як сигнал про потенційну загрозу, що викликає стрес. Інтенсивні негативні емоції (страх, гнів та інші), які є природними у бойовій обстановці, зазвичай викликають найбільшу потребу у регуляції. Правильно сприйняті емоції можуть ефективно регулюватися через належні копінг-стратегії подолання стресу, що спрямовані на зменшення стресу або зведення його до мінімуму.

При цьому, емоційний інтелект, який розуміється як здатність людини розпізнавати як свої власні емоції, так і емоції інших людей, розділяти та класифікувати ці емоції та використовувати це знання як спосіб міркування та поведінки, грає вирішальну роль у придушенні негативних емоцій та/або заміщенні їх позитивними емоціями, такими як довіра, щастя тощо. Емоційний інтелект є багатовимірним за своєю природою, він може бути представлений як концептуальна модель, яка включає чотири структурні елементи: 1) сприйняття емоцій, 2) використання емоцій для сприяння мисленню, 3) розуміння та аналіз емоцій і 4) управління емоціями[1].

У рамках проблеми подолання бойового та військово-професійного стресу науковий інтерес становлять третій та четвертий структурні елементи, а саме: «розуміння емоцій», тобто здатність розуміти та оцінювати складні емоції, емоційні амальгами, емоційні перспективи та емоційні переходи, а також розпізнавати відносини між емоціями[1], та «управління емоціями», тобто здатність справлятися з особистими емоціями, регулюючи їх за допомогою рефлексії в рамках цілей та досвіду людини. Саме ці структурні елементи

відіграють провідну роль у функціонуванні емоційного інтелекту як засобу подолання стресу, що реалізується за допомогою активізації потенціалу індивіда у використанні копінг-стратегій, за допомогою яких він прагне створити баланс між собою та зовнішньою ситуацією шляхом модуляції зовнішніх факторів, таких як мобілізація енергії, зміна цілей, прагнень та трансформація самого середовища.

Здатність людини справлятися зі стресом залежить від різних змінних, включаючи особистість, емоційну позицію під час впливу стресової ситуації та інтерпретацію ситуації самою людиною. Однак, оскільки обробка емоцій – це поетапний процес, тригером для обробки та узгодження емоцій людини з його цілями та контекстом є емоційна подія. Індивідуальні відмінності в задіяному EI можуть стати помітнішими під час емоційно напружених епізодів, оскільки такі епізоди провокують використання EI. Специфічні обов'язки та відповідальність, що покладені на військовослужбовців, призводять до того, що вони часто стикаються з емоційно напруженими ситуаціями, у яких виявляються унікальні патерни емоційних навичок. Їх маніфестація у пріоритеті вибору копінг-стратегій може бути використана як емпіричний матеріал для дослідження динамічного самоорієнтованого емоційного інтелекту військовослужбовців. Усвідомлення того, як емоційний інтелект впливає на ефективне подолання стресових ситуацій, може допомогти в розробленні програм навчання та реабілітації, які сприятимуть військовослужбовцям максимально реалізувати свій потенціал як в армії, так і за її межами [2]).

Мета даного дослідження – дослідити таку характеристику емоційного інтелекту курсантів військового інституту, як здатність розпізнавати емоції, а також оцінити передбачуваність вибору стратегій подолання бойового та військово-професійного стресу в залежності від типу емоцій.

Методи дослідження. Дослідження проводилося у квітні 2022 року серед курсантів третього курсу Військового інституту телекомунікацій та інформатизації, які навчаються за спеціальністю «Військове управління». Вік респондентів варіювався від 19 до 25 років ($M = 21,4$). У дослідженні взяли участь 46 осіб, усі з яких – чоловіки. Учасники дослідження у березні 2022 року брали участь в евакуації мирного населення з Ірпеня, Романівки та інших населених пунктів за умов надзвичайної ситуації воєнного часу. На момент проведення дослідження минуло 2 тижні з часу закінчення евакуаційної операції та повернення курсантів до інституту.

При виборі способу збору емпіричної інформації ми виходили з двох фундаментальних підходів до вивчення емоцій, які здатні взаємно доповнювати один одного. Епізодичний підхід добре узгоджується з живою природою емоційних переживань, а «фокусування на емоційних епізодах дозволяє досліджувати прояв EI в межах часових періодів з конкретним початком і кінцем, що може бути результативним для виявлення глибинних процесів EI» [3]. Процесуальний підхід вписується в концептуальні та методологічні розробки у соціальних науках, які дозволяють вивчати психологічні процеси «в природних умовах» [4]. Вивчення вторинних процесів, що виявляються в деяких тілесних симптомах, снах, подвійних сигналах, дозволяє розрізнити EI як частину емоційного процесу, який можна активувати і/або розвивати.

На першому етапі дослідження було здійснено активацію переживань курсантів за допомогою кататимних імагінацій (продукування образів) – їм було запропоновано намалювати символічні образи їх переживань. На другому етапі були використані інструменти самозвіту – курсантам було запропоновано описати емоції, які вони відчувають з приводу пережитих подій та ті заходи, які вони вживають, щоб створити баланс між собою і зовнішньою ситуацією. Отримані результати були опрацьовані за допомогою дескриптивного аналізу. Також для дослідження взаємозв'язку двох змінних – стратегій подолання стресових життєвих подій і певних емоцій – був застосований кореляційний-регресійний аналіз.

Результати та дискусія.

Нами було зроблено припущення, що вибір копінг-стратегій здійснювався курсантами на основі оптимістичної/песимістичної інтерпретації стресової ситуації. Вказані курсантами шляхи подолання стресових ситуацій були поділені на групи згідно з класифікацією, яку запропонував Carver[5]: 1) пошук рішень та боротьба зі стресом; 2) адаптація з елементами активного копінгу; 3) адаптація до стресу без активних дій щодо його усунення. Копінг «Пошук рішень та боротьба зі стресом» був використаний 19% курсантами та був реалізований через стратегії «прийняття себе в цій ситуації», «оптимізм», «ставлення до ситуації як одного з епізодів свого життєвого та професійного досвіду». Копінгу «Адаптація з елементами активного копінгу» віддало перевагу 49% курсантів. Він був втілений через стратегії «конкуруюче придушення – тимчасове відволікання від вирішення проблеми (занурення у якусь справу чи захоплення)», «пошук сил для подолання труднощів завдяки зверненню до віри», «пошук моральної та емоційної підтримки», «розрядка – перенесення деструктивних переживань». 32% курсантів скористалися копінгом «Адаптація до стресу без активних дій щодо його усунення» у таких його формах як «емоційна вентиляція», «уникнення проблем навіть у думках, пасивність, ізоляція», «вживання психостимуляторів (тютюн, кава, алкоголь, ліки, солодощі)», «звинувачення інших та перекладення на них відповідальності».

Для підтвердження або спростування гіпотези про існування взаємозв'язків між вибором стратегій подолання бойового та військово-професійного стресу та емоційними станами було проведено кореляційний аналіз з підрахунком коефіцієнта кореляції Пірсона.

Було доведено наявність негативного функціонального зв'язку між групою копінг-стратегій «пошук рішень та боротьба зі стресом» та емоціями тривоги ($r = -0,56$) і апатії ($r = -0,87$). Це свідчить, що ті курсанти, які схильні до використання адаптивних моделей копінг-стратегій, виявилися найбільш результативними в опрацюванні травматичної ситуації. Завдяки вмінню вжитися в цю ситуацію у курсантів з'являються плани на майбутнє, відновлюється впевненість собі. Високий коефіцієнт ($r = -0,71$) був виявлено між емоцією тривоги та копінг-стратегією «емоційна вентиляція». Цей факт в поєднанні з встановленим зворотнім кореляційним зв'язком між стратегією «розрядка – перенесення деструктивних переживань» і апатією ($r = -0,77$) вказує на те, що курсанти намагаються керувати та зводити до мінімуму небажані емоції, але не завжди соціально прийнятними способами.

Значні кореляції було виявлено між стратегіями подолання стресу та складними емоціями з базовими компонентами «тривога» та «апатія». Причому кореляція особливо помітна між емоціями і копінг-стратегіями, які пов'язані з раціональним мисленням, спрямованим на логічне осмислення джерел і причин стресу. Емоції з базовими компонентами «гнів» і «надія» також у значній мірі корелюють із копінг-стратегіями, особливо щодо стратегій, які задіють індивідуальну уяву (думки про перспективи майбутнього та наслідки проблемної ситуації), хоча рівень кореляції тут нижче.

Висновки. При вивченні спроможності військовослужбовців розпізнавати свої емоції необхідно брати до уваги вплив таких факторів: 1) невід'ємною частиною та ключовим нормативним компонентом військової субкультури є придушення емоцій та уникнення переживань, що може бути адаптивним у короткостроковій перспективі, коли інші стратегії недоступні; 2) існує небезпека повсякденного бойового та військово-професійного стресу, що пов'язано зі специфікою військової діяльності; 3) ймовірність виникнення в умовах бойового та військово-професійного стресу особливого психологічного стану олекситимії, при якому спостерігається зниження здатності до символізації, схильність до конкретного, логічного мислення на фоні дефіциту емоційних реакцій; 4) ризик розвитку в умовах бойового та військово-професійного стресу психологічного стану емоційної бурі, коли емоції поглинають настільки, що з ними важко впоратися, або емоційного стану моральної втоми, пригніченості та байдужості до того, що відбувається. В епізодах переживання бойового та військово-професійного стресу відзначено превалювання емоцій, що мають складні структури, але в

яких можна виділити такі базові компоненти: «тривога», «гнів», «апатія», «надія». Між емоціями, що переживають військовослужбовці під час бойового та військово-професійного стресу і вибором стратегій подолання стресу існує значуща кореляція.

Список використаних джерел

1. Mayer J. D., Salovey P., & Caruso D. R. Emotional intelligence: Theory, findings, and implications. *Psychological Inquiry*. 2004. No 15(3). P. 197–215. DOI: 10.1207/s15327965pli1503_02.
2. Aguilar S., George B. A Review of the Linkages between Emotional Intelligence and Leadership in the Military Forces. *Business Ethics and Leadership*. 2019. No 3(2). P. 29–38. DOI: 10.21272/bel.3(2).29-38.2019.
3. Pekaar K.A, vander Linden D, Bakker A.B, & Born M.Ph. Dynamic self- and other-focused emotional intelligence. *Journal of Research in Personality*, in press. 2020. DOI: 10.1016/j.jrp.2020.103958.
4. Oerlemans W. G. M., & Bakker A. B. Capturing the moment in the workplace: Two methods to study momentary subjective well-being. In A. B. Bakker (Ed.), *Advances in positive organizational psychology* (pp. 329–346). Emerald Group Publishing, 2013. DOI: 10.1108/S2046-410X(2013)0000001017.
5. Carver C. S. Coping. In R. J. Contrada & A. Baum (Eds.), *The handbook of stress science: Biology, psychology, and health* (pp. 221–229). Springer Publishing Company, 2011.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ. ОСОБЛИВОСТІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я УЧАСНИКІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Бадрак В. В., директор неурядової аналітичної організації «Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння», письменник, публіцист

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВОЇНА ЯК КЛЮЧОВИЙ ЧИННИК ЦЕМЕНТУВАННЯ МОРАЛЬНО-БОЙОВОГО ДУХУ ВІЙСЬК

Психологічна підготовка воїна завжди вважалася ключовим елементом підготовки військ. Нерідко під час війн минулого цей аспект мав більше значення, ніж усі інші, залишаючи другорядним навіть рівень озброєння. Тому що, війну ведуть люди, і на війні перед людиною найбільш гостро постає питання страху смерті, яке можна віднести до найбільшого екзистенційного виклику. За умов виникнення відповідних психічних станів навіть підготовлений та навчений воїн може внаслідок панічного настрою втратити усі або частину навичок. І навпаки, потужна психологічна підготовка завжди творила диво. Скажімо, давньоримські легіони Цезаря були здатні результативно протистояти військам противника, які у кілька разів перевищували їх за чисельністю. І перемагати їх. При цьому демонстративність психологічних переваг має потужний вплив на противника і руйнує його морально-бойовий дух. Наприклад, коли напередодні вирішальної битви при Фарсалі між військами Цезаря та Помпея легіонери Помпея помітили, як їх опоненти їли коріння – а армія Цезаря була майже без продовольства, - вони настільки впали духом, що потім швидко програли битву попри перевагу у чисельності.

Тож переоцінити психологічну підготовку важко, майже неможливо.

Якщо казати про складові цієї підготовки, то вони насправді тісно взаємопов'язані, і їх розподіл та послідовний розгляд у цьому матеріалі є умовним.

На мій погляд, один з найважливіших чинників успішної психологічної підготовки – створення окремого середовища. Так робили у стародавній Спарті, де найбільше піклувалися виховати воїнів. І так відбувається й нині, наприклад, при підготовці елітних підрозділів або військ спецпризначення.

Можу згадати, що перед приміщенням залу фізичної підготовки в Рязанському повітрянодесантному училищі у нас був плакат із надписом: «Воин должен учиться одной-единственной вещи: смотреть в глаза смерти без всякого трепета». І далі авторитетний підпис: «Цукахара Бокуден, знаменитый японский фехтовальщик XVI века». Це своєрідна мантра, і дієвими мантрами також є моделювання фізичного ураження противника під час занять. Пам'ятаємо усі елементи підготовки до бою із гучним вигуком командира «Штиком коли!» - І вигук новобранця мав бути не менш гучним. Розвитком такого простого, але слушного моделювання мають стати заздалегідь відпрацьовані дії. Знову старі згадки. Коли в ПДВ готували до стрибку із парашутом, то кожен елемент відпрацьовувався так багато разів, що вже згадування про відділення від літака, відрахування трьох секунд та виривання кільця викликало огиду. Але в реальному житті поєднання двох позицій – колективної вправи (коли стрибає взвод або рота) та бездоганне знання своїх дій, - породжує чіткість виконання стрибків 100% особового складу із уявленням повної відсутності страху. Теж саме моделювання переноситься й до дій на полі бою. Напевно, кожен, хто проходив службу офіцером лінійних частинах та відповідно виконував обов'язки чергового по полку, добре знає, що у сейфі є конверт на випадок бойової тривоги. Офіцер його відкриває й діє за прописаними пунктами – це страхування його психологічної підготовки на випадок неадекватного сприйняття воєнної реальності.

Дійсно, витравлення страхів у специфічному, спеціально побудованому для підготовки до війни, середовищі відбувається швидше й краще, майбутні воїни бачать кращі приклади та не бажають ставати аутсайдерами. Цікаву приправу вигадали у сучасному Ізраїлі, де інструктором груп новобранців часто призначають фахівця жіночої статі.

Фактично психологічна обробка майбутніх воїнів має відбуватися не як щось окреме, а як невід'ємна частина загальної фахової підготовки. Наприклад, під час відпрацювання бойової злагодженості. При цьому завдання психологічної підготовки мають відпрацьовуватися різними методами. Наприклад, коли йдеться про такий вагомий чинник психологічної підготовки як «ідеологічна обгортка», яка має величезне значення у справі нарощування психологічних якостей. Як правило, найбільш потужний поклик - готовність пожертвувати власним життям заради своєї Батьківщини. Фактично, це здатність викликати відповідний психологічний стан. Тут можуть застосовуватися як шанування загиблих героїв, фільми про них, або навпаки, відео- чи друкована (електронна) інформація про звірства ворога. Взагалі, моделювання ворога має бути присутнім на усіх загальних заняттях, при цьому не зайвим буде й вербальне повторення самими вояками своєрідних «мантр» про те, на що заслуговує ворог.

Можна згадати, що саме у такий спосіб з 20 жовтня 1944 року формувалися добровільні загони пілотів-камікадзе – на основі підрозділів морської авіації, які всі як один, були готові пожертвувати власним життям заради своєї Батьківщини.

Звернення до духовного початку та наділення надлюдською силою духу українських воїнів – ще один вагомий аспект. Отже апелювання до духу предків – козаків-характерників, що ми багато чуємо через ЗМІ, має свій виключний сенс буття та свою важку, але святу місію – збереження нації. До речі, саме це стало ядром оновленої національної ідеї та головним підсилювачем морально-бойового духу. А, значить, чудовим елементом психологічної

підготовки. Важливо додати, що цей аспект має розвиватися з дитинства – патріотичне виховання, розповіді про історичні злочини ворога та про епізоди вдалого, потужного опору, гуртки з патріотичним ухилом, військові клуби з навчанням застосування зброї, - усе це має розвиватися задовго до того моменту, коли молоді люди досягнуть віку реальної боротьби із ворогом. Фільми, пісні, жарти, розповіді, конкурси, книжки, спеціальні телепередачі – різнопланова інформація на різних носіях може бути потужним методом виховання психологічно стійкої, впевненої особистості. В тому числі агресивно налаштованої проти ворога. На жаль, мусимо тримати образ ворога перед собою, бо три чверті росіян мали негативне ставлення до українців ще на рівні 2008 року (це офіційно зафіксовано соціологічними опитуваннями), тоді як українці навіть у 2014 році залишалися сповненими пацифізму.

Далі йде розвиток військової майстерності, фаховості ведення бойових дій. Ніщо не робить воїна безкінечно сильним у бою, як доведення дій до автоматичності. Це надає такої впевненості, що воїн стає холоднокривим, виконує місію без емоцій. І це дуже потужний елемент психологічної підготовки.

Так робили в багатьох арміях світу. Скажімо, назва згаданих вже камікадзе походить від божественного вітру камікадзе, який врятував Японію від монгольської навали у 13 столітті. Такі норми для американської армії, де втілено ідею порятунку світу. До речі, і в російській армії намагаються здійснити мобілізацію, спираючись на ідею порятунку «святої Русі», яку «атакують та жадають знищити західні імперіалісти». У таборі ворога добре знають, що мобілізація спрацьовує тільки у випадку порятунку держави, то «Вставай, страна огромная...» є потужним нарративом і покликком одночасно. Особливо, якщо врахувати, що російське суспільство за 22 роки влади безпринципного кадебешника перетворилося на слухняне стадо – а тих, хто ще здатен до критичного мислення, карає репресивна машина. Злочинна путінська Росія так само, як і гітлерівська Німеччина, розвиває Юн армію, розпалює ненависть до українського народу.

Навіщо таке розмаїття методів психологічної підготовки? Дуже просто. Особовий склад армії дуже різний за своєю ментальністю, за світоглядом.

Бездоганну роль у розвитку психологічної підготовки відіграють наставники, живі людські приклади або книжкові герої. В цьому контексті для командира чи інструктора важливо підказати підлеглому образ героя, бо рівняння на героїв є надзвичайно потужним способом самовпливу, самовиховання потужних психологічних якостей. Безстрашний Олександр Македонський мав за приклад міфічних героїв Геракла та Ахілла, та завжди мав при собі «Іліаду». Однак, різних людей роблять сильними різні герої. Цікавий феномен – середньовічний Ігнатій Лойола. Незламний воїн, він настільки вразив ворогів під час битви, що переможці залишили йому життя. Щоб легше переносити біль, він попросив принести почитати «щось про лицарів». Але знайшлося лише «Житіє святих». Книжка не тільки зцементувала його психологічні якості, але й перевернула життя.

Досвід боротьби України проти загарбницької Росії свідчить, що й інтелектуали та реалізовані особистості свідомо керуються на війні єдиним чинником – покликком захистити свою землю й родину. Його буває цілком достатньо. Однак досвід свідчить і про те, що здатність до критичного мислення, аналізу й синтезу буття скоріше є завадою для належної психологічної підготовки, ніж сприяє їй. Але й тут є свої запобіжні механізми, які подарував нам філософ-дивак Артур Шопенгауер. Зокрема, думки про те, що реалізованій особистості йти з життя набагато легше – внаслідок виконаної місії. А місія війни за майбутнє Батьківщини може стати фундаментальним доповненням до місії в іншій площині буття.

Навіть філософ на троні відчував це – Марк Аврелій багато знав про життя та усвідомлював безглуздість війни. Але він був не тільки філософом, але й імператором. І належна психологічна підготовка дозволила йому не тільки залишити по собі безцінні твори,

але й виконати обов'язки імператора-полководця на війні та прийняти смерть під час неї.

Безсмертна О. В., слухачка гуманітарного інституту Національного університету оборони України, майор

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ МОЛОДШИХ ОФІЦЕРІВ ДО БОЙОВИХ ДІЙ

В умовах ведення російсько-української війни, наше військо проходить не лише трансформацію, а й зіштовхується з проблемами якості організації психологічного забезпечення, як в процесі підготовки так і в ході бойових дій.

Одним із напрямів психологічного забезпечення є психологічна підготовка, яка реалізується шляхом формування і розвитку у військовослужбовців необхідних знань, умінь, навичок, спроможностей і досвіду, згуртованості підрозділів, які забезпечують їхню психологічну готовність до організованих, ініціативних та активних дій в бою [1].

Метою публікації є розгляд проблем адаптації військовослужбовців до бойових умов у ході російсько-української війни.

Проблема адаптації військовослужбовців до бойових дій та бойової обстановки завжди перебувала в полі зору вітчизняних фахівців [2-5]. Особливо гостро вона постає в умовах сьогодення, коли на полі бою ключовою і вирішальною постаттю стає командир первинної ланки. Саме він повинен швидко приймати оптимальні бойові рішення, вміти налаштуватися на виконання завдань, нести відповідальність за свої рішення та за життя інших, при цьому вміло взаємодіяти у військовому підрозділі, володіти відповідними навичками адаптивності у критичних для життя обставинах. Також він повинен уміти вести за собою інших, адже це мистецтво потребує не лише відваги, а й любові до тих, кого поведеш.

Після прибуття молодших офіцерів до місць проходження служби, відбувається процес їх професійної адаптації до службово-бойової діяльності. Ще рік тому випускники ВВНЗ мали змогу якісно адаптуватися до умов повсякденної служби, підготувати себе і свій підрозділ до ведення бойових дій як єдиний згуртований організм.

Аналіз ведення бойових дій молодшими офіцерами з початку повномасштабного вторгнення російської федерації на територію України засвідчив, що якість ведення оборонних чи наступальних дій суттєво знижується під дією наступних чинників:

після тривалого та інтенсивного ведення вогню противником, застосуванням ним масованих авіаційних та ракетних ударів по позиціям наших військ;

психоемоційне виснаження особового складу, зміна настроїв, розчарування в командирах;

відсутність відчуття безпеки, страх смерті;

постійні фізичні навантаження;

холод, голод та інші фактори, що суттєво впливають на весь процес адаптації молодших офіцерів до бойових умов.

Мали місце випадки, коли молодші офіцери не здатні були прийняти рішення чи виконати наказ вищого керівництва, оскільки боялись нести відповідальність за ті чи інші наслідки своїх дій. Така тенденція зустрічалась серед тих молодших офіцерів, котрі не мали попереднього бойового досвіду.

Досліджене питання об'єктивно розкриває базові проблеми, з якими зустрічаються молодші офіцери під час психологічної адаптації до бойових умов. Недостатня навченість та відсутня практика молодших командирів (випускників) в питанні надання першої медичної

допомоги на полі бою, проведення першої психологічної допомоги своїм бійцям та застосування технік саморегуляції, низька психологічна готовність до виконання завдань у критичних умовах (наприклад, ведення бойових дій в повному оточенні), відсутнє поняття про поведінку в полоні у ворога.

Важливим психологічним чинником зниження рівня морально-психологічного стану не лише в особового складу, а й в молодших командирів, стали суттєві безповоротні втрати в особовому складі підрозділів, і процес адаптації відбувався безпосередньо на лінії вогню. Психологічна допомога даній категорії офіцерів у процесі їх адаптації до бойових умов надавалась за залишковим принципом. Далі розпочиналась дезорієнтація та не усвідомлення своєї ролі і місця конкретно, і як результат, замість згуртованого підрозділу на чолі з командиром-лідером, ми отримували потенційного військовослужбовця, котрий потребує посиленої психологічної уваги. Адаптація до умов та вимог війни в найкоротші терміни потребує якісної і завчасної всебічної підготовки молодших командирів.

Отже, виявлені та проаналізовані проблемні питання потребують урахування в організації психологічної підготовки молодших офіцерів ще на етапі їх навчання у ВВНЗ. Аналіз проблемних питань дасть змогу більш глибоко дослідити питання психологічної адаптації молодших офіцерів в умовах російсько-української війни та виробити дієві шляхи її покращення.

Список використаних джерел

1. Інструкція з організації психологічної підготовки у Збройних Силах України, затверджена наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 23 жовтня 2020 року № 173.

2. Чорний В. С. Моральний чинник сучасної війни (з урахування досвіду операції Об'єднаних сил). Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах. (Київ, 31 жовтня 2019 р) / Міністерство оборони України, Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського. Київ: НУОУ, 2019. С. 295–297

3. Осьодло В. Соціально-політичний контекст війни на сході України / В. Осьодло, Л. Будагьянц // Психологія і суспільство. - 2015. - № 3. - С. 12-17. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Psis_2015_3_4.

4. Осьодло В. І. Соціально-філософські та психологічні аспекти сучасних війн = Social, philosophical and psychological aspects of modern warfare : монографія / Василь Ілліч Осьодло, Людмила Миколаївна Будагьянц ; Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняхівського. – Київ : АртЕк, 2018. – 406 с.

5. Осьодло В. І., Хміляр О. Ф., Красницька О. В. Військово-психологічний практикум офіцера. Київ: НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017. 93 с.

*Гуляк У. М., ад'юнкт кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України,
підполковник*

ПСИХОЛОГІЧНІ МЕХАНІЗМИ ВПЛИВУ СТАДНОГО ІНСТИНКТУ НА БОЙОВУ АКТИВНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Враховуючи переструктурування потребово-мотиваційної сфери особистості, що пов'язано зі змінами у безпековому середовищі, закономірним є зростання важливості врахування мотиваційного чинника у бойовій та професійній діяльності військовослужбовців.

У цьому контексті очевидним стає те, що шлях до ефективної службово-бойової та професійної діяльності лежить через розуміння особливостей мотивації діяльності військовослужбовців у бойових умовах.

Успішність виконання завдань військовими підрозділами залежить від організованої і злагодженої діяльності всіх військовослужбовців, їх навченості та керованості. На військових командирів покладається визначати цілі для підрозділу, спрямовувати та підтримувати на необхідному рівні бойову активність підпорядкованих військовослужбовці для їх досягнення. Таким чином розуміння природи та механізмів формування та функціонування мотивації бойової активності військовослужбовців є необхідною умовою ефективного управління військовим підрозділом.

Фундаментальними причинами людської поведінки є мотиви, однак нам слід розрізняти мотиви, які усвідомлюються індивідом та несвідомі регулятори поведінки.

Концептуальні основи дослідження мотивації поведінки особистості через призму розуміння поняття інстинкту закладалися ще наприкінці XIX століття такими дослідниками як У. Джеймс, З. Фройд, У. Мак-Дугалл, К. Халл, К. Юнг, Г. Лебон та іншими.

Зокрема У. Джеймс вважав, що значну частину поведінки можна пояснити інстинктивними імпульсами, проте мотивація у вирішальній мірі пов'язувалася зі свідомим ухваленням рішення [1]. У З. Фрейда та його послідовників у детермінації поведінки вирішальна роль відводилася несвідомому, мотивація поведінки пояснювалася з точки зору потягів. Тому актуальність вивчення інстинктів зумовлена тим, що вони як такі є кінцевою причиною будь-якої активності. У цьому ж напрямку розробляв свою теорію і У. Мак-Дугалл, який вважав, що інстинкти, як основні специфічно видові схильності, вмотивовують і целенаправляють всю поведінку людини [2]. Він намагався пояснити поведінку індивіда споконвічно закладеним у глибинах його психофізіологічної організації прагненням до мети і, на відміну від У. Джеймса, який вважав, що інстинкти працюють рефлексивно, підкреслював спрямованість інстинкту на якусь мету. К. Халл же у своїй поведінковій теорії визначав потяги як неспецифічні енергетичні джерела дії, вони забезпечують поведінку енергією, але не задають їй напрямку. Спрямованість поведінки залежить від звичок, які відображають життєвий досвід, отриманий в результаті асоціативного навчання [3]. У теорії К. Юнга про колективне несвідоме інстинкти розглядаються як архетипи – природжені прототипи, що обумовлюють поведінку. У центрі уваги Г. Лебона – констатація очевидного факту, що поведінка людини на самоті або у звичайних умовах суттєво відрізняється від її поведінки в групі людей, у натовпі, де діють сили гіпнозу й навіювання [4].

Таким чином, визначаючи місце інстинкту в структурі поведінки особистості, ми можемо безпосередньо розглянути, як інстинкт впливає на розвиток особистості, і яке місце в житті людини йому відводиться, а особливо цікавою є особистість військовослужбовця, який часто опиняючись в екстремальних умовах, що пов'язані із ризиком для життя, може керуватися інстинктами, діяти неусвідомлено та піддаватися впливу більшості.

У цьому контексті сучасні дослідження виділили стадну поведінку людей, щоб пояснити явища, коли велике число людей діє однаково одночасно. Завдяки британському хірургу У. Троттеру набула поширення фраза «стадна поведінка», яку він використав у своїй книзі «Інстинкти стада в мирний і воєнний час» [5]. Троттер наводить ряд потягів (або інстинктів), які він вважає первинними: інстинкт самозбереження, харчування, статевий інстинкт та стадний інстинкт.

Стадне почуття – це поняття, що використовується в психології та інших соціальних дисциплінах, проте не є науковим, а скоріше образним аналогом для короткої характеристики досить об'ємного поняття. Коротко його можна описати, як мотивація власних вчинків виключно тим, що так робить більшість із соціальної групи індивідів (усі прогуляли урок або кривдять слабого, кричать на матчі, влаштовують бойкот певній людині або відстоюють

позицію партії, усі біжать в одному напрямку і я біжу).

Науці більше відомо поняття «психологія натовпу». Воно пояснює, чим є стадне почуття і як воно проявляється, а саме: натовп людей агресивніший окремо взятої людини; натовп легко піддається емоціям і навіюванню; натовп не здатний оцінювати ситуацію «холодним» розумом; натовп розмірковує і не ставить питань; натовп піддатливий, його легко підштовхнути до масового заходу (бунт, мітинг, протест, критика, осуд); натовп не сприймає індивідуальності; натовп діє за вказівкою лідера, не думаючи і не зважуючи власні дії.

У цьому сенсі значною мірою поведінка маси визначається її лідером. Якщо в тваринному світі вся популяція може підкоритися одному, то в людському середовищі важливо щоб лідер мав харизму або висловлював виконання бажань більшості присутніх. Так, М. Л. Кінг апелював до високих почуттів (рівність у громадянських правах для афроамериканців), А. Гітлер – до низинних (ненависть до євреїв), але обидва вони чудово розуміли й використовували психологію маси.

Особливої уваги цей ефект заслуговує через свою проблемність щодо наслідків, адже при виникненні стадного почуття остаточно падають моральні та ціннісні підвалини, людина відчуває цілковиту безкарність за будь-які дії. Це досягається за рахунок того, що рівень відповідальності за одну чинну дію однаковий, тільки якщо вчинок здійснює одна людина, то вона повністю відповідальна за результати, якщо двоє, то цей рівень ділиться між ними, а якщо це роблять сотні людей, то рівень особистої відповідальності не відчутний.

Фундаментом механізму утворення мас є ідентифікація. Люди порівнюють себе з іншими на основі негативних почуттів: образи, ненависті, заздрості. Дуже важливе значення має й ідея, яка згуртувала натовп. До того ж, люди тяжіють до натовпу через відчуття безпеки, бо у колективі легше вижити. Маються на увазі глобальні негативні прояви життя: війни, катаклізми, епідемії тощо. І тут стадність – основа інстинкту самозбереження. Це факт.

Крім цього, стадне почуття чи стадний інстинкт підпорядковані певним біологічним характеристикам людської психіки, наприклад, встановленню певних ритмів і циклів – так синхронізуються аплодисменти в натовпі і навіть час неспання та почуття голоду.

Принцип формування стадного інстинкту наступний: якщо людина не знає що правильно, а що ні, вона навчається за рахунок копіювання/наслідування тих, чия поведінка для неї є правильною. Якщо немає можливості відфільтрувати «правильну/неправильну» поведінку, то людина просто копіює будь-кого, хто на неї схожий фізично («дзеркало»). Таке копіювання людина здійснює тільки в тих випадках, коли в неї немає будь-яких стратегій поведінки, немає передбачень для конкретної ситуації, або будь-які його передбачення здаються їй занадто малоімовірними, а отже, загрозливими для виживання. Простіше кажучи: коли не знаєш що робити, роби як роблять усі, хто на тебе схожий. Саме це є основою стадного інстинкту людини.

Імовірність того, що людина підкориться стадному інстинкту визначається низкою факторів:

1. Швидкість прийняття рішення. Як відомо свідомість функціонує значно повільніше підсвідомості. У тих випадках, коли ми змушені приймати швидкі рішення, ми схильні використовувати саме підсвідомість та механізм навчання копіюванням/наслідуванням. Отже, у разі прийняття швидких рішень, ми більше схильні до вибору за принципом копіювання/наслідування.

2. Критичність прийняття рішення для самовиживання. Цей момент тісно перетинається з прикладом попереднього пункту. Якщо ми стикаємося з ситуацією, коли ухвалення рішення сильно зав'язане на наше самовиживання і у нас відсутні стратегії поведінки для даної ситуації, ми схильні більше копіювати поведінку інших людей, тому що підсвідомо припускаємо, що вони не бажать собі своєї смерті.

3. Рівень розвитку стратегій передбачення. Стадний інстинкт найсильніше

проявляється у разі нездатності себе опанувати, контролювати та при відсутності стратегії поведінки. Чим менше ми можемо передбачити ситуацію, чим менше можемо змодельовати можливі результати і оцінити їх, тим сильніше ми схильні до стадного інстинкту.

4. Рівень ототожнення з масою. Дуже важливу роль відіграє оцінка того, наскільки сильно впливає на людину в момент ухвалення рішення «ефект дзеркала». Якщо повз людину пробіжить у паніці зграя ховрахів, вона не піддається паніці і не побіжить за ними. Якщо людина в діловому костюмі бачить два натовпи, що біжать в різні боки (одна юрба це люди в костюмах, а інша в помаранчевих жилетах), то вона з більшою ймовірністю побіжить саме за людьми в костюмах.

5. Внутрішній стан. Очевидним є той факт, що внутрішній стан людини також впливає на ступінь залучення, оскільки він визначає ступінь підпорядкування підсвідомому впливу. Наприклад, алкогольне сп'яніння зменшує свідомий контроль і така людина легше йде за натовпом. Сюди відносяться всі засоби зміни контролю свідомості, від трансових до медикаментозних.

6. Індивідуальні особливості. В окремих випадках існують індивідуальні особливості підпорядкування стадному інстинкту, наприклад, коли людина стає залежною від думки та вчинків інших людей. Також це можуть бути спроби самореалізації за рахунок залучення до маси, що зустрічається на ранніх етапах розвитку особистості (підлітковий період).

Таким чином, механізми за яких людина піддається масовій поведінці формуються на рівні підсвідомості, обумовлені біологічними і фізіологічними чинниками, залежать від внутрішнього стану та індивідуальних особливостей особистості.

В умовах бойової активності військовослужбовців командирів часто турбує питання, чи можна управляти стадним інстинктом, тобто «включати» його в моменти небезпеки і «виключати», коли він не потрібен? У бойовій обстановці військовослужбовець має чітко виконувати покладені на нього обов'язки, а не піддаватися масовій поведінці. Це забезпечить успішність виконання завдань та дозволить підвищити рівень особистої та колективної безпеки, реалізувати принцип збереження життя і здоров'я особового складу.

Оскільки, стадний інстинкт, поряд з іншими інстинктами, закладений людині природою, заперечувати те, що природньо, важко, недоцільно і просто безглуздо. Але є одне але. Якщо інстинкти самозбереження і розмноження допомагають людству зберігати життя на планеті, то у випадку зі стадним інстинктом вимальовується неоднозначна картина. Потрапляючи в натовп навіть добропорядна людина може почати робити те, чого ніколи не робила раніше: вбивати, грабувати і кричати. Тому стадний інстинкт досить хороший і ефективний біологічний інструмент у сфері чистих стратегій самозбереження, однак він втрачає свою ефективність, а часом навіть шкодить самій людині, коли йдеться про системи складної соціальної взаємодії.

Але чи всі люди, що зібралися в одному місці, поведуться як стадо? Наявність інтелектуального контролю над власною поведінкою є визначальним фактором. Чим менше інтелектуально обґрунтованих рішень, які враховують індивідуальні потреби, то вище ймовірність виникнення інстинктивної поведінки на рівні тварини.

Крім того, ефект стада виникає, коли в людини відсутня власна концепція. Ті, хто сидить без діла, не розуміє чого хоче, не впевнений у своїх цілях – піддається впливу легше на підставі, що порожнє місце легко заповнити. Тобто, якщо у людини немає виробленої стратегії дій у тій чи іншій ситуації їй легше піддатися впливу людини, у якої ця стратегія є.

Отже, потрапляючи в екстремальну ситуацію, військовослужбовцю знадобиться сила волі та інтелектуальний контроль, для того щоб опанувати себе та використовувати наявні стратегії поведінки. Недарма перед польотом у літаку ми завжди отримуємо чіткі інструкції на випадок аварійної ситуації. Озброєна, відповідним алгоритмом дій, людина не піддаватиметься масовій поведінці, а діятиме відповідно до рекомендацій. При цьому будь-

яка інструкція має містити деталізовані стратегії поведінки, що враховують як характеристики фізичного середовища так і психічних станів, фізіологічних реакцій тощо.

Ухвалюючи рішення за умови відсутності стратегій поведінки (моделей передбачення) слід враховувати те, що масово прийнята модель поведінки може бути неадекватною і неефективною. Якщо є час на ухвалення рішення, то потрібно використовувати його в міру ресурсоефективності та намагатися виробити власну стратегію поведінки.

Виходячи із зазначеного можемо зробити наступні висновки.

1. Регуляторами поведінки людини можуть виступати несвідомі механізми, такі як інстинкти, а в умовах бойової активності поведінкою військовослужбовця може керувати стадний інстинкт, який лежить в основі інстинкту самозбереження.

2. В екстремальних ситуаціях інстинктивній поведінці більше піддаються ті, у кого немає жодної стратегії поведінки. Крім того, якщо у людини немає виробленої стратегії дій у тій чи іншій ситуації їй легше піддатися впливу людини, у якої ця стратегія є.

3. Розуміючи механізми прояву і впливу інстинктів на особистість, командирам усіх рівнів варто визначати підлеглим чіткі інструкції (стратегії поведінки) на випадок екстремальної ситуації, які враховуватимуть як характеристики фізичного середовища так і психічних станів, фізіологічних реакцій тощо та сприятимуть свідомій регуляції своєї поведінки в умовах бойової активності.

Список використаних джерел

1. W. James The Principles of Psychology. Henry Holt and Company. Vol.1. New York, 1918. 348 P.
2. Heidbreder, E. (1939). William McDougall and social psychology. The Journal of Abnormal and Social Psychology, 34(2), P. 150-160. <https://doi.org/10.1037/h0056726>.
3. Hull CZ Principles of behavior: An introduction to behavior theory. NY, 1943. P. 68.
4. Г. Лебон Психологія мас. Андронум, 2021, 138 с.
5. Trotter W. Instincts of the Herd in Peace and War. Suzeteo Enterprises, 2019, 166 P.

Деніжна С.О., доцент кафедри психології, педагогіки та соціології Державного податкового університету, кандидат педагогічних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СЛУЖБИ ЗБРОЙНИХ СИЛ В УМОВАХ ВОЄННИХ ОПЕРАЦІЙ

Військове вторгнення російських військ на територію України стало суворим випробуванням фізичних і психологічних можливостей збройних сил. Значний психологічний тиск бойових дій, загибель військовослужбовців і мирного населення, відрив від рідних і близьких, відносна ізоляція та негаразди воєнно-польового повсякдення – все це відображається на психічному стані, поведінці та здоров'ї захисників нашої Вітчизни.

Як свідчить військова практика свідчить, що, участь особового складу у бойових діях супроводжується високим рівнем психологічної травматизації солдат і офіцерів, зростанням кількості ветеранів військових подій, які страждають посттравматичним стресовим розладом (ПТСР) та іншими психічними захворюваннями.

Саме тому державна політика спрямована на кардинальне реформування та оптимізацію роботи психологічної служби в умовах війни. Діяльність воєнних психологів спрямована на розвиток у військовослужбовців культури психічного здоров'я, досягнення ефекту стигматизації та формування впевненості в доступності психологічної допомоги.

Певна увага приділяється проведенню досліджень психологічних ефектів бойових травм головного мозку, удосконаленню методів роботи з пораненими та ПТСР військовослужбовців, розробці рекомендацій для військово-психологічної практики.

Ще за часів післявоєнного періоду Другої світової війни, американський вчений Р. Йеркс визначив пріоритетні напрями діяльності воєнних психологів. Серед них: вивчення людського фактору на основі аналізу воєнної діяльності та воєнних спеціальностей; розробка тестів і методів відбору та розподілення особового складу; удосконалення програм психологічної підготовки і способів оцінки її результатів; вивчення дій особового складу, який обслуговує і випробує військову техніку; удосконалення методів індивідуально-психологічного консультування; вивчення психофізіологічних факторів (зору, слуху, інших органів чуття), порушення яких зумовлено стомленням при виконанні воєнних завдань; розробка методів психологічного впливу на суспільну думку.

Сучасна галузь військової психологічної служби значно розширилась за своїм обсягом. Її практична діяльність здійснюється в таких напрямках, як:

- дослідження унікальних комбінацій стресу, що негативно впливає на військовослужбовців в екстремальних умовах бойових дій (гострого стресу, ТРСР, почуття провини сімейних проблем, нічних психічних деструкцій, флешбеків);

- консультування стресових розладів і стомлення військовослужбовців, лікування психологічних травм, отриманих в результаті військових операцій, надання психологічної допомоги жертвам подій;

- забезпечення психологічної надійності військового персоналу з метою зниження вразливості в ситуаціях насилля, невдачі, поранення, а також мінімізації потенційного ризику в екстремальних ситуаціях бойових дій, розробка супроводу професійної адаптації та кар'єри військового персоналу;

- використання психологічних принципів і методів оптимізації прийняття бойових рішень командирами, психологічна оцінка противника, забезпечення ефективності діяльності органів розвідки й наслідків з отримання важливої військової інформації, у тому числі у перебігу допитів полонених;

- психологічне забезпечення партизанської, антитерористичної діяльності та інформаційних операцій з підтримки військ, консультування осіб, які ведуть переговори щодо заручників;

- виявлення психологічних факторів підвищення боєздатності військ, розробка профілю психологічних можливостей противника, виявлення сильних і слабких сторін психології ворога, обґрунтування методів виникнення у них тривожності;

- попередження соціальних проблем, інтеграція етнічних і расових груп, зниження дискримінації за іншими ознакам;

- надання допомоги військовослужбовцям, схильним до використання наркотиків, інших психоактивних речовин і алкоголю.

Практична реалізація вказаних напрямів діяльності психологів збройних сил передбачає їх змістову конкретизацію, сконцентровану на вирішенні проблем військовослужбовців, які приймають участь у бойових операціях.

Так, у роботі зі солдатами, розміщеними у центрах розгортання та відправки в зони бойових дій, використовуються переважно когнітивно-поведінкові методи, спрямовані на запобігання стресових розладів. При наданні психологічної допомоги ветеранам звертається увага на подолання хронічної болі, відновлення пам'яті, зору та інших проблем здоров'я.

Робота психологів на військових базах передбачає організацію сесій групового консультування, впровадження програм зі запобігання токсикоманії, депресії, а також комунікативне консультування солдат.

Разом з тим, діяльність військових психологів включає тренінгову роботи з навчання

військовослужбовців методам збереження боєздатності в полоні, підготовки до успішної втечі з полону

Психологи, які працюють з військовими повітряних сил, відповідають за допомогу в психологічному відборі кваліфікованих курсантів в авіашколи, залучаються до експериментальних програм з навчання пілотів, відповідальних за відбір цілей бомбування, а також надають клінічну допомогу зі збереження психічного здоров'я пілотів і їх сімей, навчають технікам запобігання стресу, токсикоманії та суїциду.

Медичні психологи допомагають ветеранам подолати болі, депресію, порушення сну, проводять консультації з укріплення сімейних стосунків.

Клінічні психологи, які працюють з службовцями морського флоту допомагають військовим морякам та їх сім'ям з вирішення питань оптимізації взаємовідношень, управління психічним станом і поведінкою в ситуації гніву або переживання втрати, а також щодо кар'єрного зростання й поєднання професійної діяльності з соціальною активністю військовослужбовців.

Морські психологи здійснюють оперативну підтримку тим, хто прагне подолати емоційні проблеми при підготовці до небезпечних місій.

Таким чином, наразі військові психологи працюють скрізь, де вирішуються завдання підтримки боєготовності та боєздатності: в зонах бойових дій, на авіаносцях і субмаринах, на передових оперативних базах і в центрах розгортання, у військових госпіталях і медичних центрах. Для доступності психологічної допомоги організовані програми оптимізації психологічного здоров'я військовослужбовців. У наукових установах проводяться психологічні дослідження для впровадження ефективних результатів у клінічну практику.

У складні для країни часи активно діє Асоціація психологів України, яка позиціонує себе як співтовариство у галузі психологічних досліджень і впровадження їх результатів для вирішення військових проблем. Секція військової психології працює в галузі військової клінічної, організаційної, соціальної, когнітивної, кризової, екстремальної психології. Члени Асоціації психологів України розробляють рекомендації воєнним командам щодо збереження психологічного здоров'я військовослужбовців і їх сімей, поради жертвам військового тероризму. Психологи прагнуть задовольнити потреби збройних сил в осмисленні психологічних аспектів бойової практики, формулюють обґрунтовані висновки зі збереження та розширення бойових можливостей військовослужбовців, подолання негативних наслідків їх участі в бойових діях під час реабілітації.

Список використаних джерел

1. Осьодло В.І., Грилюк С.М., Тютюнник Л.Л. Сучасний стан і перспективи психологічного забезпечення в Збройних Силах України // Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. №1. 2021. С.89-98. URL: <https://chasopys-ppp.dp.ua/index.php/chasopys/article/view/37>.

2. Законодавче забезпечення формування та реалізації державної політики України в умовах воєнного стану: колективна монографія : у 4 т. / заг. ред.: Стефанчук Р. О., Мищак І. М., Савченко Л.А.; Інститут законодавства Верховної Ради України. К. : Вид-во «Людмила», 2022.

3. Кравченко К.О., Тімченко О.В., Широбоков Ю.М. Соціально-психологічні детермінанти виникнення бойового стресу у військовослужбовців – учасників антитерористичної операції : монографія. Харків : Вид-во НУЦЗУ, 2017. 256 с.

4. Недвига О.В. Психологічне забезпечення професійної діяльності військовослужбовців-саперів в особливих умовах діяльності : дис. ... канд. псих. наук : 19.00.09. Київ, 2019. 257 с. URL: <https://nuou.org.ua/assets/dissertations/diser/diser-nedvyha.pdf>.

Добровольський Ю. Б., заступник начальника кафедри з навчальної роботи – начальник начальної частини кафедри військової підготовки Національного авіаційного університету, кандидат технічних наук, доцент, с.н.с., підполковник
Ярмольчик М. О., старший помічник начальника навчальної частини кафедри військової підготовки Національного авіаційного університету, доктор філософії, капітан

ПІДВИЩЕННЯ РІВНЯ РОЗВИТКУ ПРОДУКТИВНИХ КОПІНГ- СТРАТЕГІЙ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

На сьогоднішній день Збройні Сили України стоять на обороні не лише наших кордонів, а й захищають весь цивілізований світ. Повномасштабна війна поставила нові вимоги до кожного військовослужбовця, в тому числі і до рівня психологічної стійкості. За 8 років ведення бойових дій стало зрозуміло, що психологічна підготовка особового складу відіграє важливу роль у підтриманні загального рівня боєготовності кожного військовослужбовця. Сучасні види бойових дій представляють вимоги, які часто перевищують можливості та ресурси військових. Це, в свою чергу, формує потребу в особливому типі особистості – стійкої, соціально-активної, з високим рівнем саморегуляції та здатністю протистояти тиску з боку несприятливих факторів [4].

У сучасній психології індивідуальний спосіб, за допомогою якого особистість може впоратися з складною, кризовою ситуацією, визначається поняттям копінг-поведінки. Особливо актуальним є вивчення даного поняття для військовослужбовців, які тривалий час перебувають у зоні. Дослідженням копінг-стратегій займалися такі зарубіжні вчені як: Дж.Вейлант, С. Кобаса, Р. Лазарус, Р. Мосс, С. Фолкман, П. Крамер, Б.Компас, Дж. Конор-Сміт, Г. Зальтсман, А. Томсен, М. Водсворт, Н. Хан. Вони намагалися встановити природу копінгів та дати наукове обґрунтування даному поняттю. Також були проведені дослідження, спрямовані на встановлення відмінностей між копінг-стратегіями та захисними механізмами особистості. Вчені розглядали дане поняття в контексті транзактної моделі стресу та пов'язували його з емоційною регуляцією. Під копінг-стратегіями малися на увазі постійно змінні когнітивні та поведінкові способи подолання специфічних зовнішніх та внутрішніх вимог, які оцінюються людиною як значимі чи як такі, що перевищують її можливості [1].

На сьогоднішній день під копінг-стратегіями, перш за все, розглядають свідомі та мимовільні дії, що пов'язані з регуляцією емоційного стану, які обумовлені відмінностями в темпераменті та поведінці в цілому. Вчені В.Бодров, М.Замишляева, Т.Крюкова, Е. Куфтяк, Т. Пароянц, В. Попов, П. Сідоров, О.Кудерміна, В.Стасюк, О.Ічанська звернули особливу увагу на роль копінг-стратегій у подоланні складних ситуацій, в тому числі і стресових. Пізніше В. Бодров визначив, що вибір копінг-стратегій має особистісні детермінанти [3].

Психологічні особливості копінг-стратегій у військовослужбовців досліджували такі вчені: В.Алещенко, С.Василенко, С.Кандибович, О.Караяні, В.Лефтеров, Г.Ложкін, С.Миронець, С.Василенко, Л.Литвинчук. Однак проблема особистісної детермінації вибору копінг-стратегій не була достатньо досліджена. Такі психологічні характеристики як: висока самооцінка, самоповага, позитивне самовідношення, інтернальний локус контролю, оптимальний рівень особистісної тривожності вважаються індивідуально-психологічними ресурсами копінгів [2].

Здійснюючи теоретичний аналіз наукової літератури, нами було з'ясовано, що єдиної класифікації щодо копінг-стратегій немає. Однак, в рамках нашого дослідження найбільш важливими є копінг-стратегії, що поділяються на продуктивні (ефективні) та непродуктивні

(неефективні). Підтримуючи позицію Е.Хайма, серед ефективних копінг-стратегій значущими для військовослужбовців є: спроби вирішити складну ситуацію самостійно, зміна стійких установок стосовно проблеми, пошук інформації, об'єктивна оцінка ситуації, втручання в обставини, самоконтроль, прийняття відповідальності. До неефективних копінг-стратегій були віднесені: закритість для інформації, уникнення, самозвинувачення, відкидання проблеми, відхід від соціальної підтримки, визнання поразки. Застосування ефективних копінг-стратегій сприяє психологічному благополуччю людини, зниженню тривоги, депресивних показників. Завдяки вибору ефективних копінг-стратегій гармонізація взаємодії суб'єкта з іншими, середовищем ґрунтується на усвідомленій, довільній рівновазі у ситуації стресу. Обрана копінг-стратегія визначає успіх у подоланні труднощів і впливає на розвиток особистості [5].

Отже, на сьогоднішній день недостатньо вивчено проблему вибору копінг-стратегій у військовослужбовців, які повернулися із зони бойових дій, а особливо в період проходження декомпресії. Перебування в складних умовах безперечно вплинуло на психологічні особливості кожного військового. Зміни можливі у виборі копінг-стратегій, від яких залежить успішність виконання завдання, способу вирішення проблеми та вибір плану дій.

Список використаних джерел

1. Billings A. G. The role of coping responses and social resources in attenuating the stress of life events / A.G. Billings, R.H. Moos // *Journal of Behavioral Medicine*. 2011. № 4. P. 157-189.
2. Billings A.G., Moos R.H. Coping, stress and social resources among adults with unipolar depression. *J. Pers and Soc. Psychol.* 2013. Vol. 46, pp.877–891.
3. Карамушка Л.М. Копінг-стратегії: сутність, підходи до класифікації, значення для психологічного здоров'я особистості та організації / Л.М. Карамушка, Ю.С. Снігур. // *Актуальні проблеми психології, Збірник наукових праць. Інститут психології імені Г. Костюка НАПН України*. 2020. – С. 23–30.
4. Ярмольчик М.О. Особливості копінг-стратегій у військовослужбовців Збройних Сил України під час заходів декомпресії. *Габітус. Розділ: Психологія особистості*. 2021. №22. С.111-115. DOI <https://doi.org/10.32843/26635208.2021.22.19>.
5. Ярмольчик М., Семененко Л., Добровольський Ю, Побережець Т. Взаємозв'язок особистісних рис з копінг-стратегіями в учасників операції об'єднаних сил: *Social development and Security*, 2021. Том 11 № 4. DOI: 10.33445/sds.2021.11.4.12.

Зорик І.В., викладач військової підготовки Львівського державного університету безпеки життєдіяльності

Неурова А.Б., офіцер служби психологічного забезпечення в/ч 4114 Національної Гвардії України, кандидат психологічних наук, доцент, молодший лейтенант

Романишин А. М., Науково-дослідний центр гуманітарних проблем ЗС України, кандидат педагогічних наук, доцент, полковник

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНИЙ СУПРОВІД ОФІЦЕРІВ-ВИПУСКНИКІВ ВВНЗ ТА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ, КОТРІ ОТРИМАЛИ ПЕРВИННЕ ОФІЦЕРСЬКЕ ЗВАННЯ

На сьогоднішній день роль офіцера дуже важлива у виконанні завдань, які стоять перед військами. Об'єктом морально-психологічного впливу у військовій частині є весь особовий склад, але особлива увага повинна приділятися роботі з офіцерським колективом, який становить основу всього військового колективу частини і містить у собі величезні психолого-педагогічні можливості [1].

Офіцерський колектив виступає як високоорганізована група професійних військових, об'єднаних єдиними цілями й інтересами, спільною суспільно корисною діяльністю, військовою дисципліною, взаємною вимогливістю, відповідальністю, допомогою. Він покликаний всіляко підтримувати високу бойову готовність військової частини, ефективно вирішувати службові та бойові завдання. Дана обставина і зумовлює необхідність постійної цілеспрямованої роботи з колективом офіцерів в інтересах підвищення його психолого-педагогічного потенціалу [1].

Особистісні якості, воєнно-професійні знання, навички, вміння офіцера як воєнного фахівця формуються і розвиваються безпосередньо під час навчання у військово-навчальному закладі.

Молоді офіцери відрізняються наступним чином:

є відкритими до нового досвіду та гнучкими, їх цікавлять соціальні контакти. Однак молодому офіцеру важко самовизначитись щодо вибору правил поведінки у військовому середовищі, яке, у свою чергу, може позитивно чи негативно впливати на процес входження у професію. Це може залежати від соціально-психологічних особливостей колективу, й відмінність від попереднього професійного середовища спричиняє необхідність засвоєння нових норм, традицій та звичаїв;

позиційність як готовність брати на себе відповідальність за виконання військово-професійних завдань, бачити себе у центрі подій та діяти під керівництвом інших. Серед способів досягнення професійних результатів на перших позиціях знаходяться виконання наказів та інструкцій. Однак не завжди нормативні документи можуть дати відповідь на питання про те, як діяти, й зацікленість на інструкції знижує здатність діяти відповідно до ситуації, що викликає супротив у більш досвідчених підлеглих;

є дещо зниженими рефлексивність, самостійність та оптимальність. Так, близько 50% молодих офіцерів не мають диференційованого Я-образу та самозвинувачення має рівень, нижчий за середній. Також самореалізація є відносно низькою. Вони на останні позиції переносять власні захоплення за рахунок спрямованості на навчання та професійне життя й цим намагаються повністю «віддатися» службі;

у своїй професійній діяльності взаємодопомогу не вважають одним з основних способів вирішення професійних питань, а покладаються на себе. Тут спрацьовують вікові особливості,

а саме «юнацький максималізм» як намагання показати себе, проявити свої здібності для набуття достатнього соціального статусу у колективі;

однак є чутливими до військово-професійного середовища з позиції формування фрустрації та тривоги. Так, невдачі, оцінка оточення є вкрай важливими, й жарти, звинувачення, образи особливо тяжко переживаються у цей період формування професіонала [2].

Професійне становлення і подальший розвиток офіцера як командира (начальника), вчителя і наставника своїх підлеглих відбувається під час проходження служби у військових частинах (підрозділах). Саме в процесі службової діяльності багатогранно розкривається особистість офіцера, проявляються його якості, здібності і схильності.

Таким чином, професійне становлення молодих офіцерів, котрі отримали первинне звання під час російсько-української війни носить особливий характер і повинно відбуватися за допомогою психолого-педагогічного супроводу, який представляється як напрямок у рамках надання психолого-педагогічної допомоги, особливо для тих, котрі будучи курсантами вже боронили свої міста від нападів російських загарбників [3].

Психолого-педагогічний супровід становлення офіцера – це процес формування якісних характеристик (якостей) особистості, які найбільшою мірою відповідали б потребам військової справи, бойової готовності, вдосконаленню особистісних якостей офіцера в колективі, виконанню властивих йому функцій у сфері службово-бойової роботи і суспільного життя військової частини (підрозділу) з урахуванням його соціальних, психологічних та інших особливостей, умов служби, побуту тощо [1]. Психолого-педагогічний супровід є необхідною передумовою підготовки психологічно витривалого та педагогічно освіченого офіцера.

Психолого-педагогічний супровід процес дуже динамічний, тому потрібно враховувати об'єктивні та суб'єктивні чинники, котрі мають свої особливості на різних етапах адаптації офіцерів для формування в них психологічної резильєнтності. Особливо це актуально в умовах бойових дій в ході відбиття повномасштабної агресії росії.

Будь-яка людина, потрапивши у бойове середовище, відчуває тривогу, страх, ненависть до війни, до ворогів, тугу за рідними і друзями, особливо тими, хто залишився на окупованих територіях. Такі негативні почуття накопичуються, так би мовити, «тиснуть на психіку», і людина шукає способів їх послаблення, звільнення від них або заміни на позитивні. Зробити це дуже складно, не змінюючи умов навколишнього середовища, в якому почувашся незручно [4].

Багатьом молодим або недосвідченим офіцерам сьогодні не вистачає спеціальних знань з теорії управління, психології та педагогіки. У них часом недостатньо сформовані організаторські здібності, вміння ефективно керувати підлеглими. Часто, у роботі з підлеглими надається перевага посадовому авторитету на протигагу авторитету особистості керівника, вимогливість до підлеглих часом не збігається з повагою особистої гідності військовослужбовця і виявом турботи про нього. У відносинах з підлеглими допускаються грубість, хамство, зарозумілість. У деяких керівників слова розходяться з ділом, відсутня особиста взірцевість у службі, поведінці, спілкуванні тощо. Це завдає серйозної шкоди авторитету офіцера-керівника, підриває моральні підвалини управлінської діяльності офіцерських кадрів. Формування і вдосконалення в офіцерів управлінської культури, заснованої на демократичних і морально-етичних принципах, – найважливіші завдання психологічного та педагогічного супроводу діяльності офіцерів [5].

До основних негативних характеристик офіцерів цієї групи можна віднести: недостатній життєвий і професійний досвід; неміцність переконань; сприйнятливність до негативного впливу середовища; висока чутливість; максималізм в оцінках та судженнях; підвищена емоційність; підвищена конфліктність; перевага невдоволеності як домінуючої ознаки психічного стану; поспішність у рішеннях і вчинках; слабкі навички роботи з людьми;

прихильність до жорсткого прагматизму у виконанні своїх обов'язків [1; 2].

Психолого-педагогічний супровід становлення офіцера повинен здійснюватися на основі психолого-педагогічної взаємодії і впливів організаційного та змістовного порядку, що включають у себе комплекс заходів, спрямованих на забезпечення всебічного і гармонійного професійного й особистісного розвитку офіцера та згуртування офіцерського колективу.

Функціонування системи психолого-педагогічного супроводу молодих (недосвідчених) офіцерів передбачає використання максимально можливого арсеналу форм і методів роботи, узгодження зусиль всіх взаємодіючих суб'єктів психолого-педагогічного процесу за часом, заходами, що проводяться, і т.п.

У військовій частині (підрозділі) така діяльність повинна здійснюватися за двома основними напрямками [1].

Перший із них передбачає вдосконалення особистісних якостей офіцера як військовослужбовця з особливим військово-соціальним статусом, суспільною значущістю його діяльності, а також як керівника і військового фахівця [1].

Другий напрям – згуртування офіцерського колективу, підвищення сили його позитивного впливу на весь особовий склад підрозділу (військової частини) [1].

Ось тут і відіграє важливу роль психолого-педагогічний супровід становлення офіцерів, як з боку їх командирів (начальників), так і фахівців по роботі з особовим складом (з морально-психологічного забезпечення), сутність якого полягає у [5]:

виявленні і розвитку професійного потенціалу офіцерів, реалізація їх здібностей у професійній діяльності, формування професійних якостей: компетентності, відповідальності, уміння орієнтуватися в будь-якій складній обстановці, любов до професії військового, енергійність і здатність використовувати всі можливості для перемоги, відданість своїй справі і Вітчизні, вірність традиціям, Бойовому прапору, Присязі, упевненість у своїх можливостях, можливостях командирів і товаришів по службі тощо. Багато вчених все більше підкреслюють значущість прийомів, які повинні сформувати у професіоналів віру в свої можливості, можливості своїх командирів. Ці прийоми нейтралізують дії, що знижують самоповагу особистості, але виключають застосування покарань та інших заходів корегування поведінки. Ці заходи повинні адресуватися приватним формам поведінки (карати вчинок, а не військовослужбовця), використовуватися тільки в тих випадках, коли причина невдач полягає в лінощах, слабких зусиллях військовослужбовця, а не в незалежних від його волі обставинах [5];

формуванні стійкого інтересу до обраної професії, щоб зробити її справою свого життя. Практика показує, що стійкий інтерес, сприятлива психічна налаштованість до обраного виду діяльності, задоволеність своєю роботою, соціально значуща мотивація служать надійною гарантією досягнення успіхів у службі [5];

оптимальному виборі форм, методів, прийомів і способів впливу, умілому використанні їх у повсякденній діяльності, опорі на позитивний досвід [5];

створенні необхідних умов для ефективної і цілеспрямованої професійної підготовки [5];

конкретному аналізі та врахуванні морально-психологічного та психоемоційного стані кожного офіцера, його особистих якостей тощо [5];

прогнозуванні та попередженні конфліктних ситуацій у взаємовідносинах між військовослужбовцями, запобіганні проявів девіантної поведінки [4];

повсякденній увазі до кожного молодого (недосвідченого) офіцера, рівній до всіх, вимогливості, реальній турботі, знанні його особистісних якостей тощо [5];

почутті міри та такту при критиці недоліків молодого офіцера, вмінні знайти позитивні риси, вплинути через них [5];

оперативності, гнучкості, швидкому й адекватному реагуванні на зміни поведінки офіцера в різних ситуаціях [4];

своєчасному задоволенні законних потреб, чіткому реагуванні на зміни морально-психологічного стану офіцерів [5].

На нашу думку, використання всього різноманіття перевірених на практиці і таких, що виправдали себе, напрямів, форм і методів психолого-педагогічного супроводу становлення молодих та недостатньо ще освічених офіцерів, оновлення їх змісту дозволить командирам (начальникам) підвищити ефективність їх діяльності й успішно вирішувати завдання з формування у підлеглих офіцерів високих професійних і моральних якостей.

Список використаних джерел

1. Психологія індивідуальної роботи з військовослужбовцями: Навчально-методичний посібник / О. Дундук, А. Неурова, А. Романишин «та ін.». – Львів: НАСВ, 2021. – 305 с.

2. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера: [монографія] / Осьодло Василь Ілліч. – К. : ПП «Золоті Ворота», 2012. – 463 с

3. Психологія бою / Грицевич Т. Л., Капінус О. С., Мацевко Т. М., Неурова А. Б., Романишин А. М. ; за ред. А. М. Романишина. 3-тє опрац. вид. Львів : Видавництво «Астролябія», 2022. – 352 с.

4. А. Романишин, І. Московченко. Морально-психологічний супровід адаптації військовослужбовців до бойової діяльності в зоні проведення ООС. Спільні дії військових формувань і правоохоронних органів держави: проблеми та перспективи. зб. матеріалів доп. III міжн наук.-практ. конф. (м.Одеса) 22 жовт. 2021 р.) Одеса, Військова академія 2021. С. 95-99.

5. А. Романишин, А. Неурова. Рекомендації командирам (начальникам) щодо покращення мотивації особового складу до виконання службово-бойових завдань. Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: зб.матеріалів VII міжнар.наук.-практ. конфер.(Київ) 23-24 вер.2022р. К.: КНУ імені Тараса Шевченка 2022. С. 128-131.

*Іллющенко С. Ю., ад'юнкт кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України,
підполковник*

РЕФЛЕКСИВНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ОФІЦЕРА ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ ЯК ДЕТЕРМІНАНТА ЙОГО ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ

Вміння офіцера організувати власну саморозвиваючу діяльність, спрямовану на вдосконалення рефлексивної компетентності є важливою якістю професіонала, що пов'язане із його здібністю самостійно засвоювати нові знання та набувати необхідних навичок, що надзвичайно важливо для ефективності професійної діяльності, особистісного зростання та саморозвитку. За словами О. Анісімова [1], людина може стати тим, ким вона себе побудує, у кого вона саморозвивається. Виникнення потреби в самозміні є наслідком побудови рефлексії й здійснення дій. Офіцер може стати активним учасником своєї зміни, якщо ці зміни будуть ним усвідомлені й прийняті. Процес прийняття може протікати в контрольованій формі, як самовизначення, що припускає мати відповідні знання про себе й самосвідомість. В психологічній науці самосвідомість має багато різних форм вияву, одна із них пов'язана з пізнавальним аспектом психічної діяльності і виявляється в самопостереженні, самооцінці, самоаналізі. Самоусвідомлення особистістю змін, що в ній відбуваються, сприяє глибшому самопізнанню, розвитку рефлексії та самокритичності.

Рефлексивне ставлення людини до своєї діяльності одна із найважливіших психологічних умов її більш глибокого усвідомлення, критичного аналізу та конструктивного вдосконалення. Підтримуємо твердження Б. Алішева: «якщо людина знає і вміє щось, але не здатна зрозуміти суть власних знань, можливості їх застосування в широкому контексті різних сфер професійної діяльності, соціального та особистого життя, то вона мало чим відрізняється від напханого інформацією комп'ютера» [2, с. 59]. Це підтверджується клінічними дослідженнями [3], які показують, що недостатність функції рефлексії корелює з деякою примітивністю життєвої спрямованості особистості, інфантильністю, надмірним прагматизмом, неможливістю цілісного уявлення власного життя, дефіцитом творчого ставлення до неї, а також труднощами та конфліктами у міжособистісних відносинах. Крім того рефлексія забезпечує людині можливість погляду на себе «зі сторони», спрямованого на усвідомлення сенсу власного життя та діяльності. Вона дозволяє людині охопити власне життя в широкій тимчасовій перспективі, співвіднести сучасне з минулим і майбутнім, створюючи тим самим цілісність, безперервність життя, даючи змогу суб'єкту зберегти або відновити внутрішню гармонію, необхідним чином перебудувати свій внутрішній світ і не бути повністю підвладним ситуації. Рефлексія може розглядатися як механізм мотиваційно-особистісного рівня саморегуляції, як процес, опосередкованого соціальними нормами та цінностями та системою внутрішніх вимог, що перетворюють людину на активного суб'єкта життєдіяльності.

Однією із важливих якостей особистості, що сприяє саморозвитку, в значній мірі – є відкритість новому досвіду. Дана якість входить до складу так званої великої п'ятірки якостей особистості, обґрунтованість виділення яких багатократно підтверджувалась в дослідженнях, проведених у різних соціокультурних умовах. Дана якість проявляється у готовності сприймати та опановувати нове, не спотворюючи при цьому сприйняття реальності. Крім цього, відкриті новому досвіду люди можуть отримати перевагу в тих областях, де відбувається швидка зміна середовища, де потрібні інновації або існує необхідність приймати значні ризики [4].

Добре відомо, що високі результати у будь-якій сфері, у тому числі й у військово-професійній діяльності, можуть бути отримані як за рахунок суттєвого збільшення часу на вирішення поставлених чи існуючих навчально-бойових (бойових) завдань, так і за рахунок інтенсифікації діяльності суб'єкта професійної діяльності [5]. Це так звані екстенсивні шляхи підвищення ефективності діяльності, зокрема й військового фахівця.

Для офіцера, як професіонала у своїй діяльності завжди важливо встановити, якою мірою позитивні та негативні результати є наслідком цієї діяльності. Звідси виникає необхідність у її аналізі, яка вимагає особливих рефлексивних умінь: правильної постановки цілей, їх трансформації у конкретні навчально-бойові (бойові) завдання та адекватності комплексу вирішування головних та другорядних завдань вихідним умовам; відповідність змісту діяльності поставленим завданням; ефективність методів, прийомів і засобів військово-професійної діяльності, що застосовувалися; відповідність організаційних форм, що застосовувалися, отриманим результатам; оцінка причин успіхів та невдач, помилок та труднощів у ході реалізації поставлених навчально-бойових (бойових) завдань; осмислення власного досвіду військово-професійної діяльності в контексті його цілісності.

Тому окремої уваги заслуговує питання дослідження умов, сприятливих для самовдосконалення рефлексивної компетентності на підставі ступеня їх взаємозв'язку із постаттю офіцера. Умовно їх доцільно поділити на дві групи: суб'єктивні (особистісні) та об'єктивні (середовищні) умови.

Суб'єктивні умови є сукупністю характеристик особистості, впливаючи на які за допомогою психологічних прийомів, методів та засобів розвивається рефлексивна компетентність офіцера. Дана сукупність включає у себе:

особистісні якості офіцера (нонконформність, самостійність мислення, схильність до ризику, розвинена уява, впевненість у собі, особистісна активність, адекватна самооцінка);

стійка позитивна мотивація професійної діяльності, потреба у пізнавальній діяльності та самореалізації. Основою психічного розвитку людини є, за твердженням О. Леонтьєва, розвиток його діяльності, а про розвиток діяльності мова може йти лише в тому випадку і, коли визначено потреби та мотиви активності людини.

В ході саморозвитку рефлексивної компетентності офіцера необхідно враховувати, що зміни в особистісній сфері повинні бути детерміновані під цілеспрямованим впливом особистості самої на себе, завдяки цьому відбуваються зміни в інтелектуальній, комунікативній, кооперативній сферах та процесах «само», які піднімають офіцера-управління на більш високий рівень функціонування (самопізнання, самовизначення, самовдосконалення, самореалізації, самоуправління).

Першим кроком до саморозвитку є самопізнання, метою якого є вивчення власних особистих здібностей, якостей, способів поведінки та ін.. Саморозвиток офіцера є процесом самостійного цілеспрямованого вмотивованого розкриття потенційних можливостей та здібностей військового професіонала, який дозволяє найбільш продуктивно здійснювати військово-професійну діяльність, а також передбачає актуалізацію всіх процесів «само» особистості та виявлення свого «Я». Для цього офіцер повинен оцінити себе з чотирьох позицій: 1) оцінка себе професіоналом в даний час (актуальне «Я»); 2) оцінка себе професіоналом по відношенню до початкових етапів роботи (ретроспективне «Я»); 3) оцінка того, яким хотів би стати професіоналом (ідеальне «Я»); 4) оцінка того, як з точки зору професіонала, його сприймають інші (рефлексивне «Я»).

Якщо цілі життя для офіцера залишаються неусвідомленими через недостатню рефлексію свого життєвого шляху та взаємозв'язків між подіями життя. Є підстави вважати, що на шляху професійного становлення офіцер переживає труднощі щодо повноцінної самореалізації через слабку інтегрованість самосвідомості в контексті психологічного минулого, теперішнього і майбутнього, а це може ставати джерелом біографічної кризи офіцера й виявлятися у різних формах переживання непродуктивності свого життя, яка виражається в слабкій кореляції показника реалізованості життя на різних рівнях свідомості. Тому рефлексивна діяльність розвиває здатність у офіцера бачити проблеми власної професійної діяльності, модифікувати її за рахунок своїх внутрішніх ресурсів, самостійно здійснювати свій вибір, приймати відповідальність за свої рішення. Розвиток рефлексивної компетентності в військово-професійної діяльності професіонала стає його першочерговим завданням.

Список використаних джерел

1. Анисимов О. С. Онтология в рефлексивном пространстве. Москва : 2002. 400 с.
2. Алишев Б. С. Психологические значения и смыслы // Компетентностный подход к профессионально-культурному становлению специалиста : материалы Междунар. науч.-практ. конф. г. Казань, 2008. С. 59-61.
3. Николаева В. В. О психологической природе алекситимии // Телесность человека : Междисциплинарные исследования. Москва, 1993. С. 84-93.
4. Черноватий Л. М. Переклад психологічної літератури : навч. посіб. Вінниця : Нова Книга, 2012. 512 с.
5. Blumer H. Society as Symbolic Interaction // Human Behavior and Social Processes: An Interactionist Approach, Boston, 1963 pp. 179-192.

Кальниш В.В., професор кафедри авіаційної, морської медицини та психофізіології Української військово-медичної академії, доктор біологічних наук, професор

НАСЛІДКИ ЕМОЦІЙНОГО СТРЕСУ ТА РОЗВИТОК ХРОНІЧНОЇ ВТОМИ ЗА ЧАС ТРИВАЛОГО ПЕРЕБУВАННЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ В БОЙОВИХ УМОВАХ

Життя і здоров'я кожної людини є непересічною цінністю. Особливо це відчувається в час проведення активних бойових дій. Одним з найшкідливіших аспектів такої ситуації є накопичення втоми у особового складу ЗСУ. Це обумовлено не тільки інтенсивною дією факторів бойового середовища, але й поступовим акумулюванням втоми у військовослужбовців, викликаним постійним зменшенням їх функціональних резервів, навіть за час відведення їх з переднього краю де певні стресові фактори не зменшують свого впливу [1]. Додатковою потужною причиною накопичення втоми є відсутність тривалих чергових відпусток у військовослужбовців за час дії воєнного стану. Оскільки надвисока втома впливає на стан здоров'я бійців перед медичною та психофізіологічною науками постає важлива задача щодо знешкодження шкідливої дії цього стану на боєздатність військовослужбовців, одним з шляхів розв'язання якої є оцінка їх психофізіологічного стану за комплексом професійно важливих якостей.

Мета дослідження – на основі аналізу трансформації значень психофізіологічних характеристик військовослужбовців з різним рівнем прояву стану втоми розробити підходи до оцінки цього рівня.

Методи та обсяг досліджень. Дослідження було проведено на 82 військовослужбовцях-чоловіках з віком в інтервалі 21-36 років в період проходження реабілітації в умовах стаціонару на базі Військово-медичного клінічного центру Центрального регіону. Для визначення психофізіологічного статусу військовослужбовців були використані модифіковані методики, що реалізовані з допомогою програмно-апаратного комплексу для психофізіологічних досліджень на базі приладу «ПФІ-2» [2]. За його допомогою були отримані показники, пов'язані з оцінкою швидкісних характеристик професійно важливих якостей пацієнтів з діагнозом хронічна втома.

Для того щоб виключити ефект різної підготовки випробуваних, що мають неоднаковий досвід у використанні клавіатури комп'ютера, застосована однакова схема простих моторних дій при вирішенні завдань, що відрізняються як за темпом пред'явлення, так і їх змістом. Це дозволило вважати реакцію кожного досліджуваного, стандартною, насамперед, незалежною від навичок пацієнта щодо використання клавіатури.

Статистичний аналіз даних здійснювався методами параметричної та непараметричної статистики, кластерного аналізу (застосовувався метод k-середніх), факторного, кореляційного та покрокового дискримінантного аналізу за допомогою пакету програм STATISTICA 13.3, ліцензія AXA905I924220FAACD-N.

Результати дослідження. Відновлення здоров'я бійця є широкою комплексною проблемою, одним з перших етапів постанови якої спрямований на оцінку його функціонального стану. Для вирішення цього питання потрібно: по-перше, окреслити методи, які будуть застосовані для його реалізації; по-друге, визначитись з переліком інформативних показників та критеріїв наявності трансформації зміни функціонального стану. Що стосується методів дослідження, то вони мають реалізуватися швидко, без інвазійного втручання, з відсутністю складних елементів їх застосування. Цим вимогам відповідає метод дослідження швидкісних психофізіологічних характеристик, які мають цілий ряд інформативних параметрів та розроблених критеріїв зміни функціонального стану оцінюваних осіб.

Якщо розглядати отримані психофізіологічні дані можна припустити, що досліджувані

особи мають різний рівень розвитку хронічної втоми. Наявність такого міркування можна обґрунтувати кількома причинами. По-перше, досліджувані військовослужбовці мають різні професії, тобто отримували суттєво різне трудове навантаження. По-друге, аналізовані особи перебували в зоні бойових дій неоднаковий термін, що впливає на рівень розвитку хронічної втоми. По-третє, військовослужбовці мали різний рівень бойових ушкоджень та перебували на лікуванні перед проходженням реабілітації різний період часу. Тому рівень хронічної втоми досліджуваних військовослужбовців може бути суттєво різним.

Для конкретизації категорій військовослужбовців з більш однорідним рівнем хронічної втоми до наявних даних був застосований кластерний аналіз, який дозволив отримати три категорії однорідних за рівнем хронічної втоми групи військовослужбовців. До категорії 1 було віднесено 13%, категорії 2 – 39% та категорії 3 – 48% військовослужбовців. Тобто, особи з найбільш глибокою хронічною втомою склали 13% всього дослідженого особового складу. Фактор, який репрезентує відмінності психофізіологічного стану у осіб з різним рівнем виразності хронічної втоми було названо фактором «рівня хронічної втоми».

Виявлення впливу фактору «рівня хронічної втоми» на різні психофізіологічні функції проводилось з допомогою однофакторного дисперсійного аналізу. Встановлено, що на переважну більшість досліджених психофізіологічних показників вплив фактору «рівня хронічної втоми» був достовірним в діапазоні $p=0,000001$ до $p=0,00438$. Результатом поглиблення втоми завжди було погіршення психофізіологічних характеристик військовослужбовців. Темп цього погіршення в якійсь мірі віддзеркалює збільшення фізіологічної вартості роботи від категорії 3 до категорії 1 хронічної втоми та відбиває відповідний ріст фізіологічних затрат на підтримання поточної життєдіяльності організму військовослужбовця. Графіки трансформації окремих психофізіологічних показників, а також їх сполучення по три чітко показують відсутність близьких до лінійних залежностей впливу фактору «рівня хронічної втоми» на ці показники. Тому, в подальшому, було доцільно агрегувати досліджувані параметри професійно важливих якостей військовослужбовців з допомогою факторного аналізу (метод головних компонент).

В результаті проведення факторного аналізу були виділені три фактори: F₁ – фактор «швидкісних реакцій», який пояснює 39,5% загальної дисперсії аналізованих даних; F₂ – фактор «лабільності нервових процесів», який пояснює 15,1% загальної дисперсії аналізованих даних; F₃ – фактор «надійності діяльності», який пояснює 13,2% загальної дисперсії аналізованих даних. Графічне відображення дії всіх трьох отриманих факторних значень, які віддзеркалюють агрегацію наступних компонентів аналізованих даних, а саме: F₁ (складається з показників: стандартне відхилення складної зорово-моторної реакції, функціональна рухливість нервових процесів, сила нервової системи, кількість вирішених завдань при тестуванні функціональної рухливості нервових процесів); F₂ (критична частота світлових миготінь з правого ока, критична частота світлових миготінь з лівого ока); F₃ (кількість помилок інструкції при тестуванні складної зорово-моторної реакції) показує складний нелінійний характер взаємного впливу всіх трьох виділених факторів на функціональний стан військовослужбовців з хронічною втомою різної категорії.

В результаті можна стверджувати, що функціональна система забезпечення діяльності в процесі розвитку втоми та хронічної втоми весь час перетворюється. При поглибленні втоми відбувається виснаження функціональних резервів організму, що при подовженні діяльності стимулює побудову додаткових перетворень функціональної системи шляхом підключення інших підсистем організму. Цей процес потребує нарощування нових зав'язків між існуючою системою та новоприбулими підсистемами. Кількість зав'язків між психофізіологічними функціями більшатиме. Але цей процес триває тільки при наявності значних функціональних резервів. При їх виснаженні відбувається поступове накопичення залишків втоми, додаються інші закономірності формування функціональної системи діяльності – включається механізм

різкого зростання хронічної втоми. Дія такого механізму пов'язана з тим, що функціональна система, яка збільшена за рахунок накопичення втоми, розширюється на ряд підсистем завдяки виниклим труднощам в управлінні зрослою системою. В цьому випадку кількість зав'язків між окремими психофізіологічними функціями повинна зменшуватися. Такий феномен спостерігається в досліджуваному в цій роботі випадку. Справа в тому, що опрацьований контингент військовослужбовців перебуває в стані хронічної втоми різної категорії. Тому в цьому випадку відбувається закономірне зниження кількості внутрішньо системних зав'язків від категорії 3 (25,6% від максимально можливих зав'язків), через категорію 2 (21% від максимально можливих зав'язків), до категорії 1 (9% від максимально можливих зав'язків). Достовірність зниження питомої ваги зав'язків при зрівнянні категорій 1 та 3 – $p=0,0069$.

Іншою прикметою зростання нераціональності забезпечення функціонування системи при посиленні хронічної втоми є підвищення фізіологічної вартості діяльності. Рівень фізіологічної вартості роботи в певній мірі віддзеркалюється при порівнянні значень психофізіологічних функцій у осіб з різними категоріями хронічної втоми. В випадку порівняння функціонального стану контингентів військовослужбовців з категоріями хронічної втоми 1 та 3 можна спостерігати, що найбільша фізіологічна вартість роботи проявляється за показниками: динамічності нервових процесів (102% від рівня категорії 1), помилок пропуску при тестуванні складної зорово-моторної реакції (87,9%) та помилок пропуску при тестуванні простої зорово-моторної реакції (75,3%). Таким чином, при поглибленні рівня хронічної втоми найбільше страждають адаптивність процесів в нервовій системі та надійність діяльності військовослужбовця, що негативно впливає на його боєздатність.

В результаті узагальнення отриманих даних можна побудувати гіпотезу щодо формування втоми та хронічної втоми і сформулювати визначення цього процесу: втома - це тимчасова оборотна системна реакція організму, викликана тривалою та/або інтенсивною діяльністю, обумовлена зниженням функціональних резервів організму, на підтримку яких, для подальшого забезпечення належної ефективності діяльності, здійснюється нелінійне нарощування можливостей наявної системи за рахунок підключення додаткових підсистем організму, негативним наслідком якого є формування неузгодженості його функцій та підвищення фізіологічної вартості виконуваної роботи. Звісно, що накопичена хронічна втома значно посилює всі ознаки втоми, що поступово призводить до перетворення оборотного процесу виснаження-відновлення функціональних резервів організму до необоротних перетворень його підсистем з нелінійним виснаженням можливостей та резервів організму.

Прикладна частина цього дослідження представлена отриманими розв'язувальними правилами, з допомогою яких можна оцінити категорію хронічної втоми у кожного військовослужбовця, використовуючи лінійне та нелінійне представництво кожного з присутніх в цих рівняннях психофізіологічних параметрів. Вказані розв'язувальні правила розраховані з допомогою покрокового дискримінантного аналізу. Селективна потужність рівнянь з лінійними параметрами складає 92,6%, а рівнянь з включенням квадратів відповідних параметрів – 98,8%. Тому очевидним представляється той факт, що урахування нелінійності взаємозв'язків психофізіологічних показників дає набагато кращий ефект.

Таким чином, проведене дослідження показало, що військовослужбовці, що були піддані тривалому впливу надвисоких рівнів стресових факторів в умовах бою та відновлюються після хвороби чи поранення в реабілітаційному центрі є неоднорідною групою за параметрами хронічної втоми. Зміна значень психофізіологічних показників зі збільшенням рівня хронічної втоми є нелінійною як за окремими параметрами, так і з агрегованими з допомогою факторного аналізу даними. На цій основі було запропоновано нове визначення терміну втома з урахуванням процесів поступового перетворення цього стану в стан хронічної втоми. Побудовані розв'язувальні правила з включенням квадратів психофізіологічних

показників мають селективну потужність 98,8%. Застосування цих правил в практиці реабілітації дасть змогу цілеспрямовано коректувати відновлювальні заходи та удосконалювати технології реабілітації.

Висновки.

1. Досліджений контингент військовослужбовців чітко ділиться на три групи за категоріями з характерним рівнем хронічної втоми. Причому осіб з значно вираженою хронічною втомою налічується 13% (категорія 1), з середнім рівнем - 39% (категорія 2) та з низьким проявом цього стану – 48% (категорія 3).

2. Фактор «категорія» хронічної втоми з включенням достовірністю впливає на рівень прояву переважної більшості досліджених психофізіологічних показників: критичну частоту світлових миготінь (праве і ліве око), час та варіабельність простої зорово-моторної реакції, час та варіабельність складної зорово-моторної реакції, показники функціональної рухливості, сили та динамічності нервових процесів, параметри надійності виконання простої та складної зорово-моторних реакцій.

3. Для агрегації отриманих інформативних психофізіологічних параметрів хронічної втоми було розраховано факторну модель процесу формування цієї втоми, яка складається з трьох факторів: F1 – фактору «швидкісних реакцій» (пояснює 39,5% аналізованих даних), F2 – фактору «лабільності нервових процесів» (пояснює 15,1% аналізованих даних), F3 – фактору «надійності діяльності» (пояснює 13,2% аналізованих даних).

4. Показано, що з ростом значень проявів хронічної втоми знижується кількість внутрішньосистемних зв'язків між психофізіологічними параметрами у осіб з різним вираженням симптомів хронічної втоми (відповідно 9%, 21% та 25,6% від максимально можливої кількості зв'язків) для категорій 1 - 3. Особливо така різниця помітна серед осіб з полярними категоріями проявів хронічної втоми: з категорією 1 та категорією 3 ($p=0,0061$). Цей факт свідчить, що з формуванням хронічної втоми послаблюються зв'язки між окремими підсистемами функціональної системи забезпечення діяльності.

5. Виявлено, що фізіологічна вартість діяльності підвищується з ростом хронічної втоми за більшістю психофізіологічних показників. Особливо ці зрушення проявляються між особами з категоріями 1 та 3 в межах 7,2% та 102,0% від рівня показників осіб категорії 1.

6. Запропоновано визначення поняття втоми з включенням запропонованого механізму та фізіологічних наслідків розвитку втоми і хронічної втоми.

7. Одержано лінійні та нелінійні розв'язувальні правила для визначення категорії прояву хронічної втоми. Показано, що останні є набагато точнішими.

Список використаних джерел

1. Кальниш В.В. Фізіолого-гігієнічні особливості процесу реабілітації військовослужбовців після перебування в зоні бойових дій: Монографія. – Вінниця: ТОВ «Меркьюрі-Поділля», 2020. – 300 с.

2. Кочина М.Л. Многофункциональный прибор для проведения психофизиологических исследований / М.Л. Кочина, А.Г. Фирсов. // Прикладная радиоэлектроника. – 2010. – Т.9, № 2. – С.260-265.

Кривець Л.В., провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії кафедри суспільних наук Національного університету оборони України, доктор філософських наук, старший науковий співробітник

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ ВІДПОВІДНО ДО СТАНДАРТІВ НАТО

Поняття «психологічна стійкість» і «психологічна готовність» визначено у Стандарті НАТО «Allied Medical Publication A MedP-8.10, Edition A, Version 1, A PSYCHOLOGICAL GUIDE FOR LEADERS ACROSS THE DEPLOYMENT CYCLE, 2019». В стандарті зазначено, що воєначальники всіх рівнів мають ключову роль у підтримці психічної готовності військовослужбовців і відіграють важливу роль у підтримці морального духу сімей військових на внутрішньому фронті. Стандарт надає військовим лідерам інформацію та практичні стратегії боротьби зі стресом та надання психологічної підтримки з метою підвищення ефективності підрозділу сучасні військові операції.

Відповідно до Стандарту, психологічна готовність - це ментальна готовність долати випробування військової служби, виконувати завдання за призначенням в мирний час та в бойових умовах. Проявами психологічної готовності є психічна загартованість, адаптивність і ментальна пружність (mentalhardiness, resilience and mental toughness).

Військові керівники всіх рівнів мають бути зацікавлені у зміцненні та підтримці психологічної готовності і працездатності підпорядкованого їм персоналу.

Військові лідери повинні:

розуміти важливість оцінки психологічної готовності;

визначати ознаки та симптоми психологічних проблем;

узагальнювати формальні та неформальні методи для оцінки придатності протягом циклу розгортання;

відзначати зміни поведінки та інші показники психологічного напруження у своїх підрозділах.

Військові керівники відіграють вирішальну роль у створенні умов, які допомагають військовому персоналу зосередитись на своїй психологічній підготовленості. Задля забезпечення психологічної готовності військові лідери мають можливість підтримати членів підрозділу шляхом раннього виявлення та втручання; підтримувати високий рівень фізичної підготовки, впровадити ефективну соціальну підтримку в своїх підрозділах.

Військові керівники починають сприяти психологічній підготовці перед початком місій/операцій. Активне сприяння психологічній стійкості та готовності має вирішальне значення для ефективності підрозділу та підвищує здатність підрозділу виконувати в умовах високого стресу. Командири (начальники) мають створювати умови для підвищення психологічної готовності, забезпечити розвиток та впливати на мотивацію і моральний стан особового складу.

Психологічну готовність підрозділу та окремих осіб можна покращити завдяки:

реалістичному навчанню;

забезпеченню дієвого зв'язку вгору і вниз по ланцюгу командування;

уникненню непередбачуваності, де це можливо;

дотриманню справедливої системи процедур і винагород;

підтримки командного духу (teambuilding);

визнання принесених жертв;

підкреслення значущості місії.

Додатково керівникам рекомендовано проводити спеціалізований тренінг із запобігання суїциду та надання психологічної підтримки особовому складу.

Військові лідери відіграють ключову роль у забезпеченні оцінки психічного здоров'я особового складу. Вони можуть виявити перші ознаки втрати чи зниження рівня психічної стійкості особового складу підрозділу.

Ознаки зниження рівня психологічної стійкості та готовності:

- прогули
- непідпорядкованість
- неадекватна агресія
- проблеми з дисципліною
- сімейний конфлікт
- проблеми, пов'язані з алкоголем
- труднощі зі сном
- збудження/роздратування
- соціальна ізоляція
- труднощі з концентрацією
- складність прийняття рішень
- відсутність задоволення
- зміна харчових звичок.

Військові керівники підтримують психологічну готовність, працюючи з психологами і медичними працівниками. За запитом керівників процедуру оцінки психічного здоров'я проводять психологи чи медичні працівники за допомогою опитувальника та співбесіди, щоб визначити, чи є клінічна проблема, яка потребує лікування, вони відповідають за діагностику та лікування.

Загалом, психологічна підготовленість є фундаментальною складовою загальної готовності до виконання завдань за призначенням. Як і з іншими складові готовності, військові керівники несуть відповідальність за забезпечення психологічної готовності особового складу. Для військового керівника, це означає організацію оцінки психологічної готовності, знання яка поведінка є ознакою труднощів, а також знати, коли і як отримати доступ до послуг від військових спеціалістів із психічного здоров'я. Забезпечуючи психологічну готовність, військові лідери формують стійкість свого підрозділу, щоб підрозділ міг реагувати та ефективно справлятися з викликами військової служби протягом усього циклу розгортання.

Список використаних джерел

1. NATO Code of Conduct [електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.nato.int/structur/recruit/info-doc/code-of-conduct.pdf>.
2. Allied Medical Publication A Med P-8.10, Edition A, Version 1, A PSYCHOLOGICAL GUIDE FOR LEADERS ACROSS THE DEPLOYMENT CYCLE, 2019.

*Личкова О. С., слухачка гуманітарного інституту
Національного університету оборони України, майор*

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ШЛЯХ МІНІМІЛІЗАЦІЇ ВПЛИВУ БОЮ НА ПСИХІЧНІ ПРОЦЕСИ ЛЮДИНИ

Повномасштабна ескалація війни російської федерації проти України відкрила багатьом очі на справжнє, огидне обличчя країни-агресорки, яка не цураючись нічого

порушила не тільки міжнародні договори, але і продовжує грубо та цинічно порушувати норми міжнародного гуманітарного права. Ця війна окрім всього підійняла ряд питань пов'язаних із забезпеченням психічного здоров'я населення нашої країни. На превеликий жаль, мирне населення було втягнуто у цю війну та переживає і надалі жакливі події, які назавжди закарбуються у нашій пам'яті: розриви снарядів, смерть близьких та рідних, насилля та катування рашистів над ними чи їхніми рідними, знайомими. Смерть прийшла майже в кожне місто України, кожну сім'ю. Все це стало переломним моментом в житті кожного українця та змінило їхнє життя назавжди.

Мимовіль підіймається питання: «Як саме?», «Які зміни трапились?»

Змінилися впершу чергу ми самі, війна залишила свій відбиток на кожному з нас, який ми пронесемо через все життя. Неймовірна кількість чоловіків та жінок з першого дня повномасштабного вторгнення встали на захист своїх близьких, друзів, і навіть зовсім не знайомих людей, та в цілому - нашої Батьківщини. В той момент вони свідомо обрали свій шлях – стати «захисниками» своєї країни, захищати недоторканість та цілісність своєї землі зі зброєю в руках від російської навали.

Виходячи з цього ми знову підіймаємо питання важливості психологічного забезпечення захисників України, а саме психологічної підготовки, як засобу максимального збереження психічного здоров'я та мінімізації можливості виникнення сплеску стресових розладів серед особового складу підрозділів Сил Оборони України внаслідок ведення активних бойових дій. Війна підтвердила наскільки важливо постійно вивчати та корегувати, покращувати шляхи організації даного виду психологічного забезпечення.

Психологічна підготовка – це система взаємопов'язаних заходів спрямованих на формування і розвиток у військовослужбовців та військових колективів відповідних знань, умінь та якостей, які забезпечують їх психологічну готовність до організованих, активних та ефективних дій на полі бою, стійкість до бойових стрес-факторів [1].

Сучасний бій – це суворе випробування фізичних і духовних сил воїна, його здатності активно протистояти впливу екстремальних, украй несприятливих для життя чинників, зберігати волю і рішучість, до кінця виконати поставлене йому бойове завдання. Також бій - суворе і жорстоке випробування на міцність усіх психічних і фізичних можливостей солдата. Кожний може зіткнутися з тим, чого не розуміє, відчути те, чого раніше ніколи не відчував. Ми повинні розуміти, що переживання кожної людини індивідуальні та специфічні [2].

У бойовій обстановці психіка воїна піддається безлічі різноманітних впливів: постійна загроза життю, здоров'ю, швидка зміна бойової обстановки, тривалі навантаження, які нерідко перевищують межі людських можливостей, втрата бойових товаришів, участь у жорстокому насиллі стосовно ворога, протиборство високих і низьких, альтруїстичних та егоїстичних поривів. Одні з них сприяють мобілізації та концентрації його фізичних і духовних можливостей, підвищенню бойової активності, сміливості, самовідданості. Інші, навпаки, дезорганізують бойову діяльність воїна, блокують доступ до наявних резервів організму, погіршують роботу нервової системи і психіки. Треті не здійснюють помітного впливу на бойову поведінку [2].

Отже кожний військовослужбовець під час ведення бойових дій підпадає під вплив бойового стресу в тій чи іншій мірі.

Г. Сельє, який у 1936 р. вперше висунув концепцію стресу, звернув увагу на те, що організм, як складна високоорганізована система у відповідь на різні інтенсивні впливи реагує адаптаційно-захисними реакціями, всю сукупність яких він назвав адаптаційним синдромом. Учений відмітив три його стадії: а) тривоги, коли після деякого нетривалого падіння стійкості організму починається мобілізація його ресурсів; б) підвищеної опірності організму; в) виснаження організму, зниження його стійкості.

Стрес виникає, перш за все, як загроза, яка дистанційно впливає на людину,

викликаючи у неї те чи інше емоційне ставлення до цієї загрози та готуючи тим самим весь організм до можливих фізичних наслідків. Отже, стрес є для людини такою загрозою, емоційне переживання якої впливає на її здатність досить ефективно здійснювати свою діяльність.

Досвід бойових дій засвідчує, що основною реакцією воїна на бій є бойовий стрес, спричинений стрес-факторами бойової обстановки. Бойовий стрес невисокої інтенсивності, як правило, ефективно долається більшістю військовослужбовців на початковому етапі та сприяє підвищенню їх бойової активності. Надалі, він стає звичним для учасників бойових дій, а іноді переходив у бойовий стрес підвищеної інтенсивності, який поступово накопичується та може значно ускладнювати діяльність як окремих військовослужбовців, так і військових колективів.

На індивідуальному рівні бойовий стрес підвищеної інтенсивності може призвести до неадекватного емоційного збудження чи оцінення, до появи деструктивних форм мотивації бойової діяльності або, навпаки, бажання «вийти» з бою, будь-якою ціною зберегти собі життя; втрата орієнтації в ситуації бою; відчуття нереальності того, що відбувається в бойовій ситуації та інше.

На рівні підрозділів бойовий стрес підвищеної інтенсивності може проявлятися не тільки у збільшенні кількості військовослужбовців, які його зазнавали, але також в якісній зміні соціально-психологічної ситуації у військових підрозділах. Це може проявлятися у таких негативних явищах, як: різкому погіршенню соціально-психологічного клімату колективу, зростанні конфліктності у підрозділах, помітному зниженню рівня згуртованості і взаємовиручки, поширенню серед військовослужбовців негативного ставлення до необхідності виконати ту чи іншу бойову задачу, яку поставлена перед ними, чи до командування, формування у військових колективах соціально психологічних передумов до поширення в них панічних настроїв та ін.

Отже, як ми бачимо одне з головних завдань психологічної підготовки являється зменшення впливу на психіку військовослужбовця стресових факторів бою, які негативно впливають на психічні процеси та здатні призвести до негативних наслідків не тільки для індивіда, але і для підрозділу в цілому.

Список використаних джерел

1. Морально-психологічне забезпечення у Збройних силах України : підручник : у 2 ч., вид 2-е, перероб. зі змін. та допов. / Н. А. Агаєв, В. Г. Дикун, В. С. Чорний та ін. ; за заг. ред. В. В. Стасюка. Бровари : ТОВ "7БЦ", 2020. Ч. 1. 754 с.
2. Психологія бою: діяльність командира підрозділу щодо підтримання морально-психологічного стану особового складу в ході бойових дій, навчально-методичний вказівник: за заг. ред. П.П. Ткачука. Львів: НАСВ, 2015.322 с.

*Марущак М., слухач гуманітарного інституту
Національного університету оборони України,
підполковник*

АДАПТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ ЯК АКТУАЛЬНА ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Розвиток української держави і громадянського суспільства відбувається в умовах локального збройного конфлікту на Сході України. Виклики сьогодення сформували нову реальність функціонування вітчизняних збройних сил. Передусім, йдеться про підготовку військовослужбовців відповідно до стандартів країн Західного світу, досягнення

військовослужбовцями вищого рівня професіоналізму. Провідними чинниками стають військова вправність, стресостійкість, висока моральність, готовність діяти в екстремальних ситуаціях.

Реалізація стратегії розвитку Збройних Сил України потребує значних людських зусиль, передусім, фізичних і психологічних. Найскладнішим завданням залишається адаптація військовослужбовців до умов військової служби і життєдіяльності у військовій частині. Психологічні проблеми найбільш гостро постають перед військовослужбовцями військової служби призваних по мобілізації, порівняно з військовослужбовцями контрактної служби, мотиваційна готовність яких суттєво вища.

Ми розділяємо погляди низки дослідників, на думку яких це процес пристосування військовослужбовця до вимог професії, обов'язків за посадою, завдань та змісту спеціальності, специфічних особливостей служби, а також до військового колективу.

Зміст адаптації складають її компоненти, до яких віднесено: організаційний, професійний, соціально-психологічний, соціальний та психофізіологічний. Організаційний компонент адаптації – це процес засвоєння ролі та організаційного статусу посади і підрозділу в загальній організаційно-штатній структурі, а також розуміння військовослужбовцем особливостей механізму управління підрозділом. Соціально-психологічна адаптація – це психологічне пристосування до військової служби, військового колективу, його традицій і норм та стилю управління керівників. Тоді як соціальна адаптація – це процес взаємодії і пристосування військовослужбовців до соціального середовища. Психофізіологічна адаптація – пристосування до нових фізичних і психологічних навантажень, специфічних умов військової служби.

Серед вищезазначених видів адаптації найбільш важливою з огляду на роль і місце військовослужбовців у забезпеченні виконання завдань оборони держави є професійна, оскільки саме вона прямо пов'язана з професіоналізмом особового складу, його готовністю виконувати поставлені завдання. Професійна адаптація – це повне та успішне оволодіння професією, новою посадою, тобто пристосування до змісту й характеру діяльності, її умов і організації, активне освоєння тонкощів та специфіки військової служби, необхідних навичок, засобів прийняття рішення (для початку у стандартних ситуаціях), виконання будь-яких завдань, пов'язаних з вимогами військової служби, у тому числі в стресових ситуаціях і бойових умовах.

Процес адаптації військовослужбовців структурно поділяється на два етапи: перший етап – випробувальний, який дозволяє отримати та накопичити інформацію, що, в свою чергу, є підґрунтям до створення умови для швидкого опанування посади. Цей етап може бути критичним в залежності від особистих якостей, рівня розвитку професійно-важливих військовослужбовця; другий етап характеризується переходом від одного виду діяльності (навчання) до практичної діяльності на посаді та професійного становлення.

Адаптація військовослужбовця до умов військової служби включає:

придбання спеціальних професійно орієнтованих знань і навичок, оволодіння спеціальністю та пристосування до умов виконання службово-бойових завдань;

формування навичок стрільби та озброєної боротьби із противником;

входження у конкретний військовий колектив, встановлення взаємовідносин з командирами, старшими та рівними за посадою;

зміни психіки особистості під впливом нових факторів оточення та змін умов діяльності.

Крім того, на процес адаптації мають суттєвий вплив такі чинники:

якісні чинники особистості військовослужбовця, його темперамент, життєві переконання, ціннісні орієнтації;

чинники знань та вміння командирів і начальників управляти процесами життєдіяльності військових організацій;

інтенсивність бойової діяльності, якість організації служби, побуту та дозвілля особового складу;

ступінь володіння командирами педагогічними навичками, їх виховні здібності, рівень авторитету в підрозділі;

якість організації контролю за внутрішньо колективними відносинами, своєчасне реагування та корегування процесів внутрішньо колективної динаміки.

Важливу роль в проходженні адаптації відіграють особливості організації повсякденної діяльності у підрозділах, які б давали змогу реалізовувати мотиваційні настанови окремого військовослужбовця, особливості соціально-психологічного клімату, що склався в колективі, особисті якості військовослужбовця, пов'язані з його віком, сімейним становищем, характером.

Специфіка адаптації обумовлена характером службової діяльності, а також умовами, в яких вона здійснюється. Винятковий вплив на процес адаптації має об'єктивність оцінки результатів службової діяльності: військовослужбовець, який отримує об'єктивну оцінку своєї діяльності – більш впевнений у своїх силах, з більшою напругою та наснагою відноситься до справи.

Основними чинниками, що можуть ускладнити процес адаптації військовослужбовця до службової діяльності, є такі:

недостатність та недостовірність інформації про умови та особливості проходження військової служби;

неналежне ставлення командного складу до процесу адаптації військовослужбовців;

низький рівень психологічної та практичної підготовленості, низький рівень морально-ділових якостей військовослужбовця;

порушення принципу рівномірності розподілу службового навантаження між усіма військовослужбовцями.

Досвід проведення ООС (АТО) на сході України яскраво продемонстрував, що ефективність застосування військ (сил) визначається не тільки методами навчання і виховання особового складу, а, передусім, врахуванням психологічних факторів бойової діяльності, визначенням та прогнозуванням психологічних можливостей кожного військовослужбовця виконувати завдання в екстремальних умовах, підтриманням його морально-психологічного стану безпосередньо в бою та забезпеченням своєчасного відновлення психіки після дії надінтенсивних стресових впливів [2].

З огляду на зазначене, психологічне забезпечення адаптації військовослужбовців до умов військової служби – система організаційних, соціально-правових, психологічних, виховних заходів спрямованих на забезпечення безболісних змін психіки особистості під впливом нових факторів військової служби.

Аналіз психологічних досліджень бойових дій протягом XX- XXI століття (А. Димтрієвський, В. Полянський, К. Вольф, М. Головін, П. Корф, С. Гершельман та ін.) та сучасних дослідників (В. Осьодло, В. Алещенко, В. Корольчук, В. Стасюк, Є. Потапчук, Н. Агаєв, О. Сафін, О. Хміляр та ін.) дозволяє виділити дві групи чинників, що впливають на бойову діяльність військ та мають визначальний вплив на процес адаптації військовослужбовців до бойових дій: зовнішні і внутрішні.

Зовнішні – все те, що пов'язане з діяльністю противника й інших зовнішніх по відношенню до психіки воїна чинників. Внутрішні чинники – усе те, що зумовлено особливостям функціонування нервової системи і психіки воїна в бойовій обстановці.

За своїм характером зовнішні чинники можна поділити на соціальні і бойові. Соціальні чинники виявляють вирішальний вплив на воїнів в бойовій обстановці, бо виступають основою для формування широких соціальних мотивів їхньої поведінки і тривких бойових настанов. Бойові чинники – це широкий спектр змінних, що визначають ті або інші реакції, стан, поведінку військовослужбовців у бою. Дані воєнно-психологічних досліджень дозволили

виявити особливу дієвість таких бойових чинників, як вид, умови та інтенсивність бойових дій, особливості зброї, що застосовується, надійність засобів захисту, часові, природно-географічні, погодно-кліматичні умови, обсяг і співвідношення втрат сторін.

В умовах збройного конфлікту на сході України, якісними ознаками якого в першу чергу є сукупність екстремальних і гіперекстремальних ситуацій. Намагання противника активно впливати на морально-психологічні якості, психофізіологічний стан, настрій, бойову активність особового складу, питання забезпечення належного рівня адаптації військовослужбовців до умов виконання службово-бойових завдань є винятково актуальним та потребує пошуку дієвих та результативних механізмів його вирішення.

Висновки. Підбиваючи підсумки, процес адаптації військовослужбовців до умов військової служби надзвичайно складний і на нього впливає багато факторів. Найголовнішим завданням є забезпечення психологічної адаптації військовослужбовців до виконання, впершу, чергу бойових завдань у відповідності до їх військової спеціальності, індивідуальних нервово-психологічних особливостей та умов служби.

Список використаних джерел

1. В.Стасюк. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: підруч. для слухачів, курсантів та студентів вищ. навч. закл. – К.: НУОУ, 2012. – 745 с.
2. Психологія бою: діяльність командира підрозділу щодо підтримання морально-психологічного стану особового складу в ході бойових дій: навчально-методичний посібник /А.М. Романишин, О.В. Бойко, Д.В. Богородицький "та ін. ". – Львів: НАСВ, 2015. – 322 с.

Можарівський В. В., начальник відділу психологічного забезпечення (та соціальної підтримки) управління морально-психологічного забезпечення військової частини А0987

ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ ПІД ЧАС РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Психологічне забезпечення у Збройних Силах України є складовою морально-психологічного забезпечення особового складу Збройних Сил України, якому приділяється особлива увага під час російсько-української війни.

Питання психологічного забезпечення з року в рік вдосконалюється та змінюються підходи і методи до його покращення за всіма напрямками.

Військовослужбовці, які беруть участь в бойових діях, незалежно від того чи знаходяться в безпосередньому вогневому контакті чи є наприклад, оператором ракетного комплексу, піддаються впливу бойового стресу, який в подальшому має суттєвий вплив на психічне здоров'я військовослужбовця та в подальшому призводить до його розладів.

Проявами психологічних реакцій і станів у особового складу в ході сучасного бою можуть бути такі:

позитивні – психологічна мобілізованість; загострення психологічних реакцій; стійка саморегуляція; посилення колективних почуттів, злагодженості; розуміння обстановки і її контроль;

негативні – дезорієнтованість; неухважність; страх; втрата самоконтролю; виснаження; втрата навичок; шоківі реакції; почуття безвиході.

Найнебезпечнішим для бойової обстановки є агресивно-безконтрольний тип поведінки військовослужбовців, що може призвести до неконтрольованих, безладних дій –

паніки [1, с.27].

Страх – нормальна реакція організму на ненормальні умови. Причина виникнення страху в бою – незадоволення потреби в безпеці та стресові стани. Страх – природна та корисна реакція воїна на небезпеку, невідомість та раптовість бойової обстановки. Завдання полягає не в тому, щоб «знищити» страх, а в тому, щоб підкорити його своїй владі та перетворити на ресурс бойової діяльності [2, с.12-13].

Під час виконання бойових завдань за призначенням під час високої нервово-психічної напруги можливі зміни у поведінці військовослужбовців. Тому виникає потреба отримання психологічної допомоги в найкоротші терміни безпосередньо в районі виконання завдань. Особливої актуальності набуває рівень володіння особовим складом методами емоційно-вольової саморегуляції, які необхідно включати до програм підготовки під час навчання в навчальному центрі або під час бойового злагодження у військовій частині.

Також гостро стоїть питання щодо надання кваліфікованої психологічної допомоги з боку фахівців структур морально-психологічного забезпечення. Більшість з них не мають відповідної кваліфікації і потребують додаткової підготовки щодо якісного виконання обов'язків особливо в частині що стосується надання психологічної допомоги та взаємодопомоги. Значну частину службового часу зазначена категорія витрачає на проведення службових розслідувань, що є на сьогоднішній день неприпустимим.

Питання підготовки особового складу елементам психологічної допомоги, взаємодопомоги та емоційно-вольової саморегуляції має стати пріоритетним завданням під час навчання на рівні з оволодінням бійцем особистою зброєю. Тільки високий рівень вольових якостей, власної свідомості, патріотизму та володіння особистою зброєю дозволяє військовослужбовцю виконати поставлені перед ним завдання.

Після виведення військової частини (підрозділу) з району виконання завдань за призначенням для відновлення психофізіологічного стану та реадаптації військовослужбовців здійснюється комплекс психологічних та медико-психологічних заходів – психологічна декомпресія. Метою якої поступове переключення механізмів реагування в екстремальних (бойових) умовах до мирних умов життєдіяльності; стабілізація психоемоційного стану, профілактика розвитку психогенних розладів [3].

Психологічна декомпресія проводиться фахівцями спеціалізованої групи протягом перших 3-7 діб після виходу з району виконання завдань. Відразу постає питання щодо наявності достатньої кількості підготовлених фахівців – психологів, які зможуть одночасно якісно провести заходи у військових частинах рівня мотопіхотної або механізованої бригади, що вийшли на відновлення боєздатності.

Заходи психологічної допомоги та реабілітації необхідно проводити за пропозиціями спеціалізованої групи та висновками військово-лікарських комісій на базі відповідних спеціалізованих закладів. Можливості даних закладів мають забезпечувати проведення превентивної, медико-психологічної та психологічної реабілітації, які допоможуть не допустити до психічних розладів у військовослужбовців. На даний час такі заклади у Міністерства оборони України відсутні.

На базі одного із санаторіїв Одеського гарнізону успішно апробований пілотний проект проведення превентивної, медико-психологічної та психологічної реабілітації фахівцями Головного управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. Після перепрофілювання відомчих санаторіїв під клінічні для лікування поранених, укладено меморандум з Державним закладом – Центром психічного здоров'я та реабілітації ветеранів «Лісова поляна» МОЗ України, де у поєднанні з лікувальним процесом психологічна реабілітація також принесла позитивні результати. На даний час ця робота із закладами МОЗ України продовжується. Разом з тим кількість військовослужбовців, які потребують превентивної, медико-психологічної та психологічної реабілітації збільшується і постає

потреба у функціонуванні мережі відомчих закладів укомплектованих відповідним персоналом і матеріально-технічними засобами для створення належних умов відновлення психічного здоров'я військовослужбовців.

З початком широкомасштабного вторгнення російської федерації всі військові лікувальні заклади переведенні на функціонування в умовах воєнного стану та проводять заходи клінічної реабілітації військовослужбовців. Необхідною умовою для отримання медико-психологічної реабілітації у лікувальних закладах Міністерства оборони України є наявність встановленого діагнозу (наприклад – «синдром хронічної втоми») з подальшим направленням до психіатричного відділення. Встановлення такого діагнозу в подальшому негативно впливає в подальшому на несення військової служби зі зброєю.

При введенні до штатів військових частин груп контролю бойового стресу, збільшився дефіцит підготовлених офіцерів-психологів. Випускники військового інституту Київського Національного університету імені Тараса Шевченка за спеціальністю «Військова психологія», попередніх років призначені на посади за прямою воєною, шпк «старший лейтенант», через декілька років військової служби, в порядку просування по військовій службі офіцери-психологи змінили напрямок своєї діяльності за спорідненими спеціальностями, як приклад, «морально-психологічне забезпечення» із шпк «капітан» і вище. Внаслідок чого втрачено кадровий потенціал психологічного забезпечення, а випуск молодих офіцерів-психологів, навіть достроково з початком широкомасштабного вторгнення росії, не покрити дефіцит кадрів. Виникає питання щодо збільшення рівня шпк офіцерів-психологів з метою збереження кадрового потенціалу.

При організації процесу психологічної підготовки виникає нерозуміння деякими командирами, ефективності моделювання психологічних факторів (чинників) бою.

Під час моделювання психологічних факторів (чинників) бою рівень психічного навантаження повинен дозволити більшості особового складу отримати позитивний результат у подоланні напруженості та досягненні успіху. Таке дозування навантажень сприятиме формуванню у військовослужбовців віри в себе, стимулює їх бажання отримати складніше завдання, формує психологічну готовність [4].

Таким чином, для ефективності проведення психологічного забезпечення необхідно створити належні умови для його проведення:

навчання військовослужбовців вправам психологічної допомоги, взаємодопомоги та саморегуляції;

збільшення кількості офіцерів-психологів у відсотковому співвідношенні до кількості штату підрозділів, що забезпечить якісне проведення заходів психологічного забезпечення та збільшення їх рівня шпк з метою збереження кадрового потенціалу;

створення відомчих закладів Міністерства оборони України для проведення превентивної, медико-психологічної та психологічної реабілітації із використанням моделей країн-партнерів щодо збереження психічного здоров'я військовослужбовців;

проведення інформаційно-роз'яснювальної роботи серед командирів всіх ланок щодо ефективності проведення психологічної підготовки, особливо моделювання психологічних факторів (чинників) бою.

Список використаних джерел

1. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: підручник: у 2 ч. Ч. 1. вид. 2-е, перероб. зі змін. та допов. / Н.А.Агаєв, В.Г.Дикун, В.С.Чорний та ін.; за заг. ред. В.В.Стасюка. Бровари: ТОВ — 7БЦІІ, 2020. 754 с.

2. Теорія і практика управління страхом в умовах бойових дій: метод. посібник / О.М.Кокун, В.М.Мороз, І.О.Пішко, Н.С.Лозінська. – Київ-Одеса: Фенікс, 2022. – 88 с.

3. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України №462 від 27.12.2018 «Про

затвердження Інструкції з організації психологічної декомпресії військовослужбовців Збройних Сил України».

4. Методичні рекомендації з психологічної підготовки військовослужбовців Збройних Сил України щодо формування стресостійкості до дій в умовах різкої зміни бойової обстановки. Київ: Головне управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України. 2020. 62 с.

Павлушенко С. М., ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України, полковник

ЕМОЦІЙНО-ВОЛЬОВИЙ КОМПАНЕНТ ФРУСТРАЦІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ ОПЕРАТОРА СИЛ СПЕЦІАЛЬНИХ ОПЕРАЦІЙ

*Найзапекліші бої – у серці воїна,
а найвища перемога – перемога над собою.
Військовий капелан А. Зелінський*

Аналіз наукових джерел дозволяє в структурі фрустраційної толерантності оператора Сил спеціальних операцій (далі – ССО) виокремити когнітивний, ціннісно-мотиваційний, емоційно-вольовий та поведінковий компоненти. Усі ці компоненти взаємопов'язані, взаємодіють один з одним та разом визначають максимальну межу стійкості оператора ССО до несприятливих, фруструючих факторів бойової обстановки.

Емоційно-вольова сфера особистості включає в себе два тісно взаємопов'язаних компонента, одним з яких є людські емоції і почуття, а іншим – воля.

Під впливом різних факторів бойової обстановки у оператора виникають емоції – психічні стани і процеси, в яких відображається безпосереднє, ситуативне переживання ситуацій, подій, вчинків, явищ, зумовлені відношенням до них та значущості ситуації.

Емоції виникають, як узагальнена чуттєва реакція у відповідь на різні за характером екзогенні та ендогенні перешкоди, які зумовлюють певні зміни у фізіологічному стані організму – породжують у свідомості оператора переживання [1, 120].

Емоції, які виникають у оператора в ході виконання завдань за призначенням виконують сигнальну (оператор дізнається про значущість того що відбувається навколо нього) та регулятивну (оператор визначає подальшу свою діяльність і поведінку) функції.

Автори першої теорії емоцій Е.В. Джеймс і К.Г. Ланге вважали емоції інформатором психіки про стан організму в певній ситуації. В свою чергу академік І. Д. Бех переконаний, що «емоції є регулятором поведінки, соціальних контактів, широкого кола психічних процесів суб'єкта ... вони впливають на мотиви і потреби...утворюють основу мотиваційної системи особистості» [2, 127-128].

Активність оператора підвищують стенічні емоції (грец. sthenos – сила). Їх переживання супроводжується змінами в діяльності організму: енергійніше працює серце, полегшується дихання, відчувається прилив енергії. За своїм впливом на організм стенічні емоції діаметрально протилежні до астеничних емоцій (грец. astheneia – безсилля, слабкість) – негативні емоційні переживання пригніченості, суму, пасивної боязливості, за яких знижується тонус м'язів.

Основою для формування фрустраційної толерантності є емоційна стійкість, яка досліджувалася Л. Аболіним, О. Сиротиним, О. Чернишовою, П. Зільберманом, у дослідженнях

яких вона визначається як:

властивість, риса та психологічна особливість, котра характеризує темперамент;
властивість особистості, яка впливає на діяльність;
несприйняття нервовою системою фруструючих факторів;
вольовий контроль над надлишковим емоційним збудженням;
стійкість емоцій, відсутність схильності до частої зміни інтенсивних негативних емоцій;
надійність у виконанні надскладних завдань в екстремальних умовах;
оптимальність поєднання мотиваційних, когнітивних, емоційних, вольових та діяльнісних особливостей.

До особливого виду емоційної стійкості відноситься афективна толерантність, зміст якої полягає в здатності оператора справлятися з сильним нервовим збудженням, з емоційним напруженням, сильною тривожністю без втрат вольового контролю над власними діями [3, 862].

Емоційно-вольова сфера тісно пов'язана з характером оператора та впливає на його формування. Стійкі індивідуально-психологічні особливості емоційного реагування, які постійно проявляються в поведінці оператора відносяться до емоційних властивостей характеру. До таких властивостей відносяться: емоційна зрілість, емоційна врівноваженість, самоконтроль, емоційний інтелект.

Емоційна зрілість це чеснота, що виявляє моральну силу оператора при подоланні страху, робить його відважним. Основними ознаками емоційної зрілості є: відкритість, готовність до змін і ризику, самоусвідомлення, врівноваженість, вдячність, цікавість, гнучкість, здатність радіти тощо.

Емоційно врівноважений оператор демонструє правильну емоцію відповідно до ситуації і може також розпізнавати емоційний стан інших. Він користується своїм досвідом та надає бойовим побратимам адекватний погляд на події. Здатність зберегти холонокровність під вогнем противника, не втративши самовладання свідчить про емоційну стійкість та врівноваженість. Розуміння причин емоцій, керування своїми емоціями, чітке сприймання і розуміння емоцій інших свідчить про емоційний інтелект оператора.

Коли ми говоримо про волю оператора ССО, як психічний процес ми маємо на увазі властивість психіки оператора ССО, що виявляється в його здатності здійснювати свідому організацію і регуляцію своєї діяльності та поведінки, спрямовану на подолання труднощів і бар'єрів, які виникають під час виконання завдань за призначенням.

Від застосування вольових зусиль залежить здатність оператора ССО долати чисельні перешкоди, які виникають на шляху виконання завдань та досягнення мети ведення спеціальної розвідки або проведення спеціальних заходів.

Воля забезпечує виконання двох взаємопов'язаних функцій особистості оператора: спонукальної (посилює активність оператора, спрямовану на досягнення мети) і гальмівної (знижує активність, якщо вона виявляється небажаною або надмірною, коли занадто високий ризик оператора не вартий результату, який планується досягти) [1, 71].

Воля виявляється тоді, коли оператор зустрічає труднощі на шляху до виконання поставлених бойових завдань. Заключним етапом вияву волі є вчинки, дії, стратегії, які пов'язані з подоланням внутрішніх чи зовнішніх перешкод. Внутрішні перешкоди – відношення до ситуації або події, установки оператора, хворобливий стан, перевтома тощо. Зовнішні перешкоди – час, простір, фізичні перешкоди. Відбиваючись у свідомості, вони спричинюють вольове зусилля, яке створює готовність до подолання труднощів. І. П. Павлов писав, що той, хто хоче виховати свою волю, повинен навчитися долати перешкоди [4, 227].

Розрізняють прості та складні, а також довільні та мимовільні вольові дії. Проста вольова дія не потребує напруження сил та спеціальної організації. Вона характеризується безпосереднім переходом бажання в рішення та у здійснення цього рішення. Складна вольова

дія потребує значного напруження сил, терплячості, наполегливості, вміння організувати себе на виконання дії. Складність вольової дії залежить від складності завдання, на виконання якого вона спрямована.

Мимовільними діями називаються неусвідомлювані дії та рухи. Мимовільні рухи не усвідомлюються, а отже, не контролюються. Вони пов'язані із захистом організму від ушкоджень або із задоволенням його базових потреб. Враховуючи, що бойова діяльність оператора проходить в умовах невизначеності найчастіше це буває тоді, коли подразники діють раптово, несподівано. Частота або рівень прояву мимовільних дій залежить від інтенсивності бойової обстановки, рівня підготовки та бойового досвіду оператора ССО.

Довільні дії та рухи оператора завжди свідомі. Вони характеризуються цілеспрямованістю та відповідною організованістю. У процесі свідомого виконання завдання рухи контролюються, стають довільними. Шляхом виснажливого бойового навчання, доведенням дій та операцій до автоматизму мимовільні рухи та дії поступово усвідомлюються та перетворюються в довільні, тобто здійснюється усвідомлено та цілеспрямовано. У процесі постійного тренування (розвитку фрустраційної толерантності) оператор навчається не тільки довільно діяти, а й довільно затримувати свої дії (гальмувати) [4, 227-229].

Вольовий акт передбачає усвідомлення і вибір мети, боротьбу різноспрямованих мотиваційних тенденцій, прийняття і виконання рішень. Важливу роль у його підготовці і здійсненні відіграє мислення.

До вольових якостей оператора ССО можна віднести: мужність, сміливість, цілеспрямованість, самовладання, рішучість, самостійність, наполегливість, ініціативність, принциповість, дисциплінованість, витримку тощо. Сукупність позитивних вольових якостей утворює силу волі особистості оператора, негативних – її вольову слабкість. Рівень розвитку різних вольових якостей є неоднаковим. Часто ми зустрічаємо військовослужбовців, у яких сильно розвинуті одні вольові якості і слабо розвинені інші. Як приклад, рішучий, але ненаполегливий командир (начальник) приймає обґрунтовані та своєчасні рішення, проте не може втілити їх у життя.

Волю як регулятор поведінки не дано оператору від природи. Вона формується у процесі життя і діяльності, підкоряючи поставленій меті всі дії особистості.

Висновки:

1. Досвід виконання завдань за призначенням операторами ССО в умовах активної фази російсько-української війни свідчить, що одним з першочергових завдань командирів (начальників) є розвиток переможного бойового духу шляхом зміцнення волі своїх підлеглих, а також формування емоційно-вольової сфери операторів до рівня який забезпечить безумовне виконання завдань за призначенням.

2. Емоційна сфера оператора ССО відіграє вирішальну роль у тому, як він сприймає оточуюче середовище, в першу чергу несприятливе, вороже (то що визиває фрустрацію) та його впливи. Саме через емоції, як головної системи сигналів, оператор дізнається та дає оцінку значимості того, що відбувається, формує своє відношення до сприйнятого та вибудовує стратегію своєї поведінки.

2. Емоції оператора ССО опосередковано впливають на когнітивні (пізнавальні) процеси – позитивні емоції сприяють їх якості, негативні – порушують їх перебіг, включаючи припинення, що позначається як на якості прийнятих рішень, так й на його наслідках.

3. Особливості емоційної сфери особистості оператора впливають на всі параметри особистості (мотиваційний, когнітивний і поведінковий) як комунікатора через її характерологічні риси, стратегію поведінки, стиль комунікації (спілкування), а також впливають на розвиток і вияв здібностей оператора.

Список використаних джерел

1. Психологічна енциклопедія, автор упорядник О.М. Степанов. Київ: Академвидав, 2006. 424 с.
2. Бех І. Д. Вибрані наукові праці. Виховання особистості. Том 2. Чернівці: Букрек, 2015. 640 с.
3. Методологія і психологія гуманітарного пізнання. Колективна монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2019. 908 с.
4. Максименко С. Д. Психологія управління: Навчальний посібник. Видання друге, перероблене та доповнене. Київ: Центр навчальної літератури, 2013. 271 с.

Підпригора І. І., старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії кафедри суспільних наук Національного університету оборони України, доктор філософії (254 Забезпечення військ (сил)), підполковник

Деркач О. М., слухач гуманітарного інституту Національного університету оборони України, капітан 3 рангу

Кравчук М. О., слухач гуманітарного інституту Національного університету оборони України, майор

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

З'ясування теоретичних засад психологічної підготовки є початковим етапом дослідження її особливостей у видах Збройних Сил України відповідно до специфіки їхньої діяльності.

Готовність людини успішно виконувати певну діяльність – уміння, ґрунтується на знаннях і навичках. На відміну від інстинктів (уроджених механізмів, що запускаються в роботу біологічно значущими для індивіда подразниками) навичка є штучно утвореним механізмом, що забезпечує пристосування індивіда до певних змін середовища. Навичка – це вузькоспеціалізована дія, набута під час тренувань повторюваними вправами і стала частиною досвіду. Навички виробляються під час навчання. Механізм формування навичок – механічний процес повторення з метою формування дії на подразник, в якому свідомість майже не відіграє ролі[1, с.57-58; 2, с.56].

Повторно виконуючи ту чи іншу дію, людина вправляється в її виконанні. Внаслідок цього дія виконується швидше, вільніше, потребує менше вольового контролю, зменшується кількість помилок. Дія доводиться до автоматизму. Удосконалені шляхом багаторазового повторення (вправ) дії, доведені до автоматизму, і є навичками[2, с.56].

Фізіологічним підґрунтям формування навичок є утворення динамічних стереотипів – тимчасових нервових зв'язків в корі великих півкуль головного мозку[2, с.57-58; 3, с. 22; 4, с.44-45, 176].

Таким чином, процес набуття особистістю знань про умови та характер майбутньої діяльності, формування вмій і навичок діяльності в певних умовах чи під впливом певних чинників (факторів), і як наслідок цього – формування готовності до певних видів діяльності, є психологічною підготовкою.

Виходячи з теорії і практики підготовки та застосування військ (сил), психологічна підготовка у Збройних Силах України – цілісний і організований процес формування у військовослужбовців психічної стійкості і психологічної готовності до дій у бою, у складних і

небезпечних умовах, в обстановці, що різко змінюється, під час тривалої нервово-психічної напруги, подолання труднощів, пов'язаних із виконанням військового обов'язку у мирний і воєнний час.

Психологічна підготовка є напрямом психологічного забезпечення, реалізується шляхом формування і розвитку у військовослужбовців відповідних знань, умінь, навичок, спроможностей і досвіду, згуртованості підрозділів, які забезпечують їх психологічну готовність до організованих, ініціативних та активних дій в бою (операції), стійкість до бойових стрес-факторів і негативних психологічних чинників[5; 6].

Отже, сутністю психологічної підготовки є перетворення чинників (стресорів) бою на знайомі і звичні шляхом набуття військовослужбовцями відповідних знань про них; формування навичок і вмінь діяльності в умовах дії чинників (стресорів) бою, тобто психічної стійкості і психологічної готовності.

Змістом психологічної підготовки є сукупність заходів, спрямованих на завчасне формування у військовослужбовців (підрозділів) психічних якостей, необхідних для виконання завдань за призначенням. Ці заходи зведені у певну систему і проводяться під час підготовки військовослужбовців (підрозділів, військових частин) до виконання завдань за призначенням (у тому числі в умовах бойових дій).

Метою психологічної підготовки є формування в особового складу психічної стійкості та психологічної готовності до бою (виконання завдань за призначенням). Отже, кінцевим результатом («продуктом») психологічної підготовки є психологічна готовність і психологічна стійкість військовослужбовців[6; 7, с. 62, 64].

Суб'єктом психологічної підготовки є командири (начальники) усіх рівнів, офіцери структур морально-психологічного забезпечення, викладачі й інструктори навчальних закладів (навчальних підрозділів).

Об'єктом психологічної підготовки є військовослужбовець (його свідомість), підрозділ (суспільна свідомість, злагодженість).

Основними завданнями психологічної підготовки є:

формування у військовослужбовців психологічної стійкості до психотравмуючих факторів сучасних бойових дій;

створення психологічних передумов високої бойової активності особового складу;

підготовка військовослужбовців до виконання бойових завдань;

адаптація військовослужбовців до бойових умов, їх навчання основним способам самозахисту;

формування впевненості особового складу в своїх силах, можливості виконувати поставлені завдання;

підготовка військовослужбовців до дій в умовах відриву від основних сил;

навчання особового складу методам попередження психотравмування;

набуття навичок у наданні першої психологічної допомоги (самопомоги)[6].

Формами психологічної підготовки особового складу до бойових дій (виконання завдань за призначенням) є:

психологічна просвіта – систематичне та організоване поширення серед військовослужбовців психологічної інформації з метою формування у них розуміння закономірностей функціонування людської психіки і поведінки людей в екстремальних умовах бойової обстановки, знання шляхів і способів управління можливостями власної психіки та надання психологічної допомоги іншим військовослужбовцям;

заняття з предметів бойової підготовки, орієнтованих на розвиток необхідних психологічних якостей та станів (психотренінги, прийоми психологічної саморегуляції, використання релаксаційних технік, психодіагностика психічного (поведінкового) здоров'я).

Засобами психологічної підготовки є:

загальний процес бойової підготовки військ (сил) та його основні складові (вогнева, інженерна, тактична, фізична, спеціальна підготовка, військова топографія, тактична медицина, підготовка з РХБ захисту, підготовка зі зв'язку);

заняття на тренажерах, у спеціально обладнаних класах, класах психологічної підготовки, смугах перешкод тощо.

Способи психологічної підготовки залежать від конкретної мети та матеріальної бази, специфічних вимог до підготовки особового складу виду Збройних Сил (роду військ), специфіки виконання завдань. Ними можуть бути створення реальної картини бою, імітація вогню противника, створення під час навчань та польових занять елементів небезпеки та раптовості, створення умов для виконання завдань в обмежені терміни, виконання вправ неповним складом підрозділу, недостатньо озброєними та дієздатними військовослужбовцями. Способи психологічної підготовки знаходять своє відображення та реалізуються в методах.

Методи психологічної підготовки:

вербальні (переконання, навіювання, психологічна консультація);

практичні (психологічні вправи і тренування, методи аварійних ситуацій, стресових впливів);

емоційно-вольової регуляції (самопереконання, самонавіювання, самотренування, самоуправління, самозаохочування, самоконтролю)[6].

Окрім власного кінцевого «продукту» – психологічної готовності та психологічної стійкості військовослужбовців, – психологічна підготовка є чинником та інструментом формування морально-психологічного стану (МПС) та морально-психологічної готовності (МППГ) особового складу.

Зокрема стосовно формування морально-психологічного стану особового складу, психологічна підготовка відповідає за формування його компонентів – військово-професійної готовності та психологічної здатності військовослужбовців виконувати завдання за призначенням. Результати психологічної підготовки визначаються через оціночні компоненти МПС: функціональну готовність (здатність військовослужбовців керувати своїми діями та психологічним станом в бойових умовах, а також впливати на своїх співслужбовців (підлеглих)) і фахову здатність (фахові знання, навички, вміння, важливі професійні якості, досвід, які забезпечують успішне виконання службових (функціональних) обов'язків) [8].

Стосовно формування морально-психологічної готовності особового складу (інтегральної характеристики, яка відображає внутрішню налаштованість та здатність особового складу виконувати завдання за призначенням), за результатами військово-соціологічного дослідження «Рівень морально-психологічної готовності особового складу Збройних Сил України до виконання завдань за призначенням та фактори, що на неї впливають», проведеного представниками Головного управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України та співробітниками Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України у 2017 році, психологічна підготовка як складова психологічного забезпечення впливає на рівень морально-психологічної готовності особового складу Збройних Сил України до виконання завдань за призначенням, тобто є одним з базових чинників (факторів) її формування[9, с. 4-5].

Список використаних джерел

1. Клименко В. В. Психофізіологічні механізми праксису людини : монографія. Київ : Слово, 2013. 640 с.
2. Максименко С. Д., Соловієнко В. О. Загальна психологія : навчальний посібник. Київ: МАУП, 2000. 256 с.
3. Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії

України до службово-бойової діяльності поза межами пункту постійної дислокації : монографія / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, В. І. Воробйова та ін. Харків : Національна акад. НГУ, 2016. 335 с.

4. Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності : підручник. Київ : Ельга, Ніка-Центр, 2009. 400 с.

5. Інструкція з організації психологічного забезпечення особового складу Збройних Сил України, затверджена наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 18 жовтня 2021 року № 305.

6. Інструкція з організації психологічної підготовки у Збройних Силах України, затверджена наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 23 жовтня 2020 року № 173.

7. Стасюк В. В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів : підручник Київ : НУОУ ім. І. Черняхівського, 2016. 412 с.

8. Інструкція з оцінювання морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України, затверджена наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 29 квітня 2017 року № 153 (із змінами).

9. Рівень морально-психологічної готовності особового складу Збройних Сил України до виконання завдань за призначенням та фактори, що на неї впливають : аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження. Київ: НДЦ ГП ЗС України, 2017. 105 с.

Підпригора І. І., старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії кафедри суспільних наук Національного університету оборони України, доктор філософії (Забезпечення військ (сил)), підполковник

Грилюк С. М., начальник науково-дослідної лабораторії кафедри суспільних наук Національного університету оборони України, полковник

Лисенко Д. П., старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національного університету оборони України, доктор філософії (психологія), підполковник

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ СТІЙКОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Несприятливі фактори бойових умов ведуть до втрати у військовослужбовців психологічної стійкості, що може кваліфікуватися як стан нервово-психічної нестійкості, який супроводжується деструктивними процесами в емоційній, вольовій, поведінковій, діяльнісній сферах: підвищена тривожність, страх, стомленість, агресія, пригніченість, розгубленість, депресія, наявність внутрішньоособистісних конфліктів, порушення пам'яті та сну.

Фактори бою утворюють екстремальну обстановку, яка перевищує резистентні і адаптивні можливості окремої, спеціально не підготовленої людини. Умови ведення бойових дій відмінні від інших умов спрямованістю екстремальних факторів проти людини, їх постійною дією та поєднанням різнопланових загроз життю і здоров'ю. Незважаючи на інстинкт самозбереження, військовослужбовець повинен продовжувати виконання бойового

завдання, яке полягає у здійсненні жорстокого насильства по відношенню до противника.

Для будь-якої людини добровільно ризикувати життям, усвідомлювати, що в одну мить вона може перестати існувати, є неприродною властивістю. Також людина не запрограмована і не готова одразу вбити іншу людину. Позбавити життя іншу людину чи бачити як помирають твої найближчі друзі – досить важке емоційне випробовування.

За ознакою готовності до діяльності, пов'язаної з вбивством, людей умовно ділять на хижаків (воїнів) і овець.

Хижак – не психічно хворі люди, просто вони більш схильні до агресії і агресивних дій. Для хижака ризик, готовність постійно стикатися з небезпекою, бачити смерть і вбивати самому є нормою. Для цього його не потрібно мотивувати засобами морально-психологічного впливу та здійснювати психологічну реабілітацію після діяльності в екстремальних умовах.

Індикатори хижака:

заняття до служби змагальними чи агресивними видами спорту, контактними єдиноборствами;

заняття стрільбою;

звичним є вбивство тварин (мисливці);

робота в правоохоронних органах;

холоднокровність/не чуттєвість до вбивства, готовність вбити у разі необхідності;

здатність до ризику;

сильна нервова система;

сангвінічний тип темпераменту;

добровільний вступ до лав Збройних Сил України, активний пошук такої можливості незважаючи на перепони.

На думку О. Хміляра, особливість воїна, на відміну від інших людей, коріниться в його психологічній готовності розглядати бойові дії як спосіб життя. Воїну притаманна особиста, екзистенційна відданість війні. Готуючись до її ведення, він самостійно налаштовує себе на щоденні надмірні страждання й позбавлення: голод, холод, захворювання, рани, відсутність сну. Для воїна ризик і готовність постійно стикатися з небезпекою є особливим даром, а не обов'язком [1].

Для вівці, щоб вчинити вбивство, необхідна додаткова мотивація – створення емоційного фону: обґрунтування необхідності війни, формування образу ворога, формування бажання помститися тощо (формування емоційного забарвлення тієї ситуації, в якій потрібно приймати рішення на вбивство іншої людини), а після цього – нерідко, й психологічна реабілітація, тобто фактично увесь спектр завдань морально-психологічного забезпечення військ (сил).

Важливість виявлення психологічно стійких осіб, які бажають захищати Батьківщину підтверджується психологічними дослідженнями. Опитування учасників бойових дій серед різних категорій військовослужбовців у 2017-2018 роках (мобілізовані, військовослужбовці служби за контрактом і добровольці) засвідчило найвищий рівень переживання бойового стресу у мобілізованих (73,22 балів). Середній рівень мають контрактники (69,22 балів). Найменший рівень притаманний добровольцям (63,31 балів). Інтегральний показник складає 68,26 балів. Динаміка переживання ПТСР підтверджує загальні тенденції прояву переживань бойового стресу в групах учасників бойових дій – добровольців, мобілізованих і контрактників. Найвищий рівень переживання ПТСР – у мобілізованих (4,72 балів), на другому місці рівень переживань ПТСР – у контрактників (3,35 балів). Найменший рівень – у добровольців (2,69 балів). Рівень середнього за три групи складає 3,60 балів [2, с. 332-337].

На думку військовослужбовців, бойові дії будуть зупинятися в наступі, якщо підрозділ буде нести втрати в 57,86% від його загальної чисельності, бойові дії будуть зупинятися в обороні, коли втрати перевищать рубіж у 60% особового складу. Однак під час особистих

бесід з військовослужбовцями (переважно з добровольцями), учасниками бойових дій, неодноразово звучала їхня думка про те, що бойові дії будуть продовжуватися до того часу, поки в живих залишиться хоча б один військовий [2, с. 395-396].

Формування психологічної стійкості

Діяльність військовослужбовців у бойових умовах насичена емоційними переживаннями. Вітчизняні фахівці вважають, що готовність психіки військовослужбовця до виконання поставлених завдань в умовах бойових дій являє собою психологічне підґрунтя його активних дій у бойовій обстановці, та допомагає йому ефективно діяти у складних ситуаціях.

Формування готовності військовослужбовця до бойових дій означає створення системи мотивів, установок, якостей особистості, накопичення знань, умінь, навичок, які забезпечують професіоналу можливість ефективно виконувати поставлені перед ним завдання.

Завчасне створення в окремих військовослужбовців та військових підрозділів такого психологічного ресурсу, який дозволив би їм діяти в бою, як у знайомому, звичному середовищі, швидко ідентифікувати загрози та реагувати на події, що відбуваються в бою, виявляти загрозові тенденції, своєчасно та адекватно на них реагувати, здійснюється під час психологічної підготовки.

Психологічна підготовка має на меті надання знань, формування умінь, навичок і звичок поведінки військовослужбовців в умовах бойових дій, розвиток специфічних військово-професійних якостей, які забезпечать психологічну стійкість і готовність військовослужбовців до бойових умов.

Підготовка має здійснюватися за схемами: «від пояснення до дії», «від простого до складного», «загроза – реакція військовослужбовця».

Враховуючи психологічну закономірність «чого не знаю, того боюсь», в процесі підготовки до бойових дій необхідно забезпечити особовий склад необхідною інформацією про стресори, які впливатимуть на них в бою, та можливу реакцію організму і свідомості/підсвідомості на їх дію.

В подальшому стресори потрібно моделювати у процесі бойової підготовки, створюючи багатовимірну полімодальну (що впливає на всі органи чуття), реалістичну картину сучасного бою. Моделювання стресорів бою має на меті створення таких умов обстановки, які б викликали в особового складу таку ж поведінку та психічні стани, як і в ході виконання бойових завдань.

Важливість психологічної підготовки у формуванні психологічної стійкості і готовності до бойових дій підтверджується дослідженням особливостей прояву бойової діяльності військовослужбовців під час ведення бойових дій у 2017-2018 рр. Встановлено, що у першому бою були готові вести прицільний вогонь по противнику до 30% воїнів. А в наступних боях – з набуттям досвіду і формуванням впевненості – ведення точного прицільного вогню по противнику зросло до 48,57% від загальної чисельності підрозділу. Опитані оцінили власний рівень страху до початку бойових дій (за 10-бальною шкалою) в 4,36 бали, а після завершення бойових дій рівень страху складав 1,86 бали [2, с. 367-394].

Зміст психологічної підготовки відображений в наказі Головнокомандувача Збройних Сил України від 23.10.2020 № 173 «Про затвердження Інструкції з організації психологічної підготовки у Збройних Силах України»; методичних рекомендаціях з психологічної підготовки військовослужбовців Збройних Сил України щодо формування стресостійкості до дій в умовах різкої зміни бойової обстановки, затверджені ТВО НГШ ЗС України від 13 січня 2021 року; методичних рекомендаціях з організації психологічної підготовки військовослужбовців Збройних Сил України до перебування в умовах примусової ізоляції, затверджені НГШ ЗС України 24 квітня 2020 року.

Зовнішніми ознаками психологічної готовності військовослужбовця є відсутність

метушливості чи замкненості, стабільна поведінка; чітке, безпомилкове виконання наказів і команд; нормальний фізіологічний стан (частота пульсу, дихання, колір обличчя тощо).

Індикаторами психологічної готовності військовослужбовця може бути особиста впевненість:

я знаю;

я можу;

я вмю/мене навчили;

мій підрозділ мене не полишить/захистить;

при поранення про мене подбають;

у разі загибелі подбають про моїх близьких.

Стійкість – це час, упродовж якого людина здатна витримати негативну дію стресорів.

Умовно стресори бою можна розділити на наступні:

невизначеність;

загроза життю/здоров'ю;

агресивне навколишнє середовище (всєбічне забезпечення);

виснаження (сон, відсутність їжі, спрага);

смерть/каліцтво/поранення.

Для багатьох військовослужбовців діяльність у бойових умовах характеризується постійним стресом, психічною напруженістю, великими фізичними й психічними навантаженнями, незадоволеністю першого та другого рівня потреб за пірамідою А. Маслоу, особливо потреби в безпеці.

За результатами досліджень прояву бойового стресу (стану психічного напруження військовослужбовців у процесі їх адаптації до умов бойової діяльності з використанням ресурсного потенціалу) серед військовослужбовців Збройних Сил України, проведеними і оприлюдненими О. Бліновим у 2019 році (всього було залучено 690 військовослужбовців, з них 408 учасників бойових дій, з яких 97 мали поранення), встановлено, що учасникам бойових дій порівняно з іншими військовими більш властиві вищий рівень тривожності і емоційних переживань, агресивність, відособленість, відчуженість, недовірливість, нетовариськість, замкненість, критичність, схильність до об'єктивності, до надмірної суворості в оцінці людей (хто мислить інакше, той або дурень, або ворог), більша конфліктність, вищий рівень щирості та відвертості. Такі результати властиві людям, що діють в умовах ризику життю, на грані виживання, – «або ти, або тебе».

Було встановлено, що в цілому чим триваліше військовослужбовець бере участь у бойових діях, тим вищі у нього показники переживання бойового стресу. Також встановлено суттєве збільшення переживання бойового стресу у тих бійців, що зазнали поранення, і тенденцію залежності переживання бойового стресу від факту наявності у військовослужбовців контузії [2, с. 367-394].

Враховуючи це, мотивація військовослужбовця до ризику має будуватися за схемою:

збереження власного життя – виконання завдання підрозділом – захист держави

Основними індикаторами, які вказуватимуть на зниження психологічної стійкості, будуть байдужість, апатія і фізіологічні відхилення.

Індикатори зниження психологічної стійкості:

відсутність адекватної реакції на події;

перестав дбати про власну безпеку;

перестав дбати про особисту гігієну;

почалися проблеми з травленням;

почалися проблеми з пам'яттю.

Підтримання стійкості має здійснюватися як відповідь на стресори.

Зокрема невизначеність (відсутність або суперечливість інформації про зміст чи умови виконання бойового завдання, противника і характер його дій) може нівелюватися довірою до командира (впевненістю у його професіоналізмі і адекватності прийнятих ним рішень ситуації), постійним бойовим інформуванням і неформальним спілкуванням військового лідера з підрозділом.

Загрози життю і здоров'ю, вплив агресивного навколишнього середовища частково або повністю можуть нівелюватися своєчасним і повним забезпеченням військовослужбовців усім необхідним для функціонування в бойових умовах (зброя, боєприпаси, засоби захисту, предмети речового і медичного забезпечення тощо).

Виснаження нівелюється своєчасним забезпеченням особового складу їжею (у тому числі гарячою) і водою, контролем з боку військового лідера за режимом харчування і вживання води. Зокрема анонімне опитування учасників бойових дій з метою вивчення різних аспектів життєдіяльності на війні (особистих вражень та переживань, побуту, процесу підготовки військ (сил)), проведене фахівцями кафедри суспільних наук у 2018 році, засвідчує, що 80% опитаних відзначили важливість гарячої їжі як високу.

Хронічне недосипання, тривожний сон, нічні жахи, безсоння або неглибокий сон (деривація сну) має негативні наслідки для організму й ефективної діяльності мозку. Депривація сну підвищує ризик отримання поранення, оскільки знижує уважність і сприйняття, фізичні можливості організму, знижує пильність, підсилює дію інших стресорів, посилює втому. Військовослужбовцю необхідно більше часу для оцінки ситуації, критичного осмислення можливих варіантів дій, прийняття рішення. Солдати змушені миритися з тривогою, перепадами настрою, зниженням пам'яті й концентрації уваги, компенсуючи це вживанням надмірної кількості кофеїну та нікотину. В ідеалі військовослужбовцю потрібно не менше 4 години сну впродовж кожного 24-годинного періоду. Проте війська переважно обходяться значно меншою кількістю сну протягом тривалих періодів часу.

За свідченнями воїнів, які виконували бойові завдання в ООС (АТО), часто приходилося спати лише 2–3 години на добу, протягом дня були можливі короткотривалі проміжки для сну. Під час дослідження особливостей прояву бойової діяльності військовослужбовців під час ведення бойових дій (2017-2018 рр.) на запитання анкети «Скільки потрібно мінімального часу на сон на добу для підтримання високої боєздатності?» були отримані відповіді (у середніх значеннях): на першу добу 4,75 год., на другу добу 5,10 год., на третю добу 5,25 год., на четверту добу 5,35 год., на п'яту добу 5,50 год., на шосту добу 5,55 год., на сьому добу 5,60 год., більше, ніж 7 діб – 5,70 год. Також, на думку військовослужбовців, які тривалий час знаходилися на першій лінії, вони спроможні знаходитися в бойових умовах без сну до 2-3 діб (без прийняття спеціальних медичних препаратів) при високій інтенсивності бойових дій [2, с. 396-397].

У кожного свій ресурс організму для підтримання оптимальної функціональної працездатності, але при тривалому неспанні відбувається різке падіння рівня функціональних і психологічних резервів організму бійців. На одному зусиллі волі вже не можливо забезпечити високий рівень ефективності діяльності військовослужбовця та працездатності організму бійця. У таких умовах організм починає використовувати свої внутрішні резерви для підтримання належного функціонального стану. Приблизно через 30-40 діб перебування в умовах бойових дій ці резерви поступово вичерпуються і потребують відновлення.

Кращим виходом із ситуації є регулювання терміну перебування особового складу в районі проведення бойових дій (здійснення ротаций). Дослідження особливостей прояву бойової діяльності військовослужбовців під час ведення бойових дій проводилося упродовж 2017-2018 рр. показало, що максимальний термін перебування військовослужбовців у районі бойових дій повинен складати не більше 5 місяців. Стосовно сну контрольною ознакою

відновлення сил організму є позитивне відчуття бадьорості, задоволеності від сну, «виспаності», бажання більше не спати. Виявлено, що при активному бойовому зіткненні 3-4 години сну протягом періоду до 7 діб дозволяють на оптимальному рівні підтримувати сили військовослужбовців при їх високому рівні мотивації. Недотримання режиму сну призводить до погіршення показників уваги, пам'яті, мислення та ін., також тривале обмеження часу на сон може бути однією з причин розвитку стресових розладів.

Важливим доповненням є навчання військовослужбовців аутогенним способом психологічної підтримки (самодопомоги).

До них відносять:

методи саморегуляції (заспокійливе та мобілізуюче дихання, контрастне розслаблення м'язів та ін.);

формули самопереконавання, самонавіювання, самонаказу;

складні психорегуляційні комплекси (аутогенне тренування, самогіпноз, медитація, нервово-м'язова релаксація).

Запропоновані індикатори для виявлення осіб, здатних швидше за інших адаптуватися до умов ведення бойових дій (хижаків, воїнів), безумовно не є панацеєю. Це лише перший крок до виявлення людей, психологічно стійких до бойових умов. Передусім таких осіб необхідно відшукати, виявити індивідуальні якості й спрямувати до підрозділу/призначити на посаду, де ці якості зможуть найкраще розкритися.

Якісно проведений професійно-психологічний відбір з точки зору психологічної стійкості дає такі переваги:

досягнення найефективнішого використання людського потенціалу у Збройних Силах, наближення до ідеалу «правильна людина на правильному місці»;

досягнення високого рівня ефективності на посадах, які визначають стійкість і боєздатність підрозділу;

задоволення військовослужбовця від виконання діяльності, яка відповідає його особистим потребам, можливостям та здібностям.

Також важливо усвідомити необхідність встановлення рівня сформованості психологічної стійкості та виявлення тих якостей, які потребують формування чи розвитку. Тому додатково до визначених індикаторів та підходів до відбору потенційно стійких осіб, необхідно проводити психологічне тестування для встановлення рівня стійкості до бойового стресу, схильності до ризику, страху, змін обстановки тощо.

Рекомендований перелік методик:

багаторівневий особистісний опитувальник (БОО) «Адаптивність-200» дозволяє встановити рівень стійкості до бойового стресу;

методика шкалової самооцінки психофізіологічного стану О.М. Кокуна дає можливість швидко й досить точно отримувати оцінку респондентами різних складових їх стану, достатньо легко діагностувати параметри не тільки «традиційних» станів самопочуття, активності та настрою, але й інших показників, які характеризують специфічний психофізіологічний стан людини за певної діяльності, в тому числі емоційний, мотиваційний та інші компоненти;

методика. «Диференційна діагностика депресивних станів» В.А. Жмурова дозволяє ідентифікувати страх, тривогу, розгубленість, апатію;

методика визначення толерантності до невизначеності С. Баднера (модифікація Г. Солдатової) дозволяє виявити в особи потяг до невизначених ситуацій, почуття комфорту у момент перебування у невизначеній ситуації, сприймання невизначених ситуацій як бажаних; здатність приймати конфлікт та напруження, що виникають у невизначених ситуаціях; здатність приймати невідоме; здатність сприймати нові, незнайомі та ризиковані ситуації як стимулюючі; готовність пристосуватись до невизначеної ситуації;

опитувальник копінг-стратегій Р. Лазаруса, С. Фолкмана (в адаптації Т. Крюкової, О. Куфтяк, М. Замишляєвої) для визначення копінг-стратегій поведінки у ситуації невизначеності. Включає 50 тверджень, кожне з яких відображає певний спосіб поведінки у важкій або проблемній ситуації;

методика «Особистісна готовність до змін» (PCRS – Personalchangereadinesssurvey), Голд, Ролнік, Халл, Хезер в адаптації Н. Бажанової та Г. Бардієр. Дає змогу діагностувати особливості прояву таких властивостей, як: «винахідливість», «сміливість», «пристрасність», «оптимізм», «адаптивність», «упевненість», «толерантність до двозначності»;

методика «Діагностика ступеня готовності до ризику» (Шуберта) дозволяє виміряти схильність людини до ризику в умовах фізичної небезпеки;

методика дослідження схильності до ризику (за О. Шмельовим) дозволяє одержати показники величини схильності до ризику як риси характеру. Аналіз схильності до ризику як риси характеру має важливе значення для психологічного прогнозування процесів прийняття рішень у невизначеній ситуації. Високий рівень схильності до ризику є показником рішучості;

тест-опитувальник для дослідження вольової саморегуляції А. В. Зверкова та Е. В. Ейдмана дозволяє встановити міру опанування особистою поведінкою в різноманітних ситуаціях, здатність свідомо керувати своїми діями, бажаннями і станами; виявити емоційно зрілих, активних, незалежних, самостійних осіб, яким притаманні спокій, упевненість у собі, стійкість намірів, реалістичність поглядів, розвинене почуття особистого обов'язку;

опитувальник «Death Attitudes Profile – revisited (DAP-R)», Wong P.T.P., Reker G.T., Gesser G. перепрацьований (адаптація Т.А. Гаврилової) дозволяє виявити відношення людини до смерті;

опитувальника військово-професійної життестійкості (О. Кокун) дає можливість визначити загальний рівень військово-професійної життестійкості;

експериментальна психологічна методика вивчення фрустраційної толерантності на етапі підготовки до виконання завдань в бойових умовах (Хміляр О., Момот Р.) дозволяє виявляти та сформулювати у військовослужбовців відповідну стратегію в бойовій обстановці та встановити рівень фрустраційної толерантності до виконання завдань за призначенням;

методика «Стрес-фактори» спрямована на виявлення негативного впливу різних стресогенних чинників у районах ведення бойових дій;

коротка шкала стійкості (The Brief Resilience Scale), Smith, Dalen, Wiggins, Tooley, Christopher, & Bernard, 2008 пов'язана з виявленням оптимізму, сенсу життя, песимізму, тривоги, депресії, стресу;

Гіссенський опитувальник соматичних скарг виявляє інтенсивність емоційно забарвлених скарг з приводу стану фізичного здоров'я.

методика «Шкала депресії» (адаптація Т. І. Балашової) призначений для діагностики депресивних станів і станів, близьких до депресії, для скринінг-діагностики при масових дослідженнях;

шкала стійкості Коннора-Девідсона (The 25-item Connor-Davidson resilience scale; CD-RISC-25);

методика комплексної оцінки рівня психологічної стійкості військовослужбовців (О. Кокун, І. Пішко, Н. Лозінська) дозволяє надати характеристику морально-психологічного стану особового складу, надає можливість визначити актуальний рівень психологічної стійкості окремих військовослужбовців та підрозділу в цілому.

Важливо відзначити, що у Збройних Силах України відпрацьовано та впроваджено у практику військ (сил) у вигляді наказів, військових керівних публікацій, навчальних посібників значну кількість досліджень, що в тій чи іншій мірі стосуються психологічної стійкості військовослужбовців. Слід зазначити, що викладені в них основні положення за змістом є схожими. Тобто фактично вже існує достатнє теоретичне та методичне підґрунтя для

формування і підтримання психологічної стійкості військовослужбовців.

Згідно з наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 18 жовтня 2021 року № 305 «Про затвердження Інструкції з організації психологічного забезпечення особового складу Збройних Сил України», психологічна стійкість визначена як здатність особи підтримувати необхідний рівень психологічної готовності протягом визначеного часу у конкретних умовах обстановки та швидко відновлювати свій психоемоційний стан після екстремальних (кризових) ситуацій.

Список використаних джерел

1. Хміляр О. Ф. Психологія бойової мотивації воїна. Вісник Національного університету оборони України. 2022. Вип. 2 (66). С. 121-131. DOI: 10.33099/2617-6858-22-66-2-121-131.

2. Блінов О. А. Психологія бойового стресу : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.04 «Медична психологія». Київ : Інститут психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України. 2020. 660 с.

Платонов В. М., аспірант, навчально-наукова лабораторія екстремальної та кризової психології, Національний університет цивільного захисту України

ПРОФЕСІЙНИЙ СТРЕС У ДІЯЛЬНОСТІ ПІРОТЕХНІКА ДСНС УКРАЇНИ

З початком широкомасштабного вторгнення збройними силами російської федерації на територію України, ворогом було застосовано практично усі різновиди боєприпасів. Ворог не хештує авіаційними бомбами, ракетами, артилерійськими боєприпасами, касетними засобами ураження, протипіхотними, протитанковими та морськими мінами. Відступаючи ворог залишив по собі дуже велику частину боєкомплектів, замінованих територій, сучасних мінних пасток, які не застосовувалися раніше [6].

За офіційною статистикою Державної служби України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) вилучили та знешкодили 274 тисяч 952 вибухонебезпечних предмета (ВНП), а вибухотехніками Міністерства внутрішніх справ вилучено понад 141 тисячу ВНП, починаючи з 24 лютого 2022 року [8; 9]. Без урахування значної кількості ВНП, що знешкодили сапери Збройних Сил України, Територіальної оборони та інших організацій, що займаються гуманітарним розмінуванням. Такий масштаб мінного забруднення території держави є надзвичайно великим у порівнянні зі масштабами попередніх років. Піротехніки ДСНС переживають значне фізичне, психологічне та моральне навантаження виконуючи діяльність з розмінування практично кожного дня, при будь яких погодних умовах, а подекуди у зоні артилерійського або ракетного ураження ворожих установок. Такі умови праці є вкрай виснажливими, що несуть негативні наслідки на фізичне та психологічне здоров'я фахівців з розмінування. Враховуючи, що діяльністю з розмінування виконують фахівці різних служб та силових відомств, діяльність відрізняється в обсягу, швидкості роботи та залученням спеціальних технічних засобів. Сама по собі діяльність з розмінування ручними способом має певний сталий алгоритм дій, не зважаючи на те до якої служби належить фахівець-сапер. Тому узагальнено діяльність з розмінування можна поділити на наступні складові:

пошук ВНП, що потребує максимальної та довготривалої уваги від фахівця сапера та фізичні сили;

ідентифікація ВНП, де задіяні пам'ять, увага, гострота зору, набуті знання;

оцінка небезпечності ВНП, прийняття рішення з подальших дій в максимально стислі

строки;

вилучення ВНП, контроль та координація точних рухів руками, тіла та мілкої моторики на протязі значного проміжку часу, швидке переключення від важкої фізичної діяльності, до обережної та повільної роботи;

транспортування ВНП потребує відповідальності, правильно виконаних інструкцій поводження з ВНП під час транспортування до місця їх знищення [7].

Як відзначалося в дослідженні О.В. Тімченко та Х.Р. Софієвої, виконання основних дій при розмінуванні потребують від фахівця-сапера значних фізичних та вольових ресурсів. Фізичне навантаження розподілено не рівномірно на по тілу, а лише на певні групи м'язів, руки, плечі, попереку, частково ноги, що пришвидшує настання фізичної втоми [3]. Слід враховувати, що піротехнікам доводиться постійно працювати в важкому захисному спорядженні, іноді в надважких захисних костюмах найвищого класу захисту, що має вагу більше 30 кілограм. Саперам доводиться виконувати окрім небезпечної роботи надважку фізичну працю: (копати, переносити, відсувати). Вилучати важкі авіабомби та великогабаритні залишки ракет, які є надважкими і не завжди є можливість вилучити їх за допомогою технічних засобів.

Професійна діяльність піротехніків ДСНС є діяльністю в особливих умовах, що характеризуються: відсутністю комфортних умов праці, наявністю постійного емоційного напруження, дискомфорту, чіткою регламентованістю поведінки, високою відповідальністю за прийняті рішення тощо. Це призводить до негативних психоемоціональних станів (тривожність, роздратування, злість, втома, тощо), що провокують професійний стрес.

За визначенням Л. Джуел, професійний стрес – це напружений стан працівника, що виникає в нього внаслідок дії емоційно-негативних та екстремальних факторів, пов'язаних з виконуваною професійною діяльністю [1]. Його слід відрізнити від звичайного стресового стану, а також враховувати той факт, що стрес, отриманий під час роботи, може мати асоціативний характер та повторюватися під час виконання діяльності. О.А. Кириленко вбачає причину професійного стресу в напруженому стані працівника, що виникає під впливом негативних чинників, пов'язаних з виконанням професійної діяльності, і супроводжується негативними емоційними переживаннями дисбалансу між вимогами та можливостями [2].

Аналізуючи наукові джерела, можна дійти до висновку, що професійний стрес переживають практично всі працівники різних професій, але найбільше до професійного стресу схильні фахівці професій екстремального профілю, а найбільше до нього схильні фахівці-піротехніки. Слід зазначити, що діяльність сапера не має права на помилку, бо від цього залежить його життя. Постійний контакт з ВНП, який може здетонувати при його вилученні несе додаткове відчуття страху та тривоги.

У своїх дослідженнях О.В. Недвіга виділяє, що психофізіологічний стан сапера залежить від багатьох чинників;

наколишнього середовища: (погодні умови, температура повітря);

адаптації до місцевості;

види ВНП: (страх ВНП з яким не доводилося працювати);

масштаби діяльності;

монотонність діяльності;

загибель або травмування колег які працювали на цій замінованій ділянці.

Наведенні чинники праці є суто специфічними до діяльності фахівця-піротехніка і виникають лише під час її виконання, але довго переживаються після виконаної роботи. За його ствердженнями, саперу до того, як починати роботу на замінованій ділянці потрібен час для адаптації на місцевості, додатково визначити приблизний масштаб робіт та наявність видів ВНП. Такі заходи всіляко допомагають швидше адаптуватися до виконання роботи, та бути морально підготовленим до чинників, що можуть ускладнювати виконання завдання,

при цьому мінімізувати їх вплив на робочій стан фахівця-піротехніка [5].

Окремим чинником, який є додатковим, що впливає на професійний стрес у піротехніків є діяльність у умовах повномасштабних бойових дій. За визначенням Н.В. Оніщенко та О.В. Тімченко, виконуючи завдання за призначенням у зоні проведення бойових дій є висока можливість потраплення під ворожий обстріл, що негативно впливає на робочій стан фахівця. Тому мають місце прояви страху та тривоги, що негативно впливають на адаптаційні механізми особистості. Виконуючі завдання з вилучення ВВП та розмінування у зоні бойових дій піротехніками потрібно більше часу для відновлення морально-психологічного стану [4]. Враховуючи той факт, що діяльність піротехніка є точною, та потребує добре розвинутої координації рухів, концентрації уваги та спокою, професійний стрес є негативним фактором, що пригнічує волю та психофізіологічні характеристики фахівця, що провокує стану перевтоми, та розвиток певних професійних захворювань.

Визначення основних чинників професійного стресу дозволяє виявити ті явища, що впливають на психологічний та психофізіологічний стан фахівця-піротехніка, дослідити механізми, які допомагають швидше адаптуватись і прийти в нормальний робочий стан.

Таким чином, визначення чинників професійного стресу є важливим елементом в аспекті дослідження емоційної стійкості. Їх врахування дозволяє встановити ті психологічні якості, що знижують вплив професійного стресу на особистість піротехніка ДСНС України. При цьому, визначення цих компонентів дає можливість удосконалити систему професійного-психологічного відбору, та методів психологічного супроводу фахівців піротехніків.

Список використаних джерел

1. Джуел Л. Індустріально-організаційна психологія СПб : Пітер, 2001. 720 с.
2. Кириленко О.А. Психологічні детермінанти професійного стресу у представників професії "людина – людина" : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук. К., 2007. – 16 с.
3. Оцінка та прогноз професійної придатності рятувальників Служби Порятунку Особливого Ризику МНС Азербайджанської Республіки: психологічний аспект: Монографія / За заг. ред. Х.Р. Софієвої, О.В. Тімченка. – Х.: Вид-во НУЦЗУ, 2022. 204 с.
4. Психологічні наслідки перебування рятувальників у зоні проведення антитерористичної операції: монографія / С.Ю. Лебедєва, О.О. Назаров, Я.О. Овсяннікова, Н.В. Оніщенко, Д.С. Похілько, В.О. Тімченко, О.В. Тімченко, В.Є. Христенко. / За заг. ред. Н.В. Оніщенко, О.В. Тімченка.–Х.: НУЦЗУ, 2019. 74 с.
5. Недвига О. В. Психологічний супровід військовослужбовців-саперів під час виконання бойового завдання. Вісник національного університету оборони України: зб. наук. пр. Київ: НУОУ, 2016. Вип. 1(47). С. 100–107.
6. Інженерні боєприпаси, які використовуються (можуть використовуватись) збройними силами РФ або НЗФ на сході України (за досвідом проведення ООС (раніше АТО)). – Київ: «Центр учбової літератури», 2022. – 120 с.
7. СОП-09.10/ДСНС. «Порядок проведення органами та підрозділами цивільного захисту очищення (розмінування) територій, забруднених вибухонебезпечними предметами, ручним способом». Київ : 2019. (Держана служба України з надзвичайних ситуацій) URL: https://www.dsns.gov.ua/files/evgen/normativna_baza/%D0%A1%D0%9E%D0%9F_09_10_%D0%9D%D0%BE%D0%B2.pdf (Дата звернення 15.05.2022)
8. Оперативна інформація щодо діяльності піротехнічних підрозділів ДСНС станом на 10.11.2022 року URL: https://t.me/dsns_telegram/10771 (Дата звернення 11.11.2022)
9. Розмінування. Коли крок може стати смертельним. (Інформація щодо залучення вибухотехніків Національної поліції України URL:

Попович В. С., слухач гуманітарного інституту Національного університету оборони України, майор

АСПЕКТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ В СИСТЕМІ ФОРМУВАННЯ БОЙОВИХ СПРОМОЖНОСТЕЙ СУЧАСНОГО ВОЇНА

В часи високотехнологічної бойової техніки і досконалої зброї головна роль на рівні все одно належить солдатів. Формування необхідних якостей у військовослужбовців досягається в ході навчально-бойової діяльності, особливе місце в якій належить психологічній підготовці [1].

Психологічна підготовка в сучасних умовах це – цілісний і організований процес формування у військовослужбовців психічної стійкості та психологічної готовності до дій у бою, у складних і небезпечних умовах, в обстановці, яка різко змінюється, під час тривалої нервово-психологічної напруги, подолання труднощів, пов'язаних із виконанням військового обов'язку як у воєнний, так і у мирний час.

Аналіз ведення бойових дій в ході відбиття збройної агресії російської федерації підрозділами СВ та досвід психологічної підготовки військовослужбовців армій провідних країн світу, дозволяє виділити наступні основні напрямки, форми і методи психологічної підготовки військовослужбовців СВ до виконання бойових завдань за призначенням:

моделювання реалістичної багатовимірної картини сучасного бою. Таке моделювання, в першу чергу, передбачає створення словесно-образної моделі бою, що містить опис основних бойових факторів, тактики дій противника і своїх військ, психічних реакцій і станів, що викликаються різними елементами бойової обстановки та ознайомлення з нею військовослужбовців. Наприклад, ізраїльські фахівці вважають, що полігони повинні мати похмурий вигляд, щоб розбурхувати інстинкт агресивності;

формування агресивності. Наприклад, за підрахунками німецьких дослідників з 600 годин бойової підготовки військовослужбовців в перший рік навчання, приблизно 350 годин відводиться на теми, пов'язані з розвитком агресивної поведінки. У військовослужбовців армії США запроваджено вправу під час виконання якої військовослужбовець протягом декількох годин повторює твердження – Я вбивця;

згуртованість військових підрозділів, формування в них відносин взаємовиручки і взаємодопомоги. Даний напрямок останнім часом стає одним з найбільш пріоритетних у системі психологічної підготовки військ. Так, ізраїльські психологи, вивчаючи дії своєї армії в Ліванській війні (1982), встановили, що бойові екіпажі, розрахунки, групи, укомплектовані з родичів, земляків, "однокашників" проявляли велику активність і психологічну стійкість в бою;

підготовка військовослужбовців до дій в природно-географічних і погоднокліматичних умовах регіону майбутніх бойових дій.

Враховуючи це, наприклад, контингент коаліційних сил, що брав участь в бойових операціях проти іракських військ, готувався до ведення бойових дій на території Саудівської Аравії. У ЗМІ також повідомлялося, що, готуючись до вирішення миротворчих завдань у Боснії, американські військові фахівці створили в південних районах Німеччини імітаційну модель якоїсь країни, яка за природно-кліматичних умов нагадувала боснійську;

моделювання реалістичного образу, тактики дій, бойових можливостей ймовірного противника. Прикладом – у навчальному центрі збройних сил США Форт-Ірвіні (штат

Каліфорнія) тривалий час діяла програма "Ред Траст" ("Червоний удар") за якою було створено реальний мотострілецький полк за визначеним штатом з радянським озброєнням який діяв відповідно до тактичних прийомів, що застосовувала Радянська армія. У навчальному центрі щорічно проходили підготовку до 14 батальйонів сухопутних військ і національної гвардії [2];

розширення внутрішніх можливостей військовослужбовців з подолання бойових стрес-факторів за рахунок освоєння ними прийомів психотехніки. Наприклад, повідомлялося, що в 80-х роках ХХ століття в сухопутних військах США проводилися наукові роботи зі створення "армії нової епохи". Зокрема, досліджувалася можливість навчання солдатів методам екстрасенсорного сприйняття, психічної саморегуляції, медитації, гіпнозу і аутогіпнозу та ін.

Все це, на думку вчених, дозволяє істотно збільшити духовні та психічні сили бійців, зробити їх менш сприйнятливими до бойового стресу:

психологічна допомога та реабілітація. В рамках психологічної підготовки велика увага приділяється також профілактиці постстресових психічних розладів у військовослужбовців. З кожною світовою війною проблема посттравматичних стресових розладів поставала все гостріше і її актуальність зростала.

Однак після війни США у В'єтнамі від 500 тис. до 1,5 млн. чол., які брали участь у бойових подіях, випробували психічні розлади вже після повернення додому.

Накопичений досвід роботи в арміях розвинених країн показує, що результативність діяльності офіцерів-психологів вища там, де основна їх увага зосереджується на здійсненні психологічного аналізу видів бойової діяльності, виробленні рекомендацій щодо формування необхідних професійно-важливих якостей у процесі бойового навчання, розробці психологічних моделей занять, навчань, маневрів і виробленні пропозицій командирам щодо створення оптимальних рівнів психічної напруженості особового складу засобами імітації психологічних чинників бою, створення в частинах навчально-матеріальної бази психологічної підготовки, тренажерів, навчальних місць, полігонів, стрільбищ тощо.

Викладений досвід роботи дозволяє цілеспрямовано й ефективно вирішувати завдання психологічної підготовки.

Отже, аналіз змісту психологічної підготовки в армії країн НАТО та реалії сучасного збройного протистояння формує наступні вимоги до психологічної підготовки:

- комплексний підхід до вирішення підготовки сучасного солдата;
- наявність відповідного апарату практично в усіх організаційно-штатних структурах;
- наявність у розпорядженні органів управління психологічною підготовкою потужної наявної матеріальної бази та фінансування;
- наявність висококваліфікованих кадрів для проведення психологічної підготовки;
- чітко визначені ідейно-теоретичні та методологічні основи психологічної підготовки;
- нерозривне поєднання та виховання солдатів.

Список використаних джерел

1. Методичні рекомендації з психологічної підготовки військовослужбовців Збройних Сил України щодо формування стресостійкості до дій в умовах різкої зміни бойової обстановки, затверджено ТВО начальника Генерального штабу Збройних Сил України від 13.01.2021.
2. Положення про психологічну службу у Збройних Силах України, затверджено наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 04.12.2014 № 317.

СВІДОМІСТЬ ЯК ПОЛЕ БОЮ У СУЧАСНІЙ ВІЙНІ: УКРАЇНСЬКИЙ ВИМІР

Пруський воєнний теоретик Клаузевіц зазначав, що "у кожного історичного періоду своя властива йому форма війни...тому і у кожного періоду своя теорія війни". Постійний розвиток технологій та засобів ведення боротьби є рушієм для зміни форм і способів ведення бойових дій. Всеохоплююче поширення мережі інтернет, тісне переплетення соціальних мереж, соціальних медіа створює досконалий механізм комунікації, що дозволяє маніпулювати публічним дискурсом із надзвичайною швидкістю. У цих умовах значно збільшується інтерес до гібридних форм війни, зокрема до когнітивної.

У когнітивній війні людська свідомість стає полем бою. Основна ціль ураження спрямована на зміну системи уявлень, переконань і цінностей (сферу емоцій, відчуттів, вірувань). У такому випадку противника цікавить не інформація, а саме механізми пізнання, культурологічні цінності та сенси. Об'єктом уваги чи то пак ураження ворога стає мова, культурна спадщина, історичні факти та події. Мета полягає у змінненні не лише того, що думає людина, а й того, як вона думає і діє. При успішному проведенні вона формує і впливає на індивідуальні, групові думки і поведінку на користь тактичних або стратегічних завдань агресора, змінює. У своїй крайній формі вона потенційно спроможна спричинити розбрат і розколоти ціле суспільство так, що воно втрачає колективну волю до спротиву намірам агресора.

Характерно ознакою когнітивної війни є те що вона має універсальне охоплення, від окремої людини чи організованих груп людей до держав та міжнародних організацій. Всеохоплююче поширення мережі інтернет, тісне переплетення соціальних мереж, соціальних медіа створює досконалий механізм комунікації, що дозволяє маніпулювати публічним дискурсом із надзвичайною швидкістю і кожен користувач сучасних цифрових технологій є об'єктом ураження у цій війні.

Когнітивна війна активно ведеться урядом російської федерації на території України. І почалася вона, ще задовго до фізичного вторгнення. Вона стала логічним продовженням пропаганди та інформаційного впливу який здійснювався радянською владою на території України. З проголошенням Незалежності, Україна не виходила з поля зору російський спецслужб, її інформаційні впливи здійснювалися систематично і ціленаправлено продовж усієї історії нашої держави.

Активною своєї фази когнітивна війна російської федерації досягла напередодні анексії Криму. Цей регіон перебував під активним впливом московських міфів про "исконно русскую землю", яка завжди належала росії. Значна присутність військового контингенту на території Криму дозволяло широко поширювати думки про Севастополь, як місто російської слави. Використання цих та безлічі інших наративів, які підкріплювались постійними розмовами про "братні народи" та відсутність адекватного українського дискурсу призвело до того що більшість кримчан не чинили опору російським окупантам, що і є метою когнітивної війни.

Маніпулятивний вплив когнітивної війни не обмежується лише територією яку планує завоювати, вона виходить далеко за межі, з метою отримати міжнародну підтримку. Як приклад можна згадати, коли військові підрозділи без розпізнавальних знаків, "зелені чоловічки", раптово окупували Кримський півострів. Путін відразу зробив заяву з запереченням причетності росії до цих подій. За кілька годин його слова були опубліковані у більшості авторитетних міжнародних медіа, зокрема у Washington Post, BBC та інших. Мета

заяви Путіна полягала в маніпулюванні міжнародною громадською думкою шляхом введення людей в оману та недопущення втручання міжнародної спільноти в критичний період псевдореферендуму щодо анексії півострова. Росія також використовувала громадські ЗМІ та фабрики тролів для поширення стратегічного нарративу про "репресії проти російського населення в Україні" у витончений спосіб. Цей стратегічний нарратив мав на меті надати видимість легітимності вторгненню Росії в Україну та створити у міжнародній спільноті хибне уявлення про вину України. Наприклад, Росія одночасно оприлюднила фейкові новини про "Українську різанину проросійських мешканців Одеси" та "Прикриття ЗМІ США різанини в Одесі". Ці фейкові новини накладалися одна на одну, щоб створити враження, що правда приховується, насаджуючи міжнародній спільноті хибні думки.

Як бачимо, війна росії проти України є не просто кінетичною: вона передбачає запеклу боротьбу за волю лідерів і громадську думку між народом України, росії та міжнародним співтовариством. У цій когнітивній битві поширення інформації за допомогою цифрових засобів стало вагомим фактором, що впливає на ймовірний результат війни. Осмислення сучасних особливостей ведення війни, зокрема її когнітивної складової, об'єктом якої є увесь людський капітал нації, є надзвичайно важливим і необхідним завданням, задля збереження національної єдності та територіальної цілісності нашої держави.

Список використаних джерел

1. Кротюк В. А. Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс: монографія Харків, 2021. 554 с.
2. Осьодло В. І., Траверсе Т. М. Психологія і війна: незасвоєні уроки Гюстава Ле Бона. Київ, 2022. 214 с.
3. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл: монографія. Київ, 2019. 560 с.
4. Clausewitz, Carl von. On War. Princeton, 1976.
5. The future of china's cognitive warfare: lessons from the war in Ukraine URL: <https://warontherocks.com/2022/07/the-future-of-chinas-cognitive-warfare-lessons-from-the-war-in-ukraine/> (дата звернення 20.11.2022).

*Рудич К. В., слухачка гуманітарного інституту
Національного університету оборони України,
підполковник*

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА ЛЬОТНОГО СКЛАДУ ПОВІТРЯНИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Перемога у війні над сильним і підступним супротивником може бути досягнута за умови наявності в авіаторів, як і у всіх наших воїнів, високорозвинених морально-психологічних якостей, таких, як ідейна стійкість, героїзм, патріотизм, активна життєва позиція, цілеспрямованість, впевненість у перемозі над ворогом, психологічна стійкість і ін.

Бойові дії авіації характеризуються особливостями, що пред'являють свої вимоги до особистості льотчика. Перемога або поразка льотних екіпажів у сучасному бою - це не тільки зберігання або утрата свого літака, поразка або неушкодженість наземного супротивника, це в кінцевому рахунку успіх або неуспіх у рішенні більш великих задач у боротьбі за панування в повітрі, що впливають на результат операції в цілому.

У цих умовах від льотного складу потрібно найбільша дисциплінованість, відповідальність за скрупульозне виконання всіх правил і інструкцій, що регламентують дії

військової авіації. Зростає роль світоглядної сторони особистості льотчика. Льотний склад повинен ясно розуміти і чітко усвідомлювати своє місце в бою, бачити взаємозв'язок і причинну обумовленість подій у діях авіації, уміти розібратися в діалектику бою і перемогти, зберігаючи при цьому усталеність психіки. Для льотного екіпажу кожний виліт, кожний льотний день або ніч є ступеню, етапом морально-психічного загартування і повітряного вишколу.

Виховання і розвиток у льотного складу професійних якостей - процес тривалий і багатоплановий: від з'ясування основних категорій суспільних і спеціальних дисциплін до розуміння законів війни, закономірностей керівництва авіаційними колективами; від несвідомого до кінця потягу до польотів до жагучого бажання літати; від перших навиків у пілотуванні навчального літака до вершин льотної майстерності; від найпростіших дій у роботі з озброєнням літака до уміння гарантовано уражати цілі в самих складних умовах із першої атаки. У формуванні в льотного складу необхідних якостей важливо домагатися повного використання морально-психологічних можливостей. Наприклад, у вихованні дисциплінованості значну роль грають не тільки моральні форми і методи впливу (обґрунтування необхідності дотримання дисципліни польоту і т.д.), але і психологічні (прищеплювання навички дисциплінованого поведіння, створення умов для імітації, вплив колективної думки, елементи вселяння й ін.).

Цілеспрямованість й організованість цьому процесу додає загальна, спеціальна та цільова психологічна підготовка, яка організується під безпосереднім керівництвом заступника командира бригади з морально-психологічного забезпечення та проводиться офіцерами структур з морально-психологічного забезпечення та психологом військової частини.

Льотній праці властива особлива комунікативність. Адже будь-які дії (особливо переговори по радіо) літаючого командира або заступника командира з морально-психологічного забезпечення швидко стають надбанням всіх учасників польотів. Тому значною силою, що виховує особовий склад, який залучається до забезпечення польотів є відношення командирів підрозділів наземного забезпечення польотів, групи керівництва польотами та інженерно-технічного складу частини та їхня взірцевість у виконанні законів і правил льотної роботи, підвищена вимогливість до кожної своєї дії в якості льотчика. Всі випадки взаємодії з льотним складом у процесі польотів командири і заступники командирів з морально-психологічного забезпечення розглядають в якості уроку морального поведіння.

У ході проведення загальної психологічної підготовки формуються професійні якості, якими повинен володіти кожний льотчик. Ці якості необхідні льотному складу для ефективного виконання бойової діяльності з використанням специфічної зброї – літака. Удосконалення льотної майстерності супроводжується морально-психологічним загартуванням, розвитком і зміцненням морально-психологічної стійкості льотного складу. Головні зусилля зосереджуються на тому, щоб зробити кожний льотний день продуктивним не тільки в професійному відношенні, але й у плані ідейно-моральному, а кожний захід - значимим для удосконалення льотної підготовки. Для цього застосовуються усі форми індивідуального впливу під час виконання завдань, що відбивають процес виконання частиною різних видів польотів та впливають на формування і зміцнення відповідальності льотного складу за якісне виконання кожного польоту.

У ході проведення спеціальної психологічної підготовки розвиваються специфічні якості, властиві льотному складу штурмової авіації при виконанні властивих їй задач. Вона сприяє освоєнню й удосконаленню техніки пілотування в різних умовах, елементів бойового застосування по наземним цілям та живій силі противника, прищеплюванню льотному складу впевненості в надійності і безвідмовності експлуатованої авіаційної техніки і зброї, формуванню взаєморозуміння з наземними пунктами керування і групою керівництва

польотами при виконанні типових для штурмової авіації задач, чіткому усвідомленню льотним складом свого місця і ролі в бою на даному типі літака, психологічною сумісністю екіпажів. Ця робота проводиться психологом військової частини та офіцерами структури з морально-психологічного забезпечення під безпосереднім керівництвом заступника командира бригади з морально-психологічного забезпечення. Рішення задач загальної і спеціальної підготовки забезпечують: лекції, індивідуальні і групові бесіди, практичні заняття, тренінги, обмін досвідом, перегляд і обговорення кінофільмів, спортивні заходи, заняття з застосуванням засобів порятунку, адаптація до роботи з устаткуванням кабіни на основі виконання рухових дій із зоровим контролем і без нього, відпрацьовування особливих випадків у кабіні і на тренажері, адаптація до роботи в кабіні в спеціальному льотному спорядженні, тренування уваги, пам'яті, просторового уявлення, оцінка ситуації в польоті по приладовій інформації і видимих частинах кабіни літака, тренування пам'яті й уваги у впізнанні об'єктів по характерних ознаках запропонованих моделей, формування об'ємного способу розмірів цілі по запропонованих моделях.

У ході проведення цільової психологічної підготовки мобілізується психіка льотчика на виконання конкретного польоту, формування і закріплення психологічного способу майбутнього польоту. Даний вид підготовки максимально враховує умови виконання майбутнього польоту при якому використовують наступні форми, методи і прийоми: вивчення і відпрацьовування порядку дій у кабіні літака, ідеомоторне тренування, вивчення психологічних особливостей польоту, психологічний аналіз польоту, виконання польотів на тренажері, аутогенне тренування, вивчення і відпрацьовування послідовності й утримання дій у польоті методом «піший по-льотному», тренування на площадці району польотів і в кабіні літака в ході попереднього підготування до польоту, формування навички в зчитуванні показань приладів у нічних умовах, ознайомлення з нічним аеродромом, ознайомлення з роботою розрахунків КП і ін.

Особливе місце у проведенні психологічного забезпечення польотів займає психологічний аналіз польоту. Він є складовою частиною загального аналізу польоту і проводиться у такій послідовності:

- визначається загальний психофізіологічний стан льотчика;
- з'ясовується індивідуально-психологічні особливості його особистості;
- визначається психологія поведінки льотчика при допущенні помилкових дій;
- враховуються психологічні особливості виконуваного польоту або окремих його етапів;
- встановлюється психологічна причина допущеної помилки;
- визначаються заходи щодо профілактики та покращення рівня підготовки.

У результаті проведення заходів морально-психологічного забезпечення активізуються мотиви довгострокової дії (переконавання, ідеали, схильності і т.д.), що спонукають льотний склад якісно готуватися до польотів і забезпечувати його безпечне поведіння в процесі виконання різних видів польотів.

Це досягається:

доведенням до свідомості кожного льотчика вимог уряду з питань забезпечення безаварійної льотної роботи;

переконаванням льотного складу в можливості безаварійної льотної роботи, пропагандою реальних шляхів рішення цієї задачі в процесі виконання освоюваного виду польотів;

систематичним доведенням до льотного складу вимог документів, що регламентують льотну роботу;

створенням сприятливих соціально-психологічних умов для виконання поставлених завдань;

цільовою, спеціальною і психологічною підготовкою та релаксацією особового складу,

що виконує завдання згідно за призначенням;

підтриманні морально-психологічного стану особового складу особового складу, високого рівня військової дисципліни та правопорядку;

спонукуванням льотчиків до ретельної підготовки до виконання кожного виду польотів незалежно від його складності і повторювальності;

формуванням у льотного складу установок на безпечне поведження в польоті.

При проведенні заходів морально-психологічного забезпечення з льотним складом особлива увага звертається на:

формування впевненості в авіаційній техніці, озброєнні, в своїй майстерності та спроможності виконати поставлені завдання за будь-яких обставин;

поглиблення знань та удосконалення володіння авіаційною технікою і озброєнням, здатності до повного використання їх тактико-технічних можливостей, психологічної готовності льотного складу до впевнених дій у нестандартних та нештатних ситуаціях;

вивчення засобів повітряного нападу суміжних держав, їх технічних характеристик, тактики застосування;

швидку перебудову свідомості з мирного на бойовий лад, формування таких якостей як мужність, володіння собою в критичних ситуаціях, активність, рішучість, ініціативність, готовність йти на розумний ризик для виконання поставлених бойових завдань;

забезпечення впевненості у чітких діях групи керівництва польотами та пошуково-рятувальної служби, особового складу служб логістики, зв'язку і радіотехнічного забезпечення з питань всебічного забезпечення польотів.

Для підтримання емоційного стану в льотного складу після польоту, відновлення функціонального стану із наступною активізацією психологічної готовності до чергового польоту можуть бути підібрані музичні твори класичної музики. Для підтримання на належному рівні функціональних можливостей організму льотного складу використовуються методики для проведення тренування по підвищенню регуляторних можливостей організму і зниженню нервово-емоційної напруги прийомами психічної саморегуляції.

Отже, під час проведення психологічної підготовки саме у процесі наземної підготовки у авіаторів виробляються необхідні морально-психічні якості для виконання завдань у повітрі, що дозволяє досягти високої здатності льотного складу до виконання задач за призначенням, повного взаєморозуміння екіпажів у повітрі, методичної послідовності дій під час відпрацювання вправ, яке забезпечується оптимальним поєднанням навчання і виховання. В авіації завжди існує провідне правило: основа успіху в повітрі закладається на землі.

*Саламон О. Л., військовий капелан РКЦ на Україні,
психотерапевт, супервізор, викладач кафедри
спеціальної освіти Львівського національного
університету імені Івана Франка*

КОМПЛЕКСНИЙ ФІТНЕС ДЛЯ СОЛДАТІВ ТА ЇХ СІМЕЙ (Comprehensive Soldier and Family Fitness CSF 2), ОГЛЯД ПРОГРАМИ І МОЖЛИВОСТІ ЇЇ АДАПТАЦІЇ В УКРАЇНІ

Війна, яка триває від 2014 року, після повномасштабного вторгнення 24 лютого 2022 року на завжди відмінила життя українців, приносячи, біль, страждання, втрати. Війна, крім своїх жорстоких наслідків, впливає на свідомість людей. Цінності, погляди, світогляд – війна стає своєрідним мірилом для цих понять. Постійні страждання та смерті змушують замислитись про людяність та цінність життя людини. З кожним днем кількість людей, які

будуть відчувати наслідки війни насамперед для свого психічного здоров'я буде зростати. Навіть тих, хто зміг стійко перенести перші місяці війни, чекає ментальне виснаження, адже звикання до постійного перебування в умовах війни також може мати негативний вплив на психічне здоров'я. За попередніми прогнозами на даний момент війни, надалі психологічної підтримки буде потребувати близько 15 млн українців, попередні дослідження і гіркий досвід інших країн, що постраждали від збройних конфліктів показує: щонайменше кожна 5 людина буде мати негативні наслідки для психічного здоров'я, а кожна десята відчує ці наслідки на рівні середньої тяжкості або важкої хвороби. Ця війна, навіть після того, як закінчиться перемогою України, "відіграватиметься" на психіці щонайменше найближчі сім-десять років. Важливо скоротити цей строк, полегшити наслідки, це буде ще одна велика перемога, яку ми здобудем — заради наших людей, які так багато пережили і вистраждали, військові, особливо поранені, їх сім'ї, дорослі та діти, які зустрілись з насиллям, втратою, травматичними переживаннями.

Однією з наших відповідей на цей виклик, який приносить сьогодні війна є створення програм психологічної підтримки та супроводу солдатів, офіцерів та їх оточення скерованих на збереження та відновлення психологічної стійкості та гнучкості, що особливо важливе також в подальшому в контексті праці з ПТСР, депресією, асоціальною поведінкою та іншими наслідками військових дій.

В нашому представленні ми пропонуємо ознайомитись з програмою «Комплексний фітнес для солдатів та їх сімей (Comprehensive Soldier and Family Fitness CSF 2)». Комплексна програма фізичної підготовки військовослужбовців армії США була започаткована у 2008 році і спрямована на зміцнення психічного здоров'я та підвищення стійкості військовослужбовців і членів їх сімей. За допомогою запропонованої програмою інструменту оцінки, стан військовослужбовця та його оточення фіксується у чотирьох вимірах (сімейний, соціальний, духовний, емоційний) і цілеспрямовано через різного виду інтервенції відновлюється та зміцнюється.

Результати програми були опубліковані у звітах армії США і свідчать про наступне: результати військовослужбовців, які отримали втручання через участь в програмі, були кращими, ніж у контрольній групі без втручання і вже в початковій фазі праці приносили не значні але досить ефективні зміни (психологічна стійкість, емоційна стабільність, добра комунікація між військовими, та членами їх родин) [1].

Програма CSF була запроваджена у 2008 році генералом Джорджем В. Кейсі-молодшим у зв'язку з високим рівнем самогубств та посттравматичного стресового розладу серед військовослужбовців (2011 р.) як наслідок травматичного досвіду в зонах бойових дій. Кількість військовослужбовців - учасників бойових дій в Іраку та Афганістані, які страждали на ПТСР, за різними оцінками становила від 12-16% [5, 1-3], тому зниження захворюваності та запобігання ПТСР стало однією з цілей програми CSF. Ще однією причиною для використання програми CSF в армії зміцнення психічного здоров'я та стійкості (*резильєнтності*) військовослужбовців, членів їх сімей та інших членів збройних сил. Як вже було сказано вище, програма включає наступні виміри, що вимірюються за допомогою інструментів глобальної оцінки (Global Assessment Tool - GAT): сімейний, духовний, емоційний, соціальний та фізичний стан [6, 84-85].

Кілька слів про виміри оцінки та місця втрачання, які пропонує програма: Фізичний - аеробна активність покращує роботу мозку і забезпечує захист від вікового зниження функціонування. Фізична стійкість позитивно впливає на ваш настрій, наприклад щоденні прогулянки тривалістю 20 хвилин або більше можуть його покращити. Це також шлях боротися з млявістю, пов'язаною з почуттям пригніченості та/або депресією. Фізична активність підвищує роботу імунної системи та загальну стійкість до хвороби. Медитація з усвідомленістю (*mindfulness*) може допомогти схуднути. Медитація зміцнює мозкові мережі

(синапси) для гальмування рішень їсти продукти, які сприяють збільшенню ваги. Ці ж мережі допомагають регулювати стрес, який також може призвести до імпульсивного харчування.

Соціальний - сприяння та розвивання внутрішньої мотивації за допомогою компетентності, спорідненості та автономії: досягнення мети є більш вірогідним, якщо особа відчуває себе компетентною та впевненою в собі, є частиною соціальної мережі яка пов'язана з її цілями і підтримує їх, а також має особисту автономію. Важливо наприклад скласти план регулярних зустрічей зі своїм бойовим побратимом, навіть якщо у обох справи йдуть добре. Підтримувати соціальні зв'язки так само важливо, як і підтримувати фізичну форму; так легше надавати та отримувати допомогу один одному у важкі часи. Варто оточити себе однодумцями: сильний, позитивний настрій заразливий і заряджає енергією! Побудова системи підтримки система підтримки людей, які думають так само, як і ви, може сприяти підвищенню емоційної сили, особливо коли ви стикаєтеся з перешкодами або невдачами на вашому шляху.

Духовний - вимкніть наприклад на годину всі ваші електронні пристрої та прогуляйтеся в парку або по своєму району. Знайдіть час, щоб серйозно подумати про своє життєве бачення тих чи інших питань з якими ви зустрілись, подумайте про ваші цінності, духовні (релігійні), моральні (етичні), світоглядні. Чітке усвідомлення того, що забезпечує реалізацію вашої мети і надає сенс вашому життю, може допомогти зробити вас більш стійкою людиною. Людина з чіткою професійною ідентичністю буде також сильною духом і більш стійкою в складних обставинах.

Емоційний - щоденне вираження та відображення почуттів таких як вдячність, і подяка можуть сприяти балансу у вашій нервовій системі, залишаючи вас відчувати себе більш відпочившим, спокійним і бадьорим протягом дня. Позитивні емоції можуть виправити негативні наслідки негативних емоцій. Емоції тривоги та гніву пов'язані з м'язовою напругою, прискореним серцебиттям і швидким, поверхневим диханням. Усуньте ці ефекти, знайшовши спосіб генерувати позитивні емоції: цінуйте те, що маєте, знаходьте гумор у ситуації, що склалася, думайте про те, що може покращити ситуацію, або подумайте про те, що можна поліпшити в майбутньому. Контролюйте те, що піддається контролю; фіксуйте і розпізнавайте речі у вашому житті, які формують те, як ви себе відчуваєте. Хоча ви не можете контролювати всі події у вашому житті, ви можете контролювати те, як ви думаете про них.

Сімейний - підготовлена сім'я передбачає, планує та практикує свій план дій на випадок надзвичайної ситуації, щоб кожен член сім'ї знав свою роль і як повинен її реалізувати. Сім'ї, які підготовлені, з більшою ймовірністю будуть стійкими в ситуаціях, що змінюють життя. Стійка сім'я знаходить силу і визнання в дружбі з сусідами, колегами, та членами родини в більш ширшому значенні. Навчіть свою сім'ю бути адаптивними зберігаючи оптимізм, тримаючи сімейні лінії спілкування відкритими та підтримуючи позитивний ставлення. Ці навички дозволять вашій родині адаптуватися до змін, притаманних військовому способу життя, особливо в часі війни. [3,1; 4,1]

Програма «Комплексний фітнес для солдатів та їх сімей» базується на тріаді ефективності та працездатності - активність, харчування та сон. Вона повертає армію до основ здоров'я, наголошуючи на тому, що солдат і сім'я отримують достатню фізичну активність, належне харчування і достатній сон для того, щоб бути психічно та фізично здоровими. Тріада ефективності є організаційним імперативом, що має на меті зміцнення здоров'я і підвищення боєготовності та стійкості армійської родини. Ту йдеться також про зміну перспективи - стратегічного переходу від системи охорони здоров'я до системи здоров'я для здоров'я.

І ще один фундамент програми «Комплексний фітнес для солдатів та їх сімей», можливо найважливіший – позитивна психологія. Мартін Селігман, «батько позитивної психології», стверджує, що реакція людини на стресові події зазвичай різниться. На одному кінці - люди, які впадають у посттравматичний стресовий розлад, депресію і навіть самогубство. Посередині - більшість людей, які спочатку реагують симптомами депресії та

тривоги, але протягом місяця, за фізичними та психологічними показниками, повертаються туди, де вони були до травми. Це і є стійкість. З іншого боку, є люди, які демонструють посттравматичне зростання. Вони теж спочатку переживають депресію і тривогу, часто демонструють повноцінний ПТСР, але вже через рік їм стає краще, ніж було до травми. Це ті люди, про яких Фрідріх Ніцше сказав: "Те, що нас не вбиває, робить нас сильнішими". Саме Селігман запропонував генералові Джорджу В. Кейсі-молодшому ідею посттравматичного зростання через навчання психологічних навичок стресостійкості, щоб зупинити спадну спіраль, яка часто слідує за невдачею. Сьогодні програма Comprehensive Soldier Fitness (CSF) складається з трьох компонентів: тесту на психологічну підготовку, курсів самовдосконалення, доступних після тесту, і «майстер-тренінгу стійкості» (MRT) для сержантів, які пізніше працюють з особовим складом в підрозділах. Навчання ґрунтуються на принципах PERMA (методика позитивної психології): позитивні емоції, залученість, стосунки, сенс і досягнення - складові блоки стійкості і зростання [7].

Програма «Комплексний солдатський фітнес» на сьогодні є найбільшою універсальною психосоціальною програмою з підготовки солдатів до служби в Збройних Силах США. За інформацією армії США, програма має на меті підтримання нормальної психологічної працездатності військовослужбовців в контексті збереження сенсу та особистісного зростання на основі бойового досвіду, а також зменшення кількості військовослужбовців, у яких розвивається ПСТР [2, 4-6].

Підсумовуючи, варто зазначити, що програма «Комплексний фітнес для солдатів та їх сімей» (Comprehensive Soldier and Family Fitness CSF 2) є універсальним інструментом психосоціального втручання та супроводу, яка навчає стресостійкості та психологічної гнучкості військових та їх оточення, та зміщує акцент роботи з військовослужбовцями з ПТСР на посттравматичне зростання. Можливою є також адаптація цієї програми для потреб Збройних Сил України в контексті війни.

Список використаних джерел

1. Albrecht J. Comprehensive Soldier Fitness. Die präventive Wirkung CSF auf Posttraumatische Belastungsstörungen. [Електронний ресурс]: – режим доступу <https://www.grin.com/document/1035710> p. 2 з.
2. Cornum R, Matthews M, Seligman M. (2011). Comprehensive Soldier Fitness: building resilience in a challenging institutional context. *Am Psychol* ;66(1):4 –9.
3. Comprehensive Soldier and Family Fitness. CSF2 Quarterly. February 2013. Volume 3. 1 -4. [Електронний ресурс]: – режим доступу <http://csf2.army.mil/downloads/CSF2Newsletter-Issue3.pdf>
4. Comprehensive Soldier and Family Fitness. CSF2 Quarterly. May 2013. Volume 4. 1 -4. [Електронний ресурс]: – режим доступу <http://csf2.army.mil/downloads/CSF2Newsletter-Issue4.pdf>
5. Litz, B. T., & Schlenger, W. E. (2009). PTSD in service members and new veterans of the Iraq and Afghanistan wars: A bibliography and critique. *PTSD Research Quarterly*, 20, 1-7. CSF UND PTBS 11
6. Seligman M., Fowler R. (2011) Comprehensive Soldier Fitness and the future of psychology. *American Psychologist Psychology*, 66: 82– 86.
7. Seligman M. Building Resilience. [Електронний ресурс]: – режим доступу <https://hbr.org/2011/04/building-resilience>

ТРАВМИ ВІЙНИ: ДОСВІД ПСИХОЛОГІЧНОГО КОНСУЛЬТУВАННЯ

Травма війни вважається одним з найважчих видів людського досвіду. Під час російсько-української війни 2022 року військовослужбовці Збройних Сил України не лише впритул стикаються з ймовірністю власної смерті, перебуваючи під постійними масованими обстрілами ворога, зазнаючи поранень, а й стають свідками втрат, руйнувань, вбивств, смертей та каліцтва побратимів та цивільних громадян.

«Людське життя - наш найвищий пріоритет. Цим ми кардинально відрізняємося від противника», - зазначив Головнокомандувач Збройних Сил України [1]. Саме тому на даному етапі війни ставимо питання про збереження не лише фізичного, але й психічного здоров'я військовослужбовців, спираючись на сильні сторони особистості, використовуючи силу соціуму та військових колективів, всебічної соціально-психологічної підтримки.

Метою роботи є пошук ефективних рішень щодо надання психологічної допомоги через призму особистого досвіду психологічної роботи з військовослужбовцями – учасниками російсько-української війни

За час війни психологічні запити військовослужбовців розділилися:

на початку активної фази: щодо можливостей призову, переведення у бойові частини;

після трьох місяців: щодо конфліктів з командуванням, несправедливості (всередині і ззовні військової організації), сімейних негараздів, бойового психічного травмування та нервового виснаження.

Важливо долати стигматизацію звернення до психолога, в тому числі шляхом проведення ефективної психоедукаційної роботи щодо нормалізації психологічних послуг.

Дослідження, які аналізували прояви та наслідки бойової психічної травми, вказували на її глибокий вплив на подальше життя комбатанта. Зокрема, в США фіксується постійне зростання кількості суїцидів серед військовослужбовців, починаючи з 2005 року (конфлікт в Іраці), яке пов'язують з травматичним впливом війни [2, с.238], а також значне зростання розладів адаптації, коморбідних розладів, пов'язаних з травмами війни, такими як зловживання, протиправна поведінка та насилля тощо.

Для мінімізації наслідків впливу бойового стресу важливу роль відіграє психологічна підготовленість військовослужбовців та контроль бойового стресу на різних етапах ведення воєнних дій.

Звертаючись до досвіду російсько-української війни, зазначимо, що бойові дії в м. Маріуполь були одними з найбільш травматичних не лише для їх учасників, а й для суспільства в цілому. У роботі з військовослужбовцями, які пережили бойові дії з оборони Маріуполя та досвід примусової ізоляції, відмічаємо збереження ознак психологічного травмування на 3-4 тижні закінчення травмивної події. Під час індивідуальних консультувань були помітними прояви травми свідка, провини того, хто вижив, горювання через втрати (випадки загибелі рідної людини, зникнення безвісти, примусової ізоляції рідних, втрата домівки). Серед фізіологічних проявів травмування в цей період відмічалися затинання, тремор кінцівок, чесання тіла, соматичні хвороби (погіршення зору, головні болі, проблеми з кінцівками, онкологія, аутоімунні захворювання, гормональні збої, хвороби шкіри).

Досвід ведення груп, які склалися з 8-12 військовослужбовців, в цей період був спрямований на покращення ресурсності особистості. Застосування біосугестивної терапії сприяло стабілізації на фізіологічному рівні, помітний ефект розслаблення у вечірній час покращував сон.

На третій тиждень перебування у безпечних умовах, помітно зросла потреба в

емоційному відреагуванні (значний запит стосувався індивідуальних психологічних консультацій).

У індивідуальних консультуваннях застосовувався метод EMDR, як визнаний у світі дієвим та методом першого вибору при психологічній роботі з розладами адаптації, посттравматичними станами, коморбідними станами, пов'язаних з психологічним травмуванням, ускладненим горюванням. Протипоказань метод майже немає [3, с. 62-63].

В індивідуальній роботі обрали застосування протоколу G-тер (індивідуальний формат), який на нашу думку, є найбільш екологічним під час опрацювання психічної травми. Перевагою методу вважаємо: контакт з ресурсом і його закріплення на початку роботи, малювання образів, через які особистість дистанціюється від пережитого на безпечну для неї відстань, самостійний тепінг по передпліччях, тобто самостійне подолання наслідків психотравми.

Травмування військовослужбовців в умовах російсько-української війни є складним і багатовимірним через велику сукупність травмуючих подій. Результати скрінінгу за шкалою PCL-5 (проводилося під час індивідуальних консультацій, на 3-4 тижні після закінчення примусової ізоляції) свідчать про значний ступінь травматизації. Висока симптоматика ПТСР виявлена у 11 з 16 військовослужбовців (68 %), у частини з них - надвисока. Серед переважаючих симптомів за результатами скрінінгу – надмірна реактивність (агресія) та емоційний негативізм, проблеми зі сном, труднощі із зосередженістю, відчуженість, самозвинувачення чи звинувачення інших.

Разом з тим, у роботі психолога з чутливою темою бойової психічної травми рекомендуємо дотримуватися наступної поведінки: не варто інвалідизувати (ставитися як до хворого), перебільшувати чи знецінювати травмивний досвід, а слід навпаки через активізацію ресурсів, силу людини надавати їй контроль і можливість самостійно долати наслідки травми (як і трапляється у більшості випадків). Тому психологічна допомога має надаватися точно, влучно, коротко, ненав'язливо, без надміру, щиро, спираючись на ресурси та силу особистості. Специфіка індивідуального психологічного консультування в тому, що воно потребує ресурсу фахівців, місця, часу, з урахуванням дотримання конфіденційності.

Отже, військовослужбовцям, які пережили травмувальну подію, рекомендовано надавати якісну психологічну допомогу, застосовуючи методи, рекомендовані міжнародними стандартами. До таких належить метод EMDR, який показав свою ефективність під час опрацювання травматичних подій українсько-російської війни.

Список використаних джерел

1. Залужний звернувся до командирів: Людське життя — найвищий пріоритет. Укрінформ. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3422826-zaluznij-zvernuvsa-do-komandiriv-ludske-zitta-najvisij-prioritet.html>
2. Охорона психічного здоров'я в умовах війни / пер. з англ. Тетяна Семигіна, Ірина Павленко, Євгенія Овсяннікова та ін. Київ: Наш формат, 2017. 1068 с.
3. EMDR: терапія наслідків психотравми: практичний посібник. За ред.: Арне Гофмана. Львів:Свічадо, 2017. 259 с.

Стасюк В. В., професор кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національного університету оборони України, доктор психологічних наук, професор

Дикун В. Г., старший викладач кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національного університету оборони України, полковник

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ ОСОБОВОГО СКЛАДУ ДО МОЖЛИВОГО ПОТРАПЛЯННЯ В ПОЛОН ТА ПОВЕДІНКИ У ПОЛОНІ

Як зазначалося попередньо, страх військових щодо потраплення у полон є великим, а його підґрунтя створюється розповідями і свідченнями звільнених осіб про жорстокості та торттури, які вони перенесли в полоні. Цей страх також, вірогідно, підживлюється розумінням того, що протягом історії часто ставалося так, що полонених вбивали або відпускали на волю скаліченими, нездатними до боротьби.

Перші ознаки змін у принципах поводження з військовополоненими намітилися лише у XVI столітті, коли домініканський монах Франсіско де Вітторіо у 1550 р. пише, що "неприпустимо у війні заподіювати більше зла, ніж це передбачено метою самої війни", та проповідує більш гуманне поводження з військовополоненими, за яких слід брати викуп.

Трохи пізніше у XVII ст. таку думку підтримує і юрист Г'ю де Гроот, що призводить до поступової зміни у поводженні з військовополоненими, яких все частіше залишають живими заради обміну після закінчення війни.

Нарешті, у 1863 р. була ухвалена Женевська конвенція і заснована організація Міжнародного Червоного Хреста, а в 1929 р. і 1949 р. ухвалені ще три конвенції, які з формально-правової точки зору регулюють, зокрема, і негуманне поводження з військовополоненими.

Хоча ці конвенції і залишаються основою міжнародного гуманітарного права, якого мають дотримуватися всі країни-підписанти, на жаль, вже сьогодні у практиці російських окупаційних військ дуже часто фіксуються значні порушення цих документів.

Необхідність організації спеціальної психологічної підготовки військових на випадок полону та перебування в ньому виправдана тим, що певна поведінка полоненого може йому допомогти при перебуванні у полоні. А отже, українські військовослужбовці, які виконують свій обов'язок, повинні знати основні поняття, які стосуються статусу військовополоненого, знати основні правила поведінки у полоні.

На основі досвіду, пережитого військовополоненими, можна визначити декілька фаз, протягом яких відбувається зміна різних вражень та реакцій полонених:

протягом перших 12–24 годин: відчуття повного шоку і травми, сильне відчуття безпорадності, страх смерті та панічна тривога через шок від думки про переживання родини, поява неочікувано сильного інстинкту самовиживання, спроба взяти під контроль власні емоції та відчуття, усвідомлення неможливості ясно мислити;

24–48 годин після втрати свободи: заспокоєння почуттів та емоцій, пристосування до нових обставин, прокручування у голові нещодавніх подій, власних цінностей (як це могло трапитися), тривога за сім'ю, боротьба з депресією і відчуттям безпорадності та самотності, тілесні симптоми головного болю, часті позиви до сечовипускання;

після 48 годин та довше: відчутне пристосування до ситуації (у разі, якщо не піддають торттурам), спроба духовного віддалення від реальності, думки про цінність життя та свободу, можливі докорінні зміни власної шкали цінностей.

Одне із головних завдань спеціальної психологічної підготовки до можливого

потрапляння в полон – це тренування у військовослужбовців самоконтролю під сильним психологічним тиском.

Перебування у полоні приносить цілу низку травм життя у негуманних, тісних, негігієнічних умовах, при нестачі харчування, води, сну, виснаженні, яке може бути, в тому числі, наслідком тортур. Тортири як засіб вибивання інформації у полонених в сучасних умовах змінилися лише в бік того, що сьогоднішні кати намагаються не залишати видимих слідів тортур (наприклад, імітація відчуття утоплення), що свідчить лише про еволюцію методології тортур, а не свідомості щодо необхідності гуманного поводження з полоненими. Незважаючи на добру натренованість, фізичну витривалість і ментальну стабільність, неможливо повністю опанувати стійкість до тортур. Іншими словами, кожна людина має свою точку зламу, тому полоненому не потрібно давати можливість катам мучити себе, шукаючи її.

Полоненим рекомендують співпрацювати з тими, хто їх допитує, та розказувати їм інформацію, яку попередньо дозволено розповідати ворожій стороні. Вироблення такого сценарію мало б стати складовою частиною цільової підготовки спецпідрозділів безпосередньо перед бойовими діями.

Звичайно, важливо, щоб усі військові ознайомилися з деталями такого сценарію і щоб всі його дотримувалися у разі взяття в полон. Той військовослужбовець, котрий не витримає та відійде від сценарію, якого дотримується решта полонених, може лише викликати додаткову підозру щодо своєї відвертості та спровокувати ще більші тортури.

Зрештою, кожен військовополонений має сам зробити оцінку, до якої міри треба та є сенс опиратися катам. Хоча про це не прийнято говорити, але частина полонених все-таки "ламається" та визнає все, чого від них хочуть кати (згодом такі вимушені зізнання можуть слугувати матеріалом для оголошення звинувачення проти колишніх полонених). Останньою лінією оборони в таких обставинах має бути приховання хоча б частини інформації, яка може мати ключове значення для ворога на певний час та послужити для завдання великої шкоди власній стороні. Приховування від ворогів хоча б частини інформації означає і збереження частки власної гідності, що дозволить потім зберегти чисте сумління.

Багато полонених після зізнання розвивають в собі сильне відчуття провини через те, що зроблено чи сказано проти їх власної волі та принципів, яке супроводжує їх ще довго після звільнення (синдром провини тих, хто пережив полон).

Важливим моментом полону є встановлення особи полоненого Міжнародним Червоним Хрестом. Після цього у полонених збільшується надія на виживання та звільнення з полону. Зазначимо, що більшість тортур та вбивств російськими найманцями на Сході України відбувалися до приходу Міжнародного Червоного Хреста. Російські найманці ховають деяких полонених від працівників гуманітарних місій, тримаючи їх в ізоляції, навіть далеко від очей інших полонених.

Довге перебування у полоні приносить, окрім тортур, і багато інших негативних явищ, серед яких – нудьга. Спланована нестерпна нудьга вбиває таксамо, як і невідомість, напруга, страх та сприяє депресії.

Дослідження, спрямовані на те, як впоратися з нудьгою та тривалим перебуванням у полоні, вказують на чотири стратегії у поведінці:

взаємодія між полоненими та охороною – комунікація з охоронцями, фізичні вправи, спостереження за поведінкою охоронців, гумор, вигадкування різних історій, планування втечі; відтворення минулого (згадування подій з минулого, сімейних подій); повторювані дії (відпочинок у камері, ментальні вправи, запам'ятовування фактів, фантазування, спостереження за комахами, розмови із самим собою); саморозвиваючі дії (роздуми про майбутнє, вигадкування різних предметів, приладів, отримання нових знань та навиків, запам'ятовування історій, ігор тощо).

Дослідження засвідчили, що перша стратегія була найбільш ефективною, а третя–

найменш ефективною. Другу стратегію більшість полонених використовували протягом перших декількох тижнів полону, а четверту – після довгого періоду перебування у неволі. З продовженням тривалості полону значно зростала значимість усіх чотирьох стратегій.

Встановлення певних відносин з охоронцями може допомогти пережити полон та полегшити страждання, за умови, якщо ця взаємодія відбувається раціонально і полонений має над нею контроль (наприклад, намагається пробудити в охоронців співчуття і готовність йти на поступки, у той же час з іншими полоненими жартує про охоронців, дає їм смішні прізвиська тощо).

Дещо іншим є випадок справжнього щирого зближення з охоронцями, у фаховій літературі відомий як "стокгольмський синдром", який стосується феномена повної втрати відчуття ворожості і навіть відвертого співчуття до полонених.

Після допитів тюремники намагаються забезпечити повну покору полонених, щоб не допустити їхньої втечі, а в окремих випадках намагаються настільки їх зламати, що полонені відмовляються від своїх ідеалів і цінностей на користь цінностей противника. З цією метою тюремники використовують такі методи, як:

ізоляція – недопущення будь-якої соціальної підтримки для опору та розвиток залежності від тюремника;

монополізація перцепції – насильницьке звуження уваги полоненого до безпосередньої ситуації. Караються будь-які дії, які порушують цю ситуацію.

індуковані унеможливлення та виснаження – підриг ментальних та тілесних здатностей до чинення опору, наприклад, тривале позбавлення сну, води, їжі;

погрози – підтримка атмосфери тривоги та відчаю;

періодичні винагороди – обумовлення, мотивування до взаємодії з гнобителями;

демонстрація "всемогутності" і "всезнання" – запевнення в безглузді опору;

деградація – дії полонених звужуються лише до потрібних для виживання, спроба розвинути у полонених відчуття, що для збереження самоповаги буде кориснішим підкоритися, ніж опиратися гнобителям;

часті і тривіальні вимоги – спроба перетворити покору полонених у звичку.

Доречним у системі спеціальної психологічної підготовки буде ознайомлення підлеглих з досвідом американських військових психологів щодо виживання у полоні:

1. Ніколи не залишайте надію на втечу. Як би вам погано не було, тільки слідкуючи за собою ви залишитеся людиною і зможете вижити у вирішальний момент. Слідкуйте за собою і своїм тілом, кожен день робіть фізичні вправи та дотримуйтеся правил гігієни.

2. Щоб вижити, опинившись у полоні, дізнайтеся у противника, що вам можна, а чого не можна. Це краще, ніж отримати кулю за спробу втечі під час простого походу в туалет. Якщо вам дали можливість поспілкуватися по телефону з родичами, не втрачайте самовладання і не плачте в трубку.

3. Найбільше полоненого пригнічують думки про своє майбутнє. Вони здатні справді звести людину з розуму. Усвідомлення факту, що ти повністю залежиш від ворожої тобі чужої волі, ламає сильніше фізичних мук. Тому в жодному разі не дозволяйте собі опускатися! Як би не було важко, страшно, боляче – не піддавайтеся смутку. Змушуйте себе заповнювати кожну хвилину полону якимось заняттям. Не залишайте часу для переживань. Через силу, через "не можу" примушуйте себе думати, читати вірші, тримати себе в чистоті, дотримуватися правил поведінки під час приймання їжі (навіть якщо ваш сніданок шматок буряка, а замість столу – підлога). Не дайте собі стати твариною, перестати думати про майбутнє і вірити в нього.

4. Ворог буде намагатися схилити вас до співпраці і вивідати у вас військові секрети. Це почнеться ще на попередніх допитах. Постарайтеся створити враження, що ви – "пішак" і нічого важливого не знаєте. Не провокуйте ворога на жорсткі заходи глузуванням і показною бравадою – це добре тільки в кіно і книжках. Ведіть себе спокійно і ввічливо, прямо

відповідайте лише на питання про вік і військове звання. На решту – “не знаю”, “не мав доступу”, “при моєму чині мені це не повідомляли”.

5. Не брешіть, намагаючись підсунути ворогові дезінформацію. Досвідчений офіцер навіть з помилкової інформації здатний зробити небезпечні висновки. Не згадуйте живих товаришів, намагаючись перекласти на них відповідальність – ваші товариші теж можуть опинитися в руках ворога, і вас зловлять на протиріччях. Можна спробувати списати все на тих, про кого точно відомо: вони мертві. “Він був командир ... він все знав ... він наказував ... у нього був зв’язок ...” тощо. Ніколи не вірте заявам, що, мовляв, “всі ваші вже розкололися, один ти впираєшся”. Відповідайте тільки за себе.

6. Пам’ятайте: вороги оточують вас. У військових слідчих поширена тактика підлої, але дуже ефективної гри “в хорошого і поганого”. Припустимо, вас три або чотири дні ночами водять на допити, не годують, слідчий кричить, б’є, погрожує пістолетом. А потім раптом все змінюється – вас допитує новий офіцер, співчуває, пропонує поїсти. Говорить тихо і мирно, шкодує, що ви “опинилися в рядах бандитів”. Наказує надати лікарську допомогу. Змучившись на допитах, ви самі не бажаючи того потягнетесь до цієї людини. У вас з’явиться бажання просто поговорити з нею, відповісти на нешкідливі питання, підписати папери, сказати кілька слів на камеру. І ви – попалися, адже це теж ворог, хитрий і небезпечний. Мета людей в чужій формі, які оточують вас, однакова – просто методи різні. Ніякої співпраці, ніякого розслаблення, як би не благали вас змучені тіло і мозок. Або ви боєць – або ви зрадник, і не важливо, яким чином вас схилили ним стати, побоями чи ласкою.

7. Будь-яке сказане ворогом слово – брехня. Будь-яке зайве слово, сказане вами ворогові – зрада товаришам і Батьківщині.

Що робити після звільнення з полону. Слід обов’язково дати про себе знати. Зв’язатися зі співробітниками спеціальних служб, які проводили операцію зі звільнення. Вони допоможуть передати наявну у вас інформацію за призначенням і згодом пройти курс медичної та психологічної реабілітації.

Під час спеціальної психологічної підготовки до можливого потрапляння в полон та поведінки у полоні слід ознайомити військових з цими методами та їхньою метою, а в окремих підрозділах навіть організувати тренування, під час яких військові потраплятимуть у деякі з подібних ситуацій. При цьому слід мати на увазі ризик отримання психологічної травми. Тому такі вправи роблять лише з військовими, які виявили добровільну готовність на участь, за умов попередньої психологічної оцінки їхніх психофізичних особливостей.

Протягом спеціальної психологічної підготовки до ситуації полону військові опановують також деякі практичні навички саморегуляції психофізичного стану, на кшталт дихальних вправ, вправ з креативної візуалізації та ізометричних вправ. Цінність цих технік ґрунтується на припущенні, що зниження шкідливого впливу стресу можна забезпечити не лише нейтралізацією чинників стресу (у неволі це практично неможливо), а й полегшенням емоційних реакцій на стрес. У будь-якому випадку, ці техніки довели свою ефективність у покращенні окремих періодів життя у полоні.

Список використаних джерел

1. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: підручник : у 2 ч. Ч. 1. вид. 2-е, перероб. зі змін. та допов. / Н. А. Агаєв, В. Г. Дикун, В. С. Чорний та ін. ; за заг. ред. В. В. Стасюка. Бровари : ТОВ “7БЦ”, 2020. 754 с.
2. Психологія поведінки на війні: практичний poradnik. Навчальний посібник / колектив авторів; за заг. ред. В.І. Осьодла. К. : НУОУ, 2014. 125 с.
3. Психологія бою: посібник / Грицевич Т. Л., Гузенко І. М., Капінус О. С., Мацевко Т. М., Романишин А. М.; за ред. А. М. Романишина. Львів: Видавництво “Астролябія”, 2017. 352 с.
4. Стасюк В.В. Військова психологія видородової діяльності: підручник. Київ: ПП “Золоті

Ворота", 2012. 458 с.

5. Стасюк В.В. Психологічне забезпечення діяльності військ (сил): підруч. Київ: НУОУ, 2014. 504 с.

6. Стасюк В. В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів : підруч. Київ: НУОУ, 2016. 412 с.

7. Стасюк В.В. Страх і паніка на війні: монографія. Київ: НУОУ, 2013. 290 с.

Тробюк Н. Ю., старший викладач кафедри психології та педагогіки Національної академії Національної гвардії України

КОМУНІКАТИВНА ТОЛЕРАНТНІСТЬ У ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОГО ПСИХОЛОГА

Військова інтервенція російської федерації до України значно загострила питання невідкладної психологічної допомоги та посилила увагу до навичок військового психолога у налагодженні ефективної комунікації. Умови військових дій передбачають значні фізичні та психічні навантаження та мають вплив, що дестабілізує особовий склад військових формувань. У таких умовах іншого сенсу набуває роль військового психолога як суб'єкта психологічного забезпечення, його готовність допомагати, вміння налаштовувати контакти з людьми, спілкуватися, вирішувати конфліктні ситуації та об'єктивно і правильно оцінювати не тільки інших людей, а й себе.

У складній цілісній системі діяльності психолога, що складається із взаємопов'язаних компонентів, які розрізняються професійними цілями, домінуючим виступають комунікативні компетенції. Окремі питання особливостей та компонентів професійної компетентності психологів у різних галузях досліджувались Т. Григоренко, Н. Мась, В. Синишиною, Д. Супрун. Певні аспекти розвитку комунікативної компетентності майбутніх психологів були об'єктом дослідження Л. Долинської, М. Шевченко, Л. Терлецької, Н. Чепелевої, Т. Федотюк, Л. Уманець.

Слід підкреслити, що поняття "комунікативна компетентність" відносять до здатності людини точно, гнучко і швидко використовувати мову в мінливих соціальних ситуаціях [1]. Так науковці зазначають, що комунікативна компетентність є основною складовою професійної компетентності психолога і розглядається ними як інтегративна характеристика особистості, що визначає здатність фахівця розв'язувати професійні проблеми й типові професійні завдання, що виникають у реальних ситуаціях професійної діяльності, з використанням знань, професійного й життєвого досвіду, цінностей та нахилів [2].

Для фахівців професій типу "людина-людина" до яких відносять психолога, окрім досконалого володіння теоретичними знаннями, важливим компонентом їх професійності виступають практичні уміння та навички. Серед основних професійних умінь психолога науковці виділяють: дослідницькі, комунікативні, дидактичні, діагностичні, проєктувальні та корекційні. При цьому, усі дослідники відмічають у професійній діяльності психолога значну роль комунікативних якостей.

Варто наголосити, що військовий психолог, виконує низку функцій, які залежать від особливостей військового напрямку і підрозділу в якому він працює. Діяльність військового психолога за своїм змістом і характером досить відповідальна і різнопланова та часто супроводжується роботою в екстремальних умовах. Військовий психолог не тільки взаємодіє з людьми, що мають свої власні погляди, установки, переконання, цінності, характер та здібності, а й має певні обов'язки як військовий, перебуваючи разом з особовим складом у

різних умовах. Безпосередньо метою його професійної діяльності є допомога людині незалежно від умов у яких він перебуває й успішність його професійної діяльності залежить насамперед від його уміння встановлювати взаємодію. Важливим завданням військового психолога є підтримання та налагодження позитивних міжособистісних контактів між членами військового колективу, їх згуртування, що є досить важливим для виконання завдань, що стоять перед військовим формуванням. Потрібно наголосити, що головним засобом роботи психолога є саме комунікація, оскільки виконання функцій, що покладаються на нього передбачають комунікацію. Добре володіння комунікативними навичками для військового психолога — це здатність ефективно взаємодіяти з будь-якою людиною і пристосовуватися до співрозмовника на основі етичних і професійних принципів.

Ю. Я. Карпук зауважує на значущість в комунікативній компетентності психолога комунікативної толерантності як її складової, зазначаючи її як особливу особистісну рису, яка відображає психологічну готовність особистості до позитивної взаємодії з іншими, які наділені специфічними світоглядними установками та стилями поведінки [3].

Відмічає комунікативну толерантність як професійно значущу якість майбутнього психолога й Е. Панасенко, акцентуючи, що комунікативна толерантність майбутніх практичних психологів має передбачати наявність емпатії, доброти, терпимості, спілкування, поваги, довіри, витримки, доброзичливості, самоконтролю, інтелектуальної гнучкості, емоційної стійкості у різних професійних ситуаціях [4].

Дослідниками також зазначається, що комунікативна толерантність є основною якістю особистості, що виявляється в терпимості, безконфліктності та стійкості, довірі й здатності спокійно і без роздратування приймати індивідуальності інших людей. Для ефективності даної характеристики необхідно, щоб комунікативна толерантність виступала не просто високорозвиненою, а стійкою комунікативною якістю особистості [5].

Про складність і багатогранність поняття "комунікативна толерантність" свідчать різні підходи науковців. Досить влучно, на нашу думку, зауважила А. Зінченко, акцентувавши, що комунікативна толерантність конкретного фахівця є особливою якістю його способу буття, а не лише вимоги професійної ролі чи комунікативна навичка [6].

Враховуючи зазначене можна стверджувати, що комунікативна толерантність психолога впливає на встановлення взаємодії з людьми, створення атмосфери довіри й доброзичливості, розуміння проблем інших людей та знаходження підходів до вирішення проблемних ситуацій. Спілкуючись з психологом, опорою якого є комунікативна толерантність оточуючі відчують себе більш комфортно, проявляють довіру. Саме тому, толерантність має стати принциповою позицією військового психолога. Особливо потрібно зазначити, що проявляти толерантності не означає погоджуватись з усім, несправедливості і насиллю потрібно протистояти, перш за все, за допомогою вміння вести діалог, переконувати, знаходити компроміси. Низький рівень комунікативної толерантності може стати причиною конфлікту, негативно позначатиметься на психічному здоров'ї особистості та відобразатиме низький рівень компетентності психолога. Отже, комунікативна толерантність військового психолога свідчить не тільки про його здатність до самоконтролю й самокорекції, а й про ступінь професіоналізму, оскільки його професійна діяльність спрямована на взаємодію з іншими.

Список використаних джерел

1. Hais D.G. How many levels should a grammar recognize? // Language and discourse: Rest and Protest. Amsterdam, Philadelphia. 2006, 12 p.
2. Кошонько Г., Лужецька О. Професійна комунікативна компетентність психолога як умова його професійної діяльності. Збірник наукових праць Національної академії прикордонної служби України Серія: Психологічні науки. №2(10). 2018. С. 102-114.

3. Карпюк Ю. Комунікативна толерантність як провідна складова комунікативної компетентності сучасного психолога. Сучасні педагогіка та психологія: перспективні та пріоритетні напрями наукових досліджень: зб. тез наук. робіт уч. міжнар. наук.-практ. конф., Київ, 2020. С. 104-107

4. Панасенко Є. Формування комунікативної толерантності в майбутніх практичних психологів: теоретико-прикладний аспект. Професіоналізм педагога: теоретичні й методичні аспекти. 2019. №10. С. 127–140.

5. Кривошапка І. Толерантність як особистісна передумова формування професійної майстерності педагога. Витоки педагогічної майстерності. 2012. Вип. 10. С. 162–165.

6. Зінченко А. Сутність феномена “Комунікативна толерантність” у психолого-педагогічній літературі. Вісник Черкаського університету. Серія «Педагогічні науки». Вип. № 8. 2018 С. 73-78.

Українець В.М., ад'юнкт кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національного університету оборони України, підполковник

СУТНІСТЬ СТРЕСУ ЗА Г. СЕЛЬЄ

В сучасних умовах у нашій державі відбуваються істотні зміни, які стосуються всіх сфер життя громадян та суспільства в цілому. Насамперед це пов'язано зі російсько-українською війною та збільшенням кількості військовослужбовців, які приймають участь в бойових діях. Перебування на війні відноситься до тієї екстремальної ситуації, коли військовослужбовець постійно перебуває в найсильнішому психоемоційному стресі, а його психіка в результаті зазнає значних змін.

Концепція “стресу” має давню історію, оскільки дослідження доводять, що багато речей, які тисячі років тому допомагали вижити нашим предкам, досі корисні і в сучасному світі. Напевно, ще доісторичній людині приходило в голову, що виснаження після важкої праці, довготривале перебування на холоді або в спеку, крововтрата, страх чи інші захворювання мають дещо спільне. Проте, людина не усвідомлювала схожість в реакціях на все, що перевищувало її сили, але інтуїтивно розуміла, що межа її можливостей досягнута. Ця автоматична реакція виникла у наших давніх предків, як спосіб захисту від небезпечних загроз. Зіткнувшись з небезпекою, організм починає працювати, включаються комплекс фізіологічних реакцій, які надають людині енергію та готують її до боротьби [1-8].

На сьогоднішній день термін “стрес” використовується у різних науках: фізіології, психології, медицині, соціології, антропології. Саме тому, концепція стресу є науковою проблемою, на вирішенні якої в останні роки було зосереджено зусилля вчених різних спеціальностей та напрямків. [1; 2; 5; 7; 8].

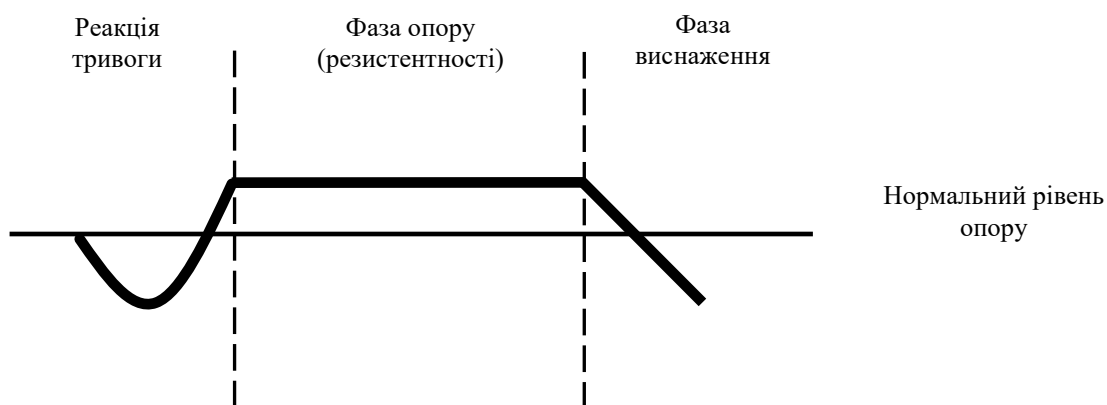
Вперше поняття “стресу” виникло у фізіології, як неспецифічна реакція організму у відповідь на будь-який негативний вплив на нього. Саме в цій галузі, найбільш популярною є теорія стресу, запропонована канадським ендокринологом Г. Сельє, яка спочатку дістала назву, як “загальний адаптаційний синдром”. Проводячи експерименти на пацюках, Г. Сельє вдалося дослідити, що незважаючи на різні стресові подразники (токсичні впливи, холод і спека, інфекції, травми, кровотечі, нервові збудження та багато інших) в організмах піддослідних виникав стереотипний набір змін (підвищена активність кори наднирників, атрофія тимуса, і лімфатичних вузлів, язв шлунково-кишкового тракту) [5; 6].

Згідно класичної концепції, на всіх стадіях загального адаптаційного синдрому ключову

роль відіграють гормони кори наднирників – глюкокортикоїди, які посилено виконують адаптаційну функцію. Слід відзначити, що Г. Сельє не відкидав головну роль найвищих відділів центральної нервової системи у формуванні адаптаційних реакцій організму, однак сам цим питанням не займався. [5; 6; 8].

У своїх дослідженнях, Г. Сельє виділяє три фази загального адаптаційного синдрому: реакція тривоги, фаза опору (резистентності) та фаза виснаження (Рис. 1).

Рис. 1. Фази загального адаптаційного синдрому за Г. Сельє

Реакцію тривоги Г. Сельє розглядає, як мобілізацію захисних сил організму. Якщо стресор сильний, а захисних сил недостатньо, то на цій стадії організм гине. Якщо організм виживає, то настає фаза опору (резистентності). На цій стадії притаманна збалансованість витрат адаптаційних резервів. Організм продовжує чинити опір, однак вимоги до адаптаційних систем мають підвищений характер. Якщо запаси адаптаційної енергії виснажуються, а дія стресора продовжується, настає фаза виснаження. Знову з'являються симптоми стадії тривоги, але вже не короткочасні, які призводять до патологічних змін в організмі, в результаті яких індивід гине [5; 6].

Поряд з цим, Г. Сельє приходять до висновку, що стрес не завжди буває шкідливим для організму. Науковець виокремлює два різновиди стресу: еустрес та дистрес. "Еустрес" на думку Г. Сельє означає хороший стрес, а "дистрес" негативний стрес, спричинений неприємною подією [5].

Як висновок, Г. Сельє визначає стрес, як неспецифічну відповідь організму на виклики (чинники), які визивають стрес. Г. Сельє зазначає, що крім специфічного ефекту на дію стресорів, організм запускає потребу у пристосувальних функціях. За рахунок подібних реакцій відбувається відновлення і нормалізація внутрішнього балансу, завдяки чому відзначається істотне збільшення адаптивної здатності – це і є сутність стресу [3-6].

Список використаних джерел

1. Брайт Д., Джонс Ф. Стресс: теории, исследование, мифы : науч.пособ. Киев, 2003. 352 с.
2. Кокс Т. Стресс : нуч.пособ. / под ред. Г. И. Косицкого. Киев, 1981. 213 с.
3. Наугольник Л.Б. Психология стрессу : Підручник. Львів : ЛДУВС, 2015. 324 с.
4. Сабо Ш., Сабо К, Заячківська О. Стрес: від Ганса Сельє до сьогодні : навч.посіб. Львів : ЛНМУ ім. Д. Галицького, 2019. 120 с.
5. Сельє Г. Стресс без дистресса. Рига, 1992. 106 с.
6. Сельє Г. Очерки об адаптационном синдроме. Киев : Медгиз, 1960. 254 с.
7. Richard S. Lazarus, Anita DeLongis, Susan Folkman, Rand Gruen. Stress and Adaptational Outcomes: The Problem of Confounded Measures. California, 1985. P. 770–779.

8. Stangor C., Walinga J. Introduction to Psychology – 1st Canadian Edition. Canada, 2014. 1308 p.

*Харитинський А.А., ад'юнкт кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України*

СУБ'ЄКТИВНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ОСОБИСТОСТІ ОФІЦЕРА В ЕКСТРЕМАЛЬНИХ УМОВАХ СЛУЖБОВО-БОЙОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Одним із перспективних напрямків у сучасних психологічних дослідженнях є проблема особистісного та професійного життєздійснення, розуміння якої наближає дослідників до відповіді на питання про забезпечення комфортного, гармонійного, благополучного існування людини.

Варварська, гібридна, терористична війна росіян проти України та українського народу ще у 2014 році відкрила нову епоху існування людства в умовах глобального світу, який після 24.02.2022 швидко змінюється просто на наших очах. Останнім часом багато аналітиків проводять паралелі її наслідків із Першою світовою війною. І хоча Ле Бон ще у 1915 році доводив безглуздість її розв'язання, що рішення вступати у війну суперечило здоровому глузду, оскільки Німеччина позбавляла себе доступу до раніше відкритих для неї ринків, відштовхувала народи, які толерантно ставилися до її політики та взаємодії у міжнародному просторі [1], раціонального осмислення можливих наслідків, щоб відмовитися від війни проти України російською верхівкою не було проведено.

Успішність результатів цієї війни багато в чому залежать від психічного стану військовослужбовців, їхньої здатності переносити величезні фізичні й психічні навантаження, долати страх у бою й зберігати волю до перемоги [2]. Адже практика ведення бойових дій показала, що не кожен військовослужбовець безболісно для свого психічного здоров'я переносить екстремальні умови бою. Цьому сприяє інтенсивний вплив цілого комплексу психотравмуючих чинників бойового середовища, які детермінують різноманітні розлади психіки різної ступені важкості, що зазвичай веде до часткової або повної втрати боєздатності [2].

Щороку суттєво доповнюються та змінюються наукові знання про благополуччя особистості, розширюється термінологічна база, проводяться дослідження чинників, факторів та умов досягнення цього стану особистості, з'ясовуються його компоненти, особливості впливу різних факторів, серед яких українські вчені виокремлюють: характер соціальних відносин особистості, рівень матеріального забезпечення, задоволення комплексу потреб, наявність цілей і сенсу життя, фізичну активність тощо (Н.В. Волинець, І.С. Горбаль, Т.В. Данильченко, Г.В. Іваннікова, Н.В. Єзерська, Л.В. Жукова, Н.В. Каргіна, Б.Є. Пахоль, Л.З. Сердюк, І.В. Данилюк, В.В. Турбан й ін.).

Під час активної фази агресивно-терористичної війни важливим аспектом виступає проблематика дослідження особливостей суб'єктивного благополуччя офіцерів сил безпеки та оборони України, які гідно виконують завдання за призначенням. Ці знання дозволять більш якісно здійснювати психологічне забезпечення їх службово-бойової діяльності, предметно відслідковувати негативний вплив стресогенних чинників та цілеспрямовано надавати їм адресну психологічну допомогу.

Мета дослідження – визначити психологічні особливості суб'єктивного благополуччя особистості офіцера сил безпеки та оборони України в екстремальних умовах службово-бойової діяльності.

Професійна діяльність військовослужбовців сил безпеки та оборони України, яка

сьогодні полягає у безпосередньому виконанні бойових завдань за призначенням є специфічним видом діяльності, який належить до діяльності в особливих й екстремальних умовах. На цьому наголошують і провідні українські вчені, які ґрунтовно досліджували дану проблему (М.С. Корольчук, Г.В. Ложкін, С.Д. Максименко, С.М. Миронець, В.І. Осьодло, І.І. Приходько, Є.М. Потапчук, О.Д. Сафін, В.В. Стасюк, В.В. Ягупов та ін.).

Військова служба характеризується суттєвим негативним впливом на особистість сучасного офіцера системи екстремальних чинників (високої нормативності, жорсткої ієрархічності у взаємодії, бюрократизації діяльності, переважання корпоративної етики над суспільною, нестабільності, ненормованої організації праці, непрогнозованих професійних ситуацій та управлінських чинників, загрози життю і здоров'ю, обмеження наявних ресурсів тощо). Комплексний вплив зазначених чинників у бойових умовах призводить до дисбалансу базових характеристик особистості, переоцінювання ставлення до себе, детермінує переживання власної непотрібності, знецінення, втрати своєї цінності, труднощів у професійній самореалізації [3, с. 344].

Під час бойових дій на особистість впливають специфічні (загрози власному життю та здоров'ю (поранення, контузії, каліцтва, радіаційне опромінення, хімічне отруєння), загибель товаришів, муки поранених, самозвинувачення, страждання честі й гідності, ефект від фізичного знищення противника) та неспецифічні (потенційна загроза життю, фізичних і моральних страждань, деривація вітальних й соціальних потреб, важкі умови життєдіяльності, несподівана їх зміна та нездатність на них впливати, відсутність контактів із близькими, міжособистісні конфлікти, незрозумілість цілей) бойові стресори, а також різноманітні фактори, серед яких: перенесені поранення і контузії, отримані травми, дози опромінення, тривалість й умови перебування в полоні, особливості ставлення до військовослужбовця командування, підкріплена заохоченнями та нагородами за мужні і героїчні вчинки, які мали місце, або навпаки негативна оцінка, у тому числі з боку товаришів по службі, повідомлень засобів масової інформації [2, с. 69–70].

Таким чином, службово-бойова діяльність накладає специфічні змістові особливості на суб'єктивне благополуччя кожного військовослужбовця і офіцера. А одним із важливих аспектів для визначення суб'єктивного благополуччя є відчуття внутрішнього стану, в якому вони перебувають під час комплексної рефлексії себе відносно навколишнього світу в цілому та окремого моменту в даний час тих бойових умов і в конкретних обставинах, під впливом вказаних специфічних та неспецифічних бойових стресорів, які відображають всю специфіку переживання (проживання) їх внутрішнього стану.

Н.В. Волинець формулює поняття «особистісного благополуччя», яке розглядає у якості глобального, цілісного суб'єктивного рефлексивного переживання особистістю позитивної значущості власного «Я-існування» в цілому (якості життя) та через призму її життєздійснення у професійній діяльності. Воно відображає інтегральну оцінку якості життя в цілому через позитивні афекти щодо професійної діяльності та організаційного середовища, а також є суб'єктивним переживанням-проживанням ситуативного досвіду, як гармонійного поєднання вкладених зусиль та отриманої винагороди, визнання, перспектив тощо. Тобто в суб'єктивному просторі цей феномен поєднує переживання якості життя в усіх актуальних сферах життєдіяльності особистості [4, с. 142–143].

Б.Є. Пахоль ототожнює професійне благополуччя з суб'єктивним, відрізняючи його сутнісний зміст від поняття «суб'єктивного благополуччя», визначає його інтегральним показником оптимального функціонування особистості в професійній сфері, пов'язуючи з суб'єктивною оцінкою різних аспектів (психологічних, соціально-психологічних) професійного життя [5, с. 71–72].

В.І. Осьодло зазначає, що благополуччя особистості офіцера буде суттєво залежати від активізації процесів саморозвитку, самовизначення й самоорганізації. Саме рефлексія, як

оновлення знань про себе, звільняє від нездоланного, повертає особистість до виявів нових форм активності, побудови власної унікальної життєвої самоідентичності [3, с. 66]. Втім, у зв'язку з провідною діяльністю та соціально-психологічною специфікою кожного життєвого етапу, відбуваються серйозні переструктурування соціальних та особистісних уявлень офіцера про благополуччя на основі переосмислення можливих напрямів самореалізації (особистісного потенціалу у професії) через зміни у ставленні до професійної діяльності [3, с. 208, 324]. Вчений вважає суб'єктивне благополуччя, ступінь задоволеності різними сферами професійної діяльності й життям у цілому та суб'єктивну якість життя основними прямими показниками формально-динамічних характеристик професійної самореалізації особистості сучасного офіцера [3, с. 220].

Висновки. Спираючись на дослідження українських та зарубіжних вчених, ми розглядаємо суб'єктивне благополуччя особистості сучасного офіцера як багатогранний інтегративний феномен, що відображає змістові характеристики комплексного переживання задоволеності від оптимальної реалізації себе в межах ціннісно-смислових настанов у різних сферах та житті в цілому, здатності бути повноцінним суб'єктом, творцем власного життя, включеним у значущу військово-професійну діяльність та виконання релевантних соціальних ролей, що сприяє розкриттю творчого потенціалу, усвідомленому вибудовуванню власної унікальної життєвої самоідентичності в часовій перспективі.

Ключовим для розуміння суб'єктивного благополуччя офіцерів сил безпеки та оборони України в умовах виконання бойових завдань за призначенням ми вважаємо саме те відчуття, внутрішній стан, в якому вони перебувають під час комплексної рефлексії себе відносно навколишнього світу в цілому та окремого моменту в даний час і в конкретних обставинах. Важливим аспектом є поєднання здатності до комплексного дисоційованого бачення себе в різних сферах життєдіяльності та розуміння нетривалого в часі впливу тих умов, в яких особистість перебуває в кожен дискретний момент плину свого життя, з яких і складається лінія часу існування людини. Водночас, важливу роль будуть відігравати й індивідуально-психологічні характеристики самого офіцера, рівень його особистісної та професійної зрілості, особливості ідентичності, світогляду, життєвих настанов тощо, які безпосередньо впливатимуть також на його суб'єктивне благополуччя в особливих та екстремальних умовах службово-бойової діяльності.

Структурна організація суб'єктивного благополуччя офіцера, на нашу думку, включає в себе: суб'єктивні оціночні переживання подій та явищ, їх різноманітних аспектів; якісні характеристики рівнів різних сфер життя, пов'язаних з виконанням певних соціальних ролей, в тому числі в часовому континуумі; усвідомлення і переживання сенсу власного життя в цілому та окремих аспектів життєдіяльності; вплив на ці процеси індивідуально-психологічних характеристик самого суб'єкта, рівня його особистісної та професійної зрілості, особливостей ідентичності, світогляду, життєвих настанов.

Перспективу подальших досліджень становить проблема визначення методологічно вивіреної моделі критеріїв та показників для аналізу емпіричних індикаторів суб'єктивного благополуччя особистості офіцерів сил безпеки та оборони України.

Список використаних джерел

1. Осьодло В. І., Траверсе Т. М. Психологія і війна: незасвоєні уроки Гюстава Ле Бона : монографія. Київ: Парламентське видавництво, 2022. 216 с.
2. Потапчук Є. М. Теорія та практика збереження психічного здоров'я військовослужбовців: монографія. Вид-во НАДПСУ. Хмельницький, 2004. 322 с.
3. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера : монографія. К. : ПП «Золоті Ворота», 2012. 463 с.
4. Волинець Н. В. Психологія особистісного благополуччя персоналу Державної

прикордонної служби України : дис... докт. психол. наук : 19.00.01 ; Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України. Київ, 2020. 543 с.

5. Пахоль Б. Є. Соціально-психологічні чинники професійного суб'єктивного благополуччя особистості : дис... д-ра філософії : 053 – психологія, 05 – соц. та поведінкові науки; Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2020. 227 с.

Черник П. П., військовий експерт, кандидат політичних наук, доцент, полковник

Іванко С. М., студентка з курсу спеціальної освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка

ЧИННИКИ СОЦІАЛІЗАЦІЙНОЇ «ДИВЕРСІЇ» МОЛОДІ ЧЕРЕЗ МЕДІАЗАЛЕЖНІСТЬ

В нашому дослідженні проведено аналіз процесу новітніх а з іншого боку і маніпулятивних сторін у соціалізації молоді під впливом медіапростору. З'ясовано вплив соціальних мереж на формування внутрішнього «Я» особистості, її цінностей та поведінку. Обґрунтовано фактори соціалізації та описано механізми, що впливають на процес соціалізації. Проаналізовано переваги соціальних мереж та ефективність впливу медіаосвіти.

В епоху стрімкого розвитку технологій та комунікацій поняття «медіазалежність» є надзвичайно актуальним. Більше половини світового населення користуються соціальними мережами, витрачаючи, в середньому, по 2-3 години свого життя. До сучасного та інтенсивного медіапростору відносяться: соціальні мережі, форуми та месенджери (Instagram, Telegram, Facebook та інші). Інформаційні відносини сприяють не тільки поширенню інформації, а й суттєво впливають на засвоєння соціальних норм та формування ціннісних орієнтацій особистості.

Основна аудиторія, яка проводить найбільше часу в соціальних мережах і найбільше піддається впливу – це молодь, зокрема підлітки. Саме в підлітковому віці, коли особистість перебуває в складному психологічному стані, медіапростір має досить великий вплив на формування способу життєдіяльності та світогляду особистості. Одним із головних процесів формування соціально-активної особистості є процес соціалізації юнаків та дівчат. Загальноприйнятим визначенням «соціалізації» є процес освоєння ролей та очікуваної поведінки в стосунках з сім'єю та суспільством і розвитком задовільних зв'язків з іншими людьми [1, с. 834].

Медіазалежність можна розглядати як певний чинник соціалізації молоді, тому що медіапростір має свої соціальні норми, цінності та рольові вимоги, які опановують молоді учасники Інтернету.

Соціалізація проходить під впливом величезної кількості різноманітних умов, які так чи інакше відображаються на розвитку людей. Ці умови прийнято називати факторами. Фактори (або чинники) соціалізації можна об'єднати в чотири групи (за А.Мудриком).

Перша – мегафактори – космос, планета, всесвіт, які тією чи іншою мірою через інші групи факторів справляють вплив на соціалізацію всіх мешканців Землі.

Друга – макрофактори – країна, етнос, суспільство, держава, які впливають на соціалізацію мешканців у певних країнах (цей вплив опосередкований двома іншими групами факторів).

Третя – мезофактори – умови соціалізації великих груп людей, об'єднаних місцевістю і типом поселення, в яких вони живуть (регіон, місто, селище), за приналежністю до аудиторії тих або інших засобів масової комунікації (радіо, телебачення тощо) і за приналежністю до тих

або інших субкультур.

Мегафактори впливають на соціалізацію як прямо, так і опосередковано через четверту групу – мікрофактори. До них належать фактори, що безпосередньо впливають на конкретних людей, котрі з ними взаємодіють: сім'я, сусідство, групи ровесників і співробітників, різні громадські, державні, релігійні та приватні організації, мікросоціум [2, с. 304].

Життєвий шлях молоді людини, а особливо підлітка, залежить від впливу зовнішніх чинників, які впливають на спосіб життя та діяльності. Спілкування у медіапросторі відноситься до соціального спілкування, яке за своєю сутністю є сферою розвитку особистості, суспільного виховання. Саме через соціальні мережі особистість набуває цінності та моделі поведінки, що домінують на певному етапі розвитку суспільства.

Сучасні науковці вважають соціалізацію як процес, що здійснюється протягом всього життя та поділяється на первинну соціалізацію дитини, та вторинну соціалізацію дорослих. Я погоджуюся з думкою науковців, тому що людина постійно змінюється, так само змінюються її цінності, поведінка, оточення. Головна відмінність в тому, що під час соціалізації дитини головною є пристосування до навколишнього оточення, а для соціалізації молоді людини важливим є формування внутрішнього «Я» особистості.

А. Мудрик виділив механізми, як впливають на реалізацію процесу соціалізації. До таких механізмів належать:

1. імпринтинг – фіксування людиною на рецепторному та підсвідомому рівнях особливостей впливу життєво важливих об'єктів, з якими вона стикається;

2. наслідування – один зі шляхів довільного, а частіше мимовільного засвоєння людиною соціального досвіду;

3. екзистенціальний натиск – оволодіння мовою та підсвідоме засвоєння норм соціальної поведінки; 4. ідентифікація – процес підсвідомого ототожнення людиною себе з іншою людиною, групою, "зразком";

5. рефлексія – внутрішній світ, у якому людина розглядає, оцінює, приймає або відкидає цінності, які притаманні різним соціальним інститутам (суспільству, сім'ї, групі однолітків тощо) [3].

Таким чином, механізми процесу соціалізації впливають на підлітка свідомо та несвідомо, використовуючи елементи зовнішнього світу у формування внутрішнього «Я» особистості.

Користування соціальними мережами надає підліткам певні переваги, які впливають на їх самооцінку та поведінку, а саме:

дають змогу постійно в будь-якому місці залишатися з рідними та друзями на зв'язку;

можливість нових знайомств;

розвиток індивідуальної та колективної творчості;

розвиток ідей та психічних процесів (мислення, уваги, уваги, пам'яті), шляхом створення ігрових сайтів, монтажу відео, ведення блогу тощо;

розширення соціальних зв'язків, через спілкування з представниками різних національностей;

можливість залучення до суспільного життя, у місцевих подіях, різних заходах; - розвиток соціальних та комунікативних навичок.

У той же час надмірне користування соціальними мережами викликає медіазалежність осіб підліткового віку. Діти завжди наслідують поведінку своїх батьків. Якщо батьки проводять багато часу в Інтернеті, то дитина вважатиме це нормою. Від того, як батьки сприймають медіаінформацію, залежить ставлення підлітка до інформаційного потоку. На нашу думку, велике значення має медіаосвіта підлітків, яка формується під впливом старшого покоління.

Батьки повинні вчити дітей фільтрувати інформацію з масштабного медіапростору, приділяти увагу тому, скільки часу дитина проводить в соціальних мережах, з ким вона

спілкується, що їй подобається дивитись. Тому що медіа можуть мати як позитивні, так і негативні наслідки. Надмірне зловживання медіапродукцією може призвести до поганого фізичного самопочуття, погіршення зору, постави, збільшення ваги тощо. В психологічному аспекті, зображення жорстокості та насильства може спровокувати спалахи агресивної поведінки, інтерес до подібних сцен.

Висновки. Таким чином, в підлітковому віці, коли особистість перебуває в складному психологічному стані, медіа мають великий вплив на формування поведінки, світогляду, цінностей та соціальних норм. Медіапростір має суперечливий вплив на підлітка. З одного боку, соціальні мережі мають позитивний вплив на соціалізацію дівчат та юнаків, адже: розширює їх комунікативні та соціальні навички, сприяє розширенню свого кругозору, створює можливість долучатися до різноманітних соціальних груп по інтересам, суспільних заходах, тощо. З іншого боку, надмірне використання соціальних мереж призводить до негативних наслідків, що проявляються на стані здоров'я дітей підліткового віку, а споглядання сцен насилля, агресії, жорстокості, призводить до наслідування підлітками даної поведінки в житті. Тому великий вплив на процес соціалізації та формування особистості несе загальна атмосфера сприймання медіаінформації, вплив батьків, які на своєму прикладі демонструють ставлення до медіапростору. Необхідно більше уваги приділяти медіаосвіті підлітків, через те, що це не тільки метод профілактики поширення медіазалежностей, а також спосіб залишатися соціалізованою цілісною особистістю, здатною критично мислити та розумно користуватися соціальними мережами.

Список використаних джерел

1. Соціалізація// Енциклопедія освіти / Академія пед.наук України, головний редактор В.Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – С.834-835.
2. Мудрик А. В. Соціалізація людини / А.В. Мудрик. - 2006. – 304 с.
3. Мудрик А.В. Соціальна педагогіка. - 3-є вид. – 2002.

*Чорний Р. В., слухач групи гуманітарного інституту
Національного університету оборони України, майор*

ЕТАПИ ПРОЦЕСУ ТА СУБ'ЄКТИ РЕІНТЕГРАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Реінтеграцію учасників бойових дій доцільно розглядати, як комплекс взаємопов'язаних на національному, регіональному і місцевому рівнях, у соціальній, політичній, економічній площині заходів соціального гуртування та зміцнення почуття національної ідентичності суспільства навколо учасників бойових дій, їхньої всілякої підтримки, розвинення нових соціально значущих знань, вмінь і навичок.

При цьому особливістю реінтеграції учасників бойових дій України в умовах масштабних бойових дій високої інтенсивності, руйнування інфраструктури, тенденцій до мілітаризації українського суспільства, доцільно визначити тенденцію збереження професіоналів у складі сил оборони чи у резерві сил через відновлення професійних навичок учасників бойових дій.

До того етапи процесу та суб'єкти реінтеграції учасників бойових дій в Україні недостатньо представлені в керівних документах та теоретичних положеннях. Національні теоретичні дослідження у більшості присвячені питанню соціального захисту як форми реінтеграції. Також розглядаються такі поняття, як "соціальна адаптація", "переадаптація", "інтеграція до громади".

Відтак, актуальним науково-практичним завданням та темою нашого дослідження доцільно обрати етапи процесу та суб'єкти реалізації програм реінтеграції учасників бойових дій.

Термін "реінтеграція" від лат. re – "оновлення", "повторення" та integratio – "відновлення", "з'єднання" у різних галузях має різний зміст. Найближче до нашої випадку, у галузі психології, термін розглядається, як відновлення психічних функцій особистості після їхньої дезінтеграції.

Що практично не розкриває повернення учасників бойових дій до загальної соціальної групи і прийняття соціальних норм, визначених правилами групи.

Реінтеграція учасників бойових дій також розглядається, як соціально-економічний процес із відкритими часовими рамками. Так, (A.Lotscher, 2016; K.Ozerdem, 2012) проекти реінтеграції учасників бойових дій поділяють на три сфери: соціальну (побудова нових відносин та довіри у сім'ї та громаді), політичну (стають частиною процесу прийняття рішень) та економічну (залучення до сталої зайнятості та засобів до існування).

Основними питаннями, яким присвячено ці програми є соціальна, політична, економічна інтеграції; питання поселення/переселення; працевлаштування та можливості для навчання; психосоціальна допомога, в питаннях психічного та фізичного здоров'я; моніторинг та оцінка впроваджуваних програм. Формування соціального капіталу шляхом відновлення сімейних, трудових та громадянських зв'язків зміцнює соціальну згуртованість та індивідуальні зв'язки із суспільством.

Учасники і сторони процесу реалізації програм реінтеграції учасників бойових дій у більшості випадків визначаються з того, чи можуть вони впливати, чи самі підпадають під вплив цих політик і програм (Рис. 1).

Рис. 1. Загальна схема учасників і сторін ветеранської політики країн НАТО

Вищезазначені наукові розвідки узагальнені в основних складових спрощеного процесу ветеранської політики країн НАТО (Рис. 2), на прикладі Канади, які інформують про його комплексний внесок, роль політичного лідерства у встановленні пріоритетів та наданні (щорічно) рекомендацій, три основні блоки управління (можливості, ресурси та система постачання), а також імперативи підтримки ветеранів – охорона здоров'я, пільги, а також цивільна підготовка та повторне працевлаштування.

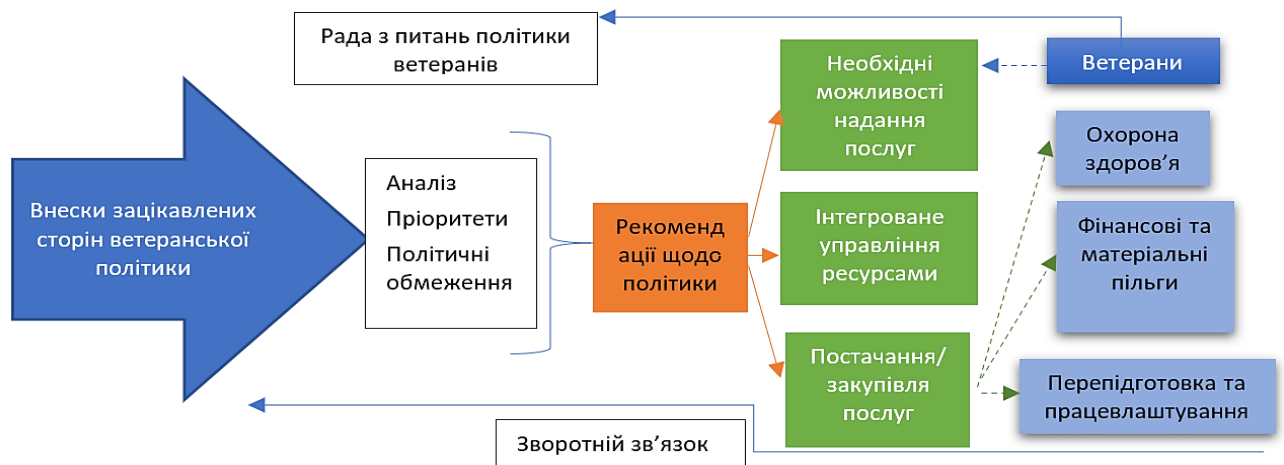

Рис. 2. Структура процесу ветеранської політики країн НАТО

Таким чином, етапами реінтеграції учасників бойових дій за підходом ветеранської політики країн НАТО доцільно визначити: по-перше, встановлення пріоритетів та надання рекомендацій; по-друге, визначення обмежень та можливостей управління; по-третє, розподіл зусиль за напрямками охорони здоров'я, пільг, цивільної підготовки і працевлаштування.

До суб'єктів реінтеграції учасників бойових дій доцільно віднести уряд, суспільство, бізнес, місцеві громади, ветеранів та їх родини, збройні сили.

Шашенков Д. М., аспірант навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України

ЗНАЧЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСОБЛИВИХ УМОВАХ В ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ПЕРІОДИ

Повномасштабна інтервенція Російської Федерації на суверенну територію нашої країни назавжди змінила життя українців, створила спотворену дійсність, в якій людські життя ламаються під колесами безжалісної воєнної машини. Кожної секунди наші співвітчизники перебувають в смертельній небезпеці, адже спрогнозувати, чиє життя відніме черговий ракетний обстріл, неможливо. Безчесна війна проти мирних жителів не жаліє ні пенсіонерів, ні вагітних жінок, ні новонароджених дітей, принесених в жертву чужим загарбницьким цілям.

В таких умовах стократно посилюється значення всіх військових галузей: механізовані й танкові війська боронять терени нашої країни; ракетні війська, артилерія й авіація знищують воєнний потенціал окупантів; розвідники перехоплюють й зводять нанівець плани держави-агресора; протиповітряна оборона захищає від злочинних обстрілів жилих будинків та критичної інфраструктури; військові медики рятують життя наших відважних захисників тощо. Не варто забувати й про тих, чия робота прихована, не так освітлена громадськістю, але вкрай важлива й тяжка. Мова про кризових й екстремальних психологів, які надають допомогу не лише військовослужбовцям, але й всім постраждалим внаслідок військової агресії.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я кожна п'ята людина, яка проживає в зоні воєнного конфлікту, страждає на ту чи іншу форму психічного розладу. У 22% спостерігаються ознаки депресії, тривоги, посттравматичного стресового розладу, біполярного розладу або шизофренії, причому у 9% психічні захворювання мають середню чи тяжку форму. Жінки більш схильні до психічних захворювань, ніж чоловіки, однак з віком ризик

розвитку розладу психіки зростає незалежно від статі [1].

Типовими психічними розладами під час війни є: посттравматичний стресовий розлад, депресія, біполярний розлад, шизофренія.

Варто зазначити, що найбільш вразливою категорією до згубного впливу війни на психіку є діти. Вони через незрілість психіки частіше набувають тривожний розлад, посттравматичний стресовий розлад, депресію, дисоціативні розлади (добровільна соціальна ізоляція, деперсоналізація, дереалізація, небажання розмовляти, кататонічний синдром), поведінкові розлади (девіантна, делінквентна, адиктивна поведінка) [2].

Ментальне виснаження внаслідок війни має психосоматичну дію. Так, психічні розлади негативно позначаються на поширенні серцево-судинних хвороб, діабету, артритів, хвороб органів дихання, онкології, гастритів, виразки шлунку, розладів сну; зменшують результати лікування хронічних хвороб, збільшують смертність від онкології; посилюють залежності від паління, алкоголю й наркотиків тощо.

Все вищезазначене актуалізує важливість комплексної та систематичної роботи кризових й екстремальних психологів, які можуть оперативнo виявити категорії ризику, провести діагностику й надати невідкладну кваліфіковану допомогу, а також за потреби спрямувати людину до більш вузьких спеціалістів (психотерапевт, психіатр, реабілітолог).

Наостанок зазначимо, що під час війни й після неї значно посилюється важливість не лише підготовки практиків психології діяльності в особливих умовах, але й набуває вагомого значення розвиток теоретичних підвалин такої роботи. Різноманітні методичні розробки, практичні напрацювання, емпіричні дослідження і, звичайно, фундаментальні роботи – дисертаційні дослідження – покликані озброїти відповідних фахівців комплексом знань, необхідних для ефективної профілактичної, діагностичної, корекційної й реабілітаційної роботи. Отже, актуалізується роль такої галузі психології як «Психологія діяльності в особливих умовах», піднесення якої є запорукою науковій обґрунтованості, достовірності й ефективності роботи кризових й екстремальних психологів у воєнний та післявоєнний періоди.

Таким чином, війна негативно позначається на ментальному здоров'ї українців, робить їх вразливими до розвитку різноманітних психічних розладів. В таких умовах посилюється роль психології діяльності в особливих умовах, її теоретичних та практичних напрацювань, адже спеціалісти саме цієї галузі спроможні надати невідкладну психологічну допомогу військовим та мирним жителям, які постраждали внаслідок війни.

Список використаних джерел

1. ВОЗ: проблема психических заболеваний в зонах конфликтов серьезнее, чем считалось. URL: <https://news.un.org/ru/story/2019/06/1357181> (дата звернення: 24.11.2022);
2. Як війна впливає на психічне здоров'я дітей? URL: <https://warchildhood.org/ua/impact-of-war-on-childrens-mental-health/> (дата звернення: 24.11.2022).

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ТА РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

*Бобко А. О., студентка кафедри спеціальної освіти
Львівського національного університету ім. Івана
Франка*

*Островський І.П., професор кафедри
напівпровідникової електроніки Національного
університету «Львівська політехніка», доктор
технічних наук, професор*

ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗРОСТАННЯ ПІСЛЯ ПЕРЕЖИТИХ ТРАВМ

В даний час спостерігається зростання інтересу до впливу травматичних подій на життєдіяльність людини. Внаслідок цього зростає необхідність актуалізації психологічних досліджень позитивних особистісних змін, у тому числі прогнозування психологічних наслідків екстремальних ситуацій, у тому числі психологічної травми. Вивчення психологічних наслідків травми є актуальним, оскільки існує соціальний запит суспільства стосовно психології, пов'язані з необхідністю створення ефективних програм допомоги особі, яка пережила травматичну подію. Стає необхідним вивчення концепції психічної травми, розгляд наслідків травматичних подій, опис механізмів та процесів, які беруть участь у подоланні травми.

Мета: теоретично дослідити феномен посттравматичного зростання при переживанні людиною психологічної травми, розгляді його генезу, що в подальшому буде служити основою для розроблення стратегії надання ефективної психологічної допомоги.

При розгляді феномену посттравматичного зростання, насамперед є необхідним визначити поняття психічної травми [2]. Поняття травми широко застосовується в позначенні рани як зламу, руйнування захисних механізмів, адаптивних структур та ресурсів, а також розглядається як екстремальний, кризовий, напружений, стресовий досвід. Категорія травми багатогранна, торкається не тільки структури психічного апарату особистості та адаптивних ресурсів, але й способів існування індивіда у світі, цінності людського буття. З чого випливає двояка постановка питання: травматична подія сама по собі провокує позитивні чи негативні зміни, або ж травматична ситуація актуалізує зміни, у контексті роботи особистості з досвідом, у якому проявляється подія [4; 6].

Розвиток психічної травми можливий за певних умов. По-перше, як джерело завжди виступає зовнішня подія, яка представляє загрозу життю людини саме в реальному світі, а ні в якому випадку не в уявному. По-друге, подія, що відбулася, повинна бути усвідомленою. По-третє, травма провокує виникнення почуття страху та безпорадності. По-четверте, подія призводить до руйнування звичного способу життя, викликає стрес у будь-якої людини. До сукупності перерахованих факторів додається реакція на травму, яка супроводжується спробами уникнути травматичних переживань емоцій. Іншими словами, якщо такі прояви спостерігаються, можна говорити про виникнення в житті людини травматичної події, виникнення відчуттів неможливості контролювати власні емоції. В цьому випадку відторгнення усвідомлення емоцій виступає як захисний механізм психіки, оскільки травматичні ситуації приносять особистості безліч страждань та болі [3].

Довгий час при вивченні травматичних подій основна увага була сконцентрована на усуненні негативних наслідків травми, але не на можливостях позитивного виходу із травматичної ситуації. При цьому в дослідженнях глибини страждань людей, які пережили травматичні події, простежувалися реакції, що свідчать про наявність не тільки негативних, а й

позитивних впливів на людини. На підставі чого, вдалося встановити, що тенденція зростання та розвитку серед досліджуваних перевищує прояв регресії та упадництва [6]. Не дивлячись на травму, зростання не тільки є раптовим, що по своїй суті є цікавим, але і орієнтований на багатогранну програму особистісного подолання та адаптації. У зарубіжній науці такі реакції були позначені як феномен посттравматичного стресового зростання особистості. Вперше цей феномен з побудованим концептуальним баченням був представлений широкою громадськості порівняно недавно у 2004 році, викликавши при цьому резонанс у колах психологів [3].

Р. Тедеші та Л. Калхаун виділили три моделі посттравматичного зростання, де відбувається розгляд різних процесів та перспектив позитивні зміни постраждалих. Як перший процес виступає «стійкість через страждання», куди входить відкриття себе та оновлене самосприйняття, що стало результатом подолання та адаптації. «Екзистенційна переоцінка» - другий шлях до зміни, який менш простий, але при цьому значно цікавіше, оскільки містить у собі відображаючу оцінку та створення цінності, що є породженням прийняття слабкості особистості спочатку після трагедії. Третя, заключна модель, має назву «психологічна підготовленість» і виступає як побічний продукт, проте, при цьому акцентується на змінах в образі світу жертви, що має на увазі під собою значне конструктивне зростання [1].

Коли людина зациклена на минулому, невпинно перебирає у своїй пам'яті травматичні події, відчуває жаль про втрачені можливості, має тенденцію звинувачувати себе в невірних (на його думку) діях, можливим результатом подібних тенденцій є виникнення посттравматичного стресового розладу [9]. Але якщо індивід після важкої травматичної події не піде шляхом самозвинувачення, самобичування і зайвого жалю, а візьме щось суттєве з подію і використає це для подальшої організації власного життя, набуде нового сенсу існування. Слідуючи цим шляхом, людина формує життєстійкість, яка допомагає знайти здатність прийняти виклик долі, визначити сенс і мету буття, відчути здатність контролювати події, що постають на життєвому шляху, відчути впевненість у собі та здатність безпосередньо впливати на власне життя.

Для організації ефективної допомоги людям, які пережили психотравмуючу подію, в тому числі екстремальну ситуацію, необхідно повністю дослідити індивідуальність постраждалих з позиції системного підходу Одним із варіацій даного підходу є вивчення особи з позиції інтегральної індивідуальності (В.С. Мерлін). Згідно теорії В.С. Мерліна, можна розглядати, таку категорію як індивідуальність у широкому контексті, яка саморозвивається, саморегулюється, самоактуалізується. При цьому базовою методологічною вимогою системного підходу виступає положення про те, що характеристика системи вимагає якісних понять, ніж змістовного заповнення окремих ієрархічних рівнів [5].

Необхідно відзначити, що розвиток інтегральної індивідуальності здійснюється саме в рамках діяльності, що зумовлена діалектичними взаємодіями через як об'єктивну, так і суб'єктивну детермінації. У свою чергу будь-яка детермінація інтегральної індивідуальності знаходить свою реалізацію на двох рівнях, по-перше, описовому, по-друге, пояснювальному. Як підсумок описового рівня – примноження фактично існуючого матеріалу за структурами інтегральної індивідуальності. У свою чергу пояснювальний рівень передбачає синтез та розуміння індивідуальності виходячи з принципу інтегратизму [8].

Феномен посттравматичного зростання розглядає розвиток особистості екстремальних умовах, де адаптація до мінливих умов виявляється утруднена чи неефективна. Посттравматичний розвиток особистості структурно включає процес реструктуризацію різних особистісних систем, а саме системи відносин, Я-концепції, цінностей та базових переконань. Необхідною умовою є можливість інтеграції травматичного досвіду та його наслідки в цілісну картину світу, і навіть ідентичність і систему соціальних зв'язків індивіда. Подія набуває психотравмуючого статусу лише за умови, якщо необхідні для

його інтеграції зусилля значно перевершують індивідуальні інтеграційні можливості особистості [1; 9].

Висновок. Посттравматичний розвиток передбачає звернення особи за соціально-психологічною підтримкою, здатною надати індивіду ресурси для інтеграції травматичного досвіду в цілісний особистісний досвід [2; 7; 8]. Таким чином, феномен посттравматичного зростання включає в себе зміни у багатьох сферах людського існування, а саме сприяє підвищенню цінності життя та значимості особистих відносин, відкриття кардинально нових можливостей, усвідомлення сили особистості, інтенсифікації духовної свідомості. Найбільш часто посттравматичний ріст виникає у тих випадках, коли травмуюча подія пробуджує в індивіді потреба у суттєвому перегляді свого світогляду. При цьому чим сильніше виявляється вплив загрози з боку ситуації на думку людини, тим більш висока ймовірність посттравматичного зростання.

Список використаних джерел

1. Безверхий, О. С. (2020). ПРОБЛЕМА ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ В СУЧАСНІЙ ПРАКТИЧНІЙ ПСИХОЛОГІЇ. ТЕЗИ ТА ІНШІ МАТЕРІАЛИ, 24.
2. Войтенко, О. В. (2018). ПОСТТРАВМАТИЧНЕ ЗРОСТАННЯ ЯК ФЕНОМЕН АДАПТАЦІЙНИХ ЗМІН ОСОБИСТОСТІ ВНАСЛІДОК ПСИХОТРАВМУЮЧОЇ ПОДІЇ. Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації А43 в умовах кризового суспільства: матеріали ІІІ Всеукраїнського, 13.
3. Зубовський, Д. С. (2016). Феномен посттравматичного зростання як перспективний напрямок досліджень у вітчизняній психології. Проблеми екстремальної та кризової психології, 63-74.
4. Ілліч, О. В., & Зубовський, Д. С. (2018). СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ФЕНОМЕНУ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ ОСОБИСТОСТІ. Проблеми професійного становлення особистості: збірник тез, 152.
5. Климчук, В. (2016). Посттравматичне зростання та як можна йому сприяти у психотерапії.
6. Лазос, Г. П. (2016). Посттравматичне зростання: теоретичні моделі, нові перспективи для практики. Актуальні проблеми психології, 1(45), 120-128.
7. Осьодло, В. І., & Зубовський, Д. С. (2017). Посттравматичне зростання особистості учасників бойових дій: сучасний стан та перспективи. Український психологічний журнал, (1), 63-79.
8. Осьодло, В. І., & Зубовський, Д. С. (2020). ЗАСТОСУВАННЯ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНИХ ІНТРВЕНЦІЙ ДЛЯ СПРИЯННЯ ПРОЯВУ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ. ТЕЗИ ТА ІНШІ МАТЕРІАЛИ, 106.
9. Осьодло, В., & Зубовський, Д. С. (2017). Кількісний та якісний підхід до оцінювання посттравматичного зростання особистості (Doctoral dissertation, Національний авіаційний університет).

*Вінтоняк В. Ф., професор кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України,
кандидат психологічних наук, доцент, полковник
Васюкова Н., начальник навчально-наукового центру
іноземних мов Національного університету оборони
України, доктор філософії (загальна лінгвістика),
полковник*

ПЕРША ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА В БОЙОВИХ УМОВАХ ЯК ПРОФІЛАКТИКА ПТСР

Перебування в бойовій обстановці ніколи не минає безслідно для психічного здоров'я військовика. Бойові дії мають потужний психологічний вплив на психіку людини. Відсутність вчасної психологічної допомоги та реабілітації може вплинути на долі людей які зіткнулись з війною, не менше, ніж власне збройна агресія. До прикладу, у США після війни у В'єтнамі (1959–1975) кількість самогубств серед колишніх військовослужбовців перевищила втрати під час самої війни. На сьогодні, велика кількість самогубств і серед українських військовослужбовців – викликає занепокоєння серед психологів, політиків, військових лідерів і населення загалом. Тому, вчасно надана перша психологічна допомога запобігає розвитку посттравматичних стресових розладів (ПТСР), дозволяє зберегти здоров'я та професійне довголіття великій кількості військовослужбовців-учасників бойових дій.

Війна є надзвичайно травмуючим подразником як для окремої людини, так і для суспільства в цілому. Травматична подія – подія, при якій людина вважає, що існує явна небезпека для її життя, фізичного або психічного здоров'я чи для життя і здоров'я близької їй людини. Бойові дії – це травматична подія, до якої одні військовослужбовці адаптуються та виконують бойове завдання, а у інших виникають психічні розлади [2].

Під час травматичних подій у військовослужбовця виникає порушення основних уявлень про себе та навколишній світ, а саме: "Мені нічого не загрожує", "Мій світ безпечний", "Я хороша людина".

Також, ми маємо справу з травмою, якщо: вона містить раптову, масовану, не визначену загрозу безпеці людини; викликає у людини інтенсивний страх, почуття безпорадності та жаху.

Виділяють чотири типи реагування на травматичну подію:
без ознак порушення адаптації;
непатологічна психічна адаптація – гостра стресова реакція;
патологічна психічна дезадаптація;
адаптаційні розлади [5].

У багатьох із тих, хто переживає бойову травму, одразу після травматичної події виникають короточасні симптоми та проблеми – гостра стресова реакція, що втихає впродовж кількох днів чи тижнів. Такий перебіг травми є нормальною реакцією нормальної людини на ненормальну ситуацію. ПТСР утворюється, коли людина під загрозою, яку вона сприймає як загроза смерті чи травматична подія постійно повторюється [1].

Гострий розлад триває не менше, ніж два дні – але не довше ніж чотири тижні. При патологічних варіантах реакції на травматичну стресову подію у людини може розвинути "психогенний ступор", "реактивний психоз", "реакції страху". Часто травмовані військовослужбовці йдуть на необдуманий ризик і піддаються небезпеці. Проблема ще й в тому, що травматичні реакції передаються, індукуються, тому так важлива вчасна психологічна допомога постраждалому.

Під першою психологічною допомогою (ППД) в екстремальних умовах виконання бойових завдань розуміють сукупність заходів підтримки та практичної психологічної допомоги військовослужбовцям, які зазнали впливу надсильних стресорів [3].

Важливим моментом ППД є те, що надається ППД в безпосередній близькості від місця події відразу після забезпечення особистої безпеки (тому хто надає) та безпеки життя та здоров'я постраждалого. В цьому випадку, швидкість надання ППД також обумовлюється здатністю розпізнання оточенням моменту виникнення у постраждалого негативного психічного стану та наявністю у них навичок надання ППД. Як правило, її надання не потребує спеціальної професійної підготовки і надається людиною, яка на момент виникнення негативного психічного стану у постраждалого знаходиться найближче [4]. Зокрема, суб'єктом надання першої психологічної допомоги військовослужбовцям на полі бою буде його співслужбовець. Все це обумовлює необхідність активних тренувань, навчання та психологічної підготовки ще до виїзду в зону бойових дій та виконання бойового завдання.

Велике значення має і сама підготовка та поведінка безпосереднього командира постраждалого. Оскільки, безпосередній командир оцінює стан та приймає рішення про доцільність тимчасового усунення від виконання службових обов'язків військовослужбовця та переміщення його в тил за об'єктивними показниками наявного у нього психічного стану.

Відповідно командири підрозділів (керівники всіх рівнів військової частини та їх заступники по роботі з особовим складом) мають бути обізнаними щодо ознак (показників і критеріїв оцінювання) негативних психічних реакцій і станів, їх можливу тривалість, динаміку, наслідки і володіти знаннями щодо необхідних заходів надання ППД і відповідних організаційних рішень [3, 4].

Подальша психологічна допомога військовослужбовцям здійснюється психологом підрозділу, психологом пункту психологічної допомоги чи психологом мобільного пункту психологічної підтримки.

В США та Ізраїлі спеціально для військових були розроблені програми для підтримки психічного здоров'я під час бойового розгортання "Combat Operational Stress Control (COSC)" та "Trauma Risk Management (TRiM)".

Таким чином, психологічна допомога в бойовій обстановці покликана перш за все зберегти життя військовослужбовцю, знизити ризик виникнення посттравматичних розладів в майбутньому та сприяти розвитку стресостійкості, яка надалі допоможе адаптивно долати стресогенні події та ефективно вести бій.

Список використаних джерел

1. Solomon Zahava. Combat Stress Reaction: The Enduring Toll of War (Springer Series on Stress and Coping) Series Springer Series ON Stress and Coping Ser. Xvi, 2012, 284 p.
2. Вінтоняк В., Рибчук О., Недвига О. Теоретико-методологічний аналіз феномену бойової психічної травми: сучасні підходи. Вісник Національного університету оборони України. 2022. Вип. 4 (68). С. 29-36.
3. Колесніченко О. С. Засади бойової психологічної травматизації військовослужбовців : монографія. Х. : ФОР Бровін О.В., 2018. 488 с.
4. Протоколи надання першої психологічної допомоги військовослужбовцям Національної гвардії України в екстремальних умовах діяльності : посібник / За заг. ред. проф. І.І. Приходька. Х. : НА НГУ, 2018. 40 с.
5. Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій: методичний посібник / за ред. З. Г. Кісарчук. – К. : ТОВ "Видавництво "Логос", 2015. 207 с.

Грилюк С. М., начальник науково-дослідної лабораторії кафедри суспільних наук Національного університету оборони України, полковник
Самарін Д. О., слухач гуманітарного інституту Національного університету оборони України, майор

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОФІЗІОЛОГІЧНОЇ АДАПТАЦІЇ КОМБАТАНТІВ ДО МИРНИХ УМОВ

В умовах російсько-української війни значна частина людей, у тому числі і військовослужбовці постійно перебувають у ситуації негативного стресового впливу. Постійне перезавантаження адаптивних механізмів реагування на стрес чинники у військовослужбовців викликає м'язову напругу та підвищену активність симпатичної нервової системи. Нормальні, властиві організму процеси саморегуляції перестають в таких умовах діяти, що призводить до значних енергетичних витрат для відреагування на стресори. Лише переборюючи м'язову напругу і, відновивши волю рухів, можна повернути цим людям здатність адаптуватися, раціонально й адекватно взаємодіяти з навколишнім середовищем.

На наш погляд, одним із напрямів, який досить ефективно відновлює психофізіологічні ресурси організму є тілесно-орієнтована психологія і зокрема кінезіологія.

За поглядами В. Райха, А. Лоуена [1, с. 28] та їх послідовників біоенергетичні порушення викликають невротичні розлади, а їх усунення призводить до видужання. Здорова людина пов'язана з землею й одержує задоволення від життя. У хворому організмі не відбувається вільної циркуляції енергії, чому перешкоджає тілесна ригідність, що виявляється у вигляді м'язової скутості (м'язового корсету або броні) і утворює зони напруги в тілі.

Д. Боадела наявність м'язової скутості в тілі людини пов'язує з трьома панцирами, які формуються із зародкових листків: м'язового (мезодермального), вісцерального (ендодермального) та церебрального (ектодермального) [1, с. 28].

М'язів та тканевий панцир негативно впливає на кістково-м'язову та судинну системи, що спричиняє гіпо або гіпертонус м'язів та тіла судин. Вісцеральний панцир призводить до порушення перистальтики і дихання. Церебральний панцир призводить до порушень біоелектричної активності мозку, різним розладам взаємодії кори, підкірки і вегетативної нервової системи, порушенням зору тощо. Кожен з панцирів у подальшому може проявлятися у порушеннях здоров'я на соматичному, психічному та духовному рівнях.

Попередній аналіз проведеного нами дослідження стану серцево-судинної системи та центральної нервової системи показниками варіабельності серцевого ритму програмно-апаратним комплексом "Ритмограф" військовослужбовців учасників бойових дій свідчить про те, що у 72% досліджуваних в гуморальній регуляції домінує активність соматичної нервової системи.

Під час проведення кінезіологічної діагностики у 85% досліджуваних спостерігалось порушення балансу півкуль головного мозку, енергетичний дисбаланс у акупунктурних меридіанах тіла (канально-мередіанно-точкової системи) [2] центрального меридіану, меридіанів нирок, серця, селезінки, сечового міхура, печінки, тонкого кишківника, шлунку.

М'язова діагностика: 94% досліджуваних мали гіпертонус (затиски) діафрагми, м'язів згиначів пальців ніг, великого сідничного м'язу, підколінних сухожил, квадратного м'язу спини, попереково-підвздошного м'язу, довгих розгиначів спини, верхньої частини трапецієподібного м'язу, малих і великих розгиначів шиї, ромбовидного м'язу спини та драбинчастих м'язів, що підтверджує погляди про м'язовий панцир.

Під час м'язової діагностики та проведення корекції 76% досліджуваних були неспроможні самостійно відновити рух у грудному відділі хребта та абдомінальне дихання.

Все зазначене свідчить про переживання досліджуваними дистресових впливів, що

негативно вплинуло на адаптивні механізми організму його виснаження.

У подальших дослідженнях ми дослідимо результати застосування методики кінезіологічного балансування організму людини.

Список використаних джерел

1. Розов В. І. Адаптивні антистресові психотехнології: навч. посібн. К.: Кондор, 2005. 278 с.
2. Потяженко М. М., Певойт А. В. Энергетическая система человека: эволюция повторного научного открытия. Український медичний часопис. Електронний ресурс: <https://www.umj.com.ua/article/139468/energeticheskaya-sistema-cheloveka-evolyutsiya-povtornogo-nauchnogo-otkrytiya>.

*Ковальчук О. П., начальник кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил)
Національний університет оборони України, кандидат
психологічних наук, полковник*

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ЕКСТРЕНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ НА РАННІХ ЕТАПАХ ПЕРЕЖИВАННЯ ПСИХОТРАВМУЮЧОЇ ПОДІЇ

Екстремальні, кризові, психотравмуючі ситуації призводять до змін у когнітивній, емоційній, поведінковій сферах та психофізіології людини.

Залежно від часу, що минув після психотравмуючої ситуації, та завдань, які треба вирішити, психолог надає екстрену (першу психологічну), короткотермінову та пролонговану допомогу.

Екстрену допомогу необхідно надавати безпосередньо після психотравмуючої події – в перші кілька днів чи тижнів (залежно від важкості психотравми), після медичної та/чи соціальної (у разі потреби), коли внаслідок кризової ситуації або психотравмуючих подій виникли такі зміни у психічній діяльності, що викликають дезадаптацію особистості, порушують функціональний стан особистості, перебіг процесів цілепокладання й контролю, можливість прийняття рішення, регуляцію емоційного стану.

Психологу, який надає першу психологічну допомогу, необхідно вміти розпізнавати динаміку гострого стресового розладу, що може розвинути у відповідь на травматичну подію. Під час події та у найближчий період після неї психолог працює з первинними дезадаптивними реакціями. За частотою та обсягом робота може варіюватися від разової та короткострокової до систематичної або в разі потреби безперервної (наприклад, до закінчення невизначеності ситуації, пов'язаної із загибеллю близької людини, зниклих безвісти, що були в заручниках тощо) та після події.

Отже, основними цілями кризового втручання є стабілізація стану постраждалих, зняття або зменшення гострих симптомів дистресу та відновлення оптимального функціонування.

Екстрена психологічна допомога передбачає:

ненав'язливий, делікатний практичний догляд та підтримку;

оцінювання потреби і переживань;

надання допомоги в задоволенні базових потреб людини (їжі, воді тощо);

утішання та заспокоєння;

надання допомоги в пошуку та користуванні інформацією, послугами та засобами підтримки;

забезпечення захисту від можливих подальших незгод і шкоди.

Головними результатами екстреної допомоги є:

забезпечення безпеки потерпілого;

установлення зв'язку з реабілітаційними ресурсами;

ослаблення стресових реакцій;

надання доступу до соціальної, фізичної та емоційної підтримки;

прищеплення потерпілому навичок коротко- і довготривалого подолання стресу;

підсилення відчуття спроможності допомогти собі як особисто, так і всією громадою;

зміцнення природної психологічної стійкості (для запобігання розвитку патології).

Перша психологічна допомога не є:

діяльністю виключно фахових спеціалістів;

професійною консультацією;

клінічним або психіатричним втручанням (хоча може бути елементом якісного клінічного догляду);

психологічним дебрифінгом;

проханням до постраждалого проаналізувати події, що трапилися, або встановити хронологію подій;

примушуванням людини поділитися своєю історією;

з'ясуванням почуттів людини або деталей того, що трапилося.

Перша психологічна допомога передбачає проведення таких етапів:

контакту і залучення;

забезпечення безпеки і комфорту;

стабілізації;

збирання інформації;

надання практичної допомоги;

налагодження зв'язку із джерелами соціальної підтримки;

надання інформації про коупінг-стратегії;

налагодження зв'язку із допоміжними службами.

Перша психологічна допомога призначена для осіб, що переживають гострі стресові реакції та яким загрожує ризик значного погіршення психофізіологічного стану.

Фахівці, що надають екстремальну допомогу, зобов'язані вміти:

працювати в хаотичній, непередбачуваній обстановці;

швидко оцінювати стан потерпілих;

надавати послуги, правильно обираючи момент втручання, враховуючи контекст та культуральні особливості потерпілих;

терпеливо ставитися до проявів гострого дистресу та неадекватних емоційних і поведінкових реакцій;

подбати про себе.

Для блокування гострої реакції на стрес потрібні, крім специфічних психологічних чи медичних заходів, прояви загальнолюдської турботи:

евакуація потерпілих із зони небезпеки, переміщення їх у знайому звичну чи безпечну обстановку, спокій, тепло, забезпечення їжею та водою;

постійне перебування з потерпілим, надання їм можливості «виговоритися», вислуховування їх, не перебиваючи, не поспішаючи, без критики, з повним співчуттям;

надання постраждалим правдивої інформації, з переліком заходів, які проводяться.

Відразу після психотравми основним завданням екстреної психологічної допомоги потерпілим є експрес-корекція гострої симптоматики, що сприяє нормальному функціонуванню організму:

відновлення нормального сну та харчування (створює сприятливі умови для відновлення центральної нервової системи);
забезпечення нормального рівня загальної активності;
подолання гострих стресових реакцій, депресивних станів, страхів, гострої тривоги тощо.

На ранніх етапах переживання психотравмуючої події психологічна допомога може бути спрямована на виявлення людей із гострими афективними реакціями, яких необхідно направити до медичних служб. На цьому етапі слід насамперед забезпечити безпеку, фізичне благополуччя й підтримку близьких людей. Допомога психолога на перших етапах не потрібна, може бути навіть несвоєчасна, особливо в перші години після екстремальної події. Під час надання підтримки слід враховувати важливість соціальної підтримки та соціальних зв'язків, а також те, що подібність переживань гуртом сприяє утворенню більш значущих соціальних зв'язків та ефективній соціальній підтримці, ніж родинні зв'язки і соціальні зв'язки, що існували раніше. Проте намагаючись створити нові зв'язки, важливо не забути наявні, що можуть стати опорними для потерпілого.

Щоб запобігти фіксації на трагедії, можна переключити увагу та уяву потерпілих на найближче майбутнє зі створенням позитивної перспективи, зверненням до їх особистих ресурсів.

Таким чином, як екстрену психологічну допомогу розуміють систему короткострокових заходів, спрямованих на регуляцію актуального психологічного, психофізіологічного стану та негативних емоційних переживань людини або групи людей, що постраждали внаслідок кризової або надзвичайної ситуації, за допомогою професійних методів, що відповідають вимогам ситуації.

Список використаних джерел

1. Prykhodko, I., Kolesnichenko, O., Matsehora, Y., Aleshchenko, V., Kovalchuk, O., Matsevko, T., Krotiuk, V., & Kuzina, V. (2022). Effects of posttraumatic stress and combat losses on the combatants' resilience. *Československá Psychologie*, 66 (2), 157–169.
2. Теорія і практика психологічної допомоги та реабілітації: підручник. Вид. 2-ге, доп. / кол. авт.; за заг. ред. Василя Осьодла. – Київ : НУОУ імені Івана Черняхівського, 2020. – 484 с.
3. Ковальчук О., Мороз Р. Психологічні механізми виникнення стресових ситуацій у військовослужбовців. *Вісник Національного університету оборони України* : зб. наук. праць. 2019. Вип. 3 (53). С. 77–84.

*Кулакевич М. І., слухач гуманітарного інституту
Національного університету оборони України, майор*

ДЕКОМПРЕСІЯ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ: ЕТАПИ, УМОВИ, ПСИХОЛОГІЧНІ ТЕХНІКИ

Україна на сучасному етапі розвитку має надпотужну армію, військовики якої боронять свою державу у найбільшому збройному конфлікті в Європі після другої Світової війни. Український воїн на полі бою пише сучасну історію військового мистецтва, іноді, втрачаючи найцінніше – життя та здоров'я. Сучасний етап війни, який почався після повномасштабного вторгнення росії в Україну, характеризується новими викликами. Значна кількість наших громадян, особливо військовиків набули досвіду переживання травматичних подій. Саме тому система психологічного забезпечення Збройних Сил (далі - ЗС) України потребує постійного удосконалення, щоб відповідати викликам сьогодення. В рамках відновлення психологічного здоров'я військовослужбовців – учасників бойових дій дуже актуальною постає проблема

психологічної допомоги, особливо в контексті пошуків нових методик та підходів щодо організації та проведення психологічної реабілітації комбатантів, які отримали бойові психічні травми.

Вивчення систем психологічного забезпечення Збройних Сил провідних країнах НАТО, Ізраїлю та постійний обмін досвідом із провідними фахівцями цих країн стає підґрунтям для створення в Україні єдиної державної програми щодо відновлення психологічного здоров'я не тільки військовиків, а й цивільних громадян.

Практичні напрацювання країн, що брали участь у багатьох локальних конфліктах, війнах та в миротворчих місіях стають джерелом як у створенні єдиної бази психодіагностичних методик щодо виявлення військовослужбовців з травматичним психо – емоційним досвідом так і в реалізації практичних заходів щодо соціальної підтримки та реабілітації ветеранів війни і діючих військовослужбовців. Безперервність реабілітаційних заходів робить систему реабілітації учасників бойових дій у США найбільш прогресивною в світі [1].

В сучасній науці існує багато форм та методів психологічної допомоги, психотерапевтичних методик, які використовуються фахівцями для відновлення психологічного здоров'я солдат, що пройшли горнило війни.

Наша увага спрямована на специфічний вид психологічної допомоги – психологічну декомпресію, організацію її в умовах особливого періоду та можливості її використання, перспективи розвитку й удосконалення на сучасному етапі ведення бойових дій в умовах воєнного стану.

Поняття психологічної декомпресії походить із системи психологічного забезпечення Збройних Сил країн НАТО. Вивченням цього явища займалися такі вчені, як Х. Хьюз, Н. Грінберг, Н. Джонс, Е.де Соєр, С. Уесселі, М. Фелтон, В українській психології проблеми відновлення психологічного здоров'я знаходяться у сфері наукових інтересів багатьох вчених: С.Грилюк, О.Запорожець, О.Ковальчук, О.Кокун, В.Осьодло, Н.Павлик, О.Хміляр.

В провідних країнах НАТО поняття "декомпресія" використовують для визначення програми "третього місця розташування", під яким розуміється безпечне спокійне місце, яке дає змогу військовикам зробити паузу між перебуванням у зоні ведення бойових дій та відпусткою. У Бельгії зазначений процес перейменовано у «період адаптації» (від французького «sas adaptation», що буквально розуміється як «період блокування»), у Великобританії – «нормалізації» [2].

Один з перших пілотних проєктів Міністерства оборони України в якому ми мали змогу брати участь - медико – психологічна реабілітація, а саме декомпресія комбатантів після виконання ними завдань за призначенням в зоні проведення АТО (ООС) відбувся у 2018 році на базі санаторного відділення Військово–медичного клінічного центру Південного регіону в смт. Затока в Одеській області.

Даний вид спеціального психологічного відновлення, в умовах надзвичайно великого стресового навантаження на українських військовиків, наближає організацію психологічного забезпечення ЗС України до стандартів НАТО [3, с.73].

До цих видів відновлення відноситься:

- психологічна декомпресія при виході із бойового стану;
- психологічна реабілітація, яка необхідна для збереження боєздатності військовослужбовців для подальшого проходження служби.

Алгоритм відновлення складається з роботи зі стресами, наслідками довготривалого психологічного навантаження в умовах бойового стресу.

1. Зниження активності і сили психологічного напруження звуженого стану свідомості, орієнтованого на бойові та інші умови.

Це досягається шляхом:

зміни місця перебування;
комфортних умов;
смачної їжі;
зниженням загальної активізації (однорідність, наповненість яскравими емоційними подіями за рахунок природних умов);
зниженням жорсткості дисциплінарних рамок, під час перебування в санаторному відділенні;
направлена психологічна робота;
використанням методів кінезіології.

2. Обов'язковими пунктами проходження психологічної реабілітації є:

- проходження медико-психологічного обстеження і тестування для визначення групи ризику комбатантів та вироблення рекомендацій для їх психологічного супроводу.

Групу ризику (посиленої психологічної уваги) необхідно виділити за наступними критеріями:

- а) високий рівень тривожності;
- б) схильність до алко- та нарко- залежності;
- в) схильність до агресії;
- г) наявність тривожних розладів;
- д) емоційне вигорання;
- е) баротравми.

Загальний алгоритм таким чином, зводиться до налагодження режиму сну, харчування, загального психо-емоційного розслаблення. Цьому сприяє створення психологічної захищеності, безпеки, комфортні умови та правильна фізична нагрузка.

В обов'язки психолога, що супроводжує заїзд входить:

1. Постійний психологічний супровід як індивідуальний так і груповий.

2. Організація та проведення групових психоедукацій (просвіти), проведення групових занять, спортивних та культурно-масових заходів, що передбачені психологічною реабілітацією.

3. Постійна взаємодія із медичним персоналом санаторного відділення, та представниками військової служби правопорядку ЗСУ (за необхідності).

Переважає більшість військовослужбовців – учасників проєкту мали бойовий досвід та приймали участь у бойових діях своїх підрозділів на передньому краї зіткнення і прибули до санаторію безпосередньо з зони бойових дій. Тривалість заїзду – 14 діб. Учасники були розміщені в комфортних умовах санаторного курорту на березі Чорного моря. В кімнатах підвищеного комфорту проживали від 2-х до 4-х військовиків. Їжа була смачна, корисна та різноманітна.

Задля реалізації запланованого алгоритму відновлення були проведені наступні заходи:

1. В період адаптації, протягом перших трьох днів.

Під час адаптації до місця перебування, кліматичних умов, соціальної атмосфери, головним завданням є зменшення внутрішньої тривожності та формування нових стосунків в групі. В цих умовах роль психолога – максимально налагодити атмосферу та стиль спілкування. Психолог, що супроводжує психологічну реабілітацію протягом адаптивного періоду постійно задіяний в психологічному супроводі як групи в цілому так і кожного окремого учасника зокрема (з урахуванням даних психологічного скринінгу та рекомендації медиків).

Тестування на момент заїзду (скринінг).

Під час тестування психологи керувались: принципами безпеки, зацікавленості, мінімізації травми, відповідальності, конфіденційності, професіоналізму і професійної

відповідальності, достатнього мінімуму, чіткого розуміння меж професійної компетентності [4, с.87].

Після аналізу результатів тестувань деякі учасники відносилися до групи посиленої психологічної уваги, проводився кардіо-скринінг, ознайомча бесіда по правилам проходження психологічної реабілітації в умовах санаторного відділення Військово – медичного клінічного центру Південного регіону (далі – ВМКЦ ПР) (дотримання розпорядку дня, заборона вживання алкогольних та наркотичних речовин, перебування на сонці до 11.00 та після 16.00 годин), зустріч з представником ВСП про дотримання дисципліни на території санаторного відділення ВМКЦ ПР.

Психоедукація.

Доведення та роз'яснення інформації щодо стресу, актуального стану військовослужбовців, методів саморегуляції в процесі психологічної реабілітації. Пояснення, що алкоголь та стрес – несумісні речі.

2. Під час проходження психологічної реабілітації:

Моніторинг групової динаміки. Налогодження дружньої атмосфери і пом'якшення психологічної напруги. На 5-6 день (в залежності від специфіки заїзду) можна було побачити сформовані групи учасників.

Групова вправа "Кульки".

Методика сприяє створенню позитивного ігрового простору, звернення до особистісних дитячих ресурсів, налагодженню і закріпленню міжособистісної та групової взаємодії, створенню комфортної та безпечної атмосфери, атмосфери довіри. Це сприяє покращенню загального клімату та згуртованості групи, а також особистого самопочуття.

Вправи тілесно – орієнтованої терапії.

Практикування вправ на заземлення та розслаблення часто проводились на морському пляжі як індивідуально так і у складі груп. Комбатанти навчилися регулювати свій стан за допомогою переключення уваги від травматичних емоцій на відчуття власного тіла.

Таласотерапія.

«Лікування морем», а саме плавання, ігри та гімнастика в морі, морське повітря, мало величезний оздоровчий вплив на психо-фізіологічний стан учасників заїзду.

- Методи арт-терапії, як групова форма роботи з тривожністю.

Робота над малюнками «Мій відпочинок» та «Подарунок другу. Затока 2018» дала змогу учасникам проекту здолати певні бар'єри, відкрити в собі творчий потенціал, розважитись та гармонізувати свою взаємодію з реальністю через мистецтво.

- Фізичні вправи.

Гра у волейбол, плавання, бадмінтон.

- Контроль дотримання режиму дня та якості сну.

Психологи моніторили й корегували дотримання графіку прийому їжі, відвідування занять, відпочинку, сну комбатантами. За потреби проводили вечірні консультації військовиків, які знаходились поза межами власних кімнат на території санаторного відділення та мали проблеми із засипанням.

- Культурологічна робота.

Проведення групових екскурсій до середньовічної фортеці "Аккерман" міста Білгород – Дністровський завжди викликали позитивні емоції у наших захисників і захисниць.

3. По завершенню заїзду проводилось:

- заключення психолога (скринінг кожного учасника заїзду);

- заповнення відповідного опитувальника;

- вручення сувенірів найбільш активним учасникам заїзду.

Реалізація окресленого комплексу заходів декомпресії, досягалася злагодженою роботою всіх структур відповідальних за даний проєкт. В результаті аналізу динаміки вхідного

та вихідного скринінгу і анкетування комбатантів, моніторингу їх психо – фізіологічного здоров'я, спостерігалась якісна зміна психо – емоційного стану, покращення самопочуття та нормалізація сну у переважній більшості учасників проєкту. Більшість військовослужбовців розширили свої знання щодо стресу та стресостійкості, навчилися певним методам психічної саморегуляції: дихальним методикам, технікам заземлення та нервово – м'язової релаксації й самонавіювання. Можемо констатувати, що основна мета психологічної декомпресії – швидке відновлення, збереження особистісних ресурсів військовослужбовців, набуття психологічної стійкості та витривалості після тривалого перебування у складних бойових та екстремальних умовах виконання завдань та реадaptaція військовослужбовців до звичайних умов життєдіяльності в даному проєкті медико – психологічної реабілітації була досягнута.

Подібний алгоритм психологічної декомпресії варто рекомендувати для проведення заходів швидкого відновлення як окремих військовиків так і окремих підрозділів в умовах воєнного стану, коли немає можливості провести заходи з усією військовою частиною.

Для психологічного відновлення бійців додатково слід використовувати і нестандартні психотерапевтичні методики – глинотерапію, іпотерапію (лікувальні кінні прогулянки), каністерапію (за допомогою собак), таласотерапію та інші. Вміле поєднання різноманітних форм та методів психологічного відновлення дасть змогу досягти кращого ефекту у його реалізації. Сучасний світ – сучасні виклики.

Список використаних джерел

1. Хміляр О.Ф. Психологія бойової мотивації воїна. Вісник НУОУ. 2022. вип. 2(66). – с.121 - 131.
2. Ярмольчик М. Декомпресія як форма первинної психологічної реабілітації / Марія Ярмольчик // Авіаційна та екстремальна психологія у контексті технологічних досягнень: збірник наукових праць / за заг.ред. Л.В.Помиткіної, О.М.Ічанської. К.: "Кафедра", 2021. С. – 187-191.
3. Психологічна допомога військовослужбовцям: навчально - медичний посібник. колектив авторів; за заг.ред. В.І.Осьодла – Київ: НУОУ, 2021. – 144 с.
4. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навч. посіб. Том 1. К., 2018. 208 с.

*Мірошниченко О. М., начальник кафедри психології
Академії Державної пенітенціарної служби
кандидат психологічних наук, доцент*

ОСОБЛИВОСТІ НАДАННЯ ПЕРШОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ЗАСУДЖЕНИМ ТА УВ'ЯЗНЕНИМ В УМОВАХ НЕВИЗНАЧЕНОСТІ

Розв'язання повномасштабної російської агресії на теренах нашої країни розділили установи виконання покарань Державної кримінально-виконавчої служби України (далі – ДКВС України) на три групи: ті, які опинились у зоні бойових дій; ті, які опинились на тимчасово окупованій території; та ті, які перебувають на підконтрольній території українських військ. Війна впливає на психічне здоров'я кожного громадянина України, в тому числі на засуджених та осіб, взятих під варту. Проте характерними є типові психічні стани для всіх осіб, які відбувають різні терміни покарання в цих установах: стрес, ступор, рухова активність, панічні атаки, нервові тремтіння, плач, агресія, страх через військові дії. Дезорганізація

психічного здоров'я, що відбувається в сучасних умовах, може спричинити виникнення суїцидальних тенденцій та проявів. Слід зауважити, що одним із важливих напрямків індивідуальної роботи із засудженими та ув'язненими а є профілактика та недопущення самогубств, тому що збереження життя та здоров'я людини визнаються найвищою соціальною цінністю. Вказаний напрямок роботи набуває більшої актуальності із врахуванням схваленої Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року.

Перша психологічна допомога це сукупність заходів загальнолюдської підтримки та практичної психологічної допомоги ув'язненим та засудженим, які зазнали впливу надсильних стресорів. Важливим елементом психологічного супроводу під час перебування в умовах невизначеності (бойових дій на території нашої держави) є психологічна допомога (самопоміага) комплекс психологічних, організаційних, медичних заходів, спрямованих на забезпечення успішного подолання психотравмуючих факторів умов невизначеності, збереження психічного здоров'я ув'язнених та засуджених.

Потреба у першій психологічній допомозі залежить від глибини впливу події на особистість. Ступінь впливу зазвичай визначається як незначний, помірний та тяжкий. Найчастіше перша психологічна допомога надається у випадку настання психотравмуючої події на ув'язненого чи засудженого, яка, як наслідок, мала тяжкий вплив. Саме оцінка поведінки ув'язненого чи засудженого є вирішальною для винесення рішення про надання першої психологічної допомоги.

Психологу установи виконання покарань чи слідчого ізолятора ДКВС України (чи іншому співробітнику установи, який опинився поруч) необхідно перед наданням першої психологічної допомоги оцінити наявність та вираженість порушень психічних процесів та їх ознаки:

1. Порушення когнітивної функції: нездатність зосередити увагу на важливих об'єктах, розсіяність, нездатність відвести увагу від стресора; порушення короткочасної пам'яті; нездатність до аналізу, синтезу, узагальнення, переносу відомого способу дій на нові обставини, порушення сприйняття дійсності, нездатність приймати рішення.

2. Порушення емоційного реагування: невідповідність за силою і адекватністю реагування на емоційні стимули (надмірна сила реагування, відсутність емоційного відгуку, емоційна лабільність/ригідність). Коливання настрою, роздратованість, «вибухове» реагування на зауваження, дріб'язкові причіпки до всього. Пригніченість, відсутність інтересу до оточуючого світу, апатія.

3. Специфічні вегетативні реакції: прискорення/уповільнення пульсу, дихання, поверхневе часте дихання, затримання дихання, тремор, нервовий тик, надмірний/слабкий м'язовий тонус, зміна кольору кожних покривів (значні почервоніння, збліднення), значне розширення/звуження зіниць. Нездатність до вольового зусилля. Відчужений «божевільний» погляд.

4. Дезорганізація: неможливість виконувати складні скоординовані рухи через порушення дрібної моторики та великої амплітуди мілкої моторики. Збільшення кількості помилкових дій. Нездатність сприймати дії оточуючих і координувати з ними свої власні дії. Ускладнене розуміння складних вказівок персоналу (планів дій), неможливість виконувати команди та розпорядження персоналу установи. Відсутність самомотивації. Відчуття розбитості, слабкості, млявості, безладної активності.

5. Втрата здатності контролювати свою поведінку: нездатність самостійно ставити та досягати мети. Значне уповільнення до повної відсутності дій чи, навпаки, велика кількість непогоджених, нескоординованих рухів. Нездатність до зв'язаного мовлення, відсутність мови. Занадто швидка/сповільнена мова. Словесні тиради, словесна агресивність.

6. Порушення адаптації до оточуючого світу: нездатність виділяти суттєві стимули оточуючого середовища, нездатність будувати адекватне, довільне реагування на стимули

середовища. Неадекватне сприйняття себе, своїх можливостей по ставленню до навколишніх умов.

В роботі із ув'язненими та засудженими необхідно спиратися на вже наявний досвід надання психологічної допомоги людям, які постраждали внаслідок бойових дій. Пропонуємо використовувати алгоритм надання першої психологічної допомоги особам, які переживають стрес, розроблений на основі аналізу досвіду роботи з людьми, що постраждали внаслідок бойових дій на сході України. Автором алгоритму є директор Українського науково-дослідного інституту соціальної і судової психіатрії та наркології МОЗ України Ірини Пінчук.

Алгоритм дій включає в себе:

- ненав'язливе надання практичної допомоги та підтримки;
- оцінку потреб і проблем;
- надання допомоги в задоволенні нагальних потреб (наприклад, таких як їжа, вода, інформація);
- вміння вислуховувати людей, не примушуючи їх говорити;
- вміння втішити і допомогти людині заспокоїтися;
- надання допомоги в отриманні інформації;
- встановлення зв'язку з відповідними службами та структурами соціальної підтримки (благодійні фонди, громадські державні та недержавні організації);
- захист від подальшої шкоди (за можливістю, враховуючи поточну ситуацію).

Першу психологічну допомогу можна надавати у будь-якому достатньо безпечному місці (наприклад, у підвальному приміщенні установи виконання покарань або слідчого ізолятора). В ідеалі необхідно намагатися надавати першу психологічну допомогу там, де, за можливості, можна поговорити з людиною без перешкод з боку оточуючих.

Існують етичні правила надання першої психологічної допомоги, які охоплюють захист безпеки, гідності та прав людини. Для надання першої психологічної допомоги необхідно: бути чесним і гідним довіри; поважати право людей самостійно приймати рішення; усвідомити і відкинути власні упередження та забобони; чітко дати людям зрозуміти, що навіть якщо вони відмовляться від допомоги зараз, вони можуть звернутися за нею в майбутньому; дотримуватися конфіденційності; вести себе з урахуванням особливостей культури, віку і статі.

Людині, що надає допомогу, заборонено зловживати своїм становищем, давати помилкові обіцянки чи повідомляти недостовірні відомості, перебільшувати свої знання та навички, нав'язувати свою допомогу, вести себе настирливо і безцеремонно, примушувати людей розповідати про те, що з ними відбулося, розповсюджувати отримані відомості особистого характеру, давати оцінку вчинкам і переживанням людей.

При наданні першої психологічної допомоги необхідно:

- знайти для розмови тихе місце, де ніщо не відволікатиме;
- поважати конфіденційність і не розголошувати повідомлені особисті відомості;
- бути поруч із людиною, але дотримуватися необхідної дистанції з урахуванням її віку, статі та культури;
- показувати зацікавленість (наприклад, киваючи головою чи вимовляючи короткі схвальні репліки);
- бути терплячим і спокійним;
- надавати фактичну інформацію, чесно говорити про свої знання: «Я не знаю, але спробую для Вас дізнатися»;
- надавати інформацію зрозумілою мовою, простими словами;
- висловлювати співпереживання людині, яка говорить вам про свої почуття, перенесену втрату чи важливі події (втрата будинку, смерть близької людини тощо);
- надати людині можливість помовчати.

При наданні першої психологічної допомоги заборонено:
змушувати людину розповідати про те, що з нею відбулося;
перебивати і квапити співрозмовника (наприклад, дивитися на годинник, говорити занадто швидко);

торкатися людини, якщо немає впевненості в тому, чи прийнято це в її культурному середовищі;

давати оцінку тому, що людина зробила або не зробила, чи її емоціям;

вигадувати те, чого не знаєте;

використовувати «занадто спеціальні» терміни;

давати помилкові обіцянки;

переказувати співрозмовнику оповідання, почуті від інших;

розповідати про свої власні труднощі;

думати і діяти так, немов зобов'язані вирішити за іншого всі його проблеми;

позбавляти людину віри у власні сили і здатність самій подбати про себе;

описувати людей, використовуючи негативні епітети.

Для надання ув'язненому чи засудженому, який перебуває в кризовому стані, психологічної допомоги, слід керуватися наступними правилами:

перебувати поруч із людиною, яка потребує допомоги; залишаючись поруч, ви можете допомогти відновити почуття впевненості та безпеки;

застосовувати техніку «активного слухання»; важливо вислухати людину, яка перебуває у кризовому стані, щоб допомогти їй пережити травмуючі події;

поважати та визнавати почуття людини, створити сприятливу атмосферу та встановити психологічний контакт;

виявляти турботу та надавати практичну допомогу, психологічну підтримку;

використовувати методи надання психологічної допомоги та процедури впливу, що є безпечними для психофізіологічного здоров'я особистості відповідно до рівня професійної компетентності.

Запропонована інформація може бути використана психологами установ виконання покарань та слідчих ізоляторів ДКВС України, а також, у разі необхідності, персоналом інших служб, для роботи з негативними психічними станами, що виникають у осіб, які перебувають в умовах ізоляції та, водночас, в умовах невизначеності.

*Островська К. О., завідувач кафедри спеціальної освіти,
голова Львівського осередку «Справа Кольпінга в
Україні», доктор психологічних наук, професор
Лембей А. С., здобувач бакалавра з курсу спеціальної
освіти Львівського національного університету імені
Івана Франка*

РОЗПІЗНАВАННЯ ДЕМЕНЦІЇ В УМОВАХ ПОЛЬОВОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ КЛІНІКИ

Синдромальний діагноз деменції не можна встановлювати, якщо у хворого є порушення рівня свідомості або стан пацієнта не дозволяє адекватно оцінити його психічний статус.

Порушення пам'яті у разі деменції модально-неспецифічні: страждає слухова, слухорозмовна, зорова та рухова пам'ять. На відміну від нормальних вікових змін допомога в разі завчання неефективна. Порушується пам'ять щодо найближчого минулого і окремих подій згідно із законом Рібо. Розсіюються всі види пам'яті: семантична, процедурна та епізодична.

Відзначається зниження вибірковості відтворення[1].

Серед інших когнітивних порушень вельми часто виникають розлади просторової орієнтації, що утруднює пересування пацієнта в побуті, по місту, а також керування автомобілем. Таким людям важко самостійно вдягатися або ж голитися. Просторова агнозія з часом спричиняє втрату вміння користуватися годинником та орієнтуватися по географічній мапі[4].

Мислення пацієнтів з деменцією стає більш предметним. Втрачається здатність до узагальнення та абстрагування.

Характерні також й інтелектуальні розлади, які проявляються порушеннями виконання арифметичних операцій, що на початкових етапах перебігу хвороби спостерігається в утрудненні здійсненні покупок, введенні комерційних справ та ін.

Нерідко можна спостерігати розлади мови. Хворі відчувають складнощі у підбиранні необхідних слів, не можуть правильно назвати предмети, у їхній мові зменшується кількість іменників, а також часто такі хворі мають порушення імпресивного мовлення, тобто не розуміють значення слів під час розмови або ж читання. У міру прогресування деменції у мові таких хворих розпадаються логіко-граматичні конструкції, а тому вони втрачають здатність говорити повними реченнями[3, 10].

Агнозія на обличчя – один з найбільш ранніх та досить частих проявів деменції. Значно рідше виникає слухова або предметна агнозія.

Когнітивні порушення під час деменції характеризуються прогресивним перебігом. У розгорнутих стадіях деменції настає дезорієнтація у просторі та часі, а у важких випадках – у власній особистості.

Психологічну клінічну картину у хворих з деменцією можна поділити згідно зі стадією перебігу захворювання.

1) На ранній стадії захворювання:

У когнітивній сфері спостерігаються порушення концентрації уваги, повільно наростають порушення пам'яті на недавні події, швидка стомлюваність, зниження кола інтересів та ініціативності, погіршення розумових процесів, утруднення навчання та засвоєння нової інформації, а також "спрощення" мови. Проблеми у мовленні – утруднений підбір слів. Абстрактне мислення, здібність проникнення в суть проблеми, критичність мислення можуть бути також знижені[8, 9].

У емоційній сфері спостерігаються знижений настрій, а також підвищена загальна тривожність та розвиток змін особистості.

У поведінковій сфері, як правило, на ранніх етапах зміни не сильно виражені. Хворі можуть відчувати прогресуючі складності в самообслуговуванні в повсякденному житті (забування розташування речей, маніпуляції з банківської карткою, пошук шляху), на що можуть реагувати роздратованістю, ворожнечею та збудженням[9].

Функціональні здібності можуть також обмежуватися наступними патологічними змінами: агнозія (втрата здатності впізнавати предмети при збереженні сенсорних функцій), апраксія (втрата здатності виконувати попередньо завчені функції, не дивлячись на збереження рухової функції) та афазія (втрата здібності розуміти або використовувати мову)[9].

2) На проміжній стадії захворювання:

У когнітивній сфері спостерігаються забування назв предметів, побуту, імен близьких, однак пам'ять на далекі події зберігається, хоча й знижується; нездатність до навчання і відтворення нової інформації; хворі перестають орієнтуватися навіть у знайомій обстановці та втрачають відчуття часу (хворі часто губляться і не можуть знайти власну спальню чи ванну кімнату, наприклад); може нашаровуватися продуктивна симптоматика у вигляді марення, психозів, параноїчних думок і галюцинацій[3].

У емоційній сфері спостерігаються лабільність настрою, пасивність, емоційна сплюсненість, підвищена дратівливість та депресивні порушення, безініціативність та незацікавленість власним життям..

Поведінкова сфера характеризується тим, що пацієнти можуть раптово і необґрунтовано ставати збудженими, роздратованими, тривожними, ворожими, сконцентрованими на своїй особистості, замкнутими або фізично агресивними, а також порушується режим сон-неспаня. Хворим потрібна допомога в підтриманні базових елементів повсякденної активності (прийом ванни, їжі, одягання, туалет). Особистісні особливості або звички можуть стати більш вираженими (наприклад, потреба в грошах стає одержимістю ними).

Здібність пересуватися зберігається, але підвищується ризик падіння і травм внаслідок порушення орієнтування. Часто дезорієнтується ритм сон-неспаня.

3) На пізній стадії захворювання[7]:

Пацієнти не здатні ходити, самостійно харчуватися чи виконувати будь-які інші повсякденні дії; може розвиватися нетримання сечі.

Короткострокова та довготривала пам'ять повністю втрачаються.

Пацієнти можуть також втратити здатність ковтати. У них розвивається ризик анорексії, кахексії, пневмонії (особливо аспіраційної) та пролежнів. Хворі стають абсолютно залежними від сторонньої допомоги, у зв'язку з чим розміщення їх у стаціонарі для тривалого догляду стає абсолютно необхідним. Зрештою, у пацієнтів розвивається німота [6].

Пацієнти з деменцією не спроможні сповістити про свої скарги, у них часто розвивається лейкоцитоз та лихоманка у відповідь на інфекції.

Синдром «заходу»: сонливість, сплутаність, атаксія та падіння. На останніх стадіях розвивається кома. Смерть настає зазвичай від вторинно приєднаної інфекції[6].

Отже, варто виокремити типові та найбільш часті поведінкові розлади при деменції:

- Бродяжництво.

- Ажитация— поведінкове порушення, при якому афективна напруга неконтрольовано переходить в рух, тобто виникає моторне занепокоєння (рухове, емоційне збудження) і потреба в русі. Проявляється тривогою, інтенсивним страхом, мовним або руховим занепокоєнням, непосидючістю, метушливістю, постійним ходінням, настирним чіпанням до оточуючих. Хворі у такому стані починають виробляти якісь однотипні та абсолютно неусвідомлені рухи. Найпростіші дії виконуються автоматично[5].

У людини починають тремтіти руки, бліднуть шкірні покриви, частішає дихання, серцебиття і пульс, спостерігається підвищене потовиділення та стрибки артеріального тиску. У подібних станах людині вкрай важко контролювати власне мислення, вона не може встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та раціонально мислити, а в її голові ніби порожне ча[10].

- Безсоння.

- Пацієнти з деменцією знову і знову повторюють певні слова, фрази, речення, твердження, питання та дії – персеверація.

- Надмірна підозрілість, занепокоєння, відсутність взаєморозуміння.

- Дезорієнтація, ажитация, занепокоєння, тривожність, плаксивість часто посилюються наприкінці дня та можуть тривати навіть і цілу ніч.

- Характерним проявом стресу або гніву при деменції є агресія та крикливість, яка виявляється словесними суперечками, погрозами або ж прокляттями.

- У процесі перебігу даної патології часто можуть нашаруватися галюцинації (слухові та зорові), маячіння, маревні ідеї, неприйнятна сексуальна поведінка (публічне роздягання, сексуально агресивна поведінка, мастурбація, непристойні зауваження, розгальмовування потягів)[1].

- Наступним типовим симптомом деменції є переслідування, стеження – така людина вдає, що стежить за кимось, постійно переслідує його або ж задає безліч питань.

- Пацієнти з деменцією з часом стають впертими та неслухняними щодо щоденних побутових дій (одягання, прийоми їжі, заходи особистої гігієни). Це є певною відповідною реакцією на втрату контролю над собою, тривогу, стрес, страх, сором та збентеження[3, 4].

Порушення поведінки є результатом зниження здатності контролювати небажану поведінку (наприклад, хворий роздягається в публічних місцях), невірного тлумачення зорових і слухових сигналів (пацієнти відмовляються від прийому ліків, які вони сприймають як отруту), зниження короткострокової пам'яті (хворий повторно просить речі, які він вже отримав), зниження або втрата здібності виражати свої потреби (пацієнти бродяжать, налякані або шукають когось чи щось)[2].

Список використаних джерел

1. Кузнецов В.М., Чернявський В.М. Психіатрія. К.: Здоров'я. 2009. С. 27-31.
<https://www.vnmu.edu.ua/downloads/psychiatry/20130328-131437.doc>
2. Гавенко В.Л., Самардакова Г.О., Коростій В.І. Пропедевтика психіатрії. Харків: Регіон-інформ. 2007.
https://resource.odmu.edu.ua/chair/download/147080/QiHNKFPsh2Jr_8C342_omQ/%Do%9F%D1%80%Do%Bo%Do%BA%D1%82%Do%B8%D1%87%Do%BD%Do%B5%2o%Do%B7%Do%Bo%Do%BD%D1%8F%D1%82%D1%82%D1%8F%2o%E2%84%96%2o5.1.doc
3. Євсегнева Р.А. Психіатрія в загальній медичній практиці. видавництво. 2016.
4. Козідубова В.М, Кузнецов В.М, Вербенко та інші. Психіатрія. Харків: Оберіг. 2013. 1164 с. <https://chmnu.edu.ua/wp-content/uploads/RP-Psihiatriya.pdf>
5. Горго Ю.П, Чайченко Г.М., Маліков М.В. Прикладна психофізіологія людини: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Запоріжжя: 2015. 193 с.
<https://filos.lnu.edu.ua/course/psykhofizioloiiia>
6. Гавенко В.Л., Бітенський В.С. Психіатрія і наркологія. Київ ВСВ "Медицина". 2015.
https://new.meduniv.lviv.ua/uploads/repository/kaf/kaf_psychiatrists/o1.Navchalno-Organizatsiyna%2orobota/metodichni%2orecomendatsii/Metodychka_z_psychiatrii_dlja_stomatologichnogo_fakultetu.pdf
7. Пінчук І.Я, Мишаківська О. Актуальні питання надання психіатричної допомоги хворим на деменцію. НейроNEWS. 2014.
http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&l21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apsuh_2016_22_2_14.pdf
8. НейроNEWS. Збірник клінічних рекомендацій. Київ: Видавничий дім «Здоров'я України. Медичні видання». 2018. 150 с.
<https://neuronews.com.ua/ua/zbirnyk-12/neuronews-zbirnik-klinichnih-rekomendacij>
9. Пінчук ІЯ. Геронтопсихіатрична допомога: сучасні підходи. Тернопіль. 2011. 244 с.
http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&l21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/apsuh_2014_20_2_11.pdf
10. Жмуров В.А. Клінічна психіатрія. Еліста: НВП «Джангар». 2017.

Поздишев С. О., заступник начальника Національного університету оборони України, кандидат психологічних наук, генерал-майор

ОРГАНІЗАЦІЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМ: ДОСВІД США

В сучасних умовах відкритої російської агресії, коли роль людського фактору зростає до надзвичайних висот актуальним є вирішення проблем організації надання психологічної допомоги та реабілітації військовослужбовців. Зважаючи на те, що досвіду з проведення психологічного відновлення надзвичайно великої кількості особового складу в сучасній довготривалій війні не має жодна країна світу варто вивчати досвід провідних армій світу, зокрема США.

Поетапна система надання психологічної допомоги військовослужбовцям з проявами БСР і бойового стомлення (БС) (combat (battle) fatigue) була застосована США під час війни у Перській затоці.

Під час першого етапу психологічна допомога надавалася на місці за принципами негайності і наближеності. Якщо заходи на першому етапі виявилися недостатніми, постраждалого відправляють через сортувальний пункт на другий етап до Центру управління бойовим стресом (Battle stress management center) до роботи залучається спеціально підготовлений персонал психіатричного профілю. Такий центр розташовується в безпечній зоні на незначній відстані від лінії фронту (4-8 кілометрів). На другому етапі за результатами скринінгу виявляють військовослужбовці з ознаками БС і БСР. Протягом 6 місяців 528 Центр бойового стресу (Combat Stress Center) армії США, який був організований на час ведення бойових дій у Перській затоці. 38 чоловік персоналу, надано допомогу 514 пацієнтам. У разі різкої зміни обстановки та збільшення кількості постраждалих було передбачена система посилення персоналу Центрів досвідченими психіатрами з тилкових районів.

Польовим статутом FM 26-2 армії США визначено комплекс заходів щодо попередження стресу в бойових діях військ, а саме:

- ефективне і стале керівництво військами;
- високий рівень бойової підготовки;
- фізичне загартування особового складу;
- хороший стан здоров'я;

уміння солдатів і офіцерів розслаблятися в складних умовах бою, проводити самонавіювання [2, с. 62].

У даний час в армії США активно діють 160 тисяч психологів та реабілітологів, розподілених по військовим підрозділам аж до самих передових позицій. Кожен з них має під своєю опікою від 12 до 16 осіб, причому не тільки солдат, а й обслуговуючий персонал. Психологи і реабілітологи орієнтовані, насамперед, на надання консультативної та первинної навчально-психологічної допомоги..

У США розроблені різні рекомендації військовому командуванню щодо адаптації та реабілітації військовослужбовців на різних етапах [5]. Виведені війська потребують соціальної та психологічної підтримки, а військовослужбовцям, які повертаються додому, слід організувати теплий прийом, суть якого базується на таких трьох складових, як ентузіазм, прощення, турбота [2.]. Попередня оцінка і самооцінка психологічного стану солдата, офіцера і первинна допомога (порадою, бесідою, консультацією психолога, капелана – військового священика, командира) повинна проводитися відразу після бою на «післябойових оглядах». В ідеалі такий огляд допомагає військовослужбовцю розібратися в своїх настроях та переживаннях, зібратися з думками, проаналізувати події, які відбулися у ході бою і після нього. Якщо цього не зробити, і не спостерігати за військовослужбовцями, то у них почнуться

психічні зрушення, зміниться особистість. У США всі ті, хто пройшли В'єтнамську війну, знаходяться на обліку в 150–170 спеціалізованих клініках [3]. Прикладом спеціалізованого лікувального закладу, що активно займається бойовою психіатричною патологією, є армійський медичний центр Tripler (Гаваї), де, в найбільшій мірі, досліджена проблема ПТСР, а також проводиться лікування хворих за допомогою препаратів і психотерапевтичних процедур [4]. Фармакотерапію поєднували з рефреймінгом – символічною переробкою негативного досвіду, що підтримують катартичними методами, груповою психотерапією, когнітивною раціональною терапією, роз'ясненням соціально-психологічних наслідків ПТСР. У Центрі за 5 років після війни в Затоці, пройшли успішну реабілітацію 632 пацієнта. Причому до таких спеціалізованих центрів потрапляють лише особи з вираженою симптоматикою. Згідно статистики з 4500 військовослужбовців армії США, у 30 % військовослужбовців, які були учасниками бойових дій, у 15 % військовослужбовців, які виконували допоміжні функції, були встановлені ознаки стресових реакцій. Це виражалось у підвищеній ворожості, високих показниках тривожності, депресії, психотизму, соматизації, obsесивно-компульсивній поведінці [1].

Отже досвід США свідчить, що для якісної організації та проведення заходів психологічної допомоги необхідно мати значні матеріальні та фізичні ресурси. Ми маємо врахувати, що після закінчення війни потрібно буде у повному обсязі використати можливості не лише Міністерства оборони України, але і Міністерства соціальної політики, Міністерства ветеранів, Міністерства охорони здоров'я.

Список використаних джерел

1. Бриндіков Ю. Л. Теорія та практика реабілітації військовослужбовців-учасників бойових дій в системі соціальних служб. Дисертація. С. 559
2. Воробьев А. И. Разработка методов и средств профилактики боевой психической травмы в армии США. Военно-медицинский журнал. 1993. № 12. С. 62–67.,
3. Грининг Т. Посттравматический стресс с позиций экзистенциально-гуманистической психологии. Вопросы психологии. 1994. № 5. С. 88–102
4. Маклаков А. Г., Чермянин С. В., Шустов Е. Б. Проблемы прогнозирования психологических последствий локальных военных конфликтов. Психологический журнал. 1998. № 2. С. 15–26
5. Новиков В. С. Психофизиологическая основа боевой деятельности военнослужащих. Военно-медицинский журнал. 1996. № 4. С. 13–18.

Перепелюк Т. Д., доцент кафедри психології Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, кандидат психологічних наук, професор

ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА НАСЕЛЕННЮ ПІД ЧАС ТА ПІСЛЯ ВІЙНИ

24 лютого 2022 року назавжди увійде в історію України чорною датою повномасштабного військового вторгнення Росії на територію незалежної держави. Це спричинило ряд глибоких потрясінь (соціальних, економічних, політичних тощо), особливо для мирного населення. Мирне населення, яке не було підготовлено до такої жорстокої експансії з боку Росії, понесло не лише людські втрати, а і важке психологічне навантаження з яким у перші тижні та місяці війни справитися самостійно не могло і зазнавало не лише фізичних травм а і погіршення стану психічного здоров'я і ментального здоров'я загалом.

Психічне здоров'я – стан добробуту, при якому кожна людина має змогу реалізувати

повноцінно власний потенціал та проявити максимально здібності, перебороти життєві труднощі, стресові ситуації плідно та продуктивно працювати, створювати матеріальні та моральні цінності для себе та суспільства. Психічне здоров'я часто ототожнюють з поняттям «ментальне здоров'я» / «mental health». Ментальне здоров'я має дещо ширше значення та включає духовне, емоційне та соціальне благополуччя.

Континуум психічного здоров'я має власну ієрархію станів та в умовах кризи ми будемо себе почувати не як зазвичай і цей стан є цілком нормальний:

Стійкий стан – душевний спокій, гарний настрій, почуття гумору, висока розумова активність, високий рівень енергії та продуктивності, достатній час сну, фізична та соціальна активність, гарний апетит.

Реактивний стан – відчуття неспокою, пригніченість, роздратованість, проблеми зі сном та апетитом, втомлюваність, прокрастинація, зниження рівня психічної та фізичної активності, зменшення кількості соціальних комунікацій тощо.

Вразливий стан – висока тривожність, депресивний стан, поганий настрій, висока дратівливість, злість, агресивність, нав'язливі думки, низька концентрація, порушення сну до безсоння, низька працездатність, постійна втома, фізичне виснаження та уникнення соціальних контактів, переїдання або втрата апетиту.

Співпраця з психотерапевтом/психологом – різнопланова робота з клієнтом, залежно від його психічного стану та рівня особистісного розвитку, особистісних та професійних цілей, налагодження комунікацій та стосунків, побудова планів для подальшого повноцінного життя з можливим використанням у роботі як засобів психотерапії так і медикаментозних засобів [1].

Найчастішими симптомами, які зараз ми спостерігаємо у населення є прояви тривожних і депресивних розладів та панічні атаки. Стрес, страх, тривога це є адекватні реакції на ситуацію війни, але вони, на жаль можуть перейти у патологію. Провівши дослідження щодо аналізу запитів про допомогу на відповідних Telegram каналах волонтерської психологічної допомоги ми прийшли до висновку (перший та другий місяць війни), що у людей стресові та тривожні стани почали проявлятися у психосоматичних характеристиках тих запитів, які вони описували, наприклад, нудота, блювота, переїдання, повна втрата апетиту, порушення або повна відсутність сну, головний біль та біль у грудній клітині, порушення серцевого ритму. Також люди особливо перед фронтової лінії у своїх запитах описували складні психологічні стани, які виникали у них особливо в період сигналів повітряної тривоги та звуків вибухів, це і страх смерті, суїцидальні думки, перепади настрою, зневіра, підвищена емоційність та роздратованість, апатія, зниження самооцінки, агресивність, злість тощо. Також ми спостерігали збільшення запитів батьків щодо психічного стану власних дітей і навпаки. Найбільше запитів про допомогу було від батьків у яких діти-дошкільники. Це ми пояснюємо тим, що батьки самі не здатні були пояснити дітям, що таке «війна прийшла у наш дім». Навіть матері-біженки / матері-переселенки, які вже перебували з дітьми за кордоном / на заході країни, у безпечному місці, перші тижні не залишали своїх дітей на самоті і таким чином продовжували проектувати на них свій підсвідомий страх за їх життя і тим самим несвідомо створювали ситуацію страху і паніки у своїх дітей і вимушені були звертатися за психологічною допомогою.

Негативним моментом погіршення психологічного стану населення був повний або частковий інформаційний вакуум (не знання про поведінку та власні дії у період війни, події на фронті, відомості про родичів тощо), за рахунок втрати джерел та засобів зв'язку. На кінець першого місяця нами були також зроблені висновки щодо позитивного впливу на психічний стан людей, які були задіяні у трудовому процесі, у волонтерстві, у звичайній допомозі рідним чи сусідам, люди відмічали, що вони переключають свою увагу і їм немає часу замислюватися над ситуацією в якій вони опинилися. Хоча кількість запитів про допомогу різко зростала у вечірній час (після 19:00), що є свідчення занурення людини у проблеми поза часом трудової

або громадської активності.

Також, ми прийшли ще до деяких невтішних висновків, що багато громадян, які мали доступ до даних каналів волонтерської психологічної дороги – їх ігнорували, тому що не вірили і не розуміли для чого це їм потрібно, бо вважали себе психічно здоровими («страх – це не хвороба, мені це не треба») або перші звертання не давали очікуваного результату і вони розчаровувалися і відмовлялися від подальшої співпраці (тут багато факторів і один з найнеприємніших – невідповідність знань до ситуації та невміння надати швидко та доступно інформацію, яка допоможе). На превеликий жаль у населення ще не виробилася позитивна звичка щодо фахівців-психологів, як наприклад у країнах Європи.

Отже, зараз та після Перемоги над ворогом потрібно акцентувати увагу на трансформацію змісту служб психологічної допомоги населенню (хоча зараз багато фактів реально успішних проєктів психологічної підтримки здійснюються, особливо для дітей). Так, зокрема, міжнародний волонтерський проєкт «ODNOWA» (оновлення соціально-освітнього та психологічного простору розвитку особистості під час і після війни) провів вже Третій міжнародний дитячий онлайн-марафон «МИ – РАЗОМ, МИ – ЗА МИР! (З Україною в серці!)» : організатори марафону – громадська організація «Міжнародна асоціація сучасної освіти, науки та культури» у рамках міжнародного волонтерського мініпроєкту «Урок для дітей України» (під час і після війни) за співпраці з Fundacja EduSEN, Stowarzyszenie KLANZA (Республіка Польща) за сприяння Державної служби якості освіти України. Також започаткували у рамках волонтерського міжнародного проєкту «ODNOWA» серію вебінарів «Слухаємо-відповідаємо: як підтримувати, навчати, виховувати, розвивати дітей під час війни» : організатори заходу – ГО «МАСОНК» за співпраці із Психологічним центром «FIDES» (м. Вінниця) та за підтримки Fundacja EduSEN, Stowarzyszenie Klanza (Республіка Польща), до заходу доєдналися батьки учнів, педагоги, психологи-практики з України та Польщі [2].

Отже, модернізація, трансформація та оновлення змісту та видів роботи соціально-психологічних служб та реабілітаційних центрів сприятиме відновленню, покращенню та стабілізації ментального та психічного здоров'я населення.

Список використаних джерел

1. <https://www.intellias.ua/blog/intellias-guideline-about-mental-health>
2. <https://www.gomasonk.com.ua/%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%BA-%D0%B4%D0%BB%D1%8F-%D0%B4%D1%96%D1%82%D0%B5%D0%B9-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D0%B8/>

*Ратушняк Р. М., слухач гуманітарного інституту
Національного університету оборони України,
підполковник медичної служби*

ВЛАСНИЙ ПОГЛЯД НА ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ТА РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Війна розпочата росією проти нашої держави, не тільки калічить тіла, а й душі всього українського народу. З моменту повномасштабного вторгнення українці почули різні психологічні терміни, і випробували на своєму особистому здоров'ї. Життя у підземці чи під обстрілами, страх за себе та своїх рідних, зруйновані будинки, розлука з близькими, переселення, відчуття невизначеності – це лише частина того, що відчувають українці кожен день протягом майже 9 місяців. Саме такий гіркий досвід і відображається на психологічному стані кожного.

Сьогодні всі жителі України травмовані фізично, або душевно. Однак для більшості, ця війна в її гранях залишається видимою – її чують, бачать ракети, зруйновані домівки, померлих людей, але не бойові дії на передовій. Повномасштабне вторгнення росії створило нове покоління ветеранів в Україні. Уже сьогодні багатьом військовослужбовцям після виконання бойових завдань на передовій необхідна психологічна допомога та реабілітація.

Понад мільйон українських військовослужбовців звільняють і захищають українську землю від російських окупантів. Кожен день вони переживають тиск на фізичне і психічне здоров'я. А тому питання їх реабілітації – одна з найважливіших тем як сьогодні так і після закінчення війни.

Захисники за війною не спостерігають. Вони знаходяться в її епіцентрі, бачать усі її жахи і піддаються великим навантаженням. І якщо травми на тілі можливо вилікувати, то психічні проблеми набагато складніше навіть виявити.

Військові, які пройшли через важкі і стресові ситуації, найчастіше замикаються в собі, і зовсім не намагаються шукати контакт з оточуючими. Психологічна реабілітація в зв'язку з цим може затягнутися, або взагалі не дати позитивного результату.

Я переконаний, що для початку військовослужбовець повинен зробити крок і визнати, що травма негативно вплинула на його психічне здоров'я. Адже, у більшості випадків військовослужбовець самостійно не можуть впоратися з психологічними розладами чи проблемами, які їх оточують. Травма може лише посилитися, і разом із нею може розвинутися ще й посттравматичний синдром, якщо не звернутися за психологічною допомогою.

На державному рівні також мають бути зацікавлені в наданні військовослужбовцям можливості не тільки фізичної, але і душевної реабілітації.

В державі потрібно чітко наладити і врегулювати процеси фізичної реабілітації військовослужбовців після поранення в зоні бойових дій, про що не раз наголошував Президент України і було поставлено відповідне розпорядження Верховній Раді України і Кабінету Міністрів України. Якщо психологічна реабілітація в якійсь мірі здійснюється шляхом надання психологічної допомоги спеціалістам на волонтерських засадах, то фізичної реабілітації практично не існує.

За десятки попередніх років система охорони здоров'я була фактично знищена, а реабілітація, як один з етапів лікування, на державному рівні залишилась в минулому. І тільки завдяки приватним клінікам та відповідним професійним спеціалістам, які працюють на досягнення результату, реабілітація існує і понині.

Розлади психіки ще більш небезпечні, ніж фізичні хвороби, так як носять закритий характер. Оскільки страждають не лише ті, у кого психічні розлади чи адаптаційні проблеми, але й ті, хто знаходиться поруч – рідні і близькі. Профілактика і оздоровлення виглядає як кругова порука, коли в цьому зацікавлені і держава і самі військовослужбовці.

Як показує досвід, ми не звикли звертатися за допомогою до спеціалістів, а тому військовослужбовці займаються самолікуванням, або найчастіше, замкнутися в собі. На законодавчому рівні медики та чиновники не можуть змусити ветеранів війни звернутися по допомогу до психолога або насильно її отримати. Це заборонено законодавством України.

Ряд симптомів і наявних проблем, нічні кошмари, апатія, стан ізоляції та відчуження – це все сильно впливає на якість життя військовослужбовців. Слід зазначити, що влучним порівнянням вищезазначеним станам є техногенна катастрофа. Це коли відразу з нею неможливо впоратися. Згодом, зону катастрофи оточують саркофагом, під яким розпочинаються процеси і зміни, закриті від сторонніх очей і навколишнього середовища.

Я вважаю, що на державному рівні необхідно знайти способи, як включити в реабілітацію психологічну допомогу, як обов'язкову. Як це відбувається в інших країнах за стандартами НАТО. Військові Альянсу повинні пройти обов'язковий "психологічний скринінг" перед виконанням бойових завдань, їх психічний стан чітко контролюється.

Дедалі стає зрозуміло, що після закінчення бойових дій військовослужбовці Збройних Сил України повернуться з поля бою, перебуваючи в абсолютно різних душевних станах. А тому їх інтеграція повинна проходити максимально ефективно і безпечно для психіки кожного військовослужбовця, у іншому випадку наслідки можуть бути плачевними.

Ветерани бойових дій та військовослужбовці – це дві різні категорії, за яких несуть відповідальність два різних відомства. За діючих військових відповідає Міністерство оборони України, а за тих, хто завершив військову службу – Міністерство у справах ветеранів України.

У останньому є програма реабілітації самих ветеранів. Перелік суб'єктів надання послуг із психологічної реабілітації зазначений на офіційному сайті Міністерства у справах ветеранів України у розділі "Лікування та реабілітація" [1].

Відповідно до статті 11 Закону України "Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей" особи, які звільняються або звільнені з військової служби з числа ветеранів війни, осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною, члени сімей таких осіб, члени сімей загиблих (померлих) ветеранів війни, члени сімей загиблих (померлих) Захисників і Захисниць України, визначені Законом України "Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту", мають право на безоплатну психологічну допомогу [2-3].

Підставами надання послуг для вищезазначених категорій із психологічної реабілітації є:

- 1) направлення сімейного лікаря, в якого задекларований військовослужбовець або направлення від лікуючого лікаря;
- 2) особисте звернення військовослужбовця.

Після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну в Міністерстві у справах ветеранів України розширили перелік щодо громадян, які можуть отримувати послуги програм психологічної реабілітації.

На період воєнного стану в Україні та протягом трьох місяців після його припинення або скасування до отримувачів послуг належать також військовослужбовці (резервісти, військовозобов'язані, добровольці Сил територіальної оборони) Збройних Сил України, Національної гвардії України, Служби безпеки України, Служби зовнішньої розвідки України, Держприкордонслужби, Держспецтрансслужби, військовослужбовці військових прокуратур, поліцейські, особи рядового, начальницького складу, військовослужбовці МВС, Управління державної охорони, Держспецзв'язку, ДСНС, Державної кримінально-виконавчої служби, співробітники Служби судової охорони, особи, які входили до складу добровольчого формування територіальної громади, інших утворених відповідно до законів військових формувань, які брали безпосередню участь у заходах, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією Російської Федерації проти України, та члени їх сімей [2-3].

Причинами розширення категорії програми психологічної реабілітації стали факти того, що більшість ветеранів повернулися в район бойових дій, на війну. Кожен військовослужбовець з часом стане ветераном, тож в Міністерстві у справах ветеранів України вирішили діяти напередження.

До 24 лютого 2022 року профільне відомство виступало більше в якості фінансового регулятора – виділяло кошти, які розподілялися управліннями соціального захисту на місцях. Тепер Міністерство у справах ветеранів України уклало контракти з установами охорони здоров'я, що дозволяє встановити прямий зв'язок з тими, хто цю послугу надає та контролює її якість.

Але вже на цьому етапі Міністерство у справах ветеранів України зіштовхнулося з проблемою, за останні кілька років не всі психологи проходили курси удосконалення та підвищення кваліфікації. Деякі спеціалісти погодилися з умовами влади, відповідно, отримали

необхідні сертифікати.

Ще однією умовою була наявність у лікарнях реабілітаційних бригад до складу яких повинні входити психологи спільно з психіатрами, а їх допомога повинна бути комплексною.

Коли військовослужбовець після поранень потрапляє в госпіталь, він повинен мати можливість спілкуватися з професіоналами, які будуть надавати психологічну реабілітацію разом з медичною допомогою.

Однак тут знову важливо підтвердити той факт, що психологічна допомога все одно залишається добровільною. В цьому питанні в Міністерстві у справах ветеранів України однозначна думка – психологічна допомога повинна бути надана всім, і це питання може стати обов'язковим.

Можна використовувати практику інших країн і проводити психологічні сесії на етапі військової інтеграції, як це відбувається у США. Але одразу виникає ряд нюансів. Один із них – наявність більшої кількості кваліфікованих спеціалістів. У разі, якщо з військовослужбовцями будуть займатися непрофесійно то наслідки такої роботи над психікою можуть бути вже незворотними.

Питання про реабілітацію, в першу чергу, психічну, носить комплексний характер. Щоб вирішити проблему відсутності психологів, їх кваліфікації, контролю за їх роботою з військовослужбовцями, обов'язки самих військових вчасно з'являтися на обов'язкові сеанси, необхідно, щоб усі українські відомства працювали синхронно.

Верховна Рада України як законодавчий орган також могла б ввести пункт про психологічну реабілітацію обов'язковим для військовослужбовців. Так і в Міністерстві оборони України повинні розуміти, що чим якісніше вони будуть лікувати і реабілітувати військових сьогодні, тим легше вони зможуть інтегруватися в мирне життя завтра.

Важливим в реабілітації є правильний підхід. Мається на увазі вибір оптимальних прийомів і технічних засобів для найбільш ефективного впливу в тій чи іншій ситуації. Це визначає швидкість реабілітаційних заходів, комфортне перенесення процедури та відповідний результат.

Після перемоги додому повернуться воїни, які ціною власного здоров'я захистили нашу Батьківщину від окупантів – російської навали. Одним із важливих завдань кожної окремої сім'ї, так і держави в цілому має стати турбота про захисників. Справа далеко не тільки в фінансовій підтримці діючих військовослужбовців і ветеранів та їх фізичної реабілітації. Психологічна допомога в цьому сенсі не менш серйозний виклик для народної нації.

Повернення військовослужбовців до мирного життя є не менш важливим завданням для суспільства і для країни, ніж мобілізація та допомога армії!

Список використаних джерел

1. Офіційний сайт Міністерства у справах ветеранів України. Реєстр постачальників послуг із психологічної реабілітації 2022 рік [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mva.gov.ua/ua/veteranam/likuvannya-ta-reabilitaciya/centri-z-nadannya-poslug-psiologichnoyi-reabilitaciyi/reestr-postachalnikov-poslug-iz-psiologichnoyi-reabilitaciyi-2022-rik>

2. Офіційний сайт Міністерства у справах ветеранів України. Хто має право на психологічну реабілітацію? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mva.gov.ua/ua/veteranam/likuvannya-ta-reabilitaciya/psykholohichna-reabilitatsiya-dlya-veteraniv>.

3. Офіційний сайт Міністерства у справах ветеранів України. Хто має право на психологічну реабілітацію? [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://mva.gov.ua/ua/veteranam/likuvannya-ta-reabilitaciya/psykholohichna-reabilitatsiya-dlya-veteraniv>.

Саламон О. Л., військовий капелан РКЦ на Україні, психотерапевт, супервізор, викладач кафедри спеціальної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка

Ладейщикова М. Ю., студентка з курсу спеціальної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка

Олещук А. О., студентка з курсу спеціальної освіти Львівського національного університету імені Івана Франка

КАТАТИМНО-ІМАГІНАТИВНА ТЕРАПІЯ ЯК МЕТОД РОБОТИ З ПСИХОТРАВМОЮ ТА ПТСР

У зв'язку з військовою агресією Російської Федерації та надзвичайно травматичними подіями наразі збільшилась потреба в отриманні психологічної допомоги постраждалим особам. Завдяки розвитку психології, психіатрії та низки інших наук, на сьогоднішній день існує безліч терапевтичних засобів та методів корекції особи, яка пережила травматичні події. Кататимно-імагінативна психотерапія або символдрама є однією з сучасних психоаналітично орієнтованих терапій при роботі з психотравмами та ПТСР.

Кататимно-імагінативна психотерапія (символ-драма) – це метод роботи з уявними образами пацієнта імагінаціями (імагінація – динамічний психофізіологічний процес, під час якого людина уявляє, переживає та відчуває внутрішню реальність за відсутності зовнішньої стимуляції), які продукуються і розповідаються ним у присутності психотерапевта [4]. Під час сеансу пацієнту пропонується уявити певний образ, а психотерапевт має супроводжувати його по ньому: він може спостерігати за образами пацієнта, підтверджуючи свою присутність короткими сигналами «так», «угу», або ж пропонувати описати деталі, об'єкти в образі, попросити виконати певну уявну дію (інтервенцію). При цьому терапевт може задати попередньо якийсь мотив, орієнтуючись як на цілі і хід терапії, так і на особливості особистості пацієнта.

При роботі з психотравмами та ПТСР, сеанси проводяться у форматі короткої терапії, розділені на три ступені: основну, середню і вищу, що не перевищує 30 сеансів. Терапія включає загалом 3 фази:

фаза стабілізації;

фаза роботи з власне травмою;

фаза інтеграції травми в особистість.

Кожен сеанс символ-драми включає в себе чотири складові частини:

1) попередня бесіда, яка проводиться за стандартною схемою, тривалістю від 15 до 30 хвилин (в середньому близько 20 хвилин);

2) вправа на релаксацію тривалістю від 1 до 5 хвилин (в середньому близько 3 хвилин), пацієнт сидить при цьому в зручному кріслі, дорослі пацієнти можуть також лежати при розслабленні на кушетці;

3) власне уявлення образів, тривалість якого залежить від віку пацієнта і характеру мотиву, складаючи від 5 до 40 хвилин (в середньому близько 20 хвилин);

4) подальше обговорення тривалістю від 5 до 10 хвилин [2, 3].

Основна сутність при роботі з психотравмами та ПТСР це дотримання дружньо-стриманою установки, що дозволить створити довірливу та розслаблену атмосферу. При цьому позиція терапевта швидше вичікувальна, ні в якому разі не директивна, але вона залишає клієнту свободу дії. Разом з тим психотерапевт повинен вміти при необхідності

використовувати і радикальні втручання (терапевтичні інтервенції) [1].

Як раніше було згадано, для кататимно-імагінативної психотерапії використовують мотиви, символічне значення яких представляє різноманітність індивідуальних особливостей пацієнта та проектування подальшої роботи з психотравмою.

Приклади мотивів та їх специфіка:

1. Мотив поляни (луг). Його використовують як початок роботи з образами, для проєкції актуальних конфліктів. Особливістю цього мотива є те, що він відображає усвідомлений настрій клієнта. Символічне значення мотиву поляни дуже широке. Основні впливи психотерапевта: вичерпати мотив, стимулюючи якомога більшу деталізацію образу, і з'ясувати пов'язані з ним настрою. Відповідно до цього деталі образу поляни можуть змінюватися від сеансу до сеансу. Фактор настрою представляється в погоді. Сонце – піднесений оптимістичний настрій, похмура небо – від задуми до депресії.

2. Мотив струмка, коли клієнту пропонують пройти або вгору за течією до його витoku, або вниз - до гирла. Мотив струмка можна вважати вираженням поточного психічного розвитку, безперешкодного розгортання психічної енергії. У той же час вода - це життєва сила, вона освіжає, бадьорить, життя без неї немислима. По ходу розгортання образу можуть виникнути мотиви перешкоди-недопущення, що вказують на існування конфлікту. «Кататимність гідротерапія» (використання води). Якщо вода сприймається клієнтом як приємна, використання цього образу може надавати позитивний вплив.

3. Мотив гори. Мотив гори - це хороша модель відносин з самими значущими людьми з раннього дитинства, які зіграли свою роль в порушенні розвитку клієнта. Активні дії клієнта всередині ландшафту представляють собою аналіз цих відносин у символічній формі. Такий аналіз часто має високу терапевтичну ефективність. Відзначається тісна кореляція між висотою гори і рівнем домагань. Люди з високим рівнем домагань представляють високу гору, піднятися на яку дуже важко. За особливостями сходження ми можемо судити не тільки про рівень домагання, але також про встановлення клієнта на досягнення результату і які дії для досягнення мети він робить. З точки зору теорії об'єктних відносин підйом на гору має дуже велике значення - це ідентифікація з боку батька або матері фігурою. У деяких випадках опрацювання мотиву вимагає багато часу, і на неї йде повністю весь сеанс.

4. Мотив будинку. Опрацювання цього мотиву також вимагає багато часу. Нерідко тут прихований складний конфліктний матеріал. Тому даний мотив пропонують клієнтам, вже освоївся з символ-драмою і здатним витримати певне навантаження. У символічному плані будинок переживається як вираження власної особистості або однієї з її частин. Структури будинку дозволяють клієнту проектувати себе і свої бажання, пристрасті, захисні установки і страхи. Одне тільки роздивляння будинку може справити на клієнта глибоке враження, якщо завдяки цьому він здогадується або відкриває на передсвідомому рівні, що будинок «виглядає» у ньому саме «так».

5. Мотив узлісся. Даний мотив дає доступ до несвідомого матеріалу. Сюди можуть проектуватися вкрай амбівалентні емоційні переживання. Тому важливо пам'ятати, що на основній щаблі КПО «подорож в ліс» не рекомендується. У разі появи символічних фігур необхідно враховувати два аспекти. На першому рівні інтерпретації такий образ можна розглядати як втілення близьких людей, значущих осіб, що зробили особливо важливий вплив на клієнта. Другий рівень інтерпретації образів - це суб'єктивний, тобто образи можуть втілювати несвідомі тенденції і установки клієнта, отщепленим від свого реального поведінки. Мета терапії полягає в тому, щоб, символічно вийшовши з лісу на луг, вивести на світло свідомості ці отщепленим і витіснені тенденції [1].

Висновок: кататимно-імагінативна терапія дозволяє працювати з актуальним станом клієнта, з переживаннями минулого через опрацювання внутрішніх несвідомих конфліктів за допомогою уяви. Психотерапевтична дія

даного методу сформована на глибокому емоційному опрацюванні пережитих подій, що добре підходить для людей з ПТСР та психотравмами.

Список використаних джерел

1. Малкіна-Пих І. Г. Психологічна допомога в кризових ситуаціях - М.: Изд-во Ексмо. - 960 с., 2005
2. Обухов Я.Л. Основи символдрами. Вступ до основного ступеня. – К.: Главник, 2007. – 112 с.
3. Символдрама / под ред. В. А. Поликарпова, Е. К. Агеенкова, Т. Б., Василец, И. Е. Винов, Я. Л. Обухова. – Минск: Европейский гуманитарный ун-т, 2001. – 416 с.
4. Христина Турецька. Символдрама як метод роботи з психотравмою та птср. [Електронний ресурс]: – режим доступу <http://symboldrama.lviv.ua/symvoldrama-yak-metod-roboty-z-psyhotravmoyu-ta-ptsr/>

Самотуга В. М., волонтер по наданню психологічної допомоги учасникам бойових дій та членам їх родин, підполковник запасу

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ДОПОМОГИ ТА РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Нинішній стан суспільства нашої держави нагально потребує практичної реалізації набутих знань і умінь фахівців в області соціально-психологічної сфери - практичної психології (кризової психології), соціальної роботи та духовно-просвітницького виховання спрямованого на подолання психо-емоційних проблем створених обставинами спричиненими гібридною війною розв'язаною Російською Федерацією (далі РФ) проти нашої держави.

1. Доведено досвідом, що вчасно надана психологічна допомога – запорука психічного здоров'я людини. Одним з нагальних питань, щодо надання такої допомоги учасникам російсько-української війни, як військовослужбовцям, членам їх родин так і цивільним особам постраждалим внаслідок окупації чи інших протиправних дій - є те, що у штаті центрів надання соціальних послуг окремо взятих територіальних громад переважно відсутні посади психологів (інших фахівців), які могли б кваліфіковано надавати таку допомогу.

Районні територіальні центри комплектування питаннями психологічної допомоги та реабілітації учасників бойових дій по ряду причин не займаються (недостатньо фахівців).

2. На етапі повернення поранених військовослужбовців до строю, починаючи зі стаціонарних шпиталів, проведення психологічної допомоги та реабілітації на жаль обмежується фізичною реабілітацією з посиленням харчуванням.

3. Після повернення додому особи, які отримали поранення (каліцтва) під час безпосередньої участі у бойових діях і за станом здоров'я не можуть стати до строю, однак потребують психологічної та соціальної реабілітації - її не отримують. Як правило таку людину постійно непокоять спалахи спогадів (враження ніби людина знову переживає ті жахіття війни). Як результат - залежність від вживання алкогольних (наркотичних речовин), що призводить до трагічних випадків. (Наприклад, використання прихованих після повернення з фронту зброї, боєприпасів з метою встановлення соціальної справедливості чи іншого невдоволення з боку таких осіб). Спостерігаємо як часто виникає синдром порушення активності та уваги і, як наслідок зростає кількість дорожньо-транспортних пригод за участю учасників російсько-української війни. Також спостерігається зростання кількості схильних до

вживання психоактивних речовин, які втратили почуття відповідальності перед своїми родинами та співгромадянами.

4. Місцевими органами самоврядування мало використовується досвід ветеранів війни та військової служби, щодо організації питань реабілітації та надання необхідної психологічної допомоги учасникам російсько-української війни.

5. Особливої уваги потребує тема про яку не зручно говорити і тим більше висвітлювати, це військовополонені військовослужбовці Збройних Сил України, яким під час перебування у полоні було видалено статеві органи (повністю, або частково). Психологічна реабілітація таким особам як правило надається під час перебування на лікуванні в системі закладів охорони здоров'я.

Після повернення додому такі люди залишаються на одинці з бідною, а саме гірше, що їхні переживання часто закінчуються суїцидальними вчинками, що ще більш негативно відбивається на українському суспільстві.

Навіть добре мотивовані та морально підготовлені бійці полку спеціального призначення "Азов" після перебування в полоні та пережитих тортур, постійних очікувань смертних вироків мають проблеми з психікою у різних проявах (від енурезу до депресивних станів різної форми).

Впродовж деокупації територій нашої держави з'явилося багато зґвалтованих окупантами жінок та дівчат, яким надавалась необхідна медична допомога. Однак вчасно не було надано психологічної допомоги та супроводу (патронажу) відповідними спеціалістами на місцевому рівні, як результат не поодинокі випадки самогубства серед цієї категорії постраждалих.

6. Проблеми пов'язані з організацією роботи, щодо надання психологічної допомоги учасникам російсько-української війни та цивільним особам на волонтерських засадах і безоплатній основі зіштовхуються з масою проблемних питань: перше - це виділення (наявність) окремого приміщення, де мають бути комфортні умови для проведення відповідної роботи з вищевказаною категорією громадян; друге - питання можливості зберігати результати роботи (спостережень, бесід, досліджень, занять, тренінгів, копій висновків медичних комісій, тощо).

7. По не відомій причині не застосовується потенціал Української Православної Церкви, як однієї з найбільших і найвпливовіших конфесій в нашій державі, щодо реабілітації та відновлення морально-психологічного стану військовослужбовців і постраждалих осіб внаслідок агресії РФ.

Зокрема Ірина Верещук Віце-прем'єр України особисто спростувала інформацію, яку розповсюджують деякі засоби масової інформації про діяльність цієї структури, а також міністр культури та інформаційної політики України Олександр Ткаченко об.09.2022 року в ефірі національного телемарафону підтвердив, що в Україні немає Російської Православної Церкви, а є Українська Православна Церква, яка розірвала стосунки з Москвою і нині працює над новою редакцією Статуту, де будуть відображені відповідні зміни. Окрім вищезазначених посадовців Олена Богдан голова Державної служби України з етнополітики і свободи совісті у відкритих каналах ЗМІ заявила про недопустиме порушення прав та релігійних свобод громадян України, вірян УПЦ, що веде до розпалювання ворожнечі всередині держави на релігійній основі під час війни.

8. Не завжди враховується позитивний міжнародний досвід. Так, за сприянням Посольства Великої Британії в Україні у 2017 році з військовими фахівцями-психологами ЗС України проводилась низка заходів на загальну тему: "Психологічна стійкість воїна" під керівництвом полковника ЗС Хорватії Зорана Комара. Опираючись на бойовий досвід країн блоку НАТО та власний бойовий досвід, отриманий Зораном Комаром в роки війни 1991-1995 за незалежність Хорватії, під час проведення занять постійно наголошував про необхідність

об'єднання зусиль не тільки військових керівників, установ, а й усіх ланок державного апарату, інституцій та усіх релігійних організацій, щодо психологічної допомоги та реабілітації, як воїнів так і усіх учасників бойових дій (постраждалих внаслідок бойових дій) для перемоги над загарбником і збереження психічного здоров'я нашого суспільства вцілому.

Висновок:

Згадуючи безперечний історичний факт, який стався 19.04.1995 в Оклахома-Сіті столиці штату Оклахома США, під назвою: «Домашній тероризм», у результаті терористичного акту від потужного вибуху спричиненого вибухом тротилу (2300 кг.) захованому в припаркованому у центральній частині міста грузовому автомобілі - загинуло 168 чоловік (з них 19 дітей) та травмовано 680 чоловік. Повністю та частково зруйновані будівлі та автомобілі у радіусі 16 км. від місця вибуху. Вибух спричинив землетрус у 3 бали за шкалою Ріхтера, сума нанесених збитків склала в USD. 652 млн. Причиною даного терористичного акту стало невдоволення колишніх ветеранів війни США в Іраку Тімоті Маквея і Террі Ніколаса питаннями соціального захисту та реабілітації після бойових дій, відсутність проведення роботи, щодо адаптації до цивільного життя та байдужість до проблем ветеранів з боку держави.

Нажаль, в Розпорядженні Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 №475-р «Про схвалення Концепції Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадaptaції учасників антитерористичної операції на період до 2022 року» визнано прорахунки з питань реабілітації військовослужбовців - учасників бойових дій.

Зважаючи на вищевикладене прошу організаторам даної конференції звернутись до відповідних державних органів влади з метою приділяти належну увагу питанням реабілітації та адаптації учасників російсько-української війни до умов цивільного життя, щоб не повторити помилок допущених (як приклад) в Оклахомському синдромі, та запобігання суїцидальним та іншим негативним явищам серед учасників та постраждалих внаслідок військової агресії РФ.

Список використаних джерел

1. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 12.07.2017 №475-р «Про схвалення Концепції Державної цільової програми з фізичної, медичної, психологічної реабілітації і соціальної та професійної реадaptaції учасників антитерористичної операції та осіб, які брали участь у здійсненні заходів забезпечення національної безпеки і оборони на період до 2022 року».
2. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення діяльності в звичайних та екстремальних умовах. Київ, 2009. 576 с.
3. Комар Зоран. Психологічна стійкість воїна. Київ, 2017. 184 с.
4. Таран Т.В. Як вберегти психіку після бою. Газета Народна Армія./ засн. Мін. оборони України 2016, лютий – Київ. Щотиж. №4 від 04.02.2016.
5. Самотуга В.М. «Соціальна реабілітація військовослужбовців та членів їх сімей». Чернігів, 2018. 120 с.

ОСОБЛИВОСТІ ВИНИКНЕННЯ БОЙОВОГО СТРЕСУ У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Бойовий стрес - це реакція психіки на загрозу життя та здоров'я у вигляді процесу переживань психічних станів за етапами адаптації з використанням потенціалу її ресурсів.

Для управління бойовим стресом проводять заходи з профілактики та корекції, які проходять за такими етапами: профілактика стресу та зміцнення стресостійкості військовослужбовців до факторів бойової діяльності; контроль та корекція впливу бойового стресу під час діяльності в екстремальних умовах; психокорекція наслідків бойового стресу після завершення діяльності в бойових умовах у місцях постійної дислокації; корекція наслідків бойового стресу в госпіталях та психологічна реабілітація військовослужбовців в санаторних умовах [1].

Провідними вітчизняними вченими встановлено, що стрес, який виник під впливом умов бойової обстановки, поділяється на дві групи – невисокої і підвищеної інтенсивності. Бойовий стрес невисокої інтенсивності, як правило, ефективно долається більшістю військових і на початковому етапі може навіть сприяти підвищенню їхньої бойової активності. Надалі бойовий стрес невисокої інтенсивності або стає звичним для учасників бойових дій, або переходить у бойовий стрес підвищеної інтенсивності.

Участь у бойових діях – це одна з найважчих травматичних подій, які може пережити людина. Приблизно 30% чоловіків і 27% жінок з числа ветеранів В'єтнаму були свідками посттравматичного стресового розладу (ПТСР) у певний момент служби, і для багатьох він став постійним та інвалідизуючим. Цей розлад, пов'язаний з попереднім бойовим досвідом, у США назвали «поств'єтнамським синдромом».

Бойовий стрес включає всі різновиди психологічного й емоційного стресу і виникає як наслідок небезпек і вимог виконання завдань бойових та інших військових операцій. Контроль бойового та оперативного стресу (COSC – combat and operational stress control) в Армії США визначений як діяльність військових керівників у підрозділах, спрямовані на запобігання, ідентифікацію та управління небезпечною поведінкою у стані бойового стресу (COSC – combat and operational stress behavior). Ці програми мають на меті: оптимізувати виконання завдань; зберегти бойову силу; запобігти шкідливим впливам реакцій бойового стресу (COSR – combat and operational stress reaction) на солдатів, їхнє фізичне, психологічне, інтелектуальне й соціальне здоров'я чи мінімізувати ці впливи. COSC – це одна з десяти медичних систем, що діють на полі бою.

Як зазначає вітчизняний вчений М. Саппа, станом на грудень 2012 року військові операції «Непохитна свобода» в Афганістані (початок 2001 р.) та «Іракська свобода» в Іраку (початок 2003 р.) призвели до розгортання близько 2,2 мільйона військовослужбовців США (за даними відкритих джерел, помітна частина з них були членами Національної гвардії та резервістами). Міністерство оборони США визнало, що воно крім травм, які військовослужбовці отримують в результаті своєї служби, несе відповідальність і за допомогу військовослужбовцям та їх родинам, в яких розвиваються різні психічні та поведінкові проблеми. Такі проблеми включають посттравматичні стресові розлади (далі - ПТСР), наслідки травм головного мозку, зловживання наркотиками (включаючи зловживання алкоголем), насильство з боку партнера у інтимних відносинах і жорстоке поводження з дітьми, а також суїцидальні прояви. У зв'язку з цим Міністерство оборони звернулось за допомогою до Національної академії наук США для оцінки медичних потреб, з якими повертаються додому з Афганістану і Іраку військовослужбовці та їх сім'ї. В рамках

попередньої оцінки члени Комітету Інституту Медицини (МІМ) заслухали діючих військовослужбовців Армії США, ветеранів та їх сім'ї, дослідивши широке коло потреб, в тому числі в освіті, реабілітації, професійній підготовці, у охороні психічного здоров'я та інші послуги фізичного здоров'я. Було також вказано на необхідність розробки програм для військовослужбовців та ветеранів, які страждають від розладів психічного здоров'я, таких як ПТСР, важка депресія і токсикоманія.

Нові дослідження американських психологів свідчать, що неодноразова участь особового складу у військових операціях викликає зростання числа самогубств. На їх думку, єдиний спосіб перешкодити цьому - скоротити кількість перебувань кожного солдата в «гарячій точці» і продовжити так званий час для життя, тобто збільшити тривалість перебування в родині між відправками у зону бойових дій [2].

Провідними соціально-психологічними детермінантами виникнення бойового стресу у військовослужбовців – учасників бойових дій є: загроза життю та здоров'ю; потрапляння в полон; зняття заборони на вбивство та насилля; смерть товаришів; поранення та каліцтва; перебування під обстрілом; вбивство ворога; страх потрапити в засідку (оточення); робота з тілами загиблих; тривалість перебування в зоні бойових дій; безпосередня участь у активних бойових діях; успішність військових операцій; вигляд тіл загиблих з числа цивільного населення; допущені власні помилки, які призвели до смерті товариша; провина того, хто вижив; відсутність необхідної поваги до загиблих; відсутність церемонії прощання; ведення обстрілів з території населених пунктів; тяжке фізичне та психологічне навантаження; відсутність бойового досвіду; інтенсивність ведення бойових дій; постійний вплив бойових стрес-факторів; несприятливі умови військового побуту; порушення режиму сну; недостатнє харчування; недостатня кількість продовольства; зловживання алкоголем; недостатній рівень адаптаційних можливостей; неможливість та невміння самостійного зняття високої нервово-психічної напруги; дефіцит копінг-навичок; відчуття власної вразливості; низький рівень нервово-психічної стійкості; попередні психічні розлади та психічні травми (дитячі); некоммунікабельність військовослужбовця; недостатня професійна навченість; вживання терміну «антитерористична операція» замість «локальний збройний конфлікт»; нормативно-правове забезпечення військовослужбовців (усвідомлення недостатньої підтримки держави); невпевненість, що держава буде піклуватися про родичів військовослужбовця у разі його загибелі або втрати працездатності; якість керівництва антитерористичною операцією; вороже налаштоване цивільне населення окупованих територій; недостатній рівень підготовки командирів; матеріальне забезпечення військовослужбовців; займання посад у зоні антитерористичної операції, що не відповідають військово-спеціальній підготовці військовослужбовця; відсутність якісного професійного відбору до армії; ведення позиційної війни; неоднозначне ставлення цивільного населення до проведення антитерористичної операції; різниця між офіційними версіями ведення бойових дій та реальністю; неможливість відкривати вогонь у відповідь різних причин); втрата мотивації на участь у війні; порушення дисципліни; віддаленість від сім'ї та рідних; думки про сімейні проблеми та турботи; відсутність соціальної підтримки з боку родичів; молодий вік військовослужбовців; внутрішній конфлікт між бажанням вижити та необхідністю виконати свій обов'язок; спотворений тип сімейного виховання, неповна або «деформована» родина; низький рівень освіти (інтелектуальні здібності); рівень підтримки з боку командирів; рівень колективної злагодженості; розлади поведінки в анамнезі; наявність уроджених та біологічних особливостей (затримка психомоторного розвитку в дитинстві, граничне інтелектуальне функціонування, пасивний паттерн поведінки); невпевненість у власній зброї; підвищена особистісна тривожність; розуміння своєї ролі у військових операціях; інформаційний дефіцит; дефіцит часу [3].

За показником «замкнутості/товариськості» особистісного опитувальника Кеттелла, в учасників бойових дій значно нижчий показник «спілкування». Для них більш характерним є відособленість, відчуженість, недовірливість, нетовариськість, замкненість, критичність, схильність до об'єктивності, ригідності, до надмірної суворості в оцінці людей. Всі ці фактори призводять до труднощів у встановленні міжособистісних, безпосередніх контактів.

Отже, бойовим стресом є стан психічного напруження військовослужбовців у процесі їх адаптації до умов бойової діяльності з використанням ресурсного потенціалу.

Учасникам бойових дій більш властива схильність до надцінних ідей, вони мають вищий рівень емоційних переживань, значно нижчий показник «спілкування», який має прояв у недовірливості до інших людей, замкненості, до надмірної суворості в оцінці людей тощо, а також встановлено більший рівень щирості [4].

Результатом впливу бойового стресу є ураження психіки бійців, що має форму бойової психічної травми. Вона є віртуально-операційною діагностичною категорією, що характеризує нову форму адаптованості бійця до вимог небезпечного середовища та пояснює причини розладів адаптації військовослужбовців. У загальному розумінні це нормальна реакція здорового організму людини на ненормальні обставини зовнішнього середовища [5].

Список використаних джерел

1. Блінов О.А. Організаційно-методичні рекомендації управління бойовим стресом військовослужбовців. Матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. Одеса, 2018. С.5. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/44063/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%9E.%20%D0%90.%20%D0%9E%D1%80%D0%B3%D0%BD%D1%96%D0%B7%D0%B0%D1%86%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%BED0%BC%D0%B5%D1%82%D0%BE%D0%B4.%20%D1%80%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%97%D0%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F%D0%B1%D0%BE%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D0%BC%D0%81%D1%82%D1%80%D0%B5%D1%81%D0%BE%D0%BC%D0%B2%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%81%D0%BB%D1%83%D0%B6%D0%B1%D0%BE%D0%B2%D1%86%D1%96%D0%B2.pdf> (дата звернення 23.11.2022).

2. Василенко С.В. Нейтралізація негативного впливу бойового та оперативного стресу на особовий склад військових частин (підрозділів) Збройних Сил України. Вісник Національного університету оборони України. № 6 (64), 2021. С. 28-29. URL: <http://visnyk.nuou.org.ua/article/view/251266/249236> (дата звернення: 23.11.2022).

3. Кравченко К.О., Тімченко О.В., Широбоков Ю.М. Соціально-психологічні детермінанти виникнення бойового стресу у військовослужбовців - учасників антитерористичної операції: монографія. Харків, 2017. С. 76-78. URL: http://repositsc.nuczu.edu.ua/bitstream/123456789/4026/1/%D0%9C%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B3%D1%80%D0%B0%D1%84%D0%B8%D1%8F_%D0%9A%D1%80%D0%B0%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%2C%20%D0%A2%D0%B8%D0%BC%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE%2C%20%D0%A8%D0%B8%D1%80%D0%BE%D0%B1%D0%BE%D0%BA%D0%BE%D0%B2.pdf (дата звернення: 23.11.2022).

4. Блінов О. А. Психологічні особливості прояву бойового стресу військовослужбовців – учасників бойових дій. Матеріали наукового семінару «Шляхи трансформації системи морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України». НУОУ, 2019. С. 1-2. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/346095141.pdf> (дата звернення: 23.11.2022).

5. Блінов О. А. Бойова психічна травма: монографія. Київ, 2019. URL: <https://er.nau.edu.ua/bitstream/NAU/44070/1/%D0%91%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%9E.%D0%90.%20%D0%91%D0%BE%D0%B9%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%BF%D1%81%D0%B8%D1%85%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0%20>

Сулятицький І. В., голова Українського центру психології безпеки, кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри спеціальної освіти

Бобко А., студентка з курсу спеціальної освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка

УКРАЇНСЬКИЙ КОМПЛЕКС ПСИХОТЕРАПІЙ ПОСТФРОНТОВОГО ВІДНОВЛЕННЯ

Війна завдає непоправного злому не лише територіальним контурам суспільств і держав. Вона насамперед ламає і нищить психологічну структуру людей, завдаючи фатальної шкоди їхньому душевному устрою на тривалий час чи навіть довічно. Внаслідок цього зростає необхідність актуалізації психологічних досліджень позитивних особистісних змін, у тому числі прогнозування психологічних наслідків українського соціуму . особливо його героїчної частини- воїнства в післяпереможні часи. Тобто як бути з тим адським душевнопотертим станом з виснаженням з побаченим жахом і пережитими раними втратами..., всім тим що ми узагальнюємо словами «психологічні травми».

Мета: представити новий інструментальний комплекс надання психотерапевтичної допомоги через актуалізацію особистісного ресурсу клієнта для посттравматичного зростання після психологічної травми, що в подальшому буде служити основою для розроблення стратегії надання ефективної психологічної допомоги.

Психотравми, особливо посттравматичні стресові розлади (ПТСР), винесені з таких подій та обставин, часто настільки індивідуалізовані, що потребують багатоетапних і різноспрямованих підходів у наданні психологічної допомоги

При розгляді феномену посттравматичного зростання, насамперед є необхідним визначити поняття психічної травми [2]. Поняття травми широко застосовується в позначенні рани як зламу, руйнування захисних механізмів, адаптивних структур та ресурсів, а також розглядається як екстремальний, кризовий, напружений, стресовий досвід. З чого випливає двояка постановка питання: травматична подія сама по собі провокує позитивні чи негативні зміни, або ж травматична ситуація актуалізує зміни, у контексті роботи особистості з досвідом, у якому проявляється подія [4, 6].

Розвиток психічної травми можливий за певних умов. До сукупності факторів додається реакція на травму, яка супроводжується спробами уникнути травматичних переживань емоцій. Іншими словами, якщо такі прояви спостерігаються, можна говорити про виникнення в житті людини травматичної події, виникнення відчуттів неможливості контролювати власні емоції. В цьому випадку відторгнення усвідомлення емоцій виступає як захисний механізм психіки, оскільки травматичні ситуації приносять особистості безліч страждань та болі [3].

Здійснення психологічної допомоги для осіб із психотравмами війни схиляє до думки, що для розв'язання складної дилеми вибору адекватного й ефективного комплексу прийомів і методів розв'язання таких проблем особистості найсприятливішим є інтегративний підхід.

Довгий час при вивченні травматичних подій основна увага була сконцентрована на усуненні негативних наслідків травми, але не на можливостях позитивного виходу із травматичної ситуації. При цьому в дослідженнях глибини страждань людей, які пережили травматичні події, простежувалися реакції, що свідчать про наявність не тільки негативних, а й

позитивних впливів на людини. На підставі чого, вдалося встановити, що тенденція зростання та розвитку серед досліджуваних перевищує прояв регресії та упадництва [6]. Не дивлячись на травму, зростання не тільки є раптовим, що по своїй суті є цікавим, але і орієнтований на багатогранну програму особистісного подолання та адаптації. У зарубіжній науці такі реакції були позначені як феномен посттравматичного стресового зростання особистості. Вперше цей феномен з побудованим концептуальним баченням був представлений широкою громадськості порівняно недавно у 2004 році, викликавши при цьому резонанс у колах психологів [3].

Р. Тедеші та Л. Калхаун виділили три моделі посттравматичного зростання, де відбувається розгляд різних процесів та перспектив позитивні зміни постраждалих. Як перший процес виступає «стійкість через страждання», куди входить відкриття себе та оновлене самосприйняття, що стало результатом подолання та адаптації. «Екзистенційна переоцінка» - другий шлях до зміни, який менш простий, але при цьому значно цікавіше, оскільки містить у собі відображаючу оцінку та створення цінності, що є породженням прийняття слабкості особистості спочатку після трагедії. Третя, заключна модель, має назву «психологічна підготовленість» і виступає як побічний продукт, проте, при цьому акцентується на змінах в образі світу жертви, що має на увазі під собою значне конструктивне зростання [1].

Коли людина зациклена на минулому, невпинно перебирає у своїй пам'яті травматичні події, відчуває жаль про втрачені можливості, має тенденцію звинувачувати себе в невірних (на його думку) діях, можливим результатом подібних тенденцій є виникнення посттравматичного стресового розладу [9]. Але якщо індивід після важкої травматичної події не піде шляхом самозвинувачення, самобичування і зайвого жалю, а візьме щось суттєве з подію і використає це для подальшої організації власного життя, набуде нового сенсу існування. Слідуючи цим шляхом, людина формує життєстійкість, яка допомагає знайти здатність прийняти виклик долі, визначити сенс і мету буття, відчути здатність контролювати події, що постають на життєвому шляху, відчути впевненість у собі та здатність безпосередньо впливати на власне життя.

Симптоматика травм війни, накладеної на особистісні історії (наративи) їхніх носіїв привели нас до розуміння того, що в арсеналі роботи травматерапії доцільно комплексно використовувати три різні концептуальні терапевтичні технології: короткотермінової психотерапії, сконцентрованої на розв'язку (BSFT) концепції психотерапії можливостей та концепції інтеграційної методології (KIM- терапії). Первинний український досвід роботи у площині короткотермінової психотерапії заклав основу наших методичних порад [5].

Провідну технологічну ідею BSFT окреслюють поняття короткотерміновість, у значенні – робити тільки те, що потрібно, сконцентровуючись на розв'язанні і розв'язку. Поняття розв'язання означає вибір способу, що звільнить клієнта від проблеми. Проблема розглядають у контексті певної ситуації. Позбутись проблеми – вийти за межі цієї ситуації і в цій новій життєвій ситуації почати конструювати життя, у якому проблема себе не проявляє через виставлення нових, конкретних цілей та поступову їхню реалізацію. Наприклад, питання: «Яким буде твоє життя, коли ти будеш спокійний, чи щасливий» – допомагає актуалізувати уявлення про інше майбутнє і шукати разом із психотерапевтом способи реалізації такого майбутнього. Розв'язок – це спосіб, що звільнить клієнта від проблеми і допоможе йому сконструювати життя, у якому немає проблеми [10, 11].

Феномен посттравматичного зростання розглядає розвиток особистості екстремальних умовах, де адаптація до мінливих умов виявляється утруднена чи неефективна. Посттравматичний розвиток особистості структурно включає процес реструктуризацію різних особистісних систем, а саме системи відносин, Я-концепції, цінностей та базових переконань. Необхідною умовою є можливість інтеграції травматичного досвіду та його наслідки в цілісну картину світу, і навіть ідентичність і систему соціальних

зв'язків індивіда. Подія набуває психотравмуючого статусу лише за умови, якщо необхідні для його інтеграції зусилля значно перевершують індивідуальні інтеграційні можливості особистості [1, 8].

Висновок. Посттравматичний розвиток передбачає звернення особи за соціально-психологічною підтримкою, здатною надати індивіду ресурси для інтеграції травматичного досвіду в цілісний особистісний досвід [2, 7, 8]. Таким чином, феномен посттравматичного зростання включає в себе зміни у багатьох сферах людського існування, а саме сприяє підвищенню цінності життя та значимості особистих відносин, відкриття кардинально нових можливостей, усвідомлення сили особистості, інтенсифікації духовної свідомості.

Апробована нами комплексна психотерапевтична технологія дозволяє сформувати в особі клієнта настанову на те, що в кожного наявний великий резерв подальшого самоздійснення (настанова не на себе, не на проблеми, а тільки на ресурс особистого майбутнього) і привести їх до функціонального стану, створивши передумови посттравматичного зростання [9].

Отримані факторні та корелятивні параметри підтверджують ефективність використання створеної технологічної карти у практиці психотерапевтичної допомоги як для основних категорій постраждалих від військового конфлікту. Найбільш часто посттравматичний ріст виникає у тих випадках, коли травмуюча подія пробуджує в індивіді потреба у суттєвому перегляді свого світогляду. При цьому чим сильніше виявляється вплив загрози з боку ситуації на думку людини, тим більш висока ймовірність посттравматичного зростання.

Список використаних джерел

1. Безверхий, О. С. Проблема посттравматичного зростання в сучасній практичній психології. Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи: матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції «Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи» – К.: КНУ імені Тараса Шевченка 2020. – С.24-26
2. Войтенко, О. В. ПОСТТРАВМАТИЧНЕ ЗРОСТАННЯ ЯК ФЕНОМЕН АДАПТАЦІЙНИХ ЗМІН ОСОБИСТОСТІ ВНАСЛІДОК ПСИХОТРАВМУЮЧОЇ ПОДІЇ. Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації А43 в умовах кризового суспільства: матеріали III Всеукраїнського, 2018). С.13.
3. Зубовський, Д. С. Феномен посттравматичного зростання як перспективний напрямок досліджень у вітчизняній психології. Проблеми екстремальної та кризової психології, (2016). С.63-74.
4. Ілліч, О. В., & Зубовський, Д. С. (2016). СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ФЕНОМЕНУ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО ЗРОСТАННЯ ОСОБИСТОСТІ. Проблеми професійного становлення особистості: збірник тез, (2016). С.152.
5. Островська К.О., Левус Н.І. Методичні рекомендації навчального курсу "АВС короткотермінова психотерапія, сконцентрована на рішенню" для психолого-педагогічних спеціальностей післядипломної освіти.– Львів, В-во ЛНУ ім. І.Франка, 2015. – 40 с.
6. Лазос, Г. П. (2016). Посттравматичне зростання: теоретичні моделі, нові перспективи для практики. Актуальні проблеми психології, 1(45), 120-128.
7. Осьодло, В. І., & Зубовський, Д. С. (2017). Посттравматичне зростання особистості учасників бойових дій: сучасний стан та перспективи. Український психологічний журнал, (1), 63-79.
8. Осьодло, В., & Зубовський, Д. С. (2017). Кількісний та якісний підхід до оцінювання посттравматичного зростання особистості (Doctoral dissertation, Національний авіаційний університет).
9. Островська К.О., Сулятицький І.В., Островський І.П. Новітні технології психотерапії з

учасниками військового конфлікту// Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Психологія. Випуск 1(13) – К.: Київський нац. ун-т ім.Т.Шевченка. – 2021. – № 1(13). С.48-53.

10. Kienhuis J., Świtek T. Klient ekspertem. Podejście Skoncentrowane na Rozwiązaniach i jego zastosowanie w Polsce.Wydawnictwo:Kraków, 2007.– 200 p.

11. Kosman T. Założenia terapii skoncentrowanej na rozwiązaniach, «Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy, Nauki społeczne» 1/2013 / KosmanT. URL: http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-118f75d9-84af-407e-8f46-b25b177ef2f1/c/Kwartalnik1_2013_1.pdf.

*Тетерук С. М., слухач гуманітарного інституту
Національного університету оборони України, майор*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Проблема психологічної реабілітації військовослужбовців та адаптації їх до умов життя особливо гостро постає під час російсько-української війни. Ця війна показала, наскільки важливою є психологічна реабілітація військовослужбовців – учасників бойових дій.

Основним психотравмуючим впливом бойової обстановки є досить тривале перебування військовослужбовців в умовах бойового стресу, що накладає свій негативний відбиток на психіку людини. У період бою дія стресу виконує певну позитивну функцію для військовослужбовця, він мобілізує всі наявні можливості організму та його систем для подолання загрозливої для життя ситуації. Проте з часом наслідки пережитої психотравмуючої події мають негативний вплив на психічне здоров'я військовослужбовця. Ці проблеми можуть проявитися не лише, як посттравматичний стресовий розлад, але й ускладнившись зловживанням алкогольними та наркотичними речовинами, депресії, тривожними розладами, порушеннями самоконтролю, панічними атаками, різкими змінами настрою, спалахами злості та інше.

Потрібно зазначити, що дуже важливим є проведення первинної психологічної допомоги військовослужбовцям, що мають наслідки негативного впливу бойової обстановки безпосередньо у підрозділі. Суть цієї допомоги полягає в тому, що основним інструментом впливу на психіку людини є слово, вмиле застосування якого дозволяє усунути прояви психічної травми, змінити ставлення військовослужбовця до себе і свого стану, в аргументованому переконанні людини, корекції його хибних уявлень, понять, суджень, які стали причиною його дезадаптації. Далі слід формувати у нього установку на можливість усунення відхилень в психічному стані і поведінці, у доступній формі пояснити сутність того, що сталося з ним, значення проведених тих чи інших реабілітаційних заходів. У процесі реабілітації доцільно фіксувати увагу військовослужбовця на позитивних змінах в його стані.

Виходячи з цього, на командирів підрозділів та інших посадових осіб частин і підрозділів покладається відповідальність за організацію та практичне здійснення реабілітаційних заходів.

Але, однією з основних проблем психологічної реабілітації військовослужбовців – учасників бойових дій є категоричне небажання ними проходити таку реабілітацію, що обумовлено будь-яким чином пов'язувати себе з особами, які мають психічні розлади. На жаль більшість військовослужбовців намагаються приховати або не надають значення в змінах свого стану фізичного та психічного здоров'я. Є також категорія військовослужбовців, які не говорять про свої психічні проблеми і це пов'язано з тим що вони бояться бути засудженими в своєму колективі, так ніби в цьому є якийсь сором.

Однією з важливих форм соціальної підтримки учасників бойових дій є психологічна реабілітація, яка повинна бути в пріоритеті соціальної політики держави. Відомо, що найважливішим здобутком держави, що має стратегічне значення, та відображає тенденції соціального, економічного, політичного, правового розвитку і благополуччя країни, є здоров'я її громадян.

Очевидно, що з кожним днем війни кількість військовослужбовців, які отримують психологічні травми, буде тільки зростати, а отже будуть потребувати психологічної допомоги.

Сьогодні Збройні Сили потребують професійних психологів, які здатні вчасного розпізнавання осіб, які мають наслідки негативного впливу бойової обстановки. Але ті що є, потребують суттєвого підвищення свого рівня компетенцій.

Чинний закон «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» впроваджує нові стандарти проходження військової служби, підвищує рівень матеріального і правового забезпечення, зокрема отримання військовослужбовцями гарантованих державою пільг, безоплатної освіти та право на охорону здоров'я та медичну допомогу. Однак окремі норми закону фактично не працюють через відсутність чітко визначеного механізму їх застосування.

Зокрема цим законом держава забезпечує безоплатну психологічну допомогу військовослужбовцям – учасникам бойових дій, вона організовується психологічними службами військових частин (підрозділів), а в разі потреби здійснюється у військово-медичних закладах охорони здоров'я згідно з порядками, затвердженими центральними органами виконавчої влади, що мають у своєму підпорядкуванні утворені відповідно до законів України військові формування та правоохоронні органи. Фактично ця допомога не надається, адже психологічні служби у військових частинах не створені. Відповідно до реєстру постачальників послуг із психологічної реабілітації у 2022 році визначено 31 заклад охорони здоров'я, переважно це лікарні загального профілю, які практично не зможуть прийняти велику кількість військовослужбовців для проведення психологічної реабілітації, адже кількість їх зростає з кожним днем війни. Для вирішення цих питань потрібно створювати спеціалізовані реабілітаційні центри.

Безпосереднє виконання завдань психологічної реабілітації у військових частинах покладається на офіцерів з морально-психологічного забезпечення офіцерів-психологів, але по суті ці посадові особи постійно знаходяться в умовах бойової обстановки і самі потребують психологічної реабілітації. Тому вони не завжди спроможні якісно її провести.

Одним із шляхів вирішення проблеми психологічної реабілітації є навчання всього особового складу підрозділу професійного володіння методам самопомоги та взаємодопомоги, що дозволить здійснювати профілактику бойового стресу.

Потрібно брати до уваги досвід армії Сполучених Штатів Америки, щодо надання психосоціальної підтримки родинам військовослужбовцям це дасть можливість організовувати програми з формування стресостійкості та здійснювати психосоціальний супровід дружин та дітей військовослужбовців.

При бойових військових частинах створити підрозділи, щодо контролю бойового стресу, до їх складу включити психологів, офіцерів структур морально-психологічного забезпечення та медичних працівників. Це дасть змогу на ранніх стадіях виявляти військовослужбовців з ознаками ПТСР та направляти їх до фахівців, які будуть їх перевіряти.

Потрібно надати можливість забезпечення медико-психологічної реабілітації військовослужбовців безпосередньо в зоні бойових дій після виконання бойових завдань.

Після виведення із зони бойових дій забезпечити тимчасове гарантоване державою (не за рахунок основної відпустки) залишення місця пункту постійної дислокації для «зміни обстановки» та емоційного розвантаження.

Отже, проведення психологічної реабілітації та відновлення здоров'я захисників України в умовах російсько-української війни набуває дуже важливого значення. Але сама система надання психологічної реабілітації потребує покращення.

Тімченко М.В., аспірантка навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України

ВПЛИВ МІКРОКЛІМАТУ СОЛЯНИХ ПЕЧЕР НА ПСИХІЧНЕ ТА ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗДОРОВ'Я ПРОФЕСІЙНИХ КОНТИНГЕНТІВ СЕКТОРУ БЕЗПЕКИ ТА ОБОРОНИ УКРАЇНИ

Вступ. Існує безліч методів нетрадиційної медицини: анімалотерапія [1], ароматерапія, магнітотерапія, фітотерапія, кліматотерапія. Кліматотерапія - комплекс методів лікування, які використовують дозовану дію кліматичних погодних факторів і спеціальних кліматологічних процедур на організм людини. Галотерапія є одним з методів кліматотерапії - свого роду немедикаментозним методом лікування та відновлення психічного та психологічного здоров'я. Суть методу полягає в тривалому знаходженні людини в умовах своєрідного мікроклімату соляних печер, гротів, шахт.

У природі соляні печери зустрічаються досить часто. Такі природні утворення солі зустрічаються в Польщі, Австрії, Румунії, Киргизстані, Україні, Азербайджані та деяких інших країнах. Галокамери - приміщення, створені за подобою соляних печер, сьогодні є практично в будь-якому місті, і кожен бажаючий може побачити їх цілющі властивості. Ця можливість використовується в кліматотерапії в цілому і в галотерапії зокрема.

Таким чином, актуальним є вивчення одного з методів кліматотерапії - галотерапії.

У зв'язку з вищевикладеним, метою нашої роботи стало виявлення цілющих властивостей впливу мікроклімату соляних печер на психічне та психологічне здоров'я ветеранів АТО/ООС.

У якості робочої гіпотези було висказано тезу про те, що повітря соляних печер, насичене мікрочастинками хлориду натрію, сприятиме швидшому відновленню організму екскомбатанта після перенесених ним надекстремальних ситуацій, що виходять за рамки звичайного людського досвіду.

Серед методів дослідження використовувалися метод спостереження; метод порівняння та метод інтерв'ювання.

Ми віримо, що наша робота в сучасних умовах збройної агресії росії проти України матиме практичне значення, оскільки приверне увагу відповідних служб сектору безпеки та оборони України до використання галотерапії як профілактичного немедикаментозного методу відновлення психічного та психологічного здоров'я захисників та захисниць нашої держави.

Виклад основного матеріалу. Метод галотерапії отримав свою назву від грецького слова «hals» - «сіль» і став активно використовуватися тільки з середини 80-х років ХХ століття. Хоча, ще 2,5 тисячі років тому стародавні греки використовували для лікування соляні печери природного походження. У середині ХІХ століття метод був вивчений в Європі. Польський терапевт Фелікс Бочковський зауважив, що серед шахтарів, які працюють в соляній шахті, практично не було тих, хто страждав захворюваннями дихальної системи. Цим явищем зацікавилися лікарі, і таким чином народився метод лікування в соляних камерах. У 1959 році в Польщі була відкрита перша «Лікарня легеневої солі». У СРСР перша галокамера була спроектована в Ленінграді у 1984 році під керівництвом доктора медичних наук П. П. Горбенка

та інженера В.Ф. Слесаренка, які і ввели термін «галотерапія» в радянську науку [2].

Першочерговим завданням галотерапії є очищення верхніх дихальних шляхів і збагачення всіх клітин організму киснем. Крім того, активація кровотоку в шкірі запускає регенерацію тканин, що добре допомагає при дерматологічних проблемах.

Показання до проведення галотерапії наступні:

профілактичні заходи щодо запобігання простудних захворювань: часті ГРЗ і ГРВІ, пневмонія, бронхіт різного ступеня тяжкості і т. ін.;

лікування ЛОР-захворювань: хронічного синуситу і фронтиту, збільшення мигдалин і аденоїдів, їх хронічних запальних процесів;

лікування астматичних проявів: предастми, рецидивуючого трахеобронхіту та бронхіальної астми;

ураження шкіри, включаючи atopічний дерматит, псоріаз, екзему і гнійничкові прояви на шкірі;

при виникненні невротичних і неврозоподібних станів допомагає впоратися з втомою, депресією, неврозами, знімає стрес, зміцнює імунітет.

Методика галотерапії дозволяє впливати на всі органи і системи без застосування медикаментів.

Основними перевагами галотерапії є: відсутність побічних ефектів; висока психотерапевтична ефективність; здатність знижувати лікарський вплив на організм; широкий спектр оздоровчих ефектів (омолоджуючий, імуностимулюючий, профілактичний, психоемоційний); універсальність, яка дозволяє застосовувати методику в будь-якому віці.

Протипоказання для проведення галотерапії:

Відвідування соляних печер при наявності хронічних або інфекційних захворювань, при загостренні або рецидиві, неприпустимо. Крім того, важливо знати про можливу індивідуальну непереносимість аерозолі солі.

До основних протипоказань галотерапії відносять:

гостре захворювання з підвищенням температури тіла;

загострення хронічних патологій;

захворювання нирок;

схильність до кровотеч, захворювань крові;

недавно перенесені захворювання легенів (туберкульоз, абсцес, емфізема із залишковими явищами);

індивідуальна непереносимість лікувального фактору;

злюкисні новоутворення;

виражена кахексія.

Принцип впливу мікроклімату печер на здоров'я людини

Галокамера має певну вологість, тиск і комфортну температуру. Галогенератор використовується для створення мікроклімату і підтримки стабільної концентрації хлориду натрію в повітрі. Використовується не морська сіль, а кам'яна. Галогенератор насичує соляну кімнату сухим сольовим аерозолем, створюючи умови, максимально наближені до обстановки природних соляних печер.

Частинки солі розміром 1-5 мікрон проникають в далекі частини бронхіального дерева, викликаючи ряд реакцій, спрямованих на активацію дренажної функції. При цьому відзначається протизапальний ефект і зміцнення імунітету. Зміст іонів магнію, кальцію, натрію і бром у вдихуваному повітрі очищає органи дихання, бронхи, легені від мікробів і бактерій. А багата киснем кров під впливом солоних парів заспокоює нервову систему.

Облаштування галокамери:

Візит до соляної печери відбувається як сеанс релаксації. Стіни прикрашені соляними брилами, звучить розслаблююча музика, приглушується світло. Під час процедури

включається галогенератор.

Тривалість сеансу - 40-45 хвилин кожен день або через день. Решта 15-20 хвилин від години потрібні для провітрювання приміщення.

Курс - 10-25 днів. Перерва більше 2 днів робить попередні сеанси практично марними. Повторні курси рекомендується проводити через 3-4 місяці.

Як доповнення, галотерапію можна поєднувати з кольоротерапією (кольоролікуванням). У колірній гаммі галокамери для відновлення психічного та психологічного здоров'я екскомбатантів бажано, щоб переважали теплі і яскраві кольори: синій, зелений, жовто-оранжевий, рожевий і жовтий.

Крім оздоровчої процедури, можна запропонувати відвідувачам широкий вибір косметичних засобів і кисневих коктейлів. Кисневі коктейлі збагачують організм киснем і зміцнюють імунітет, що підсилює ефект від відвідування галокамери. Після прийому коктейлів рекомендується не сидіти, а стояти або ходити, також краще не розмовляти протягом 15 хвилин.

Під час візиту наші відвідувачі насолоджуються відео з пам'ятками і звуками природи: шум дощу, хвилі, шелест листя, спів птахів. Це створює враження про прогулянки по морському узбережжю або в лісі.

До галокамери ми пропонуємо входити переодягненими в шкарпетки (або бахіли). Це створює дуже приємні відчуття піску від солі під ногами, який так приємно перебирати пальцями ніг.

У соляній печері є крісла-гойдалки, в яких зручно медитувати. Ми помітили, що під час сеансу багато з наших пацієнтів часто прагнуть заснути. Сон не заборонений, але і не рекомендований, оскільки під час сну дихання людини стає поверхневим, і процедура не приносить ніякої користі. Навпаки, під час курсу корисно проводити дихальну гімнастику.

Після відвідування соляної печери можливі прояви таких ефектів, як кашель, нежить, підвищення температури тіла (до 38 °C). До середини курсу симптоми зменшуються і зовсім зникають.

Відвідування соляних печер позитивно впливає на психоемоційний стан. У багатьох наших пацієнтів нормалізувався сон, який став дуже міцним.

Проведене серед екскомбатантів – відвідувачів соляної печери опитування (n=31) показало, що 48% респондентів вибрали соляні печери за рекомендацією лікаря, 23% - за порадою друзів і 29% - за рекламою. На питання: «Чи допомогло вам відвідування соляної печери?» 81% респондентів відповіли «так», 19% - сказали «ні».

Висновок. Соляні печери надають оздоровчий вплив не тільки на дихальну систему, але і на нервову систему, на психоемоційний стан людини і можуть з успіхом використовуватися під час проведення комплексної медико-соціально-психологічної реабілітації професійних контингентів сектору безпеки та оборони України.

Список використаних джерел

1. Тімченко В.О., Тімченко М.В. Анімалотерапія в системі медико-психологічної реабілітації професійних контингентів сектору безпеки і оборони України // Актуальні дослідження в сучасній вітчизняній екстремальній та кризовій психології: монографія. Том II / за заг. ред. В.П. Садкового, О.В. Тімченка; НУЦЗУ. Х.: ФОРМАНТ, 2022. С. 225-255.

2. Тімченко М.В. Галотерапія в практиці корекції кризових станів екскомбатантів. //Актуальні аспекти психологічного забезпечення професійної діяльності сил безпеки та оборони України: Матеріали VII всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 29 листопада 2021 року). Харків : Національна академія Національної гвардії України, 2021. С. 247-250.

Тімченко О. В., головний науковий співробітник навчально-наукової лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України

ШЛЯХ ПІДВИЩЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ МЕДИКО-СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОЇ РЕАБІЛІТАЦІЇ УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

Проблема надання допомоги та підтримки учасників бойових дій належить до числа найбільш важливих та актуальних в межах соціальної політики держави.

Кількість ветеранів та сімей, які втратили близьких через бойові дії, після російсько-української війни може збільшитись у чотири рази, з 1,2 млн. (дані на 08.05.2022 р.) до 5 млн. осіб. Про це повідомила міністерка у справах ветеранів Юлія Лапутіна під час інтерв'ю для «Інтерфакс Україна» [1].

Фактично, сукупність допоміжних заходів особам, які мають або у яких можуть виникнути обмеження життєдіяльності, досягнути та підтримувати оптимальний рівень функціонування у взаємодії з навколишнім середовищем, соціальну інтеграцію та незалежність і є реабілітацією.

Вважається, що вперше термін «реабілітація» був офіційно використаний на конгресі, присвяченому питанням власне реабілітації пацієнтів, хворих на туберкульоз у 1946 р. у Вашингтоні [2]. За іншою версією (О. Соколова, Н. Васюк, Я. Радиш, 2015 із посиланням на S. Usyk, 2003) [3; 4], цей термін у науковій літературі з'явився у 1903 р. у книзі Ф. Буса «Система загального піклування над хворими».

У сучасній науковій літературі й до сьогодні трапляються різні трактування термінів «реабілітація» та «психологічна реабілітація». Для кращого розуміння цього процесу проаналізуємо основні з них.

За визначенням Комітету експертів з реабілітації ВООЗ (1963 р.), реабілітація – це процес, «...метою якого є запобігання інвалідності під час лікування захворювання і допомога хворому в досягненні максимальної фізичної, психічної, професійної, соціальної та економічної повноцінності, на яку він буде здатний у межах наявного захворювання» [5].

За визначенням Міжнародної організації праці (МОП), під реабілітацією розуміють відновлення здоров'я осіб із обмеженими фізичними і психічними можливостями з метою досягнення максимальної їх повноцінності з фізичної, психічної, професійної та соціальної позиції. Основним завданням реабілітації є запобігання інвалідності в період лікування хвороби, попередження ускладнень і погіршення стану здоров'я в гострий період захворювання [6].

К. Віннер (1973 р.), фахівець із реабілітаційної медицини, дає таке визначення реабілітації: «...це цілеспрямована діяльність колективу фахівців у медичному, технічному, фізичному, соціальному, економічному та педагогічному аспектах з метою відновлення здоров'я, нормалізації і зміцнення порушених здібностей людини і повернення її до активної участі у суспільно-трудовій діяльності» [2].

Австралійська медична асоціація експертів із реабілітації під терміном «реабілітація» розуміє процес, який забезпечує найвищий можливий рівень відновлення втрачених із тієї чи іншої причини функцій і здібностей, що досягається за допомогою розвитку фізичних компенсаторних механізмів і психологічного врегулювання та за допомогою використання медичних, фізкультурних, інженерних, освітніх і професійних служб [6].

У Великому тлумачному словнику української мови подається визначення психологічної реабілітації як комплексу заходів, що сприяють психологічній підготовці хворого до необхідної адаптації, реадaptaції або перекваліфікації при неповному відновленні його

професійних навичок [7].

Вікіпедія визначає психологічну реабілітацію як комплекс заходів реабілітаційної (відновлювальної) медицини, спрямованих на відновлення психічних та фізичних сил в людини, яка має психічний розлад до контрольного рівня, тобто здатності працювати [8].

А згідно Словнику професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України, «психологічна реабілітація – це процес відновлення стану психічного здоров'я воїна, який знову дозволить йому успішно вирішувати завдання професійної діяльності, який спрямований на відновлення психічних функцій й особистісного статусу людини з використанням психокорекції та психотерапії, формування свідомої і активної участі воїнів у реабілітаційних заходах. Це комплекс організаційних та психологічних заходів, які пов'язані з поверненням свідомості людини до звичайного для неї способу життя та праці. Психореабілітаційні заходи проводяться, як правило, в системі реадaptaційної програми, що передбачає не тільки спеціалізовану медичну і психологічну допомогу, але і створення необхідних соціальних умов» [9].

Навчально-науковою лабораторією екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру Національного університету цивільного захисту України у 2020 – 2021 рр. було проведено дослідження «Медична, психологічна та соціальна реабілітація учасників бойових дій: сутність, стан та шляхи підвищення ефективності». Згідно з результатами цього дослідження, більшість респондентів задовольняє ефективність проведення курсів медичної, психологічної та соціальної реабілітації (див. табл. 1).

Табл.1. – Оцінка успішності проходження курсу реабілітації

№	Види реабілітації	Успішність проходження курсу реабілітації				
		успішне	скоріш успішне	середнє	скоріш неуспішне	неуспішне
1.	Медична	53,4	36,9	8	0	1,4
2.	Психологічна	47,9	28,8	15	4	4
3.	Соціальна	53,4	21,9	10,9	10,9	2,7

Провівши ранжування розподілу думок учасників бойових дій щодо успішності проходження курсів реабілітації, можна зробити висновок про те, що найуспішнішим курсом реабілітації екскомбатантів є медична реабілітація.

Цей ранг не випадковий, оскільки основним призначенням реабілітації є відновлення психічного та психологічного здоров'я захисників та захисниць нашої країни. Разом з тим, необхідно зазначити, що дана проблема може вирішуватися лише в комплексі з іншими видами реабілітації.

Друге місце за успішністю проходження курсу реабілітації займає курс психологічної реабілітації.

Існуюча в міністерствах та відомствах сектору безпеки та оборони України психологічна служба дозволяє, застосовуючи активні методи впливу, відновити психологічне здоров'я професійних контингентів, проте оцінку успішності курсу психологічної реабілітації могли поліпшити і показники психічного здоров'я, відпочинок від повсякденних справ та ризиконебезпечної професійної діяльності.

Третє місце у цій низці розподілу займає соціальна реабілітація. Незважаючи на невелике відставання від рейтингу психологічної реабілітації (лише 2%), соціальна реабілітація, на жаль, ще не набула відповідного серйозного сприйняття серед керівництва відповідних інституцій нашої держави. Разом з тим дослідження виявило низку проблем, з якими учасники бойових дій стикаються щодня – низький соціальний статус, незатребуваність, непорозуміння у сім'ї, відчуженість у суспільстві тощо. Тому ми вважаємо, що

даний компонент у ланцюзі медичних, психологічних та інших проблем стає на сьогодні провідним і одним із найважливіших.

Розглядаючи ранги успішності проведення різних видів реабілітації, слід зазначити, що проведений кореляційний аналіз між цими змінними дозволив виявити такі взаємозалежності:

– між трьома досліджуваними змінними (курс медичної реабілітації, курс психологічної реабілітації та курс соціальної реабілітації) – існує значний позитивний кореляційний зв'язок, що говорить про взаємозв'язок та взаємозалежність цих змінних;

– сила кореляційного зв'язку між змінними відрізняється від рангів і дозволяє зробити точніший висновок про значущість того чи іншого виду реабілітації (див. рис. 1).

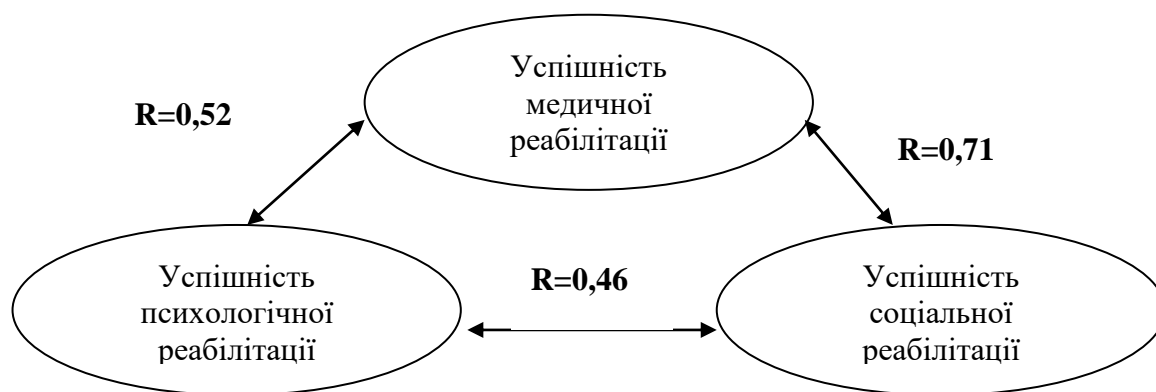

Рис.1. Кореляційні плеяди проходження курсу реабілітації

Аналіз кореляційних плеяд, взаємозв'язку різних видів реабілітації учасників бойових дій дозволяє зробити висновок про те, що найбільш тісний зв'язок у процесі реабілітації існує між медичною та соціальною реабілітацією (коефіцієнт зв'язку дорівнює $R = 0,71$). Цей показник свідчить про те, що з усієї значимості кожного виду реабілітації у системі реабілітації провідними видами все ж таки є медична та соціальна реабілітація.

Між соціальною та психологічною видами реабілітації існує значний позитивний зв'язок ($R = 0,46$). Це говорить про те, що у загальному процесі реабілітації захисників та захисниць нашої країни усі її види важливі та виконують запропоновані ним функції.

Шляхами підвищення ефективності проведення комплексної медико-соціально-психологічної реабілітації учасників бойових дій є:

1. Законодавчим органам влади розглянути проекти законодавчих актів, що розширюють правову базу захисту прав та законних інтересів учасників бойових дій.

2. Розглянути можливості використання закордонного досвіду та створення в Україні Державної системи комплексної медико-соціально-психологічної реабілітації осіб, які постраждали під час виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків). Включити до неї багатопрофільні спеціалізовані установи комплексної реабілітації, на базі яких обов'язково проводити у тому числі і правове консультування та правову підтримку заходів захисту прав та законних інтересів учасників бойових дій.

3. На підставі наявного досвіду в США, Великій Британії, Ізраїлі та інших країнах, розглянути можливість після створення в Україні в системі органів державної влади окремого міністерства у справах ветеранів, розгортання на його основі системи регіональних структур, які будуть здійснювати заходи соціально-правової підтримки учасників бойових дій, і, навіть, надавати допомогу у захисті ними своїх прав.

4. Організувати широкий міжнародний обмін досвідом роботи з ветеранами, жертвами воєн та військових конфліктів, відвідування делегаціями різних країн реабілітаційної інфраструктури для учасників бойових дій. Провести поширення матеріалів про національні

стандарты, правові норми, створені та функціонуючі інститути соціально-правового захисту та медико-соціально-психологічної реабілітації, організаційно-правові засоби та технології, що при цьому використовуються.

6. Органам державної влади, громадським об'єднанням ветеранів та бойових дій більш активно інформувати осіб, які постраждали під час виконання обов'язків військової служби (службових обов'язків) та членів їх сімей, а також членів сімей загиблих військовослужбовців про їхні права, гарантії їх реалізації та захисту, а також правової та політичної оцінки їхнього вкладу у боротьбу за забезпечення національної безпеки. З цією метою запровадити у практику організацію прийому населення з цих питань, публікації у ЗМІ, виїзні засідання, консультації, організацію роботи пунктів психологічного та правового консультування.

7. Створення системи підготовки та підвищення кваліфікації спеціалістів з реабілітаційної психології та соціальної роботи з інвалідами військової служби та учасниками бойових дій.

Комплексна медико-соціально-психологічна реабілітація осіб, які постраждали під час виконання обов'язків військової служби, має стати важливим дієвим механізмом відновлення (компенсації) втраченого психічного та психологічного здоров'я учасників бойових дій, підвищення їхнього морального благополуччя. Для цього необхідне вдосконалення її змісту, форм та методів роботи.

Список використаних джерел

1. В Україні кількість УБД і сімей загиблих може зрости до 5 мільйонів, - міністерка у справах ветеранів Лапутіна /Режим доступу : <https://espreso.tv/v-ukraini-killist-ubd-i-simey-zagiblikh-mozhe-zrosti-do-5-milyoniv-ministerka-u-spravakh-veteraniv-laputina>.

2. Ляной Ю.О. Визначення видів реабілітації у професійній підготовці майбутніх магістрів з фізичної реабілітації // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету, 2013. № 112. Т. 2. С. 177-181 /Режим доступу : URL : http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=2278.

3. Соколова О.М., Васюк Н.О., Радиш Я.Ф. Реабілітація військовослужбовців: термінологія, класифікація, принципи та особливості (до проблеми державного регулювання реабілітації особового складу Збройних Сил України) // Інвестиції: практика та досвід. 2015. № 23. С. 148-155.

4. Usyk S. F. Features landmark sanatorium rehabilitation of the wounded limb in modern conditions / Abstract of Ph. D. dissertation, Medical sciences. M. : [s. n.], 2003. P. 22.

5. Крупа В.В. Зміст та значення медичної реабілітації у загальній підготовці фахівця з фізичної реабілітації // Україна : зб. наук. пр. Хмельницького інституту соціальних технологій, 2013. № 1(7). С. 126-130.

6. Белікова Н.О. Основні визначення фізично-реабілітаційної освіти // Актуальні проблеми навчання та виховання людей з особливими потребами. 2009. № 6(8). /Режим доступу : URL : <http://ap.uu.edu.ua/article/177>.

7. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

8. Вікіпедія. Психологічна реабілітація /Режим доступу : https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D1%81%D0%B8%D1%85%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%Bo_%D1%80%D0%B5%D0%Bo%D0%B1%D1%96%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%Bo%D1%86%D1%96%D1%8F.

9. Словник професійної термінології для майбутніх фахівців Національної гвардії України (до курсу «Українська мова за професійним спрямуванням») / Уклад.: М.П. Вовк, Р.С. Троцький, В.С. Молдавчук, О.В. Чуприна, О.А. Блінов, С.І. Шепель; за ред. А.О. Пожидаєва. К.: НАВС України, 2016. С. 53.

Трачук С. П., начальник підрозділу Офісу Генерального прокурора України з питань полонених, військовий радник Українського центру психології безпеки, полковник

Ткач А., здобувач фаху кафедри спеціальної освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка

Ясницька А., здобувач фаху кафедри спеціальної освіти, Львівський національний університет імені Івана Франка

ВАЖЛИВІСТЬ ПСИХОТЕРАПІЇ ДЛЯ ОСІБ, ЯКІ ПЕРЕЖИЛИ ТРАВМАТИЧНІ ПОДІЇ

На сучасному етапі суспільство переживає жорсткі події пов'язані з війною в Україні. Втрата близьких, вимушена втеча з дому, насильницькі дії щодо людської гідності, психічний та фізичний тиск – все це суттєво впливає на психіку людини, є причиною травм, змін у фізичних та психічних процесах. Цей чинник дав поштовх до збільшення кількості психологічних травм. Основними ознаками події, яка викликає травму, є загроза життю людини та її близьким, небезпека з боку здоров'я, власної цілісності фізичної чи психологічної, усвідомлення безпорадності. Приблизно 25-30% осіб, які пережили травматичні події можуть зазнавати ПТСР, що слугує досить високим показником. Ця статистика вимагає створювати якісні психотерапевтичні заходи, щоб зберегти життєдіяльність таких осіб.

Низка вчених зазначають, що умови травматичної події мають вагомий вплив на психіку людини та можуть спричинити досить серйозні наслідки. А саме: помітне зниження інтересу та участі у значущих видах діяльності; відчуття залежності або відчуженості від людей; звуження афекту (наприклад, нездатність відчувати любов); почуття відсутності майбутнього (відсутність очікування нормального життєвого циклу — кар'єри, одруження, дітей); труднощі засинання (безсоння); дратівливість, спалахи гніву, труднощі концентрації; підвищена пильність.[4]

Але подолати ці труднощі допоможе психотерапевт. Він відіграє важливу роль у процесі відновлення, тому повинен спеціалізуватися на лікуванні психічних розладів психологічними методами.[2] Хоча навіть і цього недостатньо. Психотерапевт має бути не тільки хорошим спеціалістом з багатогранним накопиченням знань, він , в першу чергу, має бути чуйною, емпатійною та доброю людиною. Відчуваючи щирість співпереживання, спокій та доброту від психотерапевта, пацієнт захоче відкрити свої рани ще глибше і поділитись найпотаємнішим. Завдяки співпраці з психотерапевтом, людина зможе покращити своє психічне здоров'я, навчитись керувати своїми емоціями і думками, а також зможе змінити своє ставлення до травмуючої події.

Плескач Б.В. у своїй праці згадує про основні етапи проходження психологічної травми: заперечення втрати (відсторонення, придушення спогадів про травму; надія, що це все нереальне та не відбулося.);

гнів до тих, хто відповідальні за травматичну подію (злість до тих, хто причетні до травми; гнів особи на саму себе);

туга та оплакування втрати. [3]

Отже, коли ми говоримо про відновлення людини від травматичної події, можна виділити вище зазначені етапи, які переживає людина впродовж певного періоду часу. Важливість психотерапії полягає в тому, аби не дати особі загрузнути на одному з цих етапів, а дозволити плавно їх переживати, переходячи з одного в інший.

Основою для відновлення психічного стану особи, яка пережила травматичну ситуацію слугує: відчуття безпеки та безпечного кола життя; відновлення стану контролю тіла та емоцій, всього що оточує особу, гармонізація рутини, довіра до оточуючих та людини до самої себе; уникнення заперечливих думок щодо події, яка трапилася; усвідомлення всього, що відбулося для подальшої життєдіяльності. Також варто зазначити про встановлення мети, цілей на життя, попередження емоційного вигорання.

Завдяки прогресу який дав змогу створити методи вирішення психологічних травм людей в наслідок екстремальних ситуацій зараз можна якісно досягти результатів у подолання травми та ефективно допомагати тим, хто від цього страждає. До таких методик можна віднести метод символ-драми, когнітивно-поведінкову терапію, логотерапію, гештальт-терапія, позитивна психотерапія, групова психотерапія та інші.

В результаті цих методик людина починає усвідомлювати свої потаємні переживання/почуття, починає розфарбовувати позитивними думками та емоціями своє існування, а найголовніше - знаходить вдруге сенс життя і мотивацію рухатись далі.

Психотерапія не лише виконує прямі функції (лікувальну, профілактичну, реабілітаційну), а й сприяє загальному розвитку особистості за рахунок удосконалення самоусвідомлення та подолання внутрішніх і міжособистісних конфліктів, виробленню адекватних поведінкових і емоційних реакцій на зовнішні подразники, кращому розумінню інших людей.

За допомогою психологічної допомоги в людей, які пережили стресову подію, може знизитися рівень тривоги, емоції стають стабільнішими, зменшуються симптоми нервового виснаження, і навпаки збільшується зацікавленість до навколишнього середовища. [1]

Без психотерапії життя людини може стати жахіттям, у якому будуть присутні нав'язливі думки про травмуючу подію, нічні кошмари, присутній страх, недовіра до оточуючого, небажання рухатись далі. Ці всі речі можуть призвести навіть до суїцидальних вчинків.

Тому, психотерапія є надзвичайно важливою для осіб, які пережили травматичну подію. Вона допоможе усвідомити травматичний досвід та інтегрувати його у сьогодення так, щоб він не заважав жити далі.

Список використаних джерел

1. Каліна Н.Ф. Психотерапія С.8-9. [Електронний ресурс]: https://library.udpu.edu.ua/library_files/432663.pdf

3. Карпюк Ю. Я. Теоретичний аналіз методів психотерапії посттравматичного стресового розладу С. 323 – 332 [Електронний ресурс]: <http://lib.pnu.edu.ua:8080/bitstream/123456789/8324/1/THE-WORLD-OF-SCIENCE-AND-INNOVATION-14-16.10.20-323-332.pdf>

3. Плєскач Б.В. Постановка проблеми психодіагностики ранніх стадій переживання травматичного досвіду: науково-практична конференція - м. Полтава, 27-28 травня 2022 р. С. 98-101. [Електронний ресурс]: https://lib.iitta.gov.ua/730850/1/PleskachBV_tesis2022_b.pdf

4. Туриніна О.Л. Психологія травмуючих ситуацій С. 47-48 [Електронний ресурс]: https://maup.com.ua/assets/files/lib/book/psiholog_travm.pdf

ПСИХОЛОГІЧНА РЕАБІЛІТАЦІЯ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ

У зв'язку з подіями, які пов'язані із загрозою територіальній цілісності України, наша держава проводила антитерористичну операцію, згодом операцію Об'єднаних сил на Сході країни, в ході яких були задіяні десятки тисяч осіб [3].

Події, які відбуваються з 24 лютого 2022 року під час повномасштабного вторгнення РФ, характеризуються високою інтенсивністю, напруженістю, швидкоплинністю тощо.

За цих умов психіка військовослужбовців функціонує на межі допустимих навантажень. Виснаження призводить до зниження ефективності функціонування діяльності в екстремальних умовах збройного протистояння, психічних травм і психічних розладів короткочасного чи довготривалого характеру. Реакція військовослужбовців на вплив стресорів бойової обстановки залежить як від їх значущості для конкретного учасника бойових дій, так і від особливостей їх копінг-поведінки. Значимість впливу на психіку військовослужбовців тих чи інших бойових стресорів та можливий розвиток наслідків переживання бойової психічної травми визначається їх індивідуально-психологічними особливостями і особистісними властивостями, рівнем психологічної та професійної підготовки до ведення бойових дій, характером і рівнем бойової мотивації, особливостями сприйняття військовослужбовцями динаміки та перебігу бойових дій.

Прояви негативних психічних станів, бойової психічної травми у формі гострої реакції на стрес, посттравматичних стресових розладів, розладів фізичного і психічного здоров'я, хронічних психопатологічних змін особистості, соціальної дезадаптації, асоціальної поведінки, враховуючи їх соціально-економічні наслідки для країни, вимагають невідкладного запровадження і активного використання ефективних профілактичних, реабілітаційних та прогностичних заходів.

На сьогодні існує гостра необхідність впровадження та активного використання ефективних профілактичних і реабілітаційних заходів з метою попередження порушення психічного здоров'я військовослужбовців та відновлення їх соціально-професійного статусу [1].

Війна в Україні актуалізувала проблему посттравматичного стресового розладу (ПТСР). Результати міжнародних досліджень у країнах, де відбувалася війна, показують, що поширеність ПТСР серед осіб, які перебували в зоні бойових дій (як військових, так і мирних жителів), зростає вдвічі і сягає 15 - 20%. При цьому, як свідчать дослідження, більшість осіб, що пережили психотравмуючу подію, не матиме жодних проблем із психічним здоров'ям, значна кількість людей із ПТСР одужає спонтанно.

Тож важливо не перебільшувати проблему, але водночас і не мінімізувати її. Важливо також усвідомлювати і те, що у значної частини осіб, які пережили психотравмуючу подію, проблеми у сфері психічного здоров'я виникатимуть не одразу, а можуть з'явитися з плином часу. Варто пам'ятати, що ці проблеми можуть проявитися не лише як ПТСР, а й у формі інших розладів, зокрема: зловживання психоактивними речовинами, депресія, тривожні розлади, порушення контролю, спалахи злості тощо.

У значної частини військовослужбовців Збройних Сил України, які зазнали психотравматизації внаслідок участі в збройному конфлікті, спостерігаються психогенні розлади. Це вимагає оперативної оцінки їх стану, прогнозу розвитку нервово-психічних розладів, проведення лікувальних і реабілітаційних заходів.

У міжнародній реабілітології є термін "якість життя", пов'язаний зі станом здоров'я. Його розглядають як інтегральну оцінку і ефективність реабілітації. Концепція реабілітації,

розроблена експертами Всесвітньої організації охорони здоров'я, є системою заходів, спрямованих на швидке і максимально повне відновлення фізичного, психологічного та соціального статусу пацієнта з метою його активної інтеграції в суспільство з досягненням для нього можливої соціальної та економічної незалежності.

Одним з першочергових завдань Європейського плану дій з охорони психічного здоров'я є впровадження комплексних, інтегрованих, ефективних систем охорони психічного здоров'я, в яких обов'язковими повинні бути такі елементи, як зміцнення здоров'я, профілактика, лікування та реабілітація, догляд і відновлення здоров'я. Відомо, що найважливішим здобутком держави, що має стратегічне значення та відображає тенденції економічного, політичного, соціального, правового розвитку і благополуччя країни, є здоров'я її громадян.

В умовах постійного зростання числа учасників бойових дій проведення комплексу заходів з відновлювального лікування і подальшої соціальної інтеграції ветеранів антитерористичної операції, операції Об'єднаних сил та повномасштабної російсько-української війни в суспільство є одним із пріоритетних напрямків соціальної політики держави. [2]

Учасники збройних конфліктів є специфічним контингентом, який вимагає багатопрофільної реабілітації, а інваліди з їх числа можуть бути виділені в групу особливої соціальної значимості, оскільки серед ветеранів, які були вперше визнані інвалідами, понад половини - особи працездатного віку.

Наразі в Україні безліч військовослужбовців з травмованою психікою, у яких можуть виникнути ПТСР та інші нервово-психічні розлади.

Повертаючись додому після виконання завдань за призначенням в екстремальних (параекстремальних) умовах, мало хто звертається за кваліфікованою психологічною допомогою з різних причин: недовіра до психологів, сором'язливість тощо. Хоча значна частина мають болісні спогади про травматичні події, тривожні сни, повторні переживання болю і страху, підвищення агресивності, загострення почуття провини, значну збудливість та порушення когнітивних функцій, тобто перебувають в тій ситуації, коли сила психотравматичної події перевищує здатність людини справлятися з нею відомими їй досі способами.

На думку автора, з початком широкомасштабного вторгнення РФ в Україну система державної соціальної підтримки зіштовхнулася з рядом викликів щодо надання саме психологічної допомоги та реабілітації:

- стрімке зростання кількості психотравмованих та сімей загиблих захисників;

- дефіцит фінансових ресурсів для забезпечення всіх виявлених потреб реабілітаційних заходів, складно чітко уявити кількісні показники економічних витрат, необхідних для відновлення здоров'я, соціальної та психологічної реадaptaції військовослужбовців;

- прогресування масштабу необхідної соціальної підтримки та адресних потреб у сфері захисту прав військовослужбовців, зокрема у невідкладній психологічній та медичній допомозі, реабілітації серед військовослужбовців з числа ветеранів, членів сімей загиблих захисників;

- виявлення численних порушень на місцях при процедурі мобілізації (поверхневий розгляд документів, формальне проходження військово-лікарських комісій, психологічного вивчення), а також відсутність чи неякісне навчання мобілізованих без військового досвіду, що підвищує ризик бути травмованим чи загинути;

- відсутність дієвих інструментів для переходу від військового до цивільного життя, у тому числі, для набуття і реалізації права на професійну психологічну реабілітацію.

Реформування соціальної політики з урахуванням стандартів та кращого досвіду держав-членів НАТО, який найбільше відповідає умовам України, зокрема осучаснення

підходів до визначення правових статусів ветеранів, їх соціальної підтримки, запровадження системи переходу від військової кар'єри до цивільного життя та надання послуг задля їх скорішого відновлення та інтеграції у соціально-економічне життя громад, підтвердить гідне ставлення держави до ветеранів та діючих військовослужбовців, що у підсумку матиме позитивний вплив на розвиток українського суспільства загалом.

При цьому показники реабілітації військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом в Збройних Силах України, залишаються незадовільними. Виконання завдань за призначенням в екстремальних (параекстремальних) умовах загалом спричиняє потужний стрес, що призводить до функціональних порушень організму, розвитку соматичних захворювань, спричиняє виникнення патологічних реакцій тощо [2].

З огляду на те, що в організації медичної, психологічної, професійної та соціальної реабілітації учасників бойових дій на сьогодні немає єдиних методологічних підходів, а визначені тільки окремі напрямки теорії і практики з цієї проблеми, існує необхідність удосконалення існуючої системи її проведення.

Особливістю системи медико-психологічної реабілітації учасників бойових дій, поряд із виявленням та лікуванням психічних розладів, є спрямованість на відновлення боєздатності під час ведення бойових дій та працездатності при поверненні до мирного життя. Реалізація лікувально-діагностичних, психопрофілактичних та реабілітаційних заходів для цього контингенту виходить за межі компетентності самих лише психіатрів і може бути дієвою за умови об'єднання зусиль різних фахівців.

Відсутність єдиної міжвідомчої системи медико-психологічної реабілітації на основі уніфікованої програми і стандартизованих протоколів, із залученням як медичних фахівців (психіатрів, психотерапевтів, медичних психологів, лікарів-реабілітологів), так і психологів з базовою гуманітарною підготовкою ускладнює отримання позитивних результатів [2].

Висновок. В умовах широкомасштабного російського військового вторгнення існує нагальна потреба удосконалення загальнодержавної системи медико-психологічної реабілітації, що має на меті збереження та відновлення психічного здоров'я військовослужбовців, їх повноцінну соціальну та професійну адаптацію.

Список використаних джерел

1. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: Методичний посібник. Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с. URL: https://lib.iitta.gov.ua/11222/1/%D0%9F%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B1%D0%BD%D0%B8%D0%BA_2015.pdf (дата звернення 22.11.2022)
2. Кокун О.М., Агаєв Н.А., Пішко І.О., Лозінська Н.С., Остапчук В.В. Психологічна робота з військовослужбовцями - учасниками АТО на етапі відновлення: Методичний посібник. – Київ: НДЦ ГП ЗСУ, 2017. 284 с. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/84274034.pdf> (дата звернення 23.11.2022)
3. Досвід організації морально-психологічного забезпечення підготовки та ведення бойових дій : нарис / за редакцією генерал-майора В. Клочкова. Київ: НДЦ ГП ЗС України, 2022. 165 с. URL: file:///C:/Users/andri/Downloads/nuou_ebook.pdf (дата звернення 23.11.2022).

*Тютюнник Л. Л., ад'юнкт кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України,
старший лейтенант*

АКТИВАЦІЯ БЛУКАЮЧОГО НЕРВА У ПОДОЛАННІ СТРЕСУ

*Людина не обирає свою хворобу,
але вона обирає стрес –
і саме стрес вибирає хворобу.
Ірвін Ялом «Коли Ніцше плакав»*

Крайнім часом у роботі з військовослужбовцями ми спостерігаємо ряд симптомів (дисфункцію роботи травної системи, блукаючий біль в області серця та легенів, алергічні реакції, зниження імунітету тощо), які з'явилися після впливу стресу й не мають клінічно підтверджених причин. Зазвичай у такому випадку мова йде про психосоматичну природу порушень.

Сучасні науковці припускають велику ймовірність зв'язку між певними системними соматичними розладами і функціонуванням парасимпатичної нервової системи, зокрема – блукаючим нервом. Це найдовший нерв автономної нервової системи, який є X парою черепно-мозкових нервів і передає інформацію між мозком та іншими частинами тіла.

Порушення у роботі цього нерва мають і соматичні і психологічні прояви. Фахівці пов'язують зміну його активності з мігренями, депресією, епілепсією, захворюваннями кишечника, артритом тощо [1;2]. Серед психологічних проявів виділяють тривожність, розосередженість, важкість концентрації та утримування уваги, прояви деперсоналізації. Недостатній тонус блукаючого нерва зумовлює труднощі з засинанням, надмірне емоційне збудження від незначних стресорів, швидку втомлюваність. [3; 4; 5; 6; 7]. Цікавим є те, що саме цей нерв регулює вираження емоцій, «налаштовує» наше вухо на людський голос, координує зоровий контакт, а також впливає на вивільнення окситоцину («гормону любові») [1], нейромедіатора, який відіграє суттєву роль у соціальній взаємодії, зв'язках між людьми, відчуттях захищеності й довіри.

Дачер Джозеф Келтнер, американський професор психології, виявив, що люди, у яких блукаючий нерв в тонусі, оптимістичніше налаштовані, здатні отримувати більше задоволення і насолоди від життя, легше долають негаразди і виклики долі, мають більше друзів, відчують сильнішу прив'язаність до інших людей та є більш альтруїстичними [3]. Активація/деактивація блукаючого нерва пов'язана з активністю й таких гормонів як кортизол («гормон стрес») та грелін («гормон голоду»). Волокна нерва відповідають за стабільне функціонування внутрішніх органів, ендокринних залоз, лімфатичної та кровноносної системи. Безпосередньо його тонус виміряти неможливо, проте це можна зробити завдяки вимірюванню варіабельності серцевого ритму, оскільки збільшення тонусу впливає на сповільнення і варіабельність серцебиття.

Аналізуючи симптоми, що проявляються в організмі людини під впливом потужного стресу (сухість в горлі та гортані, дисфункція голосових зв'язок, відсутність реакції на людський голос та інші звуки, застиглий погляд, важкість дихання, дискомфорт в області серця, розлади шлунково-кишкового тракту, відсутність апетиту, порушення смакових відчуттів) [7] можемо спостерігати співвідносність з функціями, які виконує блукаючий нерв: стимулювання м'язів горла, гортані та піднебіння, серця й мимовільних скорочень травного тракту тощо.

Під впливом стресу на організм людини, блукаючий нерв втрачає тонус. За таких умов людина не може контролювати процеси втоми і сну, стан тривожності і зниження настрою,

апетит, біль, можливість зосереджуватися, мотивацію. Активація блукаючого нерва відновлює вищезазначені функції, а також сприяє продуктивному зануренню в роботу або навчання.

Для психологічної практики цікавим і важливим є не лише виявлення порушень, які викликає пригнічення діяльності блукаючого нерва, а й пошук ефективних способів подолання супутніх деструктивних проявів.

Кілька десятиліть тому для його стимуляції застосовували імплант, який хірургічно поміщався в грудну клітину і передавав електричні імпульси безпосередньо в блукаючий нерв. Зокрема, таким способом зцілювали від епілепсії. Нещодавно міжнародна група науковців з США та Нідерландів, провівши клінічні дослідження виявила, що стимуляція блукаючого нерва завдяки невеликому імплантованому пристрою здатна значно зменшити запальні процеси в організмі та покращити стан пацієнтів з ревматоїдним артритом [2]. Але існують й інші способи стимуляції, які допоможуть привести в ресурсний стан організм людини, розсіють стресові прояви, покращать фізичне здоров'я і поряд з тим, не потребуватимуть таких кардинальних мір.

Результати досліджень свідчать, що блукаючий нерв активується будь-яким раптовим впливом холоду. Для цього достатньо випити склянку прохолодної води, умитися холодною водою, прийняти контрастний душ, або відчинити вікно чи вийти надвір, якщо там холодно [1; 4; 8]. Під впливом помірного холоду зростає активність парасимпатичної нервової системи і зменшується стресове напруження.

Дієвим і ефективним є глибоке і повільне дихання, яке стимулює блукаючий нерв завдяки барорецепторам, що розміщуються в кровоносних судинах. Вони є чутливими до тиску крові й передають відповідні сигнали в мозок, в результаті чого пригнічується тонус судинного центра і, відповідно, знижується тиск. Можна також застосовувати заспокійливе абдомінальне дихання, дихання по квадрату тощо.

Активації блукаючого нерва сприяють легкі та помірні за інтенсивністю фізичні тренування, пробіжка, рухливі ігри на свіжому повітрі, пілатес, танці. Позитивно на активність парасимпатичної нервової системи впливають заняття йогою, медитація та молитва.

Чимало науковців вважають, що показники здоров'я, зокрема тиск крові й гормональний фон тісно пов'язані з якістю стосунків у сім'ї та з оточуючими [1; 3]. Тому щира турбота про інших підвищує рівень приємних емоцій, що супроводжується підвищенням тонусу блукаючого нерва і фіксується у зміні варіабельності серцевого ритму.

Подібний ефект спостерігається коли людина сміється. Сміх підвищує рівень бета-ендорфінів і оксиду азоту в організмі, що позитивно впливає на діяльність серцево-судинної системи, розслабляючи стінки кровоносних судин. Завдяки цьому кровообіг підвищується в усіх частинах тіла, а тиск крові зменшується. До того ж сміх покращує функціонування когнітивної сфери особистості.

Позитивно впливають на активацію блукаючого нерва прогулянки на свіжому повітрі, сон на правому боці, позитивні емоції, масаж, енергійний спів, вживання їжі, багаті на омега-3 жирні кислоти (морепродукти, риба, молюски) та пробіотики (йогурт, кефір, квашена капуста, чайний гриб тощо) [4].

Таким чином, завдяки стимуляції парасимпатичної нервової системи, зокрема – блукаючого нерва, з яким, як показує низка сучасних досліджень, пов'язані відчуття тривожності й страху, реакції на стрес, фізичне самопочуття, просоціальна поведінка, гармонійні стосунки, настрої тощо, можна досягнути високого рівня фізичного та психічного благополуччя, позбутися проявів хронічного стресу й жити повноцінним життям.

Наше фізичне і психічне благополуччя залежить саме від нас!

Список використаних джерел

1. А.О. Широка. Активація блукаючого нерва та сомато-психічний стан людини.

«НейроNews: психоневрологія та нейропсихіатрія», 1 (85) 2017., с. 11-14.

<https://neuronews.com.ua/ua/archive/2017/1%2885%29/pages-11-14/aktivaciya-blukayuuchogo-nerva-ta-somato-psihichniy-stand-lyudini#gsc.tab=0>

2. Bergland C. Vagus Nerve Stimulation Dramatically Reduces Inflammation. Psychology today. July 6, 2016

<https://www.psychologytoday.com/us/blog/the-athletes-way/201607/vagus-nerve-stimulation-dramatically-reduces-inflammation>

3. Oxytocin receptor genetic variation relates to empathy and stress reactivity in humans. SM Rodrigues, LR Saslow, N Garcia, OP John, Dacher Keltner - Proceedings of the National Academy of Sciences, 2009.

<https://www.pnas.org/doi/full/10.1073/pnas.0909579106>

4. 32 Ways to Stimulate Your Vagus Nerve (and All You Need to Know about It). – 2015. <https://selfhacked.com/2015/07/30/28-ways-to-stimulate-your-vagus-nerve-and-all-you-need-to-know-about-it>.

5. Kok B., Coffey K., Cohn M., Catalino L., Vacharkulksemsuk T., Algoe S., Brantley M, Fredrickson B., (2013) How positive emotions build physical health: perceived positive social connections account for the upward spiral between positive emotions and vagal tone // Psychol Sci. – 2013 May 6; 24(7).

DOI:10.1177/0956797612470827

6. Психолого-корекційний практикум травм війни: навч. посіб. / Іван Сулятицький, Катерина Островська, Василь Осьодло [та ін.] ; Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняховського. – Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2019. – 395 с. : рис. – Бібліогр.: с. 340-357. – 300 прим. – ISBN 978-617-10-0525-9

7. Стрес-асоційовані розлади здоров'я в умовах збройного конфлікту / В. С. Гічун, А. Г. Кириченко, В. М. Корнацький [та ін.]. – Дніпро : Акцент ПП, 2019. - 323 с.

8. Mäkinen T.M., Mäntysaari M., Pääkkönen T., Jokelainen J., Palinkas L.A., Hassi J., Leppäluoto J., Tahvanainen K., Rintamäki H. Autonomic nervous function during whole-body cold exposure before and after cold acclimation // Aviat Space Environ. Med. – 2008. – № 79 (9):875-82.

DOI: 10.3357/ASEM.2235.2008

*Шемчук О.М., викладач кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України,
кандидат психологічних наук, підполковник*

МЕДИКО-ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ТА РЕАБІЛІТАЦІЯ УЧАСНИКІВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ НА ГОСПІТАЛЬНОМУ ЕТАПІ

Вплив різноманітних чинників війни на психіку людини може бути надзвичайно потужним. Проблема "психологічного виходу з війни" не менш складна, ніж проблема "психологічного входження" в неї. В даному контексті йдеться про адаптаційні механізми людської психіки та наявність у військовослужбовців певного психологічного ресурсу. Зміни психологічного стану можуть проявлятися широким спектром психологічних явищ, які коливаються від яскраво виражених, патологічних форм до зовні малопомітних, прихованих, пролонгованих, як би "відставлених" в часі реакцій.

За підрахунками різних дослідників психічні розлади у військовослужбовців, які приймали безпосередню участь в бойових діях та перебували під впливом бойового стресу високої інтенсивності склали приблизно 20–50% від загальної чисельності особового складу [1]. Близько 80% осіб, які брали участь у бойових діях в ході проведення

антитерористичної операції, знаходилися у стані бойового стресу, який в подальшому трансформувався, приблизно в 25%, у посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) різного ступеню важкості. За даними О. Друзь, близько 98% учасників бойових дій в Україні потребують кваліфікованої допомоги внаслідок дії бойових стрес-факторів [2]. На думку (С. Литвинцева, Е. Снедкова, А. Резник), бойова психічна травма займає значне місце у структурі бойового ураження психіки військовослужбовців: збільшує в 3-4 рази психічну захворюваність в армії та на 10-50% послаблює боєдатність військ. Згідно праць (В. Івашкина, В. Новожилова), симптоматику бойових психічних травм виявляють приблизно у 40% поранених.

Слід зазначити, що військовослужбовці, які зазнали впливу бойового стресу, можуть мати в подальшому наступні розлади психіки та поведінки: гостру реакцію на стрес, посттравматичний стресовий розлад, розлади адаптації (F 43.0 – F 43.9) за класифікацією МКХ – 10, та за DSM-5 (308.3 та 309.81) відповідно. Зміни їх психіки проявлятимуться значними емоційними переживаннями, характеризуватимуться дратівливістю, тривожністю, емоційною лабільністю; порушеннями деяких когнітивних функцій – запам'ятання, вербалізації власної думки за допомогою мовлення до розвитку посттравматичного стрес обумовленого логоневрозу; змінами у мотиваційній, смисловій та поведінковій сфері; соматоформними вегетативними розладами – цефалгією та інсомнією. [3–4].

Організація надання медико-психологічної допомоги військовослужбовцям із розладами психіки, які виникли під дією впливу бойового стресу має бути етапною та безперервною, тобто здійснюватися на шляхах евакуації, із урахуванням можливого комбінування соматичної патології, пов'язаної із пораненням зі змінами психіки, які виникли під дією бойової психічної травми БПТ .

В ході дослідження військовослужбовців військово-медичного клінічного центру Центрального регіону (ВМКЦ ЦР), які проходили реабілітацію після поранень у батальйоні одужуючих при санаторному відділенні шпиталю, було з'ясовно, що спеціалізованої медико-психологічної допомоги та супроводу з приводу різних наслідків БПТ потребувало до 50% від загальної кількості осіб, які проходили реабілітацію у зазначеному медичному підрозділі у період з березня по травень 2022 року, з них вперше отримали названу допомогу близько 20% військовослужбовців з числа тих, хто її потребував.

З метою діагностування наслідків БПТ у пацієнтів батальйону одужуючих використовували медичні протоколи, розроблені для закладів охорони здоров'я, що надають третинну (високоспеціалізовану) медичну допомогу на вимогу наказу Міністерства охорони здоров'я України від 23.02.2016 № 121. Згідно зазначеного протоколу обсяг психодіагностичного обстеження визначається його метою: постановка діагнозу (оцінка симптомів, синдромів); оцінка відповіді на попередні лікувальні заходи; визначення мішеней психокорекції, психотерапії та ресурсів особистості. Діагностика і втручання повинні розглядатися в контексті часу, що пройшов з моменту травматичної події.

Методики для діагностування наслідків БПТ у військовослужбовців госпітальної ланки, схарактеризовані у табл. 1 [5–6]:

МЕТОДИКИ ДЛЯ ДІАГНОСТУВАННЯ НАСЛІДКІВ БОЙОВОЇ ПСИХІЧНОЇ ТРАВМИ
У ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

Назва методики	Що вивчає
Міссісіпська шкала ПТСР (військовий варіант)	<i>Mississippi Scale</i> – клінічна тестова методика, що використовується для діагностування ПТСР у військовослужбовців, які виконували завдання у зоні бойових дій, шкала складається з 30 питань, які утворюють три основні шкали, відповідні до трьох груп симптомів ПТСР. 11 питань першої шкали описують симптоми групи “вторгнення”, 11 питань другої шкали описують симптоми групи “уникнення”, питань третьої шкали описують симптоми групи “збудливості”. П’ять останніх питань описують симптоми, що пов’язані із відчуттям провини а також схильність до суїциду.
Шкала оцінки впливу травматичної події (IESR)	<i>IESR</i> спрямована на виявлення симптомів посттравматичного стресового розладу і оцінку ступеня їх вираженості. Перший варіант “Шкали оцінки впливу травматичної події” ШОВТП (<i>Impact of Event Scale – IOES</i>) був опублікований в 1979 р. Опитувальник складався з 15 пунктів. Він заснований на самозвіті і виявляв переважання тенденції уникнення або вторгнення травматичної події. Далі, Д. Вейс з колегами (<i>Weiss, Marmar, Metzler, 1995</i>) дійшов висновку, що <i>IOES</i> може бути більш корисною, якщо вона буде здатна діагностувати не тільки такі симптоми ПТСР, як вторгнення і уникнення, а й симптоми гіперзбудження, які входять в діагностичний критерій <i>DSM-IV</i> і є складовою частиною психологічної реакції на травматичні події. Таким чином, “Шкала оцінки впливу травматичної події (переглянута)” (<i>IOES-R</i>) стала містити 22 пункти (<i>Н.В. Тарабріна, 2001</i>)
Оцінка вираженості психопатологічної симптоматики (<i>SCL-90-R</i>)	<i>SCL</i> містить 90 пунктів, і її призначення полягає в тому, щоб оцінювати патерни психологічних ознак у психіатричних пацієнтів та здорових осіб. <i>SCL-90-R</i> – інструмент визначення актуального, присутнього на даний момент, психологічного симптоматичного статусу. <i>SCL</i> не є методикою вивчення особистості (за винятком непрямого аналізу), тобто методикою, що виявляє особистісні типи або розлади особистості, які б відбивалися в характерному профілі первинних симптоматичних розладів. Результати за <i>SCL-90-R</i> можуть бути інтерпретовані на трьох рівнях: загальний прояв психопатологічної симптоматики, виразність окремих шкал, домінування певних симптомів.
Шкала депресії Гамільтона (<i>HAM-D</i>)	<i>HAM-D</i> може бути застосована для оцінки стану важкості пацієнтів з депресивними розладами до, під час і після лікування (спостереження клінічної динаміки). Крім клінічної практики цю шкалу також використовують у клінічних випробуваннях, у яких вона є стандартом визначення ефективності медикаментів у лікуванні депресивних розладів. Шкала Гамільтона, що складається з 21 пункту, заповнюється при проведенні клінічного інтерв’ю (що займає приблизно 20-25 хв.). При заповненні названої шкали може застосовуватися спеціально розроблене для неї структуроване клінічне інтерв’ю. Пункти шкали повинні відобразити стан пацієнта протягом останніх днів або попереднього тижня. За допомогою повторного та послідовного використання (<i>HAM-D</i>) фахівець може документувати результати проведеного медикаментозного або (і) психотерапевтичного лікування.

Шкала тривоги Гамільтона (HAM-A)	<i>Шкала тривоги Гамільтона</i> оцінює рівень тривожності на підставі клінічних питань, що дозволяє кількісно оцінювати вираженість тривожного синдрому і може бути використана не лише для діагностування тривожних розладів, а й для оцінки дії антипсихотичних препаратів, які призначають з цього приводу пацієнтам.
Метод «Діагностика копінг поведінки в стресових ситуаціях» С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер в адаптації Крюкової.	<i>Копінг-поведінка</i> – це форма конструктивної активності людини, яка експлікується в умовах таких ситуацій, які інтерпретуються як «важкі». «Важкі» або стресові ситуації оцінюються суб'єктом як такі, що чимось загрожують, перевищують звичайний адаптивний потенціал особистості, висувають до людини надмірні вимоги. У зв'язку з цим, Л. Фолькманом зауважується, що копінг-поведінка – це "безперервно змінні когнітивні і поведінкові спроби справитися із специфічними зовнішніми і/або внутрішніми вимогами, які оцінюються як надмірні або такі, що перевищують ресурси людини". За допомогою зазначеної методики можна диференціювати копінг, орієнтування на рішення задач; на емоції, на уникнення, ізоляцію або соціальну підтримку.
Тест вибору кольору Люшера	Процедура тестування полягає у впорядкуванні набору кольорів у порядку від найприємнішого в цей час до найнеприємнішого для людини. Оригінальний тест являє собою книгу (картки) з 23 спеціально підібраними кольорами, які становлять 81 сполучення, що містять повторення комбінацій. Даний тест використовують з метою вивчення психоемоційного стану людини.
Госпітальна шкала тривоги та депресії (HADS)	<i>HADS</i> була розроблена в 1983 році двома авторами (Zigmond A.S. і Snaith R.P.) з метою визначення та оцінки тяжкості симптомів депресії та тривоги. Переваги даної шкали полягають у простоті її застосування і обробки отриманих результатів, що дозволяє рекомендувати її до використання для первинного виявлення (скрінінгу) тривоги та депресії. Шкала складена з 14 тверджень, які обслуговують дві підшкали: А – тривога та D – депресія.
Монреальська шкала оцінки когнітивних функцій (Mo-CA)	<i>Mo-CA</i> була розроблена, як інструмент швидкого діагностування помірної когнітивної дтсфункції. Адаптована для оцінювання окремих когнітивних складових таких як увага та здатність її концентрування; пам'ять, мовлення, абстрактне мислення, рахування, орієнтування у просторі. Час проведення Mo-CA складає приблизно 10 хвилин. Максимальна кількість балів, отриманих в результаті тестування 30.
Пітсбурзький опитувальник якості сну(PSQI)	<i>PSQI</i> – це опитувальник, який використовують для оцінки проблем зі сном. Анкета включає оцінку різних аспектів сну, а також деяких особливостей денного функціонування організму людини.

Під час медико-психологічного обстеження досліджуваних пацієнтів відділення, які в минулому перебували під дією бойового стресу в різні проміжки часу, було встановлено, що у більшості з них наявні розлади психіки та поведінки діагностували лише на етапі надання високоспеціалізованої медичної допомоги – у батальйоні одужуючих ВМКЦ ЦР; 10% досліджуваних відмічали, що лише у шпиталі вони в перше мали змогу звернутись із скаргами на погіршення психічного здоров'я до психолога та психіатра. Близько 15 % поранених отримували на попередніх етапах евакуації медикаментозне лікування БПТ та ПТСР без попереднього комбінування його із психотерапією. Данна група пацієнтів відмічала незначне покращення психологічного стану після подібного лікування, порівняно із психотерапевтичними методиками. Їх домінуючими скаргами були наступні: порушення сну

(складність із засинанням, пробудженням, жакливі сновидіння); сильні головні болі, не пов'язані із соматичною патологією, флешбеки, порушення когнітивних функцій: послідовності мислення, згадування, запам'ятовування, побудови послідовних логічних схем тощо. В ході дослідження результатів медико-психологічної реабілітації у батальйоні одужуючих ВМКЦ ЦР було встановлено, що описані скарги зникали у 95% військовослужбовців.

Таким чином проблематика медико-психологічного супроводу поранених військовослужбовців на госпітальному етапі є надзвичайно актуальною. Реабілітаційні заходи повинні мати комплексний підхід, поєднуватись із високоспеціалізованими методами лікування та реабілітації соматичної патології військовослужбовців, пов'язаної із їх пораненнями. Під час медико-психологічної допомоги та реабілітації на етапі високоспеціалізованої медичної допомоги може бути задіяно більше, порівняно із попередніми етапами евакуації, психодіагностичних методик та психотерапевтичних методів психокорекції наслідків БПТ, важлива співпраця в цьому питанні психологів та медичного персоналу, у важких клінічних випадках лікувальні та реабілітаційні заходи слід поєднувати із медикаментозним лікуванням. У зв'язку із підсиленою актуалізацією проблематики реабілітаційних заходів пацієнтів із наслідками бойового стресу у поранених військовослужбовців, на всіх етапах евакуації, в тому числі і на етапі їх перебування у госпітальній ланці, останньому пункті, з якого вони повертаються в стрій, вважаю за необхідне продовжувати дослідження заданої тематики.

Список використаних джерел

1. Вплив катастроф і війн на психічне здоров'я особистості та суспільства. повідомлення п'яте: перетворення індивідуальної оперативної бойової психічної травми на колективну соціально-психологічну, соціально-культурну. URL: <https://www.mhgc21.org/en/mhgc21/events/2019may/vplyv-katastrof-i-viin-na-psykhichne-zdorovya-osobystosti-ta-suspilstva-povidomlennya-pyate-peretvorennya-individualnoyi-operativno-boiovoyi-psykhichnoyi-travmy-na-kolektyvnu-sotsialno-psykhohichnu-sotsialno-kulturnu> DOI: <http://doi.org/10.32437/IPSIProceedings.Issue-2019> (дата звернення: 10.11.2022).
2. Білов О. А. Психологія бойового стресу : автореф. дис. ... докт. псих. наук : 19.00.04. Київ, 2020. 45 с.
3. Уніфікований клінічний протокол первинної, вторинної (спеціалізованої) та третинної (високоспеціалізованої) медичної допомоги (УКПМД) «Реакція на важкий стрес та розлади адаптації : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 23.02.2016 р. № 121. Журнал неврології ім. Б.М. Маньковського. 2016, Т. 4, № 4. С. 50–63.
4. Удосконалення лікування та реабілітації військовослужбовців збройних сил України з бойовою психічною травмою : метод. реком. Київ : МП Леся, 2015. 51 с.
5. Синишина В. М. Вплив бойового досвіду на посттравматичний стресовий розлад у учасників антитерористичної операції. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Психологічні науки. – 2021. – Вип. 4. – С. 162-170.
6. Волкова Н. В. Coping strategies как условие формирования идентичности. *Мир психологии*. 2004. №2. С. 119–124.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗДІЙСНЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ ТА КАДРОВОГО МЕНЕДЖМЕНТУ (УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ) В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Єсін Р. В., заступник командира військової частини А0501 з морально-психологічного забезпечення, підполковник

МОТИВАЦІЙНІ ЧИНИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОФІЦЕРІВ СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗС УКРАЇНИ

Мотиви є особливими психологічними утвореннями, які становлять певну ієрархію. Визнання ієрархії мотивів передбачає їх внутрішню суперечливість. Вчені пояснює розбіжності між мотивами, що декларуються, і тими, що реально мотивують діяльність і поведінку, такими чинниками:

недостатньою усталеністю і структурованістю системи особистісних мотивів та / або недостатньо розвинутою рефлексією, у зв'язку з чим особистість може не усвідомлювати реальної ролі та значущості певних мотивів;

дією механізмів стабілізації самооцінки та психологічного захисту, у зв'язку з чим значущість певних мотивів може суб'єктивно збільшуватися або зменшуватися;

наявністю у свідомості особистості різних мотиваційних уявлень – власних, інших людей, соціальних груп, а також мотиваційних стереотипів, що відображають значущість для особистості самих мотивів без співвіднесення їх із образом власного Я.

Така регуляція поведінки особистості, як правило, полімотивована, тобто відповідає одночасно не одному, а кільком мотивам. У процесі професіоналізації відбуваються розвиток і трансформація мотиваційної структури суб'єкта діяльності. Розвиток триває за двома напрямками: по-перше, відбувається трансформація загальних мотивів особистості в мотиви трудової діяльності, а по-друге, спостерігається динаміка мотивів професійної діяльності, яка виражається у появі нових та інволюції низки старих мотивів, у зміні абсолютної та відносної значущості окремих мотивів, а також структури мотивів.

У професійній мотивації офіцерів Сухопутних військ ЗС України важливу роль відіграє орієнтація на певну ціль, що мобілізує як конкретні знання і вміння, так і досвід самостійної практичної роботи. Професійна активність офіцерів залежить від оцінки різних аспектів військової служби з урахуванням особистих індивідуальних потреб і цілей, які можуть збігатися або не збігатися з цілями служби. Коли офіцер сам ставить перед собою мету, то він може виконати великий обсяг роботи. Мета, задана ззовні, не завжди підвищує його активність, має меншу спонукальну силу, може не стати метою військовослужбовця, він не завжди автоматично прийме таку мету і прагнутиме її досягти.

У зв'язку з цим слід зазначити, що особистість, яка сама ставить перед собою цілі, стоїть на вищому ступені розвитку, ніж та, яка приймає цілі, нав'язані їй іншими людьми. Відомо, що мета, поставлена людиною самостійно, підсилює мотивацію, створює позитивний настрій. При цьому людина може працювати над її досягненням значно більше, ніж коли перед нею ставлять цілі (завдання) інші люди.

Так, А. Маслоу вважає, що у природі людини закладено потенційні можливості для позитивного зростання й удосконалення, які полягають у творчості як універсальній функції людини, що веде до її самовираження та самоактуалізації. Якою мірою людина актуалізує свій потенціал, є справою її особистого вибору. Потреба в особистісному зростанні та самоактуалізації – вищий рівень в ієрархії людських потреб. Саме у цьому напрямку має

відбутися самовизначення людини. Характеризуючи риси особистості, яка самоактуалізується, А. Маслоу наділяє її такими властивостями:

- ефективнішим сприйняттям реальності, що полягає у готовності вирішувати життєві проблеми, самовизначатися у складних ситуаціях;
- прийняттям себе, інших і світу такими, якими вони є насправді;
- підвищеною спонтанністю, безпосередністю та щирістю, багатством емоційних реакцій;
- центрованістю на проблемі, пов'язаній з орієнтацією на якесь завдання, ідею, покликання;
- незалежністю та впевненістю, певною автономією від фізичного та соціального оточення, опертям на власний потенціал та внутрішні джерела зростання;
- креативністю – здатністю до творчості як природності та спонтанності, як норми повсякденного життя.

Зазначимо, що для успішного виконання професійної діяльності в особливих умовах офіцер змушений звертатися до використання внутрішніх ресурсів як для отримання позитивного результату діяльності, так і для компенсації несприятливого впливу середовища. Внутрішнім ресурсом професійної мотивації ми вважаємо аутопсихологічну компетентність, яка включає такі показники зрілості особистості фахівця: інтелектуальну та поведінкову гнучкість, адаптивність, здатність управляти власним розвитком, високу мотивацію досягнень, адекватну самооцінку в поєднанні з високим рівнем самосприйняття та самоповаги, самоідентифікацію у професії тощо. У цілому рівень аутопсихологічної компетентності офіцера дає змогу оцінити уміння оптимально використовувати у професійній діяльності власний психологічний ресурс.

Виходячи з цього слід зазначити, що мотиваційні чинники професійної діяльності офіцерів Сухопутних військ ЗС України зумовлюються синтезом, з одного боку, можливостей, здібностей та активності офіцерів, а з іншого – вимогами діяльності, зумовленими особливостями її змісту, засобів, умов та організації.

Список використаних джерел

1. The Development of Professional Motivation of the Activity Subject under Specific Conditions. Vasyl I. Osodlo, Tetiana D. Perepeliuk, Oleksandr P. Kovalchuk, Inna I. Osadchenko, Viktoriia F. Vintoniak. *Journal of Intellectual Disability - Diagnosis and Treatment*, Volume 8, Issue 2, 2020, Pages 196-204.
2. Осодло В.І. Розвиток професійної мотивації суб'єкта військової діяльності. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – №34 (58). С. 214–223.
3. Ковальчук О.П. Мотиваційні аспекти розвитку управлінської культури військового керівника. *Вісник Національного університету оборони України* : зб. наук. праць. 2020. Вип. 5 (58). С. 94–99.

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ У ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИНАХ ПОВІТРЯНИХ СИЛ В УМОВАХ ФУНКЦІОНУВАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ ВОЄННОГО СТАНУ ТА ОСОБЛИВОСТІ ПРИЗОВУ КЕРІВНОГО СКЛАДУ

Під час переходу військових частин на новий штат постало питання поповнення некомплекту. Перші добровольці та військовозобов'язані почали прибувати до військових частин відразу зранку 24 лютого, вже через кілька годин після перших рашистських ударів.

Основу складали військовослужбовці оперативного резерву та колишні військовослужбовці, які проходили службу безпосередньо у цих військових частинах і знаходились поблизу пунктів постійної дислокації. Окремою групою слід зазначити учасників бойових дій періоду 2014-2017 років, які прибували відразу до територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦКтаСП) та найближчих військових частин.

В областях, які відповідно до керівних документів, були віднесені до районів бойових дій, призначення на посади та зарахування у списки військовослужбовців військової частини відбувалось в "ручному" режимі, тобто практично без участі ТЦКтаСП, які в районах бойових дій функціонували в обмеженому режимі та першочергово направляли людей до підрозділів сухопутних та десантно-штурмових військ і сил спеціальних операцій.

В Методичних рекомендаціях з організації професійно-психологічного відбору (далі – ППВ) у Збройних Силах України, які затверджені заступником начальника Генерального штабу Збройних Сил України об.08.2015, які конкретизують вимоги наказу Міністра оборони України від 10.12.2014 № 883 "Про затвердження Інструкції з організації професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України" щодо ППВ, визначений порядок проведення ППВ громадян України під час проведення мобілізації.

Відповідно до цього порядку, в процесі вивчення, військовозобов'язаний має бути протестований за трьома психодіагностичними методиками. Зважаючи на кількість людей в команді, яка прибуває з ТЦКтаСП, тестування однієї команди, при 100% укомплектуванні групи ППВ, займає не менше 2,5 годин. Результати тестування першої людини, будуть не раніше ніж через 1 годину, за умови, що людина, яка проходить психодіагностичне дослідження має дуже високі показники та швидко здатна пройти усі тести.

Крім того, обов'язково мала проводитись робота з виявлення осіб, які притягувались до кримінальної чи адміністративної відповідальності, перебувають під слідством чи судом, на обліку в органах внутрішніх справ, психіатричних, туберкульозних, венерологічних, наркологічних диспансерах та інших лікувально-профілактичних закладах, що практично здійснити неможливо.

Крім того, внаслідок скорочення посад офіцерів структур морально-психологічного забезпечення в деяких військових частинах, на всю військову частину, було 1 або 2 офіцери з психологічною освітою, яких не було можливості залучити до роботи в групі ППВ, у зв'язку із виконанням обов'язків за штатною посадою заступника командира підрозділу з морально-психологічного забезпечення та виконання завдань з ведення та забезпечення ведення бойових дій, що унеможлилювало залучення їх до роботи в групах ППВ. В деяких військових частинах, взагалі були відсутні офіцери морально-психологічного забезпечення, внаслідок чого питання ППВ взагалі не ставилось.

Внаслідок неможливості проведення заходів ППВ до військових частин були мобілізовані із судимостями, психічними розладами, особи які регулярно проходили лікування у психіатричних закладах, схильні до вживання алкогольних та наркотичних речовин, серйозними хронічними захворюваннями. Деякі були госпіталізовані через дві доби

знаходження у військовій частині без участі в бойових діях. Все це, негативно впливало на морально-психологічний стан військовослужбовців та спричиняло додаткове та зайве навантаження на керівний склад, якому необхідно буде "боротися" з даними випадками.

В реальній обстановці, проводити ППВ в умовах ведення бойових дій можливості немає. Даний факт, демонструє необхідність зміни проведення порядку проведення ППВ та перш за все визначення порядку притягнення до відповідальності осіб, які здійснюють направлення до військових частин особового складу, який не відповідає вимогам, яким має відповідати військовослужбовець.

Таким чином, доцільно проводити ППВ завчасно, до початку відмобілізування, так як після початку бойових дій проводити заходи ППВ неможливо. При цьому військовозобов'язані вже мають бути розподілені за конкретними військовими частинами та закріплені за конкретними спеціальностями з урахуванням їх ВОС та рекомендаціями психолога.

Окремо слід зазначити про факт призову за мобілізацією до військових частин колишнього керівного складу військових частин, від рівня командира батальйону та вище, на нижчі посади. Для прикладу, в одній з авіаційних бригад, колишні: командир бригади призначений за мобілізацією на посаду, яка не передбачає будь-якої командної діяльності, начальник штабу бригади – на посаду оперативного чергового, два заступники командира бригади – на посади із штатно-посадовою категорією "майор" та "капітан" без підлеглого особового складу, колишнього командира іншої бригади призначено на посаду заступника командира з морально-психологічного забезпечення одного з підрозділів. Тобто в бригаді практично був в наявності повний другий комплект керівного

Як показали практичні дії, користі це не принесло. В деяких моментах, такі люди намагались ставити під сумнів рішення чинного керівного складу, а підлеглий особовий склад, дуже часто прислухався саме до колишніх командирів та начальників, так як просто психологічно протягом кількох попередніх років звик виконувати їх накази. Нові командири, маючи у своєму підпорядкуванні своїх колишніх командирів та начальників мають приймати рішення, при цьому відчуваючи психологічний тягар тиску, від попередніх командирів, або ж деякі колишні командири та начальники досить часто можуть коментувати дії словами: "Я б зробив це не так", "Я знаю, що так буде правильно" тощо, при цьому не володіючи всією інформацією, яка доступна керівному складу, що може негативно впливати на морально-психологічний клімат у колективі та зменшуючи авторитет командирів та начальників. Подібні випадки у психології описані в класифікації видів підпорядкування.

Відмобілізувавши такий особовий склад, ми отримуємо групу неформальних лідерів, які "напередодні" були формальними лідерами із владними повноваженнями, що в більшості випадків не сприяє створенню здорового морально-психологічного клімату у військовому колективі.

Зважаючи на проблеми, що були висвітлені, необхідно переопрацювати систему організації та проведення ППВ під час мобілізації із визначенням відповідальності конкретних посадових осіб щодо невиконання заходів ППВ.

Також пропонується розглянути заборону щодо відмобілізування керівного складу, від рівня командир батальйону та вище, на нижчі посади, що перш за все зменшить можливий потенційний конфлікт інтересів серед керівного складу та дасть змогу використати потенціал зазначеного керівного складу відповідно до їх компетенцій та набутого досвіду.

*Наливайко О. П., слухач гуманітарного інституту
Національного університету оборони України,
підполковник*

*Москальов І. О., старший викладач кафедри
суспільних наук гуманітарного інституту
Національного університету оборони України,
підполковник*

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКІСНОГО ПРОФЕСІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ВІДБОРУ КАНДИДАТІВ ДЛЯ ПРОХОДЖЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ У ДЕРЖАВНІЙ СПЕЦІАЛЬНІЙ СЛУЖБІ ТРАНСПОРТУ

Вирішення проблеми професійно-психологічного відбору військовослужбовців Збройних сил України та інших формувань є нагальною потребою у створенні боєздатної сучасної армії зумовленою вимогами часу. Сьогодні військовими психологами широко описані заходи професійно-психологічного відбору на певних етапах військової діяльності, проте вони часто не конкретизовані для деяких дефіцитних спеціальностей тому актуальним постає питання розробки та впровадження системного підходу до вирішення питання якісного професійно-психологічного відбору військовослужбовців Державної спеціальної служби транспорту (ДССТ) на кожному етапі військової діяльності.

Складність застосовуваної озброєння, військової та спеціальної техніки, а також різноманіття завдань, що реалізуються з їх допомогою визначають максимально широкий спектр вимог до професійної підготовленості фахівців різноманітних спеціальностей, які проходять військову службу у державній спеціальній службі транспорту. Практика свідчить, що забезпечення надійності діяльності фахівців та успішності виконання ними завдань за призначенням має реалізовуватись починаючи з етапів професійної орієнтації і професійного відбору кандидатів на навчання за відповідною спеціальністю. Саме якісний науково обґрунтований та методично забезпечений професійний відбір кандидатів на оволодіння фахом дозволить знизити фінансові витрати на підготовку професійно непридатних фахівців, зменшити втрати дороговартісної спецтехніки та не допустити створення небезпечних прецедентів, пов'язаних з неякісною експлуатацією зазначеної техніки.

Все вказане вище актуалізує необхідність вдосконалення професійного відбору фахівців для потреб ДССТ. Вирішення цього складного науково-прикладного завдання можливе на основі використання сучасних надбань теорії професійної придатності фахівців ризиконебезпечних видів діяльності та сучасних концепцій їх професійного відбору, вивчення досвіду і проведення професіографічного аналізу діяльності фахівців ДССТ, встановлення психологічних особливостей практичного застосування ОВТ, а також виявлення шляхів удосконалення методичної складової здійснення процедур професійного відбору.

Нами були проведені відповідні теоретичні та емпіричні дослідження, які надали можливість виділити наступні методичні аспекти забезпечення якісного професійного відбору кандидатів на посади фахівців ДССТ.

1. Процедура, у результаті якої приймається рішення про придатність кандидатів до служби у якості фахівців на кожному зі спеціальностей у ДССТ, має включати декілька послідовних етапів: соціально-правовий відбір, медичний відбір, освітній відбір, професійно-психологічний відбір. На кожному з цих етапів вирішується питання про їх придатність за визначеними критеріями відбору. Рішення про непридатність кандидата, прийняте на будь-якому етапі, припиняє подальшу процедуру обстеження кандидата, тобто кожний етап професійного відбору є цілком самостійним стосовно ухвалення рішення про професійну придатність.

Комплексний аналіз результатів вказаних етапів дозволяє зі значним ступенем вірогідності прогнозувати професійну успішність відібраних кандидатів. Цей прогноз буде тим точнішим, чим якісніше будуть реалізовані всі етапи професійного відбору.

2. Шляхами вдосконалення соціально-правового відбору кандидатів для оволодіння фахом та подальшого проходження служби за цим фахом є: підвищення об'єктивності та якості надання інформації і відпрацювання документів на кандидатів, що вступають на навчання за зазначеною спеціальністю. При формуванні особових справ на кандидатів доцільно посилити особисту відповідальність посадових осіб, які надають дані про кандидата та відпрацьовують документи (характеристики, довідки) на нього. Враховуючи соціальну значимість фаху, його вузьку специфічну спрямованість, складність цієї діяльності та її пов'язаність з роботою зі складною, спецтехнікою, доцільно відпрацювати перелік питань для аналізу відповідними посадовими особами інформації про кандидатів і повідомлення достовірних даних як у характеристиках, так і спеціальних довідках на них. Таким чином мають бути оцінені ряд необхідних професійно важливих якостей фахівця: розвинене почуття патріотизму, громадського обов'язку; повага до державного устрою країни, політична та правова свідомість; врівноваженість і самовладання при виникненні нештатних ситуацій; спроможність не піддаватись негативному інформаційно-психологічному впливові; наявність чітких ціннісних орієнтацій та потреб у соціальному визнанні, повазі, самореалізації особистості; дисциплінованість, відповідальність, принциповість; відсутність шкідливих звичок; нормативність поведінки, а також характеристики, які є основними протипоказаннями до виконання професійних обов'язків: аутистичні і надцінні захоплення й інтереси; наявність асоціальних контактів; жорстокість; легковір'я; нервозність; нестриманість; злопам'ятство, висока конфліктність та агресивність; непередбачливість і непослідовність дій і вчинків; імпульсивність; афективність; невірноваженість; нерішучість, несамостійність; замкнутість; підвищена емоційна чутливість; негативізм, вразливість; безініціативність; споживацьке ставлення до роботи; ускладнення в навчанні та гострі конфлікти у школі; часті зміни місць роботи чи служби, не пов'язані зі службовою необхідністю. Враховуючи що у подальшому ці фахівці матимуть справу із технологічно складною та дороговартісною спеціальною технікою, надважливим є дослідження психофізіологічних якостей за допомогою як бланкових так і апаратних методик.

Крім інформації з місця навчання (роботи, служби) кандидата доцільно використовувати інформацію від посадових осіб органів внутрішніх справ України за місцем проживання кандидата щодо проявів характеристик антисоціального та кримінального характеру, а саме:

– уживання в мовленні жаргонних висловів кримінального змісту; приводи в міліцію, перебування на спеціальному обліку; побутове зловживання алкоголем; вживання наркотиків, токсичних речовин та немедичних психотропів.

При відпрацюванні зазначених документів має бути посилена відповідальність посадових осіб за використання лише достовірних джерел інформації, не допущення формалізму й спрощень. Відповідні регламентуючі зобов'язання та норми відповідальності мають бути закріплені на міжвідомчому рівні Міністерства оборони та Міністерства внутрішніх справ України.

3. Вдосконалення професійно-психологічного відбору має бути у першу чергу реалізоване за рахунок підвищення об'єктивності оцінювання такої професійно важливої якості кандидатів як здатність до навчання, розвиненість та гнучкість процесів мислення. Саме ця якість є основою забезпечення ефективності навчання професіям які передбачають оволодіння навичками у роботі зі складною та великогабаритною спецтехнікою, яка «не вибачає» помилок і виконання відповідних професійних обов'язків. Тому крім аналізу успішності навчання у загальноосвітньому навчальному закладі (конкурс атестатів),

результатів ЗНО доцільно проводити спеціалізовані діагностичні співбесіди інтелектуального спрямування з оцінюванням якості мисленневих операцій кандидата і його здатності до продуктивного спілкування, а також встановлення наявності таких професійних обмежень як нестійкість уваги, розосередженість, низький рівень просторового мислення, малий обсяг пам'яті.

4. Шляхами вдосконалення результативності медичного відбору є більш конкретизоване встановлення наявності потрібного психофізіологічного ресурсу для виконання складної у фізичному, емоційному та інтелектуальному плані діяльності, спроможності сенсорних систем та моторики забезпечувати реалізацію професійних дій даного фахівця, відсутності явної або прихованої патології, що перешкоджає здійсненню професійної діяльності за зазначеною спеціальністю, у тому числі стертих форм нервово-психічної патології. Крім того, при обстеженні кандидатів треба враховувати і той факт, що ця професія пов'язана не тільки з виконанням набору специфічних службових завдань, але і з особливостями режиму праці і відпочинку, станом і особливостями навколишнього середовища, з екстремальними впливами. Тому у ряді випадків доводиться відбирати тих із них, організм яких є більш стійким до впливів нових, незвичних умов середовища і професійної діяльності і може пристосуватися до них у відносно короткі строки без помітної шкоди здоров'ю і працездатності. Ефективність спеціальних тренувань, загартовування й інших заходів, спрямованих безпосередньо на організм людини, значною мірою залежить від індивідуальних особливостей людини, її спадкових і конституціональних якостей, реактивності й стійкості організму. Водночас відбір осіб, фізично спроможних працювати за даною конкретною спеціальністю, ще не гарантує необхідної ефективності діяльності. Велике значення має наявність у людини комплексу достатньо розвинених психофізіологічних якостей. Тому дуже бажано, щоб при здійсненні професійного відбору проводився якісний психофізіологічний відбір кандидатів об'єднаними зусиллями медиків, психологів і фахівців з фізичної підготовки. Це визначається насамперед тим, що саме психофізіологічні випробування і виміри дозволяють об'єктивно і швидко виявити тонку структуру індивідуальних особливостей особистості, котру іншими методами можна визначити лише у процесі тривалого спостереження і повторних обстежень. Психофізіологічні характеристики є достатньо цінними в прогностичному відношенні.

Доцільність проведення психофізіологічного обстеження в межах медичного відбору визначається можливістю прогнозувати важливу, але далеко не одразу встановлювану властивість нервово-психічної сфери кандидата – виявлення індивідуальної межі усталеності нервової системи, за якою настає зрив у її функціонуванні.

У висновках медичної комісії щодо професійної придатності кандидатів на проходження служби доцільно вказувати на наявність чи відсутність у них таких основних протипоказань до виконання професійних обов'язків: несприятлива спадковість (наявність у близьких родичів спадкових психічних захворювань, відхилень в поведінці (девіацій); несприятливі екзогенні фактори: перенесені черепно-мозкові травми з утратою свідомості (наявність шрамів, рубців на шкірних покровах голови); епізоди порушення свідомості, колапси, судорожні пароксизми, енурез; перенесені гострі і хронічні нейроінфекції з залишковими враженнями ЦНС; перенесені тяжкі протікання загальних інфекційних захворювань тощо. При цьому має бути чітко визначено яким за висновками медичного відбору є кандидат: придатний у першу чергу, придатний у другу чергу, умовно придатний чи непридатний.

Здійснювана у ході професійного відбору оцінка фізичних якостей та рівня фізичної підготовленості кандидатів повинна надавати чітке уявлення про наявність у них ресурсів для забезпечення високої працездатності, уміння витримувати значні фізичні навантаження, сформованість фізичної витривалості. Відповідним чином має визначатись пріоритетна вага

оцінювання зазначених характеристик кандидатів у ході проведення випробувань з фізичної підготовки.

5. Основним критерієм психологічного відбору кандидатів є сформованість комплексу необхідних та достатніх професійно важливих якостей (ПВЯ) фахівця, використання якого забезпечує оптимальність прогнозування успішності їх навчання і подальшої професійної діяльності за спеціальністю. Для оцінювання сформованості зазначених ПВЯ важливо використовувати набір адекватного психодіагностичного інструментарію як з точки зору часу виконання завдань досліджуваними, так і обсягу інформації тестування, що має бути оброблена та інтерпретована в реальних умовах проведення масового обстеження кандидатів.

Важливим є розуміння суб'єктами професійного відбору, що психологічний відбір тісно пов'язаний з медичним, освітнім, соціально-правовим відборами: їх результати дозволяють доповнити характеристику особистості кандидата та зрозуміти особливості прояву ПВЯ досліджуваних у ході психологічного обстеження. Результати психологічного обстеження необхідно використовувати не тільки для прогнозування професійної придатності кандидата, але й для розвитку і формування професійних здібностей у процесі навчання, виховання, тренування, діяльності фахівців.

Таким чином, усе вказане посилює важливість реалізації системного та комплексного підходів при здійсненні професійного відбору кандидатів для проходження служби на посадах у ДССТ, необхідність об'єднання зусиль усіх причетних до його проведення посадових осіб для отримання якісного результату та більш повне використання наявного наукового, методичного та матеріально-технічного потенціалу при здійсненні відповідних дослідницьких процедур.

Наведені методичні аспекти щодо проведення професійного відбору кандидатів не підміняють визначені у керівних документах методичні положення з проведення комплексу відповідних процедур. Вони спрямовані на врахування певних аспектів відбору саме досліджуваних фахівців й усунення деяких невідповідностей, які на теперішній час мають місце у практиці професійного відбору.

Олійник Л. В., начальник науково-методичного відділу аналізу та прогнозу освітньої діяльності науково-методичного центру організації освітньої діяльності Національного університету оборони України, доктор педагогічних наук, старший науковий співробітник, полковник

МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ВИЩОМУ ВІЙСЬКОВОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Сучасна система підготовки військовослужбовців для Збройних Сил України, як важлива складова розвитку кадрового потенціалу сектору безпеки і оборони держави, повинна готувати фахівців з високим рівнем професіоналізму, компетентності, морально-вольових, лідерських якостей, загальної та військово-професійної культури; спроможних до розвитку власної творчої індивідуальності, наполегливого самостійного засвоєння нових знань протягом військової служби; здатних: з високою ефективністю діяти в умовах бойових дій, проявляти при цьому професіоналізм, мужність та стійкість під час виконання завдань за призначенням. Формування та розвиток зазначених якостей має відповідати вимогам

нормативно-правових актів держави з безпеки та оборони, враховувати умови війни Російської Федерації проти України [1].

Активне впровадження ідей Європейської кредитно-трансферної системи навчання (ECTS), остаточно визначило необхідність трансформації освітнього процесу у напрямку підготовки розвиненої, зорієнтованої на постійне самовдосконалення особистості, яка б керувалася у житті фундаментально-сформованими та свідомо осмисленими переконаннями. Особливого значення за умови відсічі російської агресії набуває проблема морально-психологічного забезпечення освітнього процесу у вищому військовому навчальному закладі.

Морально-психологічне забезпечення (МПЗ) у вищому військовому навчальному закладі (ВВНЗ) є невід'ємною частиною освітнього процесу і включає в себе організаційні, психологічні, педагогічні, інформаційні, культурно-просвітницькі та військово-соціальні заходи, які проводяться з метою формування у здобувачів вищої освіти морально-психологічних якостей, необхідних для військової служби.

Основними завданнями морально-психологічного забезпечення у ВВНЗ є:

виховання у суб'єктів навчання глибокого почуття любові до України, її народу, виховання в них бойових якостей, духовної та психологічної готовності зі зброєю в руках захищати Українську державу, формування якостей громадянина-патріота, особистої відповідальності за оборону і безпеку України;

формування в особового складу ВВНЗ поваги до Конституції України та законів України, свідомого виконання вимог військової присяги і статутів Збройних Сил України, наказів Міністерства оборони України і начальника Генерального штабу Збройних Сил України;

виховання у слухачів (курсантів, ад'юнктів) свідомого ставлення до навчання;

виховання у слухачів (курсантів, ад'юнктів) високих моральних і бойових якостей, психологічної стійкості на історичних традиціях українського народу, свідомого ставлення до виконання службових обов'язків, вірності традиціям і бойовому прапору; ефективне використання з цією метою військових ритуалів;

організація дозвілля особового складу;

морально-психологічне вивчення особового складу ВВНЗ, проведення професійного психологічного відбору на різні рівні навчання та посади;

забезпечення психологічної адаптації всіх категорій особового складу ВВНЗ відповідно до їх фаху та індивідуальних нервово-психологічних особливостей; проведення відповідної профілактичної роботи;

вивчення соціально-психологічного стану в підрозділах ВВНЗ, опрацювання пропозицій командирів усіх ступенів щодо вдосконалення виховної роботи;

вивчення та коригування соціально-психологічного стану в підрозділах ВВНЗ, проведення соціально-психологічних заходів щодо зміцнення військової дисципліни;

соціально-психологічний аналіз чинників, які сприяють виникненню нестатутних стосунків та інших негативних явищ, їх соціально-психологічна профілактика та корекція;

організація та проведення заходів з виконання вимог законодавства України щодо соціального і правового захисту військовослужбовців та членів їх сімей, працівників Збройних Сил України;

формування в колективах наукових та науково-педагогічних працівників творчої атмосфери, високої моралі та відповідальності;

виховання у слухачів курсантів, ад'юнктів) якостей, необхідних офіцеру, здатному грамотно навчати та виховувати підлеглих, зміцнювати військову дисципліну та організованість, підтримувати постійну бойову готовність, уміло згуртовувати військові колективи [5, с. 189–190].

Морально-психологічне забезпечення (МПЗ) у вищому військовому навчальному

закладі (ВВНЗ) здійснюється відповідно до етапів впровадження методичної системи навчання:

базовий – вивчення основ навчальних дисциплін (рівень знань);

військово-спеціальна підготовка – опанування професійних ролей у процесі вивчення військово-спеціальних дисциплін (рівень умінь);

апробація професійних обов'язків у процесі військового стажування та командно-штабного навчання (рівень здатностей) [4, с. 264].

На наш погляд, першим найголовнішим елементом процесуального компоненту повинна розглядатись особистість, яка виступає сьогодні на позиціях суб'єкт-суб'єктної обумовленості всієї системи МПЗ ВВНЗ. Вона має характеризуватися певними критеріями, за якими взагалі визначається доцільність залучення військового фахівця до ВВНЗ. Провідними властивостями особистості, на наш погляд, слід визнати наступні:

по-перше, вона у фізіологічному і соціально-психологічному плані відповідає певним критеріям;

по-друге, свідомо визначається у напрямку своєї фахової підготовки або діяльності;

по-третє, постійно репродукує необхідність до удосконалення специфічних знань, активно удосконалює відповідний арсенал вмінь і навичок;

по-четверте, репродукує на рівні регулятивної функції розвиток моральної, правової та духовно-патріотичної самосвідомості;

по-п'яте, завжди активно та професіонально-орієнтовано ставиться до виконання функціональних обов'язків.

Отже, вважаємо доцільним відпрацювання відповідної до штатно-посадових обов'язків професіограми, за якою визначатимуть критерії можливого залучення людини до освітнього процесу у ВВНЗ. Провідним елементом системо-комплексу повинен стати професіональний відбір всього без виключення персоналу ВВНЗ, який доцільно здійснювати у форматі незалежного тестового випробування та очної співбесіди фахівцями спеціалізованого підрозділу. Його склад повинен охоплювати експертів різних галузей, а сама структура підрозділу мати відповідну спеціалізацію щодо професійного відбору офіцерського та професорсько-викладацького складу, курсантів та слухачів, персоналу, який забезпечує діяльність ВВНЗ.

Існуюча сьогодні система професійно-психологічного відбору охоплює тільки сектор окремих показників слухачів (курсантів). Відбір здійснюється, як правило, персоналом самого ВВНЗ, що не забезпечує в повній мірі їх об'єктивність. Щодо цивільного напрямку підготовки, то професійно-психологічний відбір взагалі в процесі вступних випробувань не передбачено.

Змістовно професійно-психологічний відбір вступника до ВВНЗ доцільно також здійснювати не тільки на основі визначення його фізіологічної та психічної відповідності певній професіограмі за напрямком майбутньої підготовки, а і у напрямку соціально-мотивованої спрямованості. Це дозволить уникнути випадків, коли, отримавши відповідну спеціалізовану освіту випускник або висловлює не бажання самореалізовувати себе у відповідній силовій структурі, або реалізовує свої знання у особистісно-корисному напрямку.

На другому етапі модернізації підлягають наступні елементи змістовно-процесуального плану.

Перший – відпрацювання єдиної цільової настанови щодо організації морально-психологічного супроводження освітньо-педагогічної діяльності у ВВНЗ, де затвердити конкретні морально-психологічні орієнтири для підрозділів, кафедр, інститутів (факультетів), а саме перелік вмінь та навичок, рівні і час, коли вони повинні бути репродуковані слухачами (курсантами) за курсами або періодами навчання. Його змістовність визначається критеріями професійних стандартів та освітньо-професійних програм підготовки фахівця. Забезпеченню реалізації визначених завдань сприятиме також обов'язкова загальна типізація всіх освітніх та

організаційно-методичних документів, що дозволить уникнути перехрещення змістовності програм навчання та тематичних планів з дисциплін, що повинні викладатись у ВВНЗ, та сприятиме чіткому визначенню специфіки підготовки відповідного військового фахівця.

Другий – до структур морально-психологічного супроводження освітнього процесу у ВВНЗ включаються фахівці по зв'язкам з громадськістю, юридична, навчально-організаційна та кадрова служби. Перші дві здійснюють відповідну комунікативної взаємодію з державними, громадськими, юридичними та суспільно-політичними установами; третя зорієнтована на визначення та обґрунтування наукового, а не поточно-обумовленого планування освітнього процесу; четверта на рівні відповідного циклу підготовки фахівця, накопичує та аналізує показники рейтингової оцінки діяльності всього персоналу ВВНЗ.

Все це забезпечить фаховий контроль та взаємообумовлену відповідальність щодо планування та реалізації структурованих за формою та часом на основі диференціації персоналу ВВНЗ за напрямками та періодами підготовки фахівців відповідних заходів.

Третій створення психологічної служби [2, с. 138], яка структурно включає медичний персонал та на паритетних засадах взаємодіє з структурою морально-психологічного супроводження освітнього процесу, однак підпорядковується безпосередньо керівнику ВВНЗ. Змістом її діяльності повинен стати постійний активний моніторинг всіх процесів у ВВНЗ. Варто підкреслити, що психологічній службі необхідно надати статус окремої структури, яка комплектується виключно фахівцями практичної психології і медицини та зосереджує свою увагу на заходах індивідуальної допомоги, адаптації та психолого-медичної консультації всього персоналу ВВНЗ. Дослідження перебігу процесів виховного та навчального впливу, їх узагальнення та відпрацювання практичних рекомендацій на конкретну ситуацію, визначення проблемних питань у напрямку професійно-спрямованого зростання суб'єктів навчання з наданням допуску до проходження обов'язкового та періодичного їх стажування в органах військового управління, відпрацюванні рекомендацій при визначенні питань щодо призначення на відповідну посаду – ці питання повинні стати провідними напрямками роботи психологічної служби.

Четвертий елемент – спеціалізована дослідницька лабораторія, діяльність якої зорієнтована на впровадження в організацію освітнього процесу ВВНЗ з урахуванням його специфічності та об'єктивних можливостей сучасних методик, психологічних тренінгів та раптово поставлених службових завдань; активне залучення суб'єктів навчання у наукову діяльність результати якої повинні бути не тільки корисними для виконавців, а й актуальними та мати практичну значущість. Його змістовність, в першу чергу передбачає: створенням навчально-дослідницьких спеціалізованих за предметами навчання аудиторій при використанні елементів сучасного дизайну та технічного їх оснащення, що створює передумову впровадження відповідних прогресивних навчальних технологій, які виступають інструментарієм морально-психологічного впливу [3].

Отже впровадження та реалізація визначених елементів системо-комплексу процесуального компонента МПЗ освітнього процесу у ВВНЗ забезпечить реалізацію його сутності – формування розвиненої, зорієнтованої на постійне самовдосконалення особистості.

Змістом подальшого дослідження трансформації МПЗ освітнього процесу у ВВНЗ до вимог сучасності повинно передбачати послідовну трансформацію ВВНЗ у відокремлену специфічну за організацією та здійсненням освітнього процесу структуру автономного типу, яка виступає суб'єктом одночасно освітньої та господарської діяльності (за зразком відповідних центрів підготовки військових фахівців провідних країн світу). Це формування відповідної корпоративної інфраструктури ВВНЗ, де провідне значення відводиться таким установам як: бібліотека (навчальна, художня, технічна, електронна) з їх спроможністю до задоволення інформаційного попиту не тільки на рівні друкованих видань, а й в мережі сучасних електронних та телевізійно-комунікативних систем; культурний центр з його широко

профільним сектором щодо організації відпочинку та духовного зростання особистості, її самовираження у різноманітних видах людської діяльності; спортивні споруди, що за своїм оснащенням та інструкторсько-тренерським потенціалом сприяють формуванню свідомої мотивації у вихованця до здорового способу життя, необхідності свого фізичного вдосконалення та зростання; музеї, різноманітні побутові споруди, діяльність яких дозволяє створити відповідні умови для ефективного саморозвитку.

Список використаних джерел

1. Клочков В. В. Сучасні погляди на проблему формування психологічної стійкості військовослужбовців в умовах бойових дій. Вісник Національного університету оборони України. 2022. № 3 (67). С. 71-79.
2. Коваль І. С. Формування професійної готовності майбутніх рятувальників до діяльності в екстремальних умовах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Коваль Ігор Святославович. – Львів, 2017. – 294 с.
3. Олійник Л. В. Методика формування методичної компетентності майбутніх офіцерів військ зв'язку в процесі практичної підготовки (на прикладі загальновійськових і військово-спеціальних дисциплін) [Текст]: дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 / Олійник Леонід Віталійович; Національний університет оборони України. – К., 2010. – 259 с.
4. Олійник Л. В. Теоретико-методичні засади навчання військово-спеціальних дисциплін майбутніх магістрів військово-соціального управління [Текст]: дис. ... докт. пед. наук : 13.00.02 / Олійник Леонід Віталійович; Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2021. – 521 с.
5. Організація освітньої діяльності в Національному університеті оборони України імені Івана Черняхівського: навч. посіб. / Салкуцян С. М., Паламар М. І., Олійник Л. В. та інш. – К. : НУОУ, 2021. – 208 с.

Підпригора І. І., старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії кафедри суспільних наук Національного університету оборони України, доктор філософії (забезпечення військ (сил)), підполковник

Черушева Г. Б., професор кафедри філософії, права та соціально-гуманітарних дисциплін, завідувач відділом профорієнтаційної роботи Національної академії статистики, обліку та аудиту, кандидат педагогічних наук

Наливайко Л. П., старший науковий співробітник наукового відділу організації наукової і науково-технічної експертизи, інформаційної та інноваційної діяльності Національного університету оборони України

ПРИЧИНИ ПЛИННОСТІ КАДРІВ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ У 1991-2020 РОКАХ

В умовах триваючої збройної агресії російської федерації близько 65 % військовослужбовців Збройних Сил України у 2020 році звільнялися після закінчення першого контракту. Хоча чисельність українського війська складала 250 тисяч чоловік, реальна чисельність, за оцінками іноземних радників, становила близько 130 тисяч, а можливо й

менше[1]. Впродовж 2014-2020 рр., не дивлячись на всі зусилля держави щодо зупинки плінності кадрів, перед колишніми або потенційними військовослужбовцями відкривалися кращі у порівнянні з військовою службою можливості працевлаштування на цивільному ринку праці, а Україна була донором робочої сили для інших держав із показником у 5,9 мільйонів трудових мігрантів (13,4 % населення)[2].

У 1991-2014 рр. професія військового в Україні не була престижною. Напередодні російської агресії військовослужбовець перестав бути шанованою в українському суспільстві людиною, ставлення до нього за роки незалежності змінилося з шанобливо-захоплюючого до призирицько-упередженого[3]. Не в останню чергу це було пов'язане з низьким матеріальним становищем військовослужбовців. Упродовж 1991-2014 рр. у Збройних Силах України було створено систему матеріального забезпечення і стимулювання, соціального захисту військовослужбовців і членів їх сімей. Однак через складну економічну ситуацію та недостатній рівень фінансування своїх Збройних Сил, Україна не змогла забезпечити достатній рівень матеріального забезпечення і соціального захисту військовослужбовців, при цьому вимагаючи від них сумлінного виконання своїх обов'язків перед державою. Від фінансових можливостей залежали майже всі аспекти життя військовослужбовців і членів їх сімей, зокрема організація відпочинку та дозвілля. Недостатнє фінансування Збройних Сил України у 1991-2013 рр. не дозволяло військовослужбовцям (особливо офіцерам і військовослужбовцям служби за контрактом) повноцінно розвиватися, задовольняти свої духовні й естетичні потреби. Тому економічна криза в Україні спричинила ситуацію, коли соціальна значимість військової служби (ставлення пересічних громадян і самих військовослужбовців до служби у війську) визначалася в першу чергу матеріальними і побутовими умовами служби, рівнем грошового забезпечення та соціального захисту. Зокрема, проведені соціологічні дослідження серед молодих офіцерів засвідчили, що, попри переважання патріотизму серед мотиваційних складових при обранні професії військового, близько третини опитаних військовою службою пов'язували з матеріальними вигодами[4, с. 71-72, 145].

Констатуємо, що відсутність покращення економічної ситуації, матеріального забезпечення та соціального захисту військовослужбовців фактично унеможливили швидкий перехід Збройних Сил України на комплектування виключно військовослужбовцями служби за контрактом. Яскравим підтвердженням цього є історичний досвід Військово-Морських Сил Збройних Сил України, у яких відповідно до Розпорядження Президента України від 16 травня 2005 року №1043/2005-РП «Про заходи щодо переходу підрозділів Збройних Сил України до комплектування військовослужбовцями за контрактом» упродовж 2005-2012 рр. проводився експеримент зі 100% укомплектування військовослужбовцями служби за контрактом. Спочатку активна робота щодо вербування мала успіх – за 7 місяців 2005 року на військову службу за контрактом було прийнято 488 військовослужбовців і звільнено всього 4. У вересні 2005 року 50% укомплектованості досягли 1 окремих батальйон морської піхоти та великий десантний корабель «Костянтин Ольшанський». Однак через відсутність покращення матеріального забезпечення і соціального захисту, поліпшення житлових і побутових умов, відсутність повноцінної бойової підготовки через відсутність паливо-мастильних матеріалів уже в 2006 році рівень укомплектованості окремих військових частин і кораблів знизився (зокрема на великому десантному кораблі «Костянтин Ольшанський» на військову службу за контрактом було прийнято 24 особи, а в той же час звільнено 16 військовослужбовців). Ця негативна тенденція розвивалася в наступні роки. Зокрема у період з січня по квітень 2007 року на військову службу за контрактом було прийнято 147 осіб, а звільнено 153; станом на 21 лютого 2008 року вже відзначався доволі низький відсоток укомплектованості: замість нормативно визначених 55% укомплектованість екіпажу фрегату «Гетьман Сагайдачний» складала 11%, корвету «Луцьк» – 24%, корвету «Тернопіль» – 27%, розвідувального корабля «Славутич» – 23%, артилерійського катера «Скадовськ» – 29%, десантно-штурмової роти 1 сокремого

батальйону морської піхоти – 20%; а за п'ять місяців 2009 року у військах берегової оборони кількість військовослужбовців, які звільнилися по закінченні терміну контракту, перебільшила кількість прийнятих на військову службу за контрактом. Загалом керівництво Збройних Сил України було змушене констатувати, що обсяги фінансування у 2008-2009 рр. не дозволили забезпечити сприятливі умови військової служби за контрактом і визначений чинним законодавством рівень соціальних гарантій військовослужбовців[5, с. 512-516].

Отже, основними причинами звільнення військовослужбовців служби за контрактом з Військово-Морських Сил Збройних Сил України у 2005-2012 рр. були матеріальні (низький рівень грошового забезпечення та забезпечення житлом, недостатній рівень речового та продовольчого забезпечення, соціального захисту) або пов'язані з ними (відсутність повноцінної бойової підготовки через відсутність паливо-мастильних матеріалів, виконання військовослужбовцями служби за контрактом господарських робіт через відсутність коштів для найму цивільного персоналу, відсутність коштів для організації відпочинку і дозвілля військовослужбовців), тобто на плинність кадрів впливали переважно чинники мотиваційного характеру.

Разом із тим, серед причин звільнення можемо виділити і нематеріальні, зокрема причини організаційного характеру (зосередження уваги командирів лише на кількісному збільшенні військовослужбовців служби за контрактом, невпорядкованість робочого часу та часу для відпочинку, формування командирами взаємовідносини з військовослужбовцями служби за контрактом на основі стереотипів радянського минулого)[5, с. 512-516].

Цікавим у встановленні причин плинності кадрів є період 2013-початку 2014 рр. – час повного переходу Військово-Морських Сил Збройних Сил України на комплектування військовослужбовцями служби за контрактом. Констатуємо, що в той час повному укомплектуванню військовослужбовцями військової служби за контрактом в більшій мірі сприяло підвищення грошового забезпечення. Адже лише після підвищення в 2 рази грошового забезпечення цієї категорії військовослужбовців за 9 місяців 2013 року було призвано 2200 контрактників, що в 5 разів більше показників 2012 року. Не дивлячись на те, що навіть після збільшення грошового забезпечення все ще мали місце негативні аспекти матеріального характеру (зокрема не було вирішено питання забезпечення житлом), корабельний склад військовослужбовцями за контрактом було укомплектовано на 100%, частини розвідки, спеціального призначення і морської піхоти – на 90%. У кінці 2013 року начальник управління особового складу – заступник начальника штабу командування ВМС ЗСУ контр-адмірал І. Тимчук констатував, що укомплектованість Військово-Морських Сил Збройних Сил України контрактниками становила 85% і дозволяла виконувати завдання за призначенням. А станом на початок 2014 року український флот був укомплектований виключно військовослужбовцями служби за контрактом[5, с. 512-516; 6, с. 263].

Отже, до 2014 року переважний вплив на плинність кадрів у Збройних Силах України мали чинники матеріального характеру – економічна ситуація в державі та пов'язані з нею недостатній рівень грошового забезпечення, незадовільне забезпечення речовим майном і житловими приміщеннями, недотримання інших задекларованих державою пільг і переваг.

На думку І. Автушенко, саме невирішеність соціальних проблем військовослужбовців підштовхнула значну частину особового складу ВМС ЗС України перейти до збройних сил рф у березні 2014 року та залишитися на території анексованого Криму[4, с. 53, 116-117].

У 2016 році в умовах триваючої російсько-української війни фахівцями Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України було проведено військово-соціологічне дослідження «Рівень морально-психологічної готовності особового складу Збройних Сил України до виконання завдань за призначенням та фактори, що на неї впливають». За результатами дослідження рівень морально-психологічної готовності було оцінено як середній (3,69 балів) за п'ятибальною шкалою. Також було виявлено, що на рівень

морально-психологічної готовності особового складу впливала значна кількість чинників різного характеру. Найбільш негативно впливали неукомплектованість підрозділів особовим складом та наміри значної кількості особового складу звільнитися з лав Збройних Сил України. Цікавим є те, що «традиційні» для українського війська чинники – задоволеність грошовим і речовим забезпеченням – на рівень готовності впливали меншою мірою. А найбільш позитивно впливали задоволеність взаємовідносинами з командирами (начальниками) та товаришами по службі, згуртованість колективу та стан військової дисципліни. За результатами дослідження найбільш тривожними з точки зору прогнозів на перспективу стали наміри військовослужбовців звільнитися з лав Збройних Сил України (зокрема більше 11,0% опитаних однозначно заявили про намір звільнитися, ще близько 17% не визначилися з перспективами подальшої служби). 62% опитаних військовослужбовців у певній мірі негативно ставилася до можливої еміграції за межі України, разом із тим таку можливість припускав кожен п'ятий (22,6%)[7].

Тобто у 2016 році, попри певну актуальність, чинники мотиваційного характеру вже не були вирішальними для звільнення військовослужбовців з лав Збройних Сил України.

У 2020 році було оприлюднене соціологічне дослідження, підготовлене аналітичним відділом ГО «Повернися живим!», у якому висвітлювалися актуальні станом на другу половину 2019 року проблеми плинності кадрів у Збройних Силах України. Це дослідження розкрило реальні проблеми, які впливають на бажання українських військовослужбовців продовжувати службу за контрактом. Зокрема виявлено, що серед чинників, які впливають на рішення укласти новий контракт, чинники мотиваційного характеру (соціальні пільги, грошове забезпечення та забезпечення житлом) не були вирішальними. Попри те, що грошове забезпечення відіграло не останню роль у мотивації людей до військової служби, і рішення піти на військову службу кандидати ухвалювали у тому числі і під впливом економічного становища в державі, на рішення продовжити контракт у більшій мірі впливали чинники організаційного характеру (ставлення до військовослужбовця з боку армійської системи, якість менеджменту та лідерства, баланс робочого та особистого часу, наповнення військової служби, проблеми бюрократії)[2].

Тобто фактично у 2016-2020 рр. матеріальні причини плинності кадрів (через певне покращення матеріального стану військовослужбовців і рівня їх соціального захисту) поступилися місцем причинам іншого характеру – організаційним. Це доцільно розглядати як тенденцію до поступової зміни причин плинності кадрів з матеріальних/мотиваційних (у 1991-2014 рр.) на організаційні (у 2016-2020 рр.).

Таким чином, причини плинності кадрів у Збройних Силах України впродовж 1991-2020 рр. не були сталими та поступово змінювалися. До 2014 року переважний вплив мали чинники матеріального/мотиваційного характеру – недостатній рівень грошового забезпечення, незадовільне забезпечення житлом, недотримання інших задекларованих державою соціальних гарантій. Саме ці причини сприяли переходу значної частини особового складу ВМС ЗС України на службу до збройних сил РФ у початковий період російської збройної агресії. Починаючи з 2016 року, основними стали причини організаційного характеру, що окреслило тенденцію до поступової зміни причин плинності кадрів з матеріальних/мотиваційних на організаційні.

Список використаних джерел

1. Glen Grant. SevenYearsofDeadlock: WhyUkraine’sMilitaryReformsHaveGoneNowhere, andHowthe US ShouldRespond. July 16, 2021. URL: <https://jamestown.org/program/why-the-ukrainian-defense-system-fails-to-reform-why-us-support-is-less-than-optimal-and-what-can-we-do-better/>.
2. Чому військовослужбовці звільняються з армії? :результати дослідження. Громадська

організація "Повернися живим". Київ. 56 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1WfWqzhXvziD5GoRrucMoVkJnJziWd43y/view?fbclid=IwARoeKiS-izwsOpN_m1Uyho-jbK-MkU6QTQYbCMJkoYuLAK7HXpbmogF9-Pk.

3. Підпригора І.І. Формування іміджу збройних сил України засобами інформаційно-пропагандистського забезпечення в умовах російсько-українського конфлікту. *Історичні студії суспільного прогресу*. Глухів. 2018. № 6. С. 81–89. URL: <http://issp.gnpu.edu.ua/sites/default/files/doc/pidoprygora.pdf>.

4. Автушенко І. Б. Державна політика України щодо соціального захисту військовослужбовців та членів їх сімей (1991-2014) : монографія. Київ: 2019. 415 с.

5. Підпригора І.І. Інформаційно-пропагандистське забезпечення у Військово-Морських Силах Збройних Сил України у 1992–2014 роках : дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії. Київ: НУОУ, 2020. 615 с.

6. Мамчак М. Гібридно-флотська війна. Інформаційна оборона. Севастополь, 2019. 347 с.

7. Рівень морально-психологічної готовності особового складу Збройних Сил України до виконання завдань за призначенням та фактори, що на неї впливають : аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження. Київ: НДЦ ГП ЗС України, 2017. 105 с.

П'янківська Л. В., старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії психологічного забезпечення Державного науково-дослідного інституту МВС України, кандидат психологічних наук

ЛІДЕРСТВО МЕНЕДЖЕРА ПОЛІЦІЇ В УМОВАХ ВІЙНИ

Авторитет серед підлеглих, уміння надихати, навчати, спрямовувати їх діяльність, вести за собою, бути максимально близьким до свого колективу є необхідними якостями для керівника (менеджера) поліції, але військова агресія російської федерації зумовили потребу обов'язкового перегляду та зміни бачень щодо наявних морально-етичних вимог поліцейських менеджерів, розробки наукового підґрунтя та підготовку якісно нових керівних кадрів усіх рівнів для Національної поліції України (НПУ).

Досвід передових зарубіжних країн засвідчує, що лідери в умовах війни повинні усвідомлювати свою значимість для країни, громадян, НПУ та своїх підлеглих. Основним завданням менеджерів поліції є забезпечення виконання завдань на високому рівні в своєму підрозділі. Загалом стратегія розвитку лідерства повинна базуватись на таких базових її компонентах як: професійна підготовка, освіта і досвід.

Уважаємо за необхідне виокремити низку ключових аспектів лідерства менеджера поліції України в умовах війни:

1. Розробка та удосконалення наявних освітніх програм та планів з питань підготовки керівних кадрів усіх рівнів НПУ.

Зважаючи на негативний вплив війни, потребують обов'язкового перегляду особливості професійного навчання менеджерів в Інститутах підготовки керівних кадрів та підвищення кваліфікації. Вбачаємо, що задля збереження їх психічного здоров'я та належного надання взаємодопомоги колегам доцільно включити до існуючих освітніх програм та планів тематики з першої психологічної допомоги, психології управління в кризових умовах, екстремальної та військової психології. Запровадити обов'язкове навчання та відпрацювання практичних навичок із само- та взаємодопомоги в кризових ситуаціях, технік стабілізації, формування бойового духу, психологічної готовності підлеглих та відпрацювання викликів

перед виконанням службових завдань, надання їм соціальної підтримки й особливостей формування її мережі тощо.

2. Лідерство і очікування в умовах війни.

Кожен менеджер поліцейського підрозділу повинен знати і передбачати очікування від громадян, системи НПУ та своїх підлеглих. Він має розуміти, що взаємопов'язані очікування можуть бути чітко вираженими і конкретизованими, а іноді – бувають і невиправданими. Йому слід звертати увагу на те, що у період війни прояви невиправданих очікувань збільшуються. Розчарування, дратівливість, незадоволення низки потреб підлеглих і громадян, наявність розбіжностей – можуть сприяти появі конфліктів, неефективному виконанню службових завдань тощо.

3. Лідерство і психологічна само- та взаємодопомога.

Реалії війни доводять, що кожен менеджер поліції має обов'язково володіти та застосовувати дієві техніки самодопомоги. Водночас йому необхідно створювати можливості для отримання підлеглими належної психологічної допомоги та навчання їх технікам взаємодопомоги, адже більшість працівників намагаються уникати прохань про психологічну допомогу. Зокрема, доцільно заохочувати навчання технікам саморегуляції, керуванню психоемоційним станом, формувати систему напарників, які допомагають один одному у наданні взаємодопомоги. Керівник обов'язково повинен уміти «розділяти» емоції підлеглих, підтримувати їх злагодженість у колективі, що знижує можливі адиктивні прояви, мотивувати до позитивних дій та власне бути прикладом для інших.

4. Лідерство і резистентність до впливу стресових чинників.

Реальний аналіз життєвих обставин доводить, що менеджеру поліції, що є лідером у колективі, має бути притаманний не лише професіоналізм управлінської діяльності, але і здатність своїм прикладом демонструвати та підвищувати резистентність підлеглих, сприяти їх навчанням зниження впливу стресових чинників та належному відновленню особового складу для подальшого якісного виконання професійних завдань. Варто зазначити, що особливо гостро постають ці питання перед керівниками, що знаходяться ближче до зони бойових дій та на звільнених українських територіях.

5. Лідерство і соціальна підтримка підлеглих.

Менеджер поліції повинен обов'язково надавати підлеглим та їх членам сім'ї, особливо в умовах війни, належну соціальну підтримку, уміти формувати належну систему соціальної мережі для кожного. Найбільше її потребують працівники поліції, що були свідками загибелі, травмувань колег, членів родини та громадян, приймали участь у розслідуванні убивств, перебували у полоні, спілкувалися з громадянами, що зазнали насильницьких дій з боку російських військових, допомагали евакуації постраждалого населення від бойових дій тощо.

6. Лідерство і реінтеграція підлеглих.

Зважаючи на негативний вплив війни на підлеглих, потребуватимуть уваги менеджера питання їх інтеграції до нормального життя. Важливим є налагодження системи надання кваліфікованої та доступної правової і психологічної підтримки підлеглому, його доступу до отримання медичних, реабілітаційних та соціальних послуг тощо.

Отже, можна стверджувати, що менеджер поліції в умовах воєнного стану має справу з новими викликами, тому повинен бути гнучким та адаптивним, завжди володіти необхідною останньою інформацією, бути належно підготовленим до ситуацій невизначеності. На нашу думку, саме розвиток лідерства у менеджера поліції є фундаментом Національної поліції України.

ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ ТА ВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЙ (БОЙОВИХ ДІЙ) В ХОДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Алещенко В.І., професор кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України, доктор психологічних наук, професор

РОЗВИТОК СИСТЕМИ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

З урахуванням сучасних викликів та загроз інтересам нашої країни, сформулюю декілька важливих тез, стосовно теми виступу.

1. Нинішній стан справ вимагає концептуального визначення щодо сучасних підходів до подальшого розвитку системи морально-психологічного забезпечення (МПЗ) у Збройних Силах України, формування нового світогляду, патріотизму, морально-етичних, національно-історичних основ поведінки військовослужбовців ЗС України.

2. Реалізація цих підходів у військах (силах) покладається на цей вид забезпечення. За змістом, структурою МПЗ описано і регламентовано в наших підручниках, посібниках, настановах, доктринах і ми його сприймаємо як вид забезпечення підготовки та застосування військ (сил).

3. Незважаючи на наявні проблеми, існуюча система МПЗ на сучасному етапі розвитку ЗС України з поставленими завданнями в цілому справляється, хоча з труднощами: має місце відтік досвідчених спеціалістів у зв'язку з пониженням на два-три ступені службового статусу керівників структурних підрозділів МПЗ;

Довідково. Керівники структур МПЗ органів військового управління понижені: КСВ – на 2 ступені (з 59 на 53 тар. розр.), ОК – 4 ступені (з 57 на 37 тар. розр.), КПС – 2 ступені (з 59 на 53 тар. розр.), ПвК – 6 ступенів (з 57 на 28 тар. розр.). У той же час тарифний розряд заступників командирів бригад – з8.

4. Є низка невирішених питань, які впливають на морально-психологічний стан особового складу сил оборони, а саме:

недостатній рівень інформаційно-пропагандистського та психологічного забезпечення у військах (силах);

значне фізичне та моральне навантаження на особовий склад військових частин (підрозділів) спричинене недостатньою їх укомплектованістю;

відсутність цільових програм моральної підтримки (за принципами і стандартами НАТО);

застарілі підходи до роботи з військовослужбовцями, їхніми сім'ями, членами сімей загиблих (померлих);

брак належних умов для проведення психологічної реабілітації особового складу, який її потребує; недостатній рівень внутрішньо-комунікаційної роботи командирів (начальників) з підлеглими;

неналежний рівень дотримання військової дисципліни та правопорядку в окремих військових частинах (підрозділах);

відсутність фахового підходу до вивчення та корегування соціальних процесів у військових частинах та ЗС України в цілому;

занедбаність соціально-культурної сфери у ЗС України, її невідповідність сучасним потребам молоді; застарілість технічних засобів пропаганди; ведення обліку правопорушень та їх аналіз.

Отже, існує нагальна потреба з урахуванням набутого досвіду в ході відбиття широкомасштабної агресії РФ, досвіду армій країн-членів НАТО, привести систему МПЗ у відповідність із вимогами забезпечення оборони держави, захисту її територіальної цілісності. Ця робота повинна здійснюватися відповідно до вимог Конституції та законів України, Воєнної доктрини України, актів Президента України і Кабінету Міністрів України, стати невід'ємною складовою повсякденної діяльності Збройних Сил на шляху до євроатлантичної інтеграції.

Аналіз функціонування структур морально-психологічного впливу в арміях країн НАТО дозволяє зробити наступні висновки:

1) Питання формування та підтримання морального духу особового складу військ (сил) постійно знаходяться в центрі уваги воєнно-політичного керівництва держав членів НАТО. Вони охоплюють морально-психологічну підготовку, ідеологічну сферу, соціальну роботу та духовне виховання.

2) Організаційні структури у збройних силах розгорнуті від міністерств національної оборони до підрозділів включно. Співвідношення загальної чисельності до чисельності особового складу, що займається морально-психологічним супроводом різне.

***Довідково:** чисельність профільних структур від загальної чисельності збройних сил складає: у США – 1,06%; Франції – 2,47%; Великобританії – 1,94%; Німеччині – 0,62 % (без врахування інституту довірених осіб). В Україні цей показник сьогодні складає ~ 1,83 %*

3) На рівні міністерств оборони єдиних стандартів щодо забезпечення реалізації гуманітарної складової воєнної політики не існує. Певна уніфікація спостерігається в військових структурах, починаючи від генерального (головного) штабу (J-1, G-1, S-1 – відповідно до рівня штабу).

4) У військах (силах) відсутні посади заступників командирів з МПЗ, але набуття командирами фахової здатності керувати соціальними та гуманітарними процесами у військових колективах визначено одним з пріоритетних завдань у системі військової освіти.

***Довідково:** у Бундесвері передбачено обов'язкове періодичне проходження командирами військової ланки курсів допідготовки в Центрі внутрішнього керівництва (до 13 тис. офіцерів у рік).*

5) Не зважаючи на різноманітність організаційних структур, існують єдині підходи щодо морально-психологічного впливу на особовий склад військ.

Наприклад, дослідження напрямків діяльності щодо впливу на моральний стан (бойовий дух) військовослужбовців, психологічної підтримки (охорони психічного здоров'я) в збройних силах США, інших країн НАТО, показали, що основними об'єктами впливу заходів моральної підтримки ("MORALE") є моральний стан; бойовий дух (військ), військова дисципліна особового складу.

6) Наявність високого рівня наукового, кадрового, фінансового, матеріально-технічного забезпечення структур морально-психологічного впливу в арміях країн НАТО, підтримання їхнього престижу й авторитету дозволяють їм успішно виконувати покладені на них завдання.

Отже, їх практика діяльності, набутий досвід може бути корисним для ЗС України і про це нами неодноразово наголошувалось. Також нагадаю, що Головним управлінням морально-психологічного забезпечення ЗС України (Головне управління), протягом 2021-2022 років опрацьовувалися напрями трансформації структур МПЗ ЗС України до

принципів та стандартів НАТО, розроблено проекти Стратегії (Доктрини розвитку МПЗ ЗС України до 2035 року) та Концепцію розвитку МПЗ ЗС України до 2025 року та інші військово-керівні публікації.

До основних напрямів розвитку системи морально-психологічного забезпечення дій військ (сил) доцільно віднести наступні:

приведення існуючої системи МПЗ до універсальної моделі МПВ усіх сил оборони України за стандартами НАТО (до структури G1);

формування сучасних, реально діючих підсистем складових МПЗ, насамперед, психологічного забезпечення та внутрішніх комунікацій;

приведення системи управління МПЗ у відповідність до нових організаційних та функціональних структур;

організаційно-штатне зміцнення структур та чисельності органів МПЗ, їх поступова трансформація;

розвиток системи підготовки фахівців для системи МПЗ;

використання новітніх технологій, форм та методів МПЗ за стандартами НАТО;

оновлення матеріально-технічної бази МПЗ;

вивчення та впровадження у практику кращого вітчизняного та зарубіжного досвіду морально-психологічного впливу та військово-патріотичного виховання.

Подальша трансформація системи МПЗ ЗС України до принципів та стандартів НАТО потребує:

розроблення єдиних нормативно-правових актів і статутних документів, що регламентують МПЗ підготовки і застосування військ (сил);

уточнення основних завдань системи МПЗ;

створення і реалізацію уніфікованих відомчих підпрограм МПЗ у видах та оперативних (повітряних, морських) командуваннях ЗС України, інших силах оборони;

оптимізацію та вдосконалення системи підготовки, перепідготовки і підвищення кваліфікації кадрів відповідних структур МПЗ, наукових досліджень;

організацію фінансово-економічного забезпечення системи МПЗ.

При цьому необхідно дотриматись основного принципу – безперервності та спадкоємності у роботі з особовим складом, поєднання у виховному процесі національних, історичних та культурних традицій з почуттям нового.

Реалізація людського фактору, формування в особового складу стійкого морально-психологічного стану у сучасній війні є сьогодні ключовою стратегією, яка повинна посідати особливе місце в роботі військово-політичного керівництва держави, органів військового управління, командувачів, командирів (начальників).

І, насамкінець, як сказано Еклезіастом у Старому Заповіті, "Все повертається на круги свої", "є час розкидати каміння, а є час збирати його. Є час руйнувати, а є час будувати". Щоб не відставати від сучасних викликів наше покликання крок за кроком, наполегливо маєм удосконалювати роботу з особовим складом ЗС України, силами оборони із урахуванням національних особливостей та набутого бойового досвіду.

Дякую за увагу!

Список використаних джерел

1. Алещенко В.І. Морально-психологічне забезпечення сил оборони держави. Щоквартальний науково-теоретичний та науково-практичний журнал "Наука і оборона". Київ. 1/2019. с. 25-31

2. Інформаційно-пропагандистське забезпечення військ (сил) в умовах воєнно-політичного конфлікту: Навчально-методичний посібник / О.І. Холох, В.Л. Топальський, В.Р. Мараєв та ін. / За заг. ред. Н.А. Агаєва. – К.: НДЦ ГП ЗС України, 2017. – 185 с.

3. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України: підручник: у 2ч. Ч 1 вид 2-ге, перероблене зі змінами та допов./ Н.А.Агаєв, В.Г. Дикун, В.С.Чорний та ін., за заг ред В.В.Стасюка. Бровари: ТОВ "7БЦ", 2020. 745 с.

4. Прикладні аспекти військової психології навч. пос. / за заг. ред.. В.І. Осьодла. – К.: НУОУ, 2015. – 208 с.

5. Суспільно-комунікативні процеси у Збройних Силах України : підручник / [В. І. Алещенко, Т. В. Андрущенко, В. В. Стасюк та ін.]; за заг. ред. В. С. Чорного. – К. : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2017. – 372 с.

Бельзецький Р.О., слухач навчальної групи гуманітарного інституту Національного університету оборони України, майор,

ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БОЙОВОГО ЧЕРГУВАННЯ ПОВІТРЯНИХ СИЛ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Бойове чергування є особливим видом чергування сил і засобів, які спеціально призначені і перебувають у більш високих у порівнянні з іншими силами і засобами ступенях бойової готовності [1, с. 12]. Метою бойового чергування є забезпечення частиною сил негайного відбиття раптового нападу повітряного противника, знищення його першочергових об'єктів і запобігання (припинення) порушення державного кордону України і режиму польотів літаками, вертольотами й безпілотними засобами. У мирний час вказаний вид професійної діяльності військовослужбовців є найбільш відповідальним і супроводжується підвищеною психічною напругою та значними фізичними навантаженнями для осіб чергових бойових обслуг [2, с. 183–188].

Підготовка бойового чергування у військових частинах авіації проводиться у відповідності з вимогами наказів Міністерства оборони України та Інструкції по організації та несенню бойового чергування в авіації Повітряних Сил Збройних Сил України, директив начальника Генерального штабу Збройних Сил України, наказів командирів Повітряних командувань, командирів військових частин авіації та ін.

Бойове чергування з протиповітряної оборони організоване на підставі Закону України «Про державний кордон України», та «Положення про бойове чергування з протиповітряної оборони в Збройних Силах України» і здійснюється відповідно до вимог керівних документів.

Вказані керівні документи визначають: склад чергових сил і засобів, що залучаються на бойове чергування; ступені й строки їхньої бойової готовності; завдання чергових сил і засобів; порядок підготовки до несення бойового чергування особового складу, бойової й спеціальної техніки порядок заступлення чергових сил і засобів на бойове чергування; порядок несення бойового чергування; порядок дій розрахунків командних пунктів, пунктів наведення і льотного складу в різних умовах; порядок контролю за станом чергових сил.

Бойове чергування є специфічним видом діяльності і має деякі особливості:

тривалість (командні пункти органів управління несуть бойове чергування постійно, бойові підрозділи несуть бойове чергування згідно графіку у визначені терміни);

наявність великих психічних і фізичних навантажень на особовий склад чергових сил;

специфічність і монотонність (несення служби відбувається у відриві від підрозділу або малими групами в умовах обмеження рухової активності, монотонності та одноманітності надходження сигналів, несприятливих особливостей мікроклімату на місці несення бойового

чергування, недостатність свіжого повітря, порушення температурного режиму, темрява, шум апаратури тощо);

- необхідність миттєвого реагування на зміну повітряної обстановки;
- необхідність оперативного прийняття єдиного вірного рішення тощо.

Для забезпечення виконання всіх завдань з найвищою ефективністю набуває особливої важливості діяльність командувачів, командирів, штабів, службових осіб структур морально-психологічного забезпечення щодо планування та організації заходів морально-психологічного забезпечення, що має формувати у військовослужбовців та військових колективів відповідних знань, умінь та якостей, які забезпечують високий рівень морально-психологічного стану.

Головними завданнями морально-психологічного забезпечення бойового чергування є:

- роз'яснення особовому складу воєнно-політичної, воєнно-стратегічної та оперативної обстановки, положень нормативно-правових актів України з оборонних питань, суспільно-політичних умов виконання бойового завдання;

- виховання у військовослужбовців відданості Україні та її народу, Військовій присязі, свідомого виконання положень Конституції України, Статутів Збройних Сил України, наказів командирів (начальників), високої пильності та постійної готовності до виконання поставлених бойових завдань;

- створення сприятливих соціально-психологічних передумов несення бойового чергування через професійно-психологічний відбір військовослужбовців, підбір та розстановку малих груп, забезпечення сучасного дизайну робочих місць, створення сприятливої обстановки в ході несення бойового чергування, надання своєчасної психологічної допомоги;

- здійснення заходів щодо всебічного зміцнення єдиноначальності, правопорядку і організованості, дотримання соціальної справедливості, турботи про задоволення потреб і інтересів особового складу;

- формування позитивних ціннісно-мотиваційних настанов військовослужбовців щодо підготовки та несення бойового чергування, своєчасне зняття настроїв безпечності проведенням інформаційно-пропагандистської роботи, емоційним здійсненням ритуалу заступу на бойове чергування, запровадженням попереднього досвіду;

- організація і проведення загальної, спеціальної та цільової психологічної підготовки з метою формування психічної стійкості військовослужбовців, що несуть бойове чергування;

- формування, підтримка і розвиток у особового складу емоційно-вольової готовності до виконання конкретних бойових завдань;

- підтримання в органах управління, частинах та підрозділах високого рівня морально-психологічного стану особового складу, військової дисципліни, що забезпечувало б готовність до якісного виконання завдань бойового чергування;

- попередження і нейтралізація негативних явищ, що можуть виявитися в діях і поведінці військовослужбовців;

- проведення розвантажувальних заходів, зняття зайвої психічної напруженості, відновлення морально-психологічного потенціалу особового складу шляхом фізичного і психологічного відпочинку та оптимальної організації дозвілля [3].

На структури морально-психологічного забезпечення військових частин, які залучаються до виконання завдань бойового чергування, покладається:

- планування заходів морально-психологічного забезпечення під час підготовки та виконання завдань бойового чергування та організація їх якісного виконання;

- участь у відборі та атестуванні усіх категорій військовослужбовців, які залучаються у склад чергових сил бойового чергування;

організація командирського (бойового) інформування, національно-патріотичної підготовки, аналіз несення бойового чергування;

проведення заходів щодо постійного моніторингу морально-психологічного стану особового складу чергових сил, забезпечення психологічної сумісності й дотримання статутних норм, взаємовідносин між військовослужбовцями, чіткості та злагодженості дій бойових обслуг та чергових змін в екстремальних ситуаціях;

організація обладнання наочною агітацією майданчиків (приміщень на командних пунктах) для проведення ритуалу заступання на бойове чергування;

забезпечення чергових сил технічними засобами пропаганди, друкованими періодичними виданнями;

участь в організації підведення підсумків бойового чергування (із особовим складом чергових змін щоденно після чергування, в підрозділах щотижня, у частинах щомісячно);

відзначення кращих військовослужбовців у військових та місцевих засобах масової інформації, організація та проведення зборів кращих фахівців та інших заходів щодо розповсюдження передового досвіду;

піклування про повне, своєчасне і якісне соціально-побутове забезпечення особового складу чергових сил створення умов для повноцінного відпочинку, харчування тощо;

проведення інструкторсько-методичних занять з керівним складом щодо змісту, форм та методів морально-психологічного забезпечення бойового чергування;

аналіз результатів морально-психологічного забезпечення бойового чергування, оцінка внеску кожного офіцера структур морально-психологічного забезпечення, організація усунення виявлених недоліків та удосконалення форм та методів роботи з особовим складом чергових сил [4].

Отже, діяльність особового складу чергових змін (бойових розрахунків), які залучаються до несення бойового чергування, здійснюється в екстремальних та особливих умовах, нерідко з ризиком для життя, тому проблема організації морально-психологічного забезпечення у військових частинах авіації, що залучаються до бойового чергування, є надзвичайно актуальною. Під час підготовки та організації заходів морально-психологічного забезпечення бойового чергування службові особи структур морально-психологічного забезпечення повинні враховувати особливості виконання бойової діяльності, специфіку бойового чергування, ступінь злагодженості військових колективів. Високий рівень морально-психологічного стану чергових обслуг забезпечить якісне виконання завдань з протиповітряної оборони нашої держави.

Список використаної літератури

1. Доктрина з охорони повітряного простору та протиповітряного прикриття важливих державних і військових об'єктів. Вінниця : КПС ЗСУ, ХНУПС, 2020. 34 с.
2. Військова психологія та педагогіка: інноваційний підхід : підручник : у 2 ч. Ч. 1. С. Д. Максименко, С. І. Болтівець, В. І. Осьодло та ін.; за заг. ред. С. Д. Максименка. Київ : НУОУ, 2013. 472 с.
3. Стасюк В.В. Військова психологія видородової діяльності: Підручник для слухачів та студентів вищих навчальних закладів. Київ : ПП "Золоті Ворота", 2012. 458 с.
4. Василенко С.В. Психологічне забезпечення готовності операторів радіолокаційних станцій в особливих умовах. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09 . Київ: 2006. 251 с.

Бурденюк В. В., начальник відділення психологічного забезпечення військової частини з018 Національної гвардії України, майор

ОСОБЛИВОСТІ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПІДГОТОВКИ ТА ВЕДЕННЯ ОПЕРАЦІЙ (БОЙОВИХ ДІЙ) В ХОДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

В сучасних умовах ведення війни, коли на полі бою використовується широкий спектр засобів вогневого ураження, застосування якого особливо негативно впливає на свідомість військовослужбовців, актуальним стає питання зміни підходу до підготовки та забезпечення ведення бойових дій. Також негативний вплив на психо-емоційний стан воїнів має зміна оперативної обстановки на полі бою яка із наступу може мінятися у відхід, із оборони у наступ який майже завжди супроводжується втратами побратимів. Особливо це стосується військовослужбовців Національної гвардії України які мають менше бойового досвіду та практики використання колективних засобів озброєння. Це обумовлюється завданнями Національної гвардії України, однак Національна гвардія України бере участь відповідно до закону у взаємодії зі Збройними Силами України у відсічі збройній агресії проти України та ліквідації збройного конфлікту шляхом ведення воєнних (бойових) дій, а також у виконанні завдань територіальної оборони [1, ст. 1 п.2]. Враховуючи вимоги бойових дій вдосконалення підготовки та психологічного супроводу виконання службово-бойових завдань особовим складом підрозділів Національної гвардії України вдосконалюється та розвивається відповідно до вимог реалій сьогодення.

Серед негативних психологічних факторів, що впливають на свідомість військовослужбовців та до зустрічі з якими ми маємо готувати особовий склад можна виділити:

- тривалий час відриву від родини;
- перебування в екстремальних бойових умовах;
- поранення або втрата побратимів;
- відсутність злагодженого колективу;
- не передбачуваність ведення бойових дій;
- не своєчасне доведення або відсутність інформування про характер майбутніх дій;
- реальне сприйняття обставин та знецінення романтизації військової справи привитої кінострічками;

На передодні повномасштабного вторгнення робота психологів Національної гвардії України щодо підготовки особового складу до виконання СБЗ включала у себе наступні етапи, а саме: професійно-психологічну підготовку особового складу, поглиблене психологічне вивчення військовослужбовців, які допускаються до несення служби зі зброєю, оцінку психологічної готовності особового складу до виконання СБЗ. [2, с.4]. Однак на сьогодні кожен етап зазнає змін як у якості проведення так і в способі виконання. На сьогодні професійно-психологічну підготовку особового складу доповнюють не лише теми з чітко окресленого переліку та виключно заняття з професійно психологічної підготовки які проводяться аудиторно та з використанням навчально-матеріальної бази психологів. На разі тематика занять розширюється за темами, що є актуальними та відповідають запитам військовослужбовців які мають бойовий досвід здобутий від початку повномасштабного вторгнення Російської Федерації. Також в заняттях лівову частку займає розгляд та пояснення протікання процесів психіки військових з використанням досвіду військовослужбовців здобутого з 24 лютого. Самі психологи долучаються до всього процесу навчання починаючи з планування злагодження підрозділів до надання рекомендацій командирам про розстановку особового складу в бойових порядках. Проживання психологів разом з навчаємими,

спостереження за виконанням розпорядку дня та долучення до всіх видів занять допомагає збільшити кількість та якість впливу на свідомість воїнів, додати більше психо-моделюючих факторів у навчальну та повсякденну діяльність підрозділів та окремо військовослужбовців. Що в свою чергу дозволяє краще розвивати індивідуальну психологічну стійкість, підвищувати резильєнтність військовослужбовців до сприйняття негативних психологічних факторів які виникають під час ведення бойових дій. Спостереження за діяльністю колективу дозволяє краще розпізнати механізми взаємодії у підрозділі та вірно розставити людей на ключові посади. Також попереднє вивчення військовослужбовців дозволяє керівникам занять та психологам використовувати під час навчань максимально ефективні засоби впливу на особистість, що в свою чергу максимально гартує свідомість військовослужбовців до сприйняття майбутніх психо-травмуючих факторів, збільшує гнучкість сприйняття обставин та позбавляє колектив однієї із небезпечних форм сприйняття "тунельного бачення"[3]. Враховуючи вище викладене, психологічне моделювання є ефективнішим на протязі всього терміну навчання а не лише у певному відрізьку окремого заняття.

Також вивченню на разі підлягає сто відсотків наявного особового складу, адже кожен із них потенційна бойова одиниця. Відповідно і кількість інструментарію збільшується для всебічного вивчення особового складу, з метою вірної професійної орієнтації з майбутнім ефективним використанням індивідуальних властивостей особи у військовій справі. Адже не кожна людина може ефективно використовувати зброю, дехто більш ефективніший у справах забезпечення діяльності військ.

Невід'ємною складовою підготовки військовослужбовців до ведення бойових дій є професійний розвиток психологів підрозділів. Постійний розвиток та уміння поєднання психо-технік, способів впливу на свідомість військовослужбовців забезпечується безперервним процесом навчання у іноземних та вітчизняних колег. Подальша адаптація цих знань до національної ментальності, особливостей колективу який готується або виконує службово бойові завдання.

Значних змін зазнав і супровід особового складу під час виконання службово бойових завдань. Оскільки на передодні більшість уваги приділялося роботі мобільних груп психологічної підтримки під час супроводу діяльності оперативних резервів та супровід військовослужбовців, що перебувають у лікувальних закладах. Однак у відповідь новим обставинам змінилася форма і методи роботи психологів у складі мобільних груп психологічної підтримки.

Отже збільшилася кількість психологів у мобільних групах психологічної підтримки. На основі вивчення психологічного клімату та демографічних даних підрозділів, відповідно до висновків призначається необхідна кількість психологів. В ідеальних умовах на кожну роту піхоти потрібно виділити одного психолога та додатково призначити психолога у штабі підрозділу який буде здійснювати супровід підрозділів забезпечення та контролювати діяльність психологів у підрозділах піхоти. Також позитивний ефект як на особовий склад так і на діяльність психолога має спільна робота з офіцерами напряму роботи з особовим складом. Оскільки під час роботи в підрозділах військовослужбовці часто мають питання які не входять до компетенції суб'єктів психологічного забезпечення.

Така розстановка суб'єктів психологічного забезпечення дає на практиці безперервний моніторинг діяльності військовослужбовців та розуміння обсягу негативного впливу на кожного представника підрозділу. Також це дозволяє здійснювати безперервний супровід без втрати інформації про характер діяльності та спостереження за впливом негативних стрес-факторів на особу у кожному етапі виконання завдань або відпочинку, лікуванні. Коли інформація збирається безпосередньо на місці події (впливу) та передається психологам на інший етап супроводу у повному обсязі. Даний алгоритм роботи дозволяє зберегти час на збір анамнезу та які форми роботи є найбільш ефективними для даного військовослужбовця.

Особливої уваги заслуговує елемент знаходження психологів на бойових позиціях разом із особовим складом, що в свою чергу підвищує рівень довіри та відвертості у спілкуванні з останніми. При достатній кількості психологів у складі колективів, що виконують бойові завдання, командир підрозділу в змозі ефективно переміщувати психологів між переднім краєм оборони (наступу) та тилловими позиціями. Такий склад мобільної групи психологічної підтримки дозволяє запобігти швидкому професійному вигоранню психологів та зменшення їхнього ресурсу для праці.

Під час роботи на позиціях психолог завжди має змогу моніторити психологічний стан особового складу, прораховувати об'єктивно психогенні втрати та більш реалістично прогнозувати їх. Надання рекомендацій командирю щодо протидії негативним стрес-факторам набуває об'єктивності за рахунок безпосереднього спостереження за факторами, що передують отриманню бойової психічної травми. Також змога кожного військовослужбовця безпосередньо звернутися до психолога допомагає зберегти високий бойовий дух підрозділу та за допомогою кризової інтервенції прогнозовано зменшується кількість осіб, що відчуватимуть наслідки ведення бойових дій. Важливу роль відіграє окреме завдання суб'єктів психологічного супроводу, присутність психолога відіграє також під час спілкування командирів з цивільними особами, особливо в умовах коли потрібно евакуювати значну кількість громадян. Психолог відповідно до ситуації надає рекомендації командирам щодо ведення переговорів та побудови тактики спілкування з місцевим населенням для організації злагодженої взаємодії. Також перебуваючи з особовим складом психолог завжди може відповідно до обстановки пояснити засоби психологічного впливу противника на військовослужбовців та допомогти вибудувати форми індивідуальної та колективної боротьби (результатності) з ними. Тому основна мета перебування психолога в бойовому колективі це збереження психічного здоров'я військовослужбовців, своєчасне зменшення наслідків ведення бойових дій та мотивація військовослужбовців на успішне виконання бойових завдань.

Виходячи з вище вказаного та оглядаючись на минулі часи можемо зробити висновки, що до 2014 року психологи могли відігравати незначну роль у житті підрозділів. Однак з 2014 року роль та місце психологів у підрозділах росла та зміцнювалося. І вже сьогодні психолог є невід'ємним елементом успішного військового колективу.

Список використаних джерел

1. Закон України «Про Національну гвардію України»: за станом на 26 жовт. 2022р. / Верхов. Рада України. — Офіц. вид. — К. : видавництво Голос України офіційне видання від 15.03.2014 — № 48.
2. Про затвердження Інструкції з організації психологічного супроводу виконання службово-бойових завдань особовим складом Національної гвардії України : наказ Командувача Національної гвардії України від 01.09.2017 р. № 555, с. 4.
3. <https://health.fakty.com.ua/ua/psykholohiia/vyvesty-z-gostrogo-stresu-za-pivtory-hvylyny-persha-dopomoga-vijskovym-dlya-zapobigannya-rozvytku-ptsr/>.

ВПЛИВ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ КОМУНІКАЦІЇ НА ПСИХІКУ ЛЮДИНИ

Масова комунікація завжди є результатом взаємодії конкретних людей, тому в її розвитку та в аналізі її впливу на свідомість громадян неможливо обійтися без сучасного психологічного знання про особистість.

Основна складність проблеми полягає в тому, що реальність, яку пропонують сьогоденні засоби масової комунікації, часто буває опосередкована чієюсь думкою, спрощена і не завжди пропонує людині можливості для роздуму, аналізу. Наше сьогодення підтверджує, що в деяких випадках ця інформація може бути небезпечною, оскільки людина приймає її готовою, не замислюючись: певній категорії людей буває легше поринути в потік інформації, аніж критично її сприймати [1].

У контексті окресленої проблеми, відповідно до Закону «Про інформацію» ст. 22, визначено, що засоби масової інформації – це засоби, що призначені для публічного поширення друкованої або аудіовізуальної інформації [2]. До них відносяться: друковані засоби (газети, журнали тощо), аудіовізуальні (радіомовлення, телебачення, кіно тощо), інформаційні служби (агентства преси, рекламні бюро і компанії, пресслужби різноманітних організацій, професійні журналістські об'єднання, інтернет.

В умовах інтенсивного розвитку сучасних інформаційних технологій засоби масової комунікації виступають у ролі важливого чинника формування громадської думки та культури особистості. У зв'язку з цим особливої актуальності набуває питання впливу засобів масової інформації на формування суспільної думки, оскільки, реалізуючи низку функцій, вони виступають вагомим засобом передачі різноманітної інформації.

Змістовним підтвердженням цієї думки є численні дослідження [3,4,5] в яких обґрунтовано низку функцій засобів масової інформації, зокрема: комунікативну, інформаційну, безпосередньо організаційну, ідеологічну, культурно-просвітницьку, утилітарну, рекреативну.

Щодо функцій, про які вели мову вище, важливо підкреслити, що у сучасному суспільстві вони покликані виконувати комунікативну (спостереження за подіями та формування суспільної думки стосовно їх сутності), інформаційну (збирання, редагування, коментування та поширення інформації) та ретрансляційну (відтворення певного способу життя з відповідним набором політичних, духовних, соціальних цінностей) функції, завдяки яким ЗМІ впливають на всі сфери життєдіяльності суспільства [3,4].

Отже, діяльність засобів масової комунікації з розповсюдження потоків інформації до широкої аудиторії споживачів слід розглядати як інформаційно-психологічний вплив. У більш глибокому розумінні інформаційно-психологічний вплив трактується як цілеспрямоване інформаційне втручання у свідомість (підсвідомість) цільової аудиторії з метою корекції її поведінки та (або) світогляду та зміни її морально-психологічного стану [6].

Інформаційно-психологічний вплив розглядається як своєрідний процес комунікації, тому є можливим виокремити його основні компоненти:

суб'єкт – здійснює вплив;

об'єкт – на кого спрямовується вплив;

способи впливу – технічні прийоми, що використовуються для здійснення впливу;

засоби впливу – технічні чи інформаційно-психологічні;

методи впливу.

Науковці виділяють декілька видів інформаційно-психологічного впливу і наводять їм таку характеристику:

нейролінгвістичний – передбачає застосування спеціальних прийомів, що створюють позитивну мотивацію, психологічне коригування поведінки та світогляду особистості;

психогенний – психічний або фізичний вплив на мозок та свідомість, спрямований на порушення вищої нервової діяльності, створення відчуття паніки й страху, порушення здатності раціонального мислення;

психоаналітичний – аналіз і вплив на особистість на рівні підсвідомості;

психотропний – вплив на особистість за допомогою різних препаратів (у тому числі фармацевтичних);

психотронний – вплив, що може здійснюватися за допомогою передачі енергії мислення через позачуттєве сприйняття і яке охоплює опосередковане свідомістю і процесами сприйняття дистантної взаємодії між навколишнім середовищем та живими організмами [7,8,9].

Основними методами інформаційно-психологічного впливу є:

переконання – доступність інтелекту об'єкта впливу, спирається на факти, відомі об'єкту, має містити узагальнюючі пропозиції, складається з логічно несуперечливих тез, відповідне емоційне забарвлення інформації;

навіювання – спрямоване на суб'єктів, що некритично сприймають інформацію, має цілеспрямованість і плановість застосування, конкретність визначення об'єкта навіювання (селективний вплив на визначені групи населення, що враховує основні соціально-психологічні, національні й інші особливості цих груп), засновано на ефекті сприйняття переданої інформації як інструкції до дії без її логічного аналізу, визначеність, конкретність поведінки, що ініціюється (об'єкту необхідно дати інструкцію щодо здійснення конкретних його реакцій і вчинків, що відповідають меті впливу) [10].

Т. Науменко до основних соціально-психологічних засобів впливу масової комунікації, відносить:

зараження – здійснюється через передачу емоційного стану від однієї особи до іншої в місцях масового скупчення людей (у концертних залах, на стадіонах, майданах, мітингах тощо). Під час емоційного «зараження» людина не може критично, адекватно, свідомо сприймати інформацію чи події навколишнього світу;

навіювання – може бути як індивідуальним, так і груповим і залежить від багатьох чинників, особливо від психологічного стану людини, віку, нервової системи, зниження життєвого рівня усвідомлення і критичного ставлення до інформації, що сприймається, небажання аналізувати достовірність джерел [11].

Таким чином, інформаційно-психологічний вплив являє собою сукупність видів, методів і засобів. Ефективне застосування цієї сукупності дозволяє впливати на поведінку цільової аудиторії. Вплив на емоційну сферу свідомості об'єкта є важливою складовою інформаційно-психологічного впливу.

Список використаних джерел

1. А. Коваль. Психологічні аспекти впливу засобів масової комунікації на свідомість громадян: безпека та збиток. Наука і освіта, №11-12, 2015. С. 56–60.

2. Про інформацію : Закон України від 13.01.2011 № 2938-VI. Відомості Верховної Ради України. К., 2011. № 32. Ст. 313. URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2938-17>. (Дата звернення 14.11.2022).

3. Житарюк М. Г. Теорії та моделі масової інформації (масова комунікація). Львів, 2015. 220 с.

4. Коваль А. Ш. Психологічні аспекти впливу засобів масової комунікації на свідомість громадян: безпека та збиток. Наука і освіта : наук.-практ. журнал. Серія: психологія. Одеса, 2015. №11–12. С. 56–60.

5. Різун В. В. Теорія масової комунікації : підручник для студентів галузі журналістика та інформація. К. : Просвіта, 2008. 260 с.
6. Воєнна політика, безпека та стратегічне планування. Інформаційна безпека держави у воєнній сфері. Терміни та визначення. Військовий стандарт ВСТ 01.004.004 – 2014 (01).
7. Організація психологічної підготовки особового складу підрозділів Сухопутних військ / За ред. Г.П. Воробйова. Львів: АСВ, 2012. 430 с.
8. Богданович В.Ю., Дублян О.В., Передрій О.В., Пацек П. Структурно-логічна послідовність та принципи організації протидії інформаційно-психологічним впливам з боку недружньої держави. Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України. № 4(37). 2019. С. 13–19.
9. Дзюба Т.М., Жарков Я.М., Ольховой І.О., Онищук М.І. Нарис теорії і практики інформаційно-психологічних операцій. Київ: ВІТІ НТУУ "КПІ", 2006. 471 с.
10. Інформаційно-психологічний вплив. URL: <http://surl.li/bpiat> (Дата звернення: 14.11.2022)., Петрик В. М., Кузьменко А. М., Остроухов В. В. та ін. Соціально-правові основи інформаційної безпеки: Навчальний посібник / За ред. В. В. Остроухова. - К.: Росава, 2007. - 496 с.
11. Науменко Т.В. Психологічні методи впливу на масову аудиторію. Питання психології. № 6. 2003. С. 63–71.

Мозальов В.Є., доцент кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) Національний університет оборони України, кандидат педагогічних наук

КАНАДСЬКИЙ ДОСВІД ПЕРЕХОДУ ВІД ВІЙСЬКОВОЇ СЛУЖБИ ДО ЦИВІЛЬНОГО ЖИТТЯ

Перехідний період — це період реінтеграції з військової служби до життя після служби та відповідний процес змін, через який проходить військовослужбовець, ветеран та їх сім'я після завершення служби. Процес переходу охоплює набагато більше, ніж завершення адміністративних аспектів звільнення та виходу зі Збройних Сил, що є поточним процесом. Перехід вимагає продуманої та ретельної підготовки, а також часто соціальних, емоційних і психологічних змін як особистості, так і сім'ї. Тому потрібен час. Кожен учасник Перехідної групи збройних сил Канади (CAF) колись пройде перехід, і кожен учасник переживе перехід по-різному. Крім того, беруть участь постраждалі сім'ї, які підтримували цих членів CAF. Важливо зазначити, що перехід не означає автоматичного виходу зі складу збройних сил. CAF — це сильна спільнота, і її першочерговим завданням є збереження кваліфікованих, досвідчених і добре навчених членів.

Канадський досвід охоплює багато напрямків, пов'язаних із переходом, які допоможуть військовослужбовцю і його родині розробити план на основі обґрунтованих рішень. Це також допомагає йому орієнтуватися в цьому процесі та обрати варіанти вибору, варіанти підтримки, шляхи та переваги, які доступні йому і його родині під час плавного переходу на CAF. Взагалі під час переходу мають місце шість сфер благополуччя, і сімейний компонент, щоб гарантувати, що військовослужбовець зможе спланувати свій перехід якомога плавніше спільно з ланцюгом команд.

Особистий ланцюг команд (CoC) військовослужбовця організований, щоб підтримати його у власному переході. Як цінного члена CAF, можливе утримання в CAF/DND або інших департаментах Уряду Канади (GOC) буде першим варіантом, який буде розглянуто. Протягом усього процесу переходу можна розраховувати на те, що ваш CoC надасть цінні поради та

забезпечить зв'язок військовослужбовця із командою місцевого перехідного центру (ТС) для підтримки його і родини. Таким чином, Генеральний директор військового персоналу (Стратегічний) запровадив адаптивний процес утримання підрозділу (AURP). «Адаптивний» у AURP відображає змінний характер збереження одиниць, процес заснований на потребах CAF (наприклад, збільшення представництва недостатньо представлених груп населення, таких як жінки, корінні народи, помітні меншини та люди з обмеженими можливостями). Одним із аспектів AURP є інтерв'ю щодо збереження підрозділу (URI), яке спочатку буде надано всім членам регулярних сил (Reg F), які добровільно звільняються, до або після подання запиту на добровільне звільнення. Після створення процесу переходу для основного резерву (P Res), служба управління та навчання кадетських організацій (COATS) і рейнджерів, Офіс програми утримання (RPO), створений для моніторингу прогресу ініціатив, пов'язаних із утриманням, запровадить аналогічний процес для P Res. Очікується, що на додаток до URI члени та Координаційний комітет будуть проводити обговорення, пов'язані з утриманням членів протягом кар'єри учасника, які можуть бути завершені за допомогою існуючих систем, але не обмежуючись, системою оцінки продуктивності та компетентності (PaCE). Іншими словами, CoS та члени заохочуються обговорити утримання ще до того, як буде подано офіційний запит на звільнення. Як і в армії, військовослужбовцю потрібен план.

У той час як деякі військовослужбовці можуть мати надійний план і точно знати, що вони хочуть робити далі, багато військовослужбовців, які перебувають на переході, можуть мати лише загальне уявлення про свою наступну місію в житті. Багато військовослужбовців зосередилися на своїй військовій кар'єрі і ніколи по-справжньому не замислювалися над тим, що вони можуть робити, коли неминуче настане час залишити CAF. Наполегливо заохочується розгляд можливих варіантів переходу для військовослужбовців і членів родини під час проходження військової служби, а не просто залишати це важливе планування на період часу в кінці вашої служби. Як і будь-яке важливе життєве рішення чи зміна, перехід справді вартий часу та зусиль, щоб прийняти обґрунтоване рішення, унікальне для кожного військовослужбовця і його родини. Хоча це може викликати страх і бути складним, це також може бути дуже захоплюючим і корисним періодом у житті/кар'єрі військовослужбовця. Під час підготовки до оперативного розгортання та призначення CAF рівня 2 (CAF TG створене під керівництвом начальника штабу оборони (CDS) і міністра національної оборони (MND)), підпорядковане безпосередньо Командуванню військового персоналу (CMPC) і відповідає за обслуговування всього персоналу, відрядженого до або частини, формування, а також ефективно та результативно впровадження всіх політик щодо хворих, поранених, поранених і перехідного періоду) заохочує вас обговорити варіанти переходу та плани з вашою родиною.

Після вступу до CAF військовослужбовці інтегрувалися у військову культуру та прийняли її етику та цінності. Оскільки вони та їхня родина відкривають нову главу у своєму житті, їм знадобиться більше адаптації, оскільки вони відкривають нову мету, створюють нові стосунки та, можливо, переїжджають на нове місце. Їх військовий досвід зробив їх витривалими, озброївши безліччю навичок і вмінь, які дозволять перейти на новий рівень і які можна перенести у нове життя ветерана.

Військовослужбовці вже зробили багато змін у своїй військовій кар'єрі та особистому житті, таких як посади, підвищення та розгортання. Багато уроків, які вони та їхня родина винесли з цього досвіду, ймовірно, викличуть численні запитання. Необхідно не соромитися ставити ці запитання, оскільки вони допоможуть у розробці якісного плану переходу.

Виходячи з досвіду військовослужбовця, ось кілька запитань для розгляду:

Які переходи пройшли добре, а які ні? І чому?

Чого я навчився з цього досвіду, як позитивного, так і негативного?

Хто були люди, які мені допомагали або направляли мене?

Як наша родина пережила ці переходи? Що можна зробити інакше?

Цей досвід також вплине на те, як військовослужбовець зробить психологічні, емоційні та соціальні зміни, необхідні для успішного переходу від військового до цивільного життя.

Підтримка колег є необхідним атрибутом. Якщо військовослужбовець хвилюється щодо переходу або потребує допомоги з деякими практичними аспектами, необхідно поговорити з кимось і звернутися за порадою – до колеги, друга, члена сім'ї, місцевого капелана бази, психолога, соціального працівника, керуючого справами про тривалу інвалідність CAF (LTD), радником Програми професійної реабілітації CAF (VRP) та/або членом команди чи ТС Служби охорони здоров'я збройних сил Канади (CFHS). Якщо незручно звертатися за допомогою до CAF, перелік телефонів довіри та ресурсів підтримки існує в інших соціальних службах.

Знайти наставника. Необхідно подумати про те, щоб знайти собі наставника – когось, кого військовослужбовець поважає і може звернутися за порадою, і відчуває зручність у розмовах. Це може бути хтось із знайомих, хто вже успішно перейшов із CAF. Вони зможуть поділитися досвідом, з яким вони зіткнулися, і тим, що було корисним. У них також можуть бути поради щодо того, що військовослужбовець може зробити, щоб полегшити свій перехід на основі їх власного досвіду, наприклад:

- плануйте наперед, але приймайте справи на один день. Прийняття рішень може бути непосильним;

- не забувайте про прості речі. Розбийте речі на керовані частини;

- залишайтеся активними: дотримуйтеся правильної дієти, регулярно займайтеся спортом, спіть, розвивайте своє соціальне життя, насолоджуйтеся хобі та подорожами;

- будьте терплячі. Процес переходу іноді може тривати кілька років;

- залучайтеся до цивільної спільноти та ваших нових колег. Стань одним із них.

Щодо психологічних аспектів. Хоча всі розуміють і приймають, що врешті-решт всі військовослужбовці перейдуть з CAF, жодна підготовка не зможе зменшити фактор шоку, коли вони наближаються до власних часових рамок переходу через особистий вибір чи з інших причин. Будь-які зміни можуть бути захоплюючими, а також потенційно стресовими. Звільнення з армії часто супроводжується значними змінами, особливо якщо військовослужбовці тривалий час служили в CAF. Ці зміни не стосуються їх роботи; вони можуть охоплювати багато аспектів їхнього життя, включаючи зміну роботодавця, місце проживання, соціальні контакти та мережі. Більшість людей легко пристосовуються до терміну працевлаштування та освоєння життя після CAF; проте деякі люди можуть відчувати невпевненість і втрачати впевненість. Недостатня підготовленість до від'їзду та відсутність планування на майбутній період можуть призвести до ускладнень адаптації; невдала підготовка готує до невдачі. Незалежно від обставин, досвід переходу пов'язаний із значною кількістю змін. Коли стикаються із серйозними змінами, як-от перехід з уніформи, більшість людей проходять схожу послідовність етапів. Знання цих етапів допомагає людям краще впоратися з процесом змін і забезпечує впевненість, коли хтось відчуває, що "застряг". Великі зміни в житті психологічно складні, і багато людей відчувають цілий ряд емоцій, звільняючись з армії. Перші місяці після звільнення часто характеризуються хвилюванням і очікуванням, але ті, хто не готовий до таких серйозних змін, можуть почати боротися через півтора-два роки. Одним із способів психологічної підготовки до змін такого масштабу може бути розуміння моделі, відомої як етапи змін. Ця модель базується на ідеї про те, що зміни відбуваються не за один крок, а за шість основних етапів, які визначають і завершують процес, який відчувають люди.

Ця модель базується на ідеї, що зміни відбуваються не за один крок, а зміни відбуваються в шість основних етапів, які кидають виклик і завершують процес, який відчувають люди. Встановлено, що може бути корисно сформулювати їхній перехід на цих етапах, показаних нижче на Рисунку 1:

Рисунок 1. Етапи змін

Етап 1	Етап 2	Етап 3	Етап 4	Етап 5	Етап 6
Попереднє обмірковування	Обміркування	Підготовка	Дія	Підтримка	Припинення
Я є активним учасником	Чи хочу я піти з армії? Чи розглядав я та/або обговорював варіанти затримки?	Я вирішив або моя особиста ситуація змусила мене піти, тепер мені потрібно дослідити наступний крок	Працюю над кожною сферою благополуччя, щоб переконатися, що я маю плавний план переходу	Я вже без уніформи і продовжую формувати свою особистість як цивільний	Тепер я ветеран, і моя сім'я вкорінена в громаді канадського громадянського суспільства
Військова служба					Цивільне життя

Повний перехід від САФ може зайняти деякий час. Для багатьох перехідний період означає більше, ніж залишити роботу, але й спосіб життя. Сильне почуття мети та приналежності, яке приходить від служби в САФ, може бути дуже упущеним, коли починається нова сторінка в житті. Коли військовослужбовець переходить, зазвичай виникає відчуття, що він втрачає частину себе або більше не належить до чогось. Деякі порівнюють це з процесом горя або зміни, коли люди можуть пройти через період шоку та заперечення, перш ніж прийняти та адаптуватися. Отже, виходячи з досвіду в САФ, як військовослужбовці можуть перенести своє сильне почуття мети в цивільне життя? Чи можуть вони зробити щось прямо зараз, щоб зменшити шок від змін? Особиста ідентичність військовослужбовця формується багатьма факторами, зокрема його роллю як члена САФ. Коли вони вступають в САФ, то приєднуються до військової організації, сім'ї та починають формувати свою військову ідентичність. Вони вивчають професію, зброю, військову мову, військове право і можуть відірватися від свого цивільного життя та друзів. Це деякі реалії або жертви, яких вимагає вступ до армії. Ми можемо вважати себе насамперед військовими. Коли військовослужбовець переходить з САФ, він може відчути, що важлива частина його особистості була втрачена. Необхідно задати собі запитання, чи перехід на «Civvy Street» викликає у нього кризу ідентичності? Чи потрібно йому вдосконалювати свою особистість на майбутнє? Треба пам'ятати, що незалежно від того, куди він йде або чим займається на пенсії, його дух, вироблений під час військової служби, добре послужить йому як основа його ідентичності у цивільному житті. Деякі з найбільш важливих проблем, з якими люди часто стикаються під час переходу військової служби на цивільну, це питання, пов'язані з ідентичністю. Зрештою, дуже часто для активних членів що рішуче ототожнюють себе з військовими і навіть вважають військову службу частиною свого самопочуття. Звісно, це не повинно дивувати – військові свідомо формують колективну ідентичність у своїх членів, починаючи з базової підготовки. Для цього також є вагома причина: люди з сильною військовою ідентичністю мають набагато більше шансів успішно інтегруватися у свої оперативні підрозділи, а спільна соціальна ідентичність, як правило, навіть підвищує загальний добробут.

Наконечний В.Д., заступник начальника Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова з морально-психологічного забезпечення – начальник відділу морально-психологічного забезпечення, полковник

ДОСВІД ДІЯЛЬНОСТІ СТРУКТУРИ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЖИТОМИРСЬКОГО ВІЙСЬКОВОГО ІНСТИТУТУ ІМЕНІ С. П. КОРОЛЬОВА ЩОДО ФОРМУВАННЯ В ОСОБОВОГО СКЛАДУ ВИСОКОГО БОЙОВОГО ДУХУ ТА МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ У ПЕРІОД ПІДГОТОВКИ ТА ПІД ЧАС УЧАСТІ У БОЙОВИХ ДІЯХ

Початок повномасштабної агресії росії проти України став перевіркою рівня бойової готовності для всіх без винятку з'єднань та частин ЗС України, а також ефективності освітньої діяльності та психологічної готовності курсантів вищих військових навчальних закладів до бойових дій.

24 лютого 2022 року, відповідно до бойового розпорядження Командувача Сухопутних військ ЗС України, зведений стрілецький батальйон військового інституту, сформований напередодні з курсантів та офіцерів інституту, убув для виконання бойових завдань для оборони міста Київ. Один підрозділ батальйону виконував завдання щодо охорони та оборони важливих військових об'єктів столиці, другий здійснював чергування на блокпостах. Основна частина батальйону тримала оборону в районі селища міського типу Гостомель. Незважаючи на постійний вогневий контакт з ворогом, який захопив Гостомель, обстріли наших позицій із ракетних систем залпового вогню, важкої артилерії та армійської авіації, курсанти вистояли та не дали противнику просунути далі у напрямку нашої столиці. Навіть після бойових втрат, загибелі в бою командира роти капітана Віталія Морозова та двох курсантів, бойовий дух особового складу залишався високим і багато курсантів, які виконували завдання у місті Київ, зверталися з проханнями відправити їх для участі в активних бойових діях.

Крім цього, з початку повномасштабного вторгнення спостерігалось значне покращення стану військової дисципліни серед курсантів інституту. В цей період не зафіксовано жодного правопорушення, навіть порушення військової дисципліни, які обліковуються для оцінки стану військової дисципліни. Досі спостерігається більш добросовісне ставлення до навчання, виконання завдань повсякденної діяльності, несення вартової служби та служби на блокпостах. Значно зріс показник згуртованості та покращився коефіцієнт морально-психологічного стану курсантських підрозділів з 7,3 до 7,8. Не зафіксовано жодної скарги чи заяви від курсантів щодо погіршення побутових умов, якості харчування чи медичного забезпечення.

При цьому, особливістю Житомирського військового інституту є те, що це технічний навчальний заклад, який готує фахівців за такими напрямками, як: радіоелектронна розвідка, радіоелектронна боротьба, інформаційна боротьба, застосування безпілотних авіаційних комплексів, технічний захист інформації. Підготовка для виконання бойових завдань у складі стрілецьких підрозділів не є основною під час навчання, натомість пріоритетною є саме інженерна підготовки, яка передбачає вивчення переважно технічних предметів та опанування складних високотехнологічних зразків військової техніки та озброєння.

Технічна спрямованість підготовки курсантів нашого інституту також має вплив на гуманітарну складову освітнього процесу, яка теж не є пріоритетною щодо кількості навчальних годин. Саме тому, одним із важливих завдань структури МПЗ нашого інституту є робота щодо гармонійного розвитку майбутніх офіцерів та підготовка їх до виконання, зокрема практичних завдань МПЗ, які будуть виникати під час їх служби у військах. В інтересах

практичної підготовки навчаємих використовуються такі форми роботи: командирське та бойове інформування, аналіз проведених дій, культурно-освітня робота, гурткова робота. Позитивно вплинули на бойовий дух та морально-психологічний стан курсантів та мобілізованих офіцерів додаткові заняття на кафедрі суспільних наук із психологічної підготовки та формування лідерських якостей, які проводяться у тому числі офіцерами відділу морально-психологічного забезпечення.

Попередній досвід участі курсантів у бойових діях у районах проведення ООС (АТО) вказав нам на необхідність удосконалення системи психологічної підготовки майбутніх військових фахівців тактичного рівня.

У ході надання курсантам індивідуальної психологічної допомоги групою контролю бойового стресу, після виконання ними бойових завдань прослідковувалася тенденція до збільшення психосоматичних скарг і стресових розладів.

Зниження резервних можливостей їх психіки призводило до депресій, підвищеної збудливості, нічних кошмарів, відходу від реальності, фіксації на психотравмуючих обставинах.

Під час аналізу причин та передумов погіршення морально-психологічного стану курсантів у ході виконання бойових завдань, характерними для них є слабкі практичні навички управління особовим складом, психологічний страх приймати самостійні рішення, не розвинені лідерські якості, невміння діяти в екстремальних ситуаціях, відсутність практичних навичок подолання негативних наслідків бойового стресу.

Теоретичні знання з військової психології, які отримували майбутні офіцери, не забезпечували психологічної готовності до дій в умовах сучасного бою.

З метою підвищення ефективності психологічна підготовка була переформатована та проводиться у формі соціально-психологічних тренінгів із відпрацюванням психологічних вправ за такими напрямками: аутогенні тренування, вправи для вдосконалення професійних якостей, дихальні техніки, управління м'язовим тонусом, ідеомоторні тренування, дії на біологічно активні точки, надання першої психологічної допомоги після бою.

Також курсанти під час тактико-спеціальних занять на полігоні відпрацьовують змодельовані екстремальні та нештатні ситуації в умовах максимально наближених до бойових.

Зміна балансу психологічної підготовки з теоретичного в бік практичного виконання курсантами психологічних вправ дало можливість покращити їх психологічну готовність до виконання завдань за призначенням в умовах бойових дій та підвищити їх бойовий дух.

Важливу роль у формуванні високого бойового духу та мотивації курсантів до участі у бойових діях відіграли проведені заходи внутрішньо-комунікаційної та військово-патріотичної роботи. З 2014 року в інституті створена та діє система інформування, яка передбачає проведення щоденних командирських інформувальних відразу після ранкового огляду у складі навчальних груп. Командирське інформування проводять курсові офіцери, командири груп та відділень або призначені курсанти, в плані розвитку їхніх комунікативних здібностей. Щопонеділка інформування проводиться під керівництвом викладачів перед початком першої години занять. Бойове інформування проводиться під час тактико-спеціальних занять на полігоні. Саме бойове інформування стало найефективнішою й основною формою роботи в умовах бойових дій.

Дієвою формою військово-патріотичної роботи в інституті стало запровадження зустрічей із Героями України, відомими випускниками інституту та волонтерами під гаслом «Герої серед нас». Особливо цікаво проходили бесіди з луганським партизаном Володимиром Жемчужовим, Героєм України, депутатом Верховної Ради України Ігорем Герасименком, випускником інституту попередніх років Командувачем ССО бригадним генералом Віктором Хоренком.

Створена в інституті та перевірена часом система інформаційно-пропагандистського

забезпечення дає можливість ефективного впливу на свідомість особового складу, формування правильних ідейних переконань, національних цінностей, стійкої мотивації до збройної боротьби з російським агресором, адекватного розуміння суспільно-політичної обстановки та особливостей театру воєнних дій.

Отже, попередня цілеспрямована військово-патріотична робота та психологічна підготовка дали можливість створити у курсантів стійке усвідомлення себе як патріота держави, психологічно готового та переконаного в необхідності її захисту.

Таким чином, позитивних результатів роботи у формуванні бойового духу, національно-патріотичної свідомості та високого рівня мотивації курсантів військового інституту до участі у бойових діях вдалося досягти шляхом:

використання всього спектра як інформаційно-пропагандистських, так і заходів психологічної роботи у період підготовки та безпосередньо під час участі у бойових діях;

постійного пошуку та вдосконалення форм і методів освітнього процесу з урахуванням бойового досвіду ООС (АТО).

Невальонний Є.О., старший науковий співробітник науково-методичного відділу організації, координації та супроводження освітнього процесу науково-методичного центру організації освітньої діяльності Національного університету оборони України, доктор філософії, підполковник

ДОСВІД ОРГАНІЗАЦІЇ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ (СПЕЦІАЛЬНИХ) ЗАВДАНЬ В СЕКТОРІ ОБОРОНИ М.КИЄВА

Військово–політичні події в Україні 2014–2019 років ставлять низку нових вимог до підготовки офіцерів Збройних Сил. Основним проблемним питанням, що стоїть перед сучасною військовою освітою, є створення якісно нової системи професійної підготовки осіб офіцерського складу, яка є сукупністю спеціальних знань, вмінь та навичок, що відповідає військовій спеціальності, професійному досвіду та забезпечується через успішну діяльність упродовж проходження військової служби.

З початком повномасштабної агресії російської федерації проти України воєнно-політичним керівництвом держави було прийнято рішення про організацію оборони м. Києва. Так, відповідно до наказу командувача Сухопутних військ Збройних Сил України від 07.03.2022 “Про створення секторів оборони у місті Київ” було утворено тимчасові органи військового управління – сектори оборони м. Києва (далі – Сектор), які призначені для забезпечення кругової оборони, стійкого утримання кварталів, об’єктів та споруд у місті Київ, забезпечення умов для надійного функціонування органів державної влади в ході відбиття збройної агресії російської федерації у визначених операційних районах.

У зв’язку з тим, що Сектор є тимчасово створеним органом військового управління, а вимог щодо його створення (визначення типової організаційно-штатної структури, складу, завдань відділам, функціональних обов’язків оперативному складу тощо) на початковому етапі ведення бойових дій визначено не було, у зв’язку з цим керівником Сектору було прийнято рішення, щодо створення (формування) основного командного пункту (ОКП) за принципом прийнятим при створенні пунктів управління в країнах членах НАТО. Основними вимогами при створенні ОКП були:

створення за типовою G-структурою штабу країн членів НАТО;

групи (відділи) штабу створені за принципом необхідності з урахуванням покладених на сили Територіальної оборони завдань;

чисельність особового складу груп (відділів) визначена мінімально-необхідною для управління підпорядкованими підрозділами Збройних Сил України та інших структур сектору безпеки і оборони, що входять до складу сил і засобів сектору з можливістю її збільшення або зменшення в залежності від отриманих завдань, наявності сил і засобів в Секторі.

Оперативний склад Сектору був призначений за рахунок офіцерів Генерального штабу Збройних Сил України, Командування Сухопутних військ Збройних Сил України, Центру оперативних стандартів і методики підготовки Збройних Сил України, ад'юнктів та слухачів Національного університету оборони України та офіцерів штабу окремої бригади Територіальної оборони.

До завдань групи персоналу та адміністративного (G-1) окрім питань кадрового забезпечення та адміністративної роботи відносяться:

забезпечення добробуту особового складу;

соціальний захист;

планування та організація заходів протидії проявам девіантної поведінки військовослужбовців;

реалізація заходів щодо підтримання високого рівня військової дисципліни та морально-психологічного стану особового складу;

відновлення морально-психологічного стану особового складу;

управління культурно-просвітницькою та спортивно-масовою роботою;

організація душпастирської роботи тощо [1, 2].

У зв'язку із відсутністю в складі групи посадової особи за напрямком морально-психологічного забезпечення, питання організації заходів за напрямком було покладено на офіцерів інформаційно-аналітичної групи штабу та центру бойового управління, які мають відповідну освіту та досвід роботи.

В період з березня по червень 2022 року офіцерами ОКП Сектору було організовано:

щоденне командирське (бойове) інформування з особовим складом ОКП Сектору із доведенням основних питань суспільно-політичної, оперативної (бойової) обстановки в державі та, безпосередньо, у визначеному операційному районі;

щотижневе цільове інформування з основних питань (медичне забезпечення, захист від зброї масового ураження, правове забезпечення тощо);

розповсюдження інформаційних дайджестів від Головного управління морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України через мережі створені за допомогою месенджерів (Signal, WhatsApp, Telegram, Viber) серед особового складу ОКП та до підпорядкованих військових частин (підрозділів);

обладнано інформаційний стенд з щоденним оновленням інформації щодо поточної обстановки;

організовано цілодобовий перегляд (за бажанням) інформаційного марафону на основних телеканалах держави (2 точки обладнані широкоформатними телевізорами з підключенням через T-2 або інтернет);

організовано забезпечення підпорядкованих військових частин (підрозділів) навчальними посібниками, брошурами, пам'ятками тощо з питань психологічного забезпечення бою (надання допомоги (самодопомоги) у разі впливів психотравмуючих факторів сучасного бою);

проведено заняття з особовим складом ОКП Сектору щодо користування соціальними мережами та месенджерами [3];

організовано відвідування особовим складом релігійних установ (за потребою) та (спільно з групою логістики) забезпечення особового складу продуктами харчування до святкування Великодня;

організовано виготовлення вітальних адрес (з днем народження) для привітання особового складу ОКП Сектору;

проведено дослідження рівня розвитку внутрішніх комунікацій у підпорядкованих військових частинах, надано практичні рекомендації щодо подолання комунікативних проблем;

надано практичні рекомендації командуванню підпорядкованих військових частин щодо психологічної декомпресії військовослужбовців під час відновлення боєздатності підрозділів, що приймали участь у бойових діях;

надано практичну допомогу щодо опрацювання документів для нагородження військовослужбовців ОКП Сектору та підпорядкованих військових частин відомчими відзнаками, а також організовано заохочення грамотами, подяками та цінними подарунками від керівника Сектору;

організовано виконання поточних завдань за напрямком морально-психологічного забезпечення.

В подальшому до організаційно-штатної структури Сектору та військових частин територіальної оборони було введено посади офіцерів структур морально-психологічного забезпечення.

Таким чином, організація на початковому етапі заходів морально-психологічного забезпечення на ОКП Сектору та в підпорядкованих військових частинах дала змогу підтримувати морально-психологічний стан особового складу на рівні, що дозволив виконання завдань за призначенням. На сьогодні управління морально-психологічним забезпеченням секторів оборони м. Києва та підпорядкованих їм військових частинах здійснюється в єдиній системі морально-психологічного забезпечення Збройних Сил України.

Список використаних джерел

1. Планування та організація бою за стандартами НАТО. Військова-навчально методична публікація Навчального Центру підготовки підрозділів. НЦПП МЦМБ. Старичі. 144 с.
2. Основи організації роботи штабу батальйону за стандартами НАТО: Навчальний посібник / П.П. Ткачук, А.В. Луньков, В.А. Багінський та ін. Львів: НАСВ. 2019. 87 с.
3. Методичні рекомендації з використання соціальних мереж у Збройних Силах України. ВКП 3-116 (01).01. ГШ ЗСУ. 2021. 32 с.

*Нестеренко Н. В., ад'юнкт кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України,
капітан*

ІМІДЖ СЕРЖАНТА СУХОПУТНИХ ВІЙСЬК ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

Вивчення іміджу як соціально-психологічного феномену, пов'язано, насамперед, з особливостями міжособистого сприйняття, з особистістю керівника, із специфікою управлінської системи. Тому нас будуть цікавити механізми сприймання людьми один одного, закономірності утворення образу іншого в процесі цього сприймання та спілкування тощо. "Теорія управління у спрощеному вигляді розглядає взаємодію двох підсистем: тієї, що керує, та тієї, якою керують", разом з тим «управління» – це систематично здійснюваний свідомий,

цілеспрямований вплив людини на систему в цілому або на окремі її складові на основі пізнання та використання об'єктивних закономірностей і тенденцій в інтересах забезпечення її оптимального функціонування і розвитку, досягнення поставлених цілей [10]. Взаємодія керуючої та керованої підсистем, як відношення між керівником та підлеглим, будучи своєрідним полігоном утворення певних уявлень про керівника, розкриває, всю палітру людських відносин, що виникають в будь-якій управлінській системі. Присутність в процесі управління цих двох підсистем обумовлює їх взаємний розгляд особливо у зв'язку із процесом утворення образу керівника.

На початку 1990-х років термін «імідж» увів В. Шепель та інтерпретував як: «науку та мистецтво подобатися людям» [4]. В подальшому категорія «імідж» почала використовуватися як до окремої людини, так і до корпорацій, політичної влади, Збройних Сил України тощо.

Як певний стан свідомості людей, образ, мисленеву конструкцію того, що людина бачить, і як бачить, так і розуміє, тлумачила дослідниця Є. Тихомірова [9].

Як цілісний несуперечливий образ керівника в свідомості оточуючих підлеглих, який відповідає цілям, нормам, цінностям, прийнятним в організації і очікуванням, що пред'являються до керівника [11].

Схожої думки притримується, Т.М. Матвеева, яка зазначає що імідж – це індивідуальний вигляд або ореол, створюваний засобами масової інформації, соціальною групою або власними зусиллями особистості з метою привернення до себе уваги з боку оточення [8].

Поняття об'єкта іміджу співвідноситься з його змістом. В якості об'єкта іміджу може виступати все те, що здатне справити певне враження на деяку кількість людей. Люди, у свідомості яких формується імідж об'єкта (цільові групи, сегменти споживчого ринку) це суб'єкт іміджу, він є колективним [2].

Разом з тим, необхідно враховувати такі протилежні категорії іміджу як:

набір певних атрибутів об'єкта – об'єктивне, суб'єктивне - уявлення про об'єкт у масовій або індивідуальній свідомості.

Процес створення іміджу може відбуватися стихійно, як «природній» результат діяльності організації, як реальна оцінка характеристик процесів і продуктів цієї діяльності в соціальному середовищі. На противагу «штучне» зумовлено тим, імідж цілеспрямовано створює безпосередньо організація або людина, використовуючи спеціальні соціо – і психотехнічні засоби. Отже, в «штучному» мало спільного з реальним станом справ.

В іміджі як суб'єктивному утворенні співіснують такі елементи: когнітивні – вербальні поняття, слухові, зорові та інші образи; емоційні – почуття, переживання, афекти тощо [8].

Отже імідж військового керівника лише допомагає донести до військового колективу реальну дійсність але замінити її не може. Разом з тим багато хто з дослідників апелюють до поняття – образ, як до сутності визначення іміджу військового керівника, що склався у свідомості певної групи військовослужбовців і має емоційне забарвлення, і водночас, як думку, уявлення, яке склалося у певної групи людей, про який не-будь об'єкт. В свою чергу науковці виділяють три підходи до дослідження іміджу:

функціональний, якому притаманне такі види іміджу: дзеркальний (уявлення про себе);

поточний (видимий з боку);

бажаний;

корпоративний (імідж військової організації, Збройні Сили України);

множинний (імідж незалежних структур єдиної корпорації: Сержантський корпус);

негативний (імідж, який створюється опонентом, суперником – засоби масової інформації Росії) [6].

Отже, поняття «імідж» ми можемо інтерпретувати як «сформований у масовій

свідомості і має характер стереотипу, емоційно забарвлений образ кого – не будь або чого – не будь» [7].

В. М. Шепель зазначав, що «привабливість особистості керівника характеризується його вмінням психологічно привертати до себе людей, викликати у них позитивні емоції та почуття, враження та уявлення, бути прикладом для наслідування» [5]. Загалом, «людині у найвищій мірі властиве наслідування – прагнення походити на того, хто чим – не будь зацікавив її. Керівник повинен бути об'єктом для наслідування. У цьому разі при тривалій взаємодії із співробітниками (підпорядкованим особовим складом), шляхом логічних доказів, переконань, використовуючи особисту привабливість, він (сержант, як військовий керівник) здатен вносити у свідомість інших необхідність виконання запропонованої програми дій» [3]. Таким чином, чим більш професійно цікавим буде сержант, як військовий керівник, можемо зробити припущення, що він буде сприяти розвитку саме цих якостей у підлеглих шляхом наслідування їх, тому вимоги до керівника, як до особистості підвищуються. Військовослужбовець буде свідомо прагнути наслідувати в тому випадку, коли він буде вважати вірним і корисним, а саме: ефективні способи спілкування і діяльності. В розумінні наслідування, ми маємо на увазі слідування прикладу або зразку, яке виваляється в повторенні військовослужбовцем яких-небудь дій, жестів і навіть в копіюванні певних рис характеру сержанта. Цілком природно уявити собі підлеглого, який, спостерігаючи за поведінкою військового керівника, прагне не тільки слідувати яким-небудь зовнішнім його рисам, але й передусім відображає в своїх вчинках певну життєву філософію цієї людини або притаманний саме їй підхід до людей і вирішення проблем. Важливими умовами наслідування значимому іншому є його соціальний статус, психологічна авторитетність серед інших військовослужбовців, підпорядкованого особового складу, добрі відносини з ними. Гасло сержантського корпусу сержанта: «Роби як я». В кодексі сержанта прописано сержант: «Захисник України, лідер та наставник для підлеглих, помічник та опора для командира». Поведінка сержанта є зразком для військовослужбовців, а якщо вона ще і імponує іншим, то підлеглі починають прагнути поводитись також саме. Але прагнення намагатися копіювати підлеглими деякі риси керівника не свідчить про втрату притаманних власних особливостей. Бажання бути схожим на керівника, але при цьому залишати власні особистісні характеристики і є на нашу думку розумним наслідуванням та позитивним впливом з боку військового керівника.

Діяльність керівника – це не тільки виконання організаційної, регулятивної й інших функцій у єдиному управлінському процесі. Діяльність – це поведінка. Те, як поводить себе керівник у різних ситуаціях, створює про нього певну думку, формуючи його імідж. Поведінка і спілкування стоять поруч, можна навіть сказати, що поведінка включає спілкування, тому що взаємодія не може бути без спілкування. Але поведінка включає також особливості взаємовідносин із різними людьми, дії або вчинки керівника. Поведінка керівника – це реальний моральний орієнтир, як можуть або повинні вести себе підлеглі. Своєю поведінкою він не тільки освічує, але й привчає всіх вести себе належним чином [5].

«Оскільки управлінські відносини як особливий вид відносин відрізняються від інших видів суспільних відносин, виникає потреба в пізнанні характеру їх взаємодії. В цьому полягає найважливіша посилка побудови системи управління та організації ефективної управлінської діяльності» [3]. Таким чином, позитивний імідж військового керівника сприяє підвищенню ефективності діяльності сержанта, оптимізації взаємовідносин із підлеглими. Разом з тим, імідж керівника передбачає постійну особисту роботу над удосконаленням своєї особистості, стилю управління. Така орієнтація військового керівника означає, насамперед, свідомий та професійний підхід до себе, оволодіння психологічними механізмами управлінської діяльності та впливу, що здійснює сержант на підпорядкований особовий склад. Ефективність управління складається із задоволення членів військового колективу різними аспектами

членства в ньому (наприклад: відносини з співслужбовцями і військовими керівниками, умовами проходження військової служби, розміром грошового забезпечення та інше); із мотивації членів військового колективу; з авторитету військового керівника; із самооцінки колективу та його загальної результативності.

В свою чергу імідж має характер стереотипу та також повинен відповідати визначеним характеристикам військової організаційної культури та виконує наступні функції:

приведення дій військового керівника у відповідність з очікуваннями підлеглих;

мотивуюча функція – прагнення бути схожим на сержанта може стати стимулом для розвитку підлеглих; військовий керівник задає норми взаємодії у військовому середовищі.

Отже, у процесі управління особовим складом імідж сержанта виконує наступні функції:

навіювання впевненості у підпорядкованого особового складу щодо досягнення поставлених завдань перед підрозділом;

наслідування підлеглими діям свого військового керівника;

оптимізація комунікативного процесу;

спонукання до рекомендованих моделей поведінки;

є рушійною мотивуючою силою, а саме: сержант для підлеглих є «значущою фігурою», в яких виникає прагнення бути схожим саме на нього; позитивний імідж військового керівника формує настанову на співробітництво, отже образ сержанта формується на підставі його поведінки у відносинах з військовослужбовцями.

В.М. Шепель, вивчаючи управлінську діяльність, особистість керівника та підлеглого, виділив з групи якостей, володіння якими дає можливість керівнику позитивно вирішувати проблему іміджу:

1) комунікабельність, емпатійність, рефлексивність, красномовність;

2) моральні цінності, психічне здоров'я, уміння переборювати конфлікти, уміння спілкуватися;

3) життєвий і професійний досвід особистості (інтуїція в ситуації спілкування). «Імідж – збиральне поняття. Це – образ, тоб-то та форма життєпрояву людини, завдяки якій «на люди» виставляються сильнодіючі особистісно – ділові характеристики» [3]. Отже, вміння вдало себе презентувати формує імідж військового керівника. З огляду на це, роль керівника, в безпосередньому впливу на підлеглого, повинна перебувати в дієвості виховання підлеглих особистим прикладом, вчинками, своєю поведінкою, спілкуванням, попередженням емоційної нудьги, сполученням вимогливості і демократизму, проведенням принципової діючої лінії роботи, не впадаючи в амбіції, створюючи сприятливий мікроклімат в військовому колективі, а саме уміння сержанта створювати в колективі таку атмосферу, що мимоволі стимулювала б ефективну діяльність підлеглих та блокувала фактори, що їй протидіють. Можливості військового керівника по відповідності цій ролі знаходять інтегроване вираження в його авторитеті та іміджі.

Імідж сержанта містить інформацію про вдалі дії військового керівника, які є прикладом, зразком поведінки для підлеглих. Таким чином, необхідно виділити наступні критерії вибору моделей поведінки:

модель поведінки повинна відповідати поставленим цілям підрозділу, військової частини, організації і самого сержанта;

відповідати законам та нормам, прийнятим у суспільстві;

уособлювати собою моральну бездоганність; перебувати в єдності зі сформованою обстановкою, ситуацією;

мати самокритичну оцінку власної моделі поведінки.

Особливу значимість набувають компоненти зовнішнього вигляду і поведінки, що утворюють імідж. Відображення цих компонентів виконує дві функції: «безпосереднього розрізнення і пізнання» їх серед інших компонентів вигляду і в загальній картині поведінки, і

«інтерпретацію того психологічного змісту, який, як здається учасникам діяльності, укладений в цих компонентах – сигналах» [6].

Отже, імідж сержанта виконує важливу сполучну, організуючу роль між ціллю підрозділу, військовим керівником і способом її досягнення та містить такі складові:

персональні характеристики сержанта (фізичні, психофізіологічні особливості, характер, тип особистості, індивідуальний стиль, прийняття рішень та інше);

соціальна характеристика військового керівника (статус сержанта в залежності від того яку посаду він обіймає. Відповідно за статусом тісно пов'язані моделі рольової поведінки, норми і цінності військового середовища, які екстраполюються іншим членам військового колективу, символічну значущість сержанта, як носія зразку військової культури, військової спільноти, громадянина). Успіх сержанта у військово – професійній діяльності викликає у підлеглих бажання ідентифікувати себе з ним, приймати і розділяти його норми і цінності, а в кінцевому підсумку, наслідувати і дотримуватися певної «схваленої» моделі поведінки. Імідж військового керівника, впливає на дії підлеглих, спонукає до адекватних моделей поведінки, і, отже, призводить до вибудовування певного роду відносин.

Таким чином, імідж як важіль впливу сержанта дозволяє успішно здійснювати в управлінській діяльності взаємодію як по вертикалі так і по горизонталі управлінських відносин, зміцнити довіру особового складу до керівництва, сумлінно виконувати обов'язки військовослужбовці по захисту, недоторканості та звільненню кордонів нашої країни.

Отже, імідж, як складний соціально-психологічний феномен з усіх боків його утворення та розвитку, на наш погляд, є необхідними в реаліях бурхливого сьогодення. Знання психологічної природи іміджу допоможуть військовому керівнику значно розширити свої уявлення про процес керування та механізми взаємодії з людьми.

Список використаних джерел

1. Почепцов Г. Г. Профессия: имиджмейкер. 2-е 227зд. Испр. и доп. Киев. 1999. 256 с
2. Браун Л. Имидж – путь к успеху. СПб 1996. 98 с
3. Скрипаченко Т.В. Соціально – психологічний імідж сучасного керівника : дис. ... канд... псих. наук : 19.00.05. Запоріжжя, 2001. 194 с.
4. Шепель В.М. Управленческая этика. Москва.: Экономика, 1989 287 с.
5. Шепель В.М. Пособие по психологии для мастеров и бригадиров.- 2-е изд., перераб. и доп. Москва.: Экономика, 1978. 200 с.
6. Почепцов Г. Г. Профессия: имиджмейкер. 2-е изд. Испр. и доп. Киев: 1999. 256 с.
7. Почепцов Г. Г. Паблик рилейшнз. Киев, 1996 424 с.
8. Товма М.І. Турчинов А.В. Особливості формування позитивного іміджу військових частин Національної Гвардії України в місцях постійної дислокації. Честь і закон Київ. 2021. №4. С.104 – 109.
9. Тихомирова Є. Б. Зв'язки з громадськістю : навч. посіб. Київ : НМЦВО. 2001. 560 с.
10. Торчевський Р.В. Управлінська культура офіцерів Збройних Сил України в сучасних психолого – педагогічних дослідженнях. Вісник Національного університету оборони України Київ. 2020. №2(55). С. 99 – 104.
11. Урбанович А.А. Психологія управління: навч. посібн. Мн.: Харвест, 2003. 640 с.

*Пащенко А. В., слухач гуманітарного інституту
Національного університету оборони України,
капітан 3 рангу*

СПОСОБИ ПРОТИДІЇ ВІЙСЬК (СИЛ) НЕГАТИВНОМУ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОМУ ВПЛИВУ

Стратегічним завданням ворога в російсько-українській війні є дестабілізування України зсередини, зокрема дезорганізація та деморалізація нашої армії. Тому здійснення аналізу та оцінки джерел інформаційно-психологічного впливу на особовий склад військ (сил) є необхідною складовою системи протидії негативному інформаційному впливу різного походження.

Для дослідження проблем інформаційної безпеки на сьогоднішній день накопичено великий теоретичний матеріал. Різні аспекти здійснення протидії негативному інформаційно-психологічному впливу (далі - ІПсВ) на особовий склад військ (сил) під час виконання службово-бойових завдань військовослужбовцями силових структур розглядалися у наукових працях та дослідженнях, зокрема: В. Алещенка, О. Войтка, В. Грицюка, О. Ілляка, І. Ліпатова, В. Молдавчука, В. Муляви, В. Стасюка, С. Талаура, О. Тімченка, В. Ягупова та інших науковців у військовій сфері [1, 2, 3, 4, 6]. Аналіз цих та інших праць свідчить що велика кількість матеріалу по засобам та системі захисту від ІПсВ, по-перше, потребує узагальнення та систематизації, а, по-друге, зазначений матеріал має бути співвіднесений з реаліями інформаційної епохи, що швидко змінюються, і використаний при розробці конкретних практичних програм інформаційної політики та стратегій забезпечення інформаційної безпеки військ (сил).

Захист військ (сил) від інформаційно-психологічного впливу противника – це комплекс погоджених за завданнями, місцем та часом заходів, що проводяться у мирний і воєнний час органами державного та військового управління всіх рівнів, командувачами (командирами), штабами, органами виховної та соціально-психологічної роботи із запобігання, зриву, нейтралізації і усуненню наслідків негативного інформаційно-психологічного впливу на військовослужбовців і населення країни [2].

Наявна на даний час складність і різноманітність існуючих засобів ІПсВ, гнучкі схеми їх застосування, що постійно трансформуються, змушують шукати найбільш результативні шляхи та методи захисту військовослужбовців від інформаційно-психологічних випадів противника.

Вітчизняний та зарубіжний досвід показує, що захист військ від негативного ІПсВ противника має являти собою систему заходів, спрямованих на прогнозування, профілактику, оцінку, зрив негативного ІПсВ на особовий склад підрозділів та частин та усунення його негативних наслідків.

Як зазначалося вище, основними шляхами (напрямами) захисту військовослужбовців від негативного ІПсВ є [2, 3]:

- аналіз і прогнозування негативного ІПсВ;
- профілактика та запобігання ІПсВ;
- зрив наслідків негативного ІПсВ противника;
- нейтралізація наслідків негативного ІПсВ противника.

проведення інформаційно-психологічних заходів (акцій), спрямованих на свої війська й населення в районі операції (бойових дій);

організація профілактичних запобіжних заходів щодо поширення неправдивих чуток серед особового складу, припинення слухів, тривожних висловлень і протиправних дій, спрямованих на зниження морально-психологічного стану військ (сил) та інше.

Висвітлимо їх докладніше.

Аналіз і прогнозування ІПсВ противника передбачає низку кроків. Насамперед, слід виявити сили ІПсВ, які у розпорядженні противника, які він здатний залучити для інформаційно-психологічних атак, та його можливості.

В основу такої оцінки мають бути також покладені статутні нормативи та дані розвідки. Так, потенціал сил ІПсВ противника визначається залежно кількості тактичних команд ІПсВ (психологічних операцій), діючих перед фронтом з'єднання (військової частини).

Важливим етапом прогнозування найбільш очікуваного сценарію ІПсВ є визначення можливих каналів інформаційно-психологічного впливу на особовий склад наших частин і підрозділів. При цьому слід враховувати, що війська, що знаходяться у пунктах постійної дислокації, у вихідних районах та в обороні можуть уражатись усім відомим арсеналом ІПсВ.

Наступний етап прогнозування та оцінки передбачає визначення потенційних об'єктів ІПсВ противника. Як підтверджує військова історія, фахівці з підривних акцій диференційовано підходять до аудиторій, з якими належить працювати, вміло знаходять їхні вразливі місця.

Найважливіший етап прогнозування – передбачення ключової тематики ІПсВ противника. В основі такого прогнозу має лежати глибоке знання реального стану справ у своїх частинах та підрозділах, поточного рівня морально-політичного та психологічного стану особового складу [2, 4].

Профілактика ІПсВ противника передбачає втілення в життя серії заходів щодо зниження сприйнятливості та схильності військовослужбовців до інформаційно-психологічного натиску. Головне тут — всебічне роз'яснення військовослужбовцям справжньої мети, способів, можливих наслідків підривних зусиль противника та психологічних механізмів деформації особистості під впливом ворожої пропаганди. Вікова народна мудрість сформулювала дві закономірності сприйняття людиною навколишнього світу, що свідчать: «Чого не знаю - того боюся» і «Попереджений - значить захищений». Іншими словами, якщо в екстремальній обстановці раптово відбувається подія, з якою людина раніше не стикалася і не має досвіду реагування на неї, її поведінка стає непередбачуваною, а сама вона, як наслідок, — більш уразлива для ворожого ІВП [6].

Запобігання ІПсВ противника включає [2, 5]:

своєчасне визначення початку інформаційно-психологічних акцій і операцій противника;

безперервне й психологічно доцільне суспільно-політичне й бойове інформування особового складу, роз'яснення йому цілей і завдань ведення противником підривних дій;

перекриття або встановлення повного контролю над каналами інформаційно-психологічного впливу противника;

виявлення психічно нестійких військовослужбовців, що піддалися ворожому впливу, та робота з ними;

ознайомлення військовослужбовців з прийомами й методами, що використовує противник;

розвідка, придушення й знищення сил і засобів психологічних операцій супротивника;

виховання в особового складу переконань у справедливості боротьби, вірності присязі, віри в командирів та начальників, упевненості в силу й міць власної зброї, виховання ненависті до ворога і віри в перемогу;

нарощування матеріально-технічної бази інформаційно-психологічного впливу на свої війська й населення.

Зрив ІПсВ противника передбачає швидке виявлення джерел ІПсВ противника, їх негайне придушення та знищення. Підривні акції, що реалізуються ворогом, необхідно негайно і кваліфіковано проаналізувати, виявити їх справжні цілі, можливу динаміку, ступінь шкоди.

Зрив інформаційно-психологічного впливу противника досягається своєчасною

розвідкою, придушенням або знищенням сил і засобів ведення противником інформаційно-психологічної боротьби; постійним інформуванням особового складу про застосування противником сил і засобів інформаційно-психологічної боротьби й способах протидії їм; запобіганням поширення серед військовослужбовців та населення антидержавних матеріалів, іншої ворожої інформації.

Для рішення такого роду завдань можуть створюватися позаштатні групи для збору й знищення листівок, радіоприймачів з фіксованими частотами, знешкодження радіопередавачів, здійснення контролю за трафіком в електронних мережах, реалізації додаткових заходів по забезпеченню інформаційної безпеки військ (сил).

У ході контрпропаганди найчастіше використовується набір прийомів, що умовно позначаються словами, що символічно відображають суть конкретних дій [7]:

1. «Парасолька» — прийом, у якому ворожі повідомлення не досягають цільової аудиторії, наприклад, глушення радіостанцій.

2. «Воронка» - прийом, при якому негативне повідомлення нейтралізується сумарною дією інших повідомлень.

3. «Колесо» — прийом, у якому небажане повідомлення замінюється у масовій свідомості іншим через отримання повідомлення із вищим пріоритетом.

4. «Заміна» — прийом, у якому спростування будується з допомогою акцентування інших блоків схеми комунікації (на кшталт відсилання «сам дурень», коли сумнів піддається не саме повідомлення, а, наприклад, загальному авторитету говорить).

Ліквідація наслідків ІПсВ противника включає: вживання рішучих заходів по виявленню й ізоляції підрозділів, що зазнали деморалізації та наданню їм психологічної допомоги; припиненню панічних настроїв, ворожих слухів, профілактиці фобій; виявлення й усунення причин, що викликали психогенні втрати; аналіз і ліквідація слабких (уразливих) місць у системі захисту військ (сил) від інформаційно-психологічного впливу противника; відновлення втрат і нарощування сил і засобів інформаційно-психологічного впливу, що беруть участь у операції (бойових діях) [2, 7, 8]

Висновки. Існування значної кількості невирішених проблем у сфері забезпечення інформаційно-психологічної безпеки військ (сил) нашої держави в умовах реального використання іноземними державами та іншими учасниками інформаційного протистояння арсеналу сил, засобів та методів інформаційно-психологічної війни в політичних цілях визначає важливість та актуальність подальшого дослідження та систематизації методів захисту військ (сил) від ІПсВ, застосування їх на практиці у військах (силах).

Список використаних джерел

1. Алещенко В. І. Інформаційно-психологічна агресія Росії проти України: уроки та висновки. Міжвідомча науково-практична конференція: "Уроки збройної агресії Росії проти України – воєнностратегічні аспекти": зб. матеріалів міжв. наук-практ. конф. (Київ, 29 квітня 2021 р.). – К.: НУОУ, 2021. – 296 с.

2. Алещенко В. І., Сербін В. Г. Проблеми захисту від негативного інформаційно-психологічного впливу противника // Мат. машини і системи. — 2010. — № 1. — С. 77-86.

3. Войтко О. В., Бочаров М. М., Тіщенко М. Г. Завдання захисту загальновійськових підрозділів від негативного інформаційно-психологічного впливу в ході антитерористичної операції. Науковий журнал «Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони». 2015. – №2(23). – С. 139-143

4. Мулява В.Д. Проблеми та рекомендації щодо протидії негативному інформаційно-психологічному впливу внутрішніх вербальних джерел на особовий склад військ (сил). Міжвідомча науково-практична конференція: «Уроки збройної агресії Росії проти України –

воєнно-стратегічні аспекти»: зб. матеріалів міжв. наук-практ. конф. (Київ, 29 квітня 2021 р.). – К.: НУОУ, 2021. – 296 с.

5. Косошов О.М., Сірик А.О. Завдання захисту національного інформаційного простору за досвідом ведення гібридної війни РФ на Сході України / О.М. Косошов, А.О. Сірик // Системи озброєння і військова техніка. - 2017. - № 1. - С. 38-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/soivt_2017_1_7.

6. Морально-психологічне забезпечення у збройних силах України: підручник: у 2ч. Ч.1 / [В. М. Вилко, В. М. Грицюк, В. Г. Дикун та ін.]; за заг. ред. В.В.Стасюка. – К. : НУОУ, 2012. – 464 с.

7. Певцов Г. В. Інформаційно-психологічні операції Російської Федерації в Україні: моделі впливу та напрями протидії / Г.В. Певцов, С.В. Залкін, С.О. Сідченко, Хударковський К.І. // Наука і оборона – 2015. – №2 6. Протидія інформаційно-психологічній агресії. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://moyaosvita.com.ua/vijskova-sprava/protidiyainformacijno-psixologichnij-agresi>.

8. Стасюк В. В. Психологія локальних війн та збройних конфліктів / В. В. Стасюк. – К. : НАОУ, 2006. – 567 с.

Підпригора І. І., старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії кафедри суспільних наук Національного університету оборони України, доктор філософії (254 Забезпечення військ (сил)), підполковник

Грилюк С. М., начальник науково-дослідної лабораторії кафедри суспільних наук Національного університету оборони України, полковник

МОРАЛЬНА ГОТОВНІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ: ДО ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ ПОНЯТЬ, ЗМІСТУ І СКЛАДОВИХ

Готовність військовослужбовця Збройних Сил України до бойових дій, його здатність протистояти стресорам сучасного бою завжди були в полі зору вітчизняних науковців і військових фахівців.

На сьогоднішній день у Збройних Силах України стосовно готовності військовослужбовця виконувати завдання за призначенням оперують наступними поняттями:

- морально-психологічний стан особового складу;
- морально-психологічна готовність особового складу;
- психологічна готовність особового складу.

Морально-психологічний стан особового складу військових частин (підрозділів), МПС – це ситуаційний стан духовної, моральної, ідеологічної налаштованості, військово-професійної готовності та психологічної здатності військовослужбовців виконувати завдання за призначенням.

Структура МПС особового складу військових частин (підрозділів) включає такі оціночні компоненти:

- моральна (духовна, національно-патріотична) налаштованість;
- емоційно-вольова налаштованість;
- мотиваційна готовність;
- функціональна готовність;
- фахова здатність;
- об'єктивні і суб'єктивні чинники, які впливають на МПС особового складу.

Моральна (духовна, національно-патріотична) налаштованість – спрямованість цінностей, поглядів, уявлень, переконань, норм та оцінок, що регулюють поведінку військовослужбовців, внутрішня настроєність особового складу військової частини (підрозділу) виконувати завдання за призначенням.

Критерії моральної налаштованості:

рівень прояву пріоритетних ціннісних орієнтацій, їх вплив на цілі повсякденної життєдіяльності і служби, способи та засоби їх досягнення;

рівень дотримання духовних, моральних принципів і норм в умовах службової, навчальної (навчально-бойової), бойової діяльності;

рівень сформованості моральних якостей військовослужбовців і національних переконань особового складу (прояв пріоритетних моральних якостей особового складу у військовій частині (підрозділі);

ступінь згуртованості, сумісності і злагодженості особового складу військових частин (підрозділів);

задоволеність наявністю військових та бойових традицій;

ступінь довіри особового складу до керівництва країни, командування Збройних Сил України, командирів (начальників).

Емоційно-вольова налаштованість – сукупність емоцій, почуттів, установок, вольових якостей, що регулюють поведінку військовослужбовців, прагнення особового складу військової частини (підрозділу) виконувати завдання за призначенням.

Емоційно-вольова налаштованість визначається такими критеріями:

ступінь прояву позитивних емоцій (інтерес, радість, довіра, любов, віра, ентузіазм тощо);

ступінь прояву нейтральних емоцій (байдужість, провина, сором, тривожність тощо);

ступінь прояву негативних емоцій (горе, зневага, злість, печаль, страх, паніка тощо);

рівень відповідальності за прийняті рішення та результат своєї діяльності;

рівень стійкості до негативного інформаційно-психологічного впливу;

сформованість вольових якостей особового складу військової частини (підрозділу);

здатність управляти вольовими зусиллями, із яких складається виконання професійних функцій та обов'язків.

Мотиваційна готовність – сукупність стійких мотиваційних утворень: диспозицій (мотивів), потреб, цілей, інтересів, рівня домагань, прагнень, які актуалізуються в тих або інших умовах (ситуаціях) життєдіяльності, сприяють формуванню відповідних станів психіки військовослужбовців, психології груп і виконують спонукальну та регулятивну функцію їх службової (навчальної, навчально-бойової), бойової активності.

Мотиваційна готовність визначається такими критеріями:

наявність в особового складу сенсу і мети службової (навчальної, навчально-бойової), бойової діяльності;

задоволеність станом військової дисципліни і правопорядку;

задоволеність військовослужбовців рівнем соціального захисту;

задоволеність особового складу повнотою інформації про реальну суспільно-політичну обстановку в країні;

ступінь поінформованості особового складу про умови служби (підготовки, бойову обстановку, противника).

Функціональна готовність – інтегроване системне особистісне (колективне) утворення, яке включає знання про об'єкт службової (навчальної, навчально-бойової), бойової діяльності, володіння технологією її здійснення, а також досвід практичного її застосування.

Функціональна готовність визначається такими критеріями:

рівень психофізіологічного стану особового складу;

задоволеність рівнем організації бойової підготовки;
задоволеність рівнем організації психологічної підготовки;
задоволеність рівнем організації національно-патріотичної підготовки;
рівень адекватного реагування особового складу на обстановку, що різко змінюється;
здатність і можливість військовослужбовців керувати своїми діями та психологічним станом в ситуаціях службової (навчальної, навчально-бойової), бойової діяльності, а також впливати на своїх співслужбовців (підлеглих)[1].

Морально-психологічна готовність (МПГ) – інтегральна характеристика особового складу, яка відображає його внутрішню налаштованість та здатність виконувати завдання за призначенням. Морально-психологічна готовність особового складу формується та змінюється під впливом значної чисельності різноманітних факторів (чинників).

На рівень МПГ особового складу впливає значна кількість факторів (чинників) – рушійних сил (причин), які визначають рівень морально-психологічної готовності особового складу до виконання завдань за призначенням. Ці фактори різняться за своїм змістом, тривалістю та характером впливу, мають різноплановий характер (соціально-політичні, економічні, психологічні, матеріально-технічні, організаційні тощо).

Найбільш негативно на рівень МПГ військовослужбовців впливали:

неукомплектованість підрозділів особовим складом;
неукомплектованість озброєнням та військовою технікою;
наміри звільнитися з лав ЗС України;
прояви корупції у ЗС України;
значний термін виконання завдань у районі бойових дій;
страх потрапити в полон;
незадовільні житлові умови;
випадки загибелі побратимів, товаришів.

Найбільш позитивно на рівень МПГ особового складу впливали:

задоволеність взаємовідносинами з товаришами по службі;
задоволеність взаємовідносинами з командирами (начальниками);
справедливість командирів (начальників);
задоволеність станом військової дисципліни у підрозділі;
задоволеність психологічним забезпеченням;
довіра до безпосереднього командира (начальника);
згуртованість колективу;
рівень психологічної підготовки.

Фактори середнього ступеню впливу на рівень морально-психологічної готовності військовослужбовців:

авторитет безпосереднього командира (начальника);
задоволеність речовим забезпеченням;
задоволеність медичним забезпеченням;
задоволеність грошовим забезпеченням;
рівень патріотизму;
сприйняття подій в державі як війни Росії проти України;
рішення служити в ЗС України до граничного віку;
наявність бойового досвіду у безпосереднього командира (начальника).

Основні критерії МПГ військовослужбовців до виконання завдань за призначенням:
упевненість у штатній зброї;
мотивація на виконання завдань;
віра в перемогу над противником;
готовність до взаємодопомоги;

сміливість, рішучість;
усвідомлення мети війни[2].

Психологічна готовність – це взаємопов'язана система мотиваційних чинників, вольових ресурсів, а також професійної компетенції і витривалості особового складу, що забезпечує реалізацію ним поставлених завдань[3].

За поглядами вітчизняних фахівців, психологічна готовність військовослужбовця до виконання бойових завдань складається з особистісної та функціональної готовності.

Структура психологічної готовності військовослужбовця до виконання бойових завдань[4, с. 7-9]:

Особистісна готовність	Функціональна готовність
Моральна готовність	Мотиваційна готовність
Усвідомлення обов'язку, відповідальності	Відданість військовій службі
Усвідомлення небезпеки для власного життя	Переконання в необхідності власної військової професії
Усвідомлення соціального та особистісного сенсу службової діяльності	Потреба в успішному вирішенні військово-професійних завдань
Активна життєва позиція	Бажання досягти успіху в військово-професійній діяльності
Самокритичність	Потреба в самовдосконаленні
Потреба у військово-професійному самовдосконаленні	
Вольова готовність	Когнітивна готовність
Впевненість у собі	Знання військово-професійних обов'язків, функцій
Зібраність, організованість	Оцінка їх суспільної значущості
Сміливість, рішучість	Знання способів, методів, засобів вирішення військово-професійних завдань
Самоконтроль, витримка	Адекватність усвідомлення своїх можливостей, здібностей
Готовність до ризику	Знання особливостей та ймовірних змін у службовій діяльності
Комунікативна готовність	Креативна готовність
Комунікабельність	Здатність генерувати ідеї
Переконливість	
Володіння військово-професійною мовою	
Вміння віддавати чіткі команди	
Повага до колег, готовність до взаємодопомоги	Орієнтаційна готовність
Загальнопсихологічна готовність	
Оптимальний рівень особистісної тривожності	
Високі здібності до саморегуляції психічного стану	
Розвинуті пізнавальні здібності	Знання про вимоги службової діяльності до особистості
Розвинуті здібності до планування, моделювання, програмування, оцінки	

результатів діяльності	військово-професійної	
		Операційна готовність
		Наявність необхідних військово-професійних умінь і навичок
		Володіння способами та прийомами військово-професійної діяльності
		Здатність до моделювання своєї військово-професійної діяльності та антиципації
		Оцінювальна готовність
		Адекватність самооцінки власної військово-професійної підготовленості та відповідності результатів вирішення службових задач визначеним вимогам

Основними показниками сформованості психологічної готовності є:

спрямованість і адекватність ціннісно-сислової сфери, усвідомлення військовослужбовцем соціального та особистісного сенсу участі у війні;

потреба в військово-професійному самовдосконаленні; своєчасність і доцільність поточних службово-бойових дій, їх адекватність стандартам та умовам службово-бойових ситуацій, адекватність самооцінки власної військово-професійної підготовленості;

суб'єктивна змобілізованість, упевненість у собі, рішучість і налаштованість на виконання завдань за призначенням;

ситуативна емоційно-вольова стійкість і адаптивна урегульованість дій при зміні умов або ускладненні екстремальності обстановки, готовність до ризику;

оптимальний рівень загальної та ситуативної тривоги;

здатність до прогнозування динаміки службово-бойових ситуацій і гнучкої зміни алгоритму індивідуальних службово-бойових дій, розвинуті здібності до планування, моделювання, програмування, оцінки результатів військово-професійної діяльності;

адекватність обґрунтування своїх дій, усвідомлення небезпеки для власного життя; відновлення вихідних характеристик психологічної структури діяльності після виконання військовослужбовцями завдання за призначенням[4, с. 13].

Стан психологічної готовності до складних видів діяльності в екстремальних умовах має динамічну структуру.

Процес формування стану готовності представляє собою послідовність взаємопов'язаних процедур і дій:

усвідомлення своїх потреб, вимог суспільства, колективу або поставленого завдання командним складом;

усвідомлення цілей виконання завдань, вирішення яких призведе до задоволення потреб або виконання поставленого завдання;

осмислення й оцінка умов, в яких проходять майбутні події, актуалізація досвіду, що пов'язаний із вирішенням завдань і виконанням вимог;

визначення на основі досвіду й оцінки майбутніх умов діяльності найбільш

раціональних і можливих (допоміжних) способів вирішення завдань або виконання вимог;
прогнозування прояву своїх інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, оцінка співвідношення своїх можливостей, рівня домагань і необхідності досягнення певного результату;

мобілізація сил відповідно до умов і завдань, самонавіювання віри в успішне досягнення мети[4, с. 14].

Ефективність формування психологічної готовності в особового складу істотно залежить від таких чинників:

сформованості професійно важливих якостей особистості;
самооцінки власної підготовки, досвіду дій в екстремальних умовах;
особистого досвіду мобілізації сил на вирішення задач більшої складності;
громадянської зрілості;
емоційної стійкості, вміння володіти собою;
впевненості в своїх силах і товаришах;
швидкості реакції, сміливості, цілеспрямованості;
вміння самоналаштуватися, створювати оптимальні внутрішні умови для діяльності;
мотивації;

прагнення до досягнення того чи іншого результату, оцінки вірогідності його досягнення[4, с. 15].

Мотиваційний компонент психологічної готовності передбачає позитивне ставлення до професійної діяльності, потребу в успішному вирішенні професійних завдань, зацікавленість у процесі їх вирішення та позитивне ставлення до діяльності в цілому, передбачає активний пізнавальний інтерес до професійної діяльності, прагнення досягти успіху та показати себе з кращого боку, установку на найбільш доцільні й активні дії, відповідальність за виконання обов'язків[4, с. 33].

Таким чином, моральну готовність доцільно розглядати як компонент морально-психологічного стану і психологічної готовності особового складу. Моральна готовність відображає наявність та спрямованість цінностей і переконань, усвідомлення суспільної значущості своєї діяльності і обов'язку щодо захисту Батьківщини, сформованість моральних якостей, дотримання духовних і моральних норм, довіру до командирів (начальників), що визначають і регулюють поведінку військовослужбовців і військових підрозділів.

Список використаних джерел

1. Інструкція з оцінювання морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України, затверджена наказом Генерального штабу Збройних Сил України від 29 квітня 2017 року № 153 (із змінами).

2. Рівень морально-психологічної готовності особового складу Збройних Сил України до виконання завдань за призначенням та фактори, що на неї впливають : аналітичний звіт за результатами соціологічного дослідження. Київ: НДЦ ГП ЗС України, 2017. 105 с.

3. Інструкція з організації психологічного забезпечення особового складу Збройних Сил України, затверджена наказом Головнокомандувача Збройних Сил України від 18 жовтня 2021 року № 305.

4. Кокур О. М., Мороз В. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С. Формування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до виконання завдань за призначенням під час бойового злагодження : метод. посіб. Київ : 7БЦ, 2021. 170 с.

АСПЕКТИ ВІЙСЬКОВО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Патріотизм – це ціннісне відображення в свідомості людини ставлення до Батьківщини, що виражається в соціальній активності та цілеспрямованій діяльності задля її блага. У такому розумінні патріотизм як соціокультурна цінність виступає в якості найважливішого компонента формування української нації. Батьківщина є соціокультурною основою і об'єктом патріотизму. Особистість, що реалізується в контексті суспільних відносин є основним суб'єктом патріотизму. Патріотизм виступає в єдності духовної, громадянської і соціальної активності особистості, соціальної групи, спільноти, що усвідомлює свій нероздільний зв'язок з Батьківщиною, реалізує соціокультурну значимість Батьківщини у своїй діяльності.

В контексті військової діяльності слід зазначити, що патріотизм як ціннісна моральна якість є запорукою високого морального духу особового складу Збройних Сил України та важливою складовою бойової готовності та боєздатності військ (сил). Моральний дух – це духовна готовність і здібність військовослужбовців переносити випробування війни (бойових дій), труднощі військової служби, досягати перемог над ворогом заради національних ідеалів, на благо Вітчизни та народу України. Взаємопов'язаними сторонами морального духу військ (сил) є морально-психологічний потенціал і морально-психологічний стан особового складу, на які впливає безліч об'єктивних та суб'єктивних факторів. Але особливої ваги в процесі підняття морального духу військовослужбовців відіграє система військово-патріотичного виховання.

Військово-патріотичне виховання – процес цілеспрямованого, систематичного, організованого та планомірного впливу на свідомість і поведінку особового складу щодо формування патріотизму через виховання високих громадянських, моральних, психологічних, військово-професійних і фізичних якостей, необхідних для реалізації його інтелектуального та творчого потенціалу в інтересах всебічного розвитку суспільства і Збройних Сил, забезпечення безумовної готовності до сумлінного виконання військового обов'язку та захисту Вітчизни. Систему патріотичного виховання складає сукупність функціонально пов'язаних сил і засобів, технологій і методик впливу на патріотичну свідомість і поведінку військовослужбовців.

Основним нормативно-правовим документом, регламентуючим організацію процесу військово-патріотичного виховання є Програма військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України, спрямована на забезпечення процесу виховання у Збройних Силах України патріотизму, духовності, моральності та формування в особового складу Збройних Сил України й молоді психологічних і військово-професійних якостей, необхідних для виконання завдань військової служби.

Прийняття Програми обумовлене необхідністю реалізації сучасної політики і стратегії держави, спрямованих на подальший розвиток гуманітарної й соціальної сфер Збройних Сил України та підтримання в особового складу Збройних Сил України й молоді мотивації до військової служби шляхом забезпечення їх конституційних прав і свобод.

Програма дасть змогу забезпечити ефективне здійснення заходів військово-патріотичної роботи в рамках реалізації Державної комплексної програми реформування та розвитку Збройних Сил України шляхом підвищення рівня професійної підготовки фахівців військово-патріотичного виховання, активне залучення до цієї роботи засобів масової інформації та використання мережі Інтернет.

Основними завданнями військово-патріотичного виховання у Збройних Силах України

є:

формування в особового складу Збройних Сил України та молоді відданості та вірності Українському народові, готовності до оборони України, забезпечення захисту її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканності;

виховання в особового складу Збройних Сил України дисциплінованості, сумлінності та чесності під час виконання військового обов'язку, свідомого підпорядкування наказам (розпорядженням) командирів (начальників), неухильного додержання Конституції України та законів України;

спрямування високих патріотичних почуттів військовослужбовців строкової служби щодо обрання ними в подальшому професії офіцера, сержанта (старшини), солдата (матроса) військової служби за контрактом Збройних Сил України;

формування серед майбутніх кандидатів на навчання у вищих військових навчальних закладах (військовослужбовців і цивільної молоді) іміджу та привабливості військових спеціальностей командного та військово-технічного профілю;

формування у військовослужбовців Збройних Сил України й молоді прагнення до фізичного саморозвитку;

виховання у військовослужбовців гордості за належність до Збройних Сил України, до виду Збройних Сил України, військової частини та підрозділу;

підтримка та всебічне пропагування військових сімейних династій.

Військово-патріотичне виховання відбувається безперервно в часі та має охоплювати всі сторони військової служби. При цьому об'єктами зосередження основних зусиль патріотичного виховання має бути як складні об'єднання: рота (батарея), батальйон (дивізіон), корабель (катер), так і офіцери на первинній посаді, військовослужбовці військової служби за контрактом та військовослужбовці строкової служби. Аксиомою є той факт, що ефективне військове виховання завжди конкретизоване та пов'язане із завданнями військ (сил), станом озброєння та військової техніки, бойової підготовки, соціальних умов життя військовослужбовців та членів їхніх родин, морально-психологічним кліматом у підрозділі та військовій частині та соціально-гуманітарною політикою держави в цілому.

Таким чином, можемо зробити висновки:

На початку XXI століття в нашій країні має місце трансформація суспільної парадигми, спрямована на досягнення соціального консенсусу як цілісних політичних сегментів, так і окремих етнічних складових. Патріотизм у поєднанні громадянського та національного аспектів може стати тим оптимальним чинником, що гармонійно поєднає народ і армію України в цілісне системне утворення – українську націю та стане основою Української Національної Ідеї. З огляду на вищенаведене можна зазначити, що національно-патріотичне виховання в системі Збройних Сил України має стати тим морально-ідеологічним стрижнем, що забезпечить консолідацію духовних сил військовослужбовців навколо ідеї соціальної відповідальності, вірності та відданості Батьківщині.

ФЕНОМЕН ЛІДЕРСЬКИХ ЯКОСТЕЙ У КОМАНДИРІВ ВІЙСЬКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ ЗБРОЙНИХ СИЛ УКРАЇНИ

В умовах російсько-української війни та реалізації стратегічного курсу держави на приєднання до європейської спільноти, її безпекових структур Збройними Силами України потрібні компетентні фахівці з лідерськими якостями, які спроможні виконувати завдання із захисту держави, діяти спільно із підрозділами країн-членів НАТО. Лідерство відображає здатність командира до самостійного й адекватного узгодження зовнішніх і внутрішніх умов діяльності для досягнення оптимального способу вирішення професійних завдань. Лідерство залишається ключовим компонентом забезпечення професійної діяльності під час виконання завдань за призначенням. Визначальну роль лідерство військовослужбовців відіграє, зокрема, у цінностях, традиціях, етиці поведінки, досвіді дотримання військової дисципліни та корпоративної військової культури в арміях держав – членів НАТО.

В умовах сьогодення існує велика потреба у командирах з лідерськими якостями, так в процесі реформування Збройних Сил України та переходу на стандарти НАТО у військовій сфері сьогодні відчувається гостра потреба оволодіння офіцерським складом сучасними соціальнопсихологічними методами і технологіями військового управління [1].

Актуальність теми полягає у тому, що в умовах сьогодення існує велика потреба у розвитку психологічних засад лідерства у командирів військових підрозділів Збройних Сил України. На цей час питання психологічних засад розвитку лідерства у командирів військових підрозділів Збройних Сил України є дуже актуальним та вимагає скорішого вивчення та вирішення проблемних питань щодо нестачі командирів з лідерськими якостями, що негативно впливає на ефективність управління підрозділами Збройних Сил України та управлінської діяльності в цілому. Крім того, ряд важливих питань, що стосуються розвитку лідерства у військовослужбовців, які були поставлені вченими, не знайшли однозначного як наукового, так і законодавчого вирішення та сьогодні залишаються дискусійними, а питання психологічних особливостей прояву ціннісних установок взагалі не дослідженим.

Метою дослідження є теоретичне обґрунтування психологічних засад розвитку лідерських якостей у командирів військових підрозділів Збройних Сил України.

Так, лідери нової парадигми мають мислити і діяти в координатах і категоріях цінностей, поступаючись особистими інтересами й гординею [2].

Д. Віллінк вважає що можна розвинути у собі лідерські якості, насправді усі люди мають як сильні, так і слабкі сторони, і точнісінько, як спортсмени удосконалюють свої фізичні якості, можна розбудовувати когнітивні здібності, треба постійно працювати над собою, розвиваючи лідерські якості. Здатності свідомо та впевнено будувати та керувати своїми професійними планами з розумінням і прийняттям як можливостей, так і обмежень є однією з найважливіших функцій особистості лідера як командира військового підрозділу [3].

Так, систему поглядів щодо військового лідерства у Збройних Силах України, основні принципи його розвитку, стандарти, рівні, цінності, чесноти, властивості характеру і базові компетентності військових лідерів, визначено у Доктрині розвитку військового лідерства у Збройних Силах України [4].

Ми підтримуємо думку військового капелана Андрія Зелінського, що «Лідер – це більше, ніж командир. Необхідність у лідері з'являється тоді, коли система виходить із ладу. Якщо особовий склад не готовий за певних обставин виконувати накази або накази не відповідають умовам, в яких перебуває підрозділ. Адже трапляються ситуації, які виходять за

рамки звичного, буденного, заделегідь продуманого. Лідер – це той, хто може приборкати хаос. Так він вважає що, «Військове лідерство – це не про амбітність когось, а про відповідальність за кожного»».

В.І. Алещенко звертає увагу на те що, лідерство, як феномен, впливає на наше життя взагалі щоденно, незалежно від нашого розуміння або від того, подобається нам це або ні. Це фундаментальне положення розуміння світу і нашого положення в ньому.

М. Пірен, розглядає типи лідерів і керівників, якості й управлінські ролі керівника, елітарне лідерство. Лідерство – універсальний феномен суспільного буття. Це і спричинило проблеми лідерської діяльності, які стали ключовими для досягнення організаційної ефективності та ефективної реалізації себе [6].

Таким чином, аналіз різних підходів, щодо феномену лідерства, свідчить про визначну роль самовдосконалення та саморегуляції у військового лідера, який діє в екстремальних умовах, оскільки забезпечує можливість виховання особистості, здатної самостійно приймати рішення, формувати й довізначати завдання у відповідності до вимог складних, мінливих ситуацій й завдяки цьому досягати поставлених цілей. За Грибенюком Г.С. саморегуляція є невід'ємною складовою професіогенезу особистості, процес становлення й розвитку саморегуляції охоплює всі етапи професійного життя людини і вирішальним чином зумовлює результативність виконання професійних функцій [7].

Отже, лідерство залишається ключовим компонентом забезпечення професійної діяльності як окремих військовослужбовців різних категорій, так і органів військового управління, військових частин (підрозділів) під час виконання завдань за призначенням, не дивлячись на різноманіття визначень та методів реалізації. Визначальну роль лідерство військовослужбовців відіграє, зокрема, у цінностях, традиціях, етиці поведінки, досвіді дотримання військової дисципліни та корпоративної військової культури.

Список використаних джерел

1. Соціально-психологічні технології управління військовими колективами: навч.-метод. посіб. / Т.Л. Грицевич, О.С. Капінус, Т.М. Мацевко, П.П. Ткачук. – Львів: НАСВ, 2018. – 256 с.
2. Беніс Уоррен Дж. Как становятся лидерами нового поколения : [пер. с англ.] / Беніс Уоррен Дж., Томас Роберт Дж. – М. : Вільямс, 2006. – 208 с.
3. Книга екс-командира морських котиків, підприємця і автора бестселерів Джоко Віллінка «Стратегія і тактика лідерства», польова інструкція.
4. Доктрина розвитку військового лідерства у Збройних Силах України: затверджена начальником Генерального штабу Збройних Сил України 01.12.2020. – Київ, 2020. – 23 с.
5. Вісник Національного університету оборони України з (67) /2022: док. пс. наук. пр. В.І. Алещенко – С. 6.
6. Пірен М. Лідерство: сутність та реалізація в українському суспільстві : [навч. посіб.] / Марія Пірен. – К., 2012. – 232 с.
7. Грибенюк, Г.С. Саморегуляція поведінки особистості у професійній діяльності // Проблеми загальної та педагогічної психології: Зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. К., 2004. Т. VI. Випуск 2. С. 80-89.

Талаур С.Є., заступник начальника гуманітарного інституту Національного університету оборони України, кандидат військових наук, старший науковий співробітник

ПІДХІД ДО ОЦІНЮВАННЯ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ОСОБОВОГО СКЛАДУ

Широкомасштабна збройна агресія російської федерації проти України зумовлює прискорення переходу Збройних Сил України на стандарти НАТО. Поступово, день за днем, Збройні Сили України переходять на озброєння та військову техніку країн НАТО.

Відбуваються зміни і в питаннях підготовки та застосування військ (сил). У Збройних Силах України для досягнення оперативної сумісності зі збройними силами країн – членів НАТО триває активна робота щодо розроблення основоположних документів з питань підготовки та застосування військ (сил) з урахуванням стандартів та процедур НАТО.

Одним із принципів ведення операцій, згідно стандартів НАТО, є принцип підтримання морального стану, дотримання якого сприяє виконанню завдань за призначенням. Моральний стан розглядають як багаторівневе, багатокомпонентне, багатофакторне, динамічне утворення. Механізм оцінювання морального стану передбачає індивідуальну та групову оцінку готовності особового складу до виконання завдань за призначенням. На індивідуальному рівні оцінюється психологічна готовність особового складу до виконання завдань. На груповому рівні оцінюється соціально-психологічний клімат, як показник згуртованості військового колективу; лідерство (довіра, авторитет, компетентність (досвід) командира), як показник ефективності командування та управління; умови виконання бойового завдання; психічне здоров'я особового складу [1, с. 60].

У Збройних Сил України для оцінювання готовності особового складу до виконання завдань за призначенням використовується термін – морально-психологічний стан особового складу (далі – МПС). МПС – це ситуаційний стан духовної, моральної, ідеологічної налаштованості, військово-професійної готовності та психологічної здатності військовослужбовців виконувати завдання за призначенням.

Порядок оцінювання морально-психологічного стану особового складу визначається Інструкцією (далі – Інструкція) з оцінювання морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України, затвердженою наказом Генерального штабу ЗС України від 29 квітня 2017 року № 153.

Згідно з Інструкцією структура морально-психологічного стану особового складу військових частин (підрозділів) включає такі оціночні компоненти: моральна (духовна, національно-патріотична) налаштованість; емоційно-вольова налаштованість; мотиваційна готовність; функціональна готовність; фахова здатність; об'єктивні і суб'єктивні чинники, які впливають на МПС особового складу. Узагальнений коефіцієнт МПС обчислюється як середньоарифметичне оціночних компонентів.

Відомо, що кожен оціночний компонент має свою «вагу» у загальному рівні МПС. Проте, при обчисленні узагальненого коефіцієнта МПС особового складу, відносна важливість оціночних компонентів не враховується, що є недоліком даної методики.

На підставі отриманого цифрового значення узагальненого коефіцієнта МПС робиться висновок щодо рівня сформованості МПС (оптимальний, задовільний, критичний, незадовільний) та щодо сприяння чи не сприяння виконанню завдань за призначенням.

У загальних висновках відображається узагальнений рівень сформованості МПС особового складу; які підрозділи найбільш морально налаштовані і психологічно здатні виконувати завдання за призначенням; сильні та слабкі сторони МПС особового складу; які

заходи необхідно провести негайно з метою формування, підтримання і відновлення МПС особового складу тощо; проблемні питання та шляхи їх вирішення; пропозиції до управлінських рішень керівництва [2].

Проведений автором аналіз змісту термінів моральний стан та морально-психологічний стан показує, що доцільніше застосовувати термін морально-психологічний стан, а його змістовне наповнення взяти зі стандартів НАТО.

Для того, щоб кількісно оцінити рівень МПС особового складу, необхідно спочатку провести оцінку всіх його компонент, а також визначити міру їх впливу на морально-психологічний стан в цілому.

Автором пропонується на підставі визначених компонент морального стану [1, с. 71] за часткові показники оцінювання взяти рівень психологічної готовності особового складу (P_{n2}), рівень соціально-психологічного клімату у підрозділі (P_{cnk}), рівень довіри до командира (P_{dk}), рівень авторитету командира (P_{ak}), рівень компетентності командира (P_{kk}), рівень психічного здоров'я особового складу (P_{n3}), рівень врахування умов виконання бойового завдання (P_{y6b3}).

Узагальнений показник оцінки морально-психологічного стану особового складу доцільно обчислювати за формулою

$$P_{mnc} = k_{n2} P_{n2} + k_{cnk} P_{cnk} + k_l (P_{dk} + P_{ak} + P_{kk}) + k_{n3} P_{n3} + k_{y6b3} P_{y6b3}.$$

Коефіцієнти важливості рівнів впливу психологічної готовності k_{n2} , впливу соціально-психологічного клімату k_{cnk} , впливу лідерства командира k_l , впливу психічного здоров'я особового складу k_{n3} , впливу умов виконання бойового завдання k_{y6b3} повинні мати фіксоване значення і визначати міру їх впливу на морально-психологічний стан в цілому.

Для оцінювання компонент морально-психологічного стану можна використати апробовану батарею діагностичних методик [1, с. 84], проте деякі з них є трудомісткими і для оцінювання, на думку автора, доцільно використовувати експрес-методику.

При формулюванні загальних висновків з оцінювання доцільно взяти підхід, що використовується при оцінюванні МПС у Збройних Силах України: висновок щодо сприяння чи не сприяння виконанню завдань за призначенням («сприяє» чи «не сприяє») та 4-х рівневу систему оцінки МПС особового складу («оптимальний рівень», «задовільний рівень», «критичний рівень», «незадовільний рівень»).

На підставі отриманого цифрового значення узагальненого показника оцінки МПС особового складу необхідно зробити висновки щодо сприяння чи не сприяння виконанню завдань за призначенням в цілому, рівня впливу компонент оцінювання, визначити чинники, що сприяють чи перешкоджають виконанню завдань та заходи, які необхідно провести з метою нейтралізації чи мінімізації негативного впливу чинників.

Таким чином, для визначення узагальненого показника оцінки морально-психологічного стану особового складу за часткові показники оцінювання доцільно взяти компоненти морального стану, визначені у STANAG 2565. Для врахування рівня впливу компонент стану необхідно застосувати коефіцієнти важливості, які повинні визначати міру впливу компонент на МПС в цілому.

У виступі розглянуто лише загальний підхід до визначення узагальненого показника оцінки морально-психологічного стану особового складу. Потребують подальшого вивчення та ґрунтовного опрацювання методики оцінювання його компонент та їх коефіцієнти важливості.

Список використаних джерел

1. Дикун В.Г., Мороз В.М., Стасюк В.В. Діяльність посадових осіб відділення морально-психологічного забезпечення бригади під час планування тактичних операцій за стандартами НАТО: навч.-метод. посіб. Київ: ФОП, 2021. 157 с.
2. Наказ Генерального штабу Збройних Сил України від 29 квітня 2017 року № 153 "Про затвердження Інструкції з оцінювання морально-психологічного стану особового складу Збройних Сил України". (зі змінами, внесеними наказом ГШ ЗС України від 16.08.2017 № 287). Київ: ГШ ЗС України. 2017.

*Храбан Т. Є., завідувача кафедри іноземних мов
Військового інституту телекомунікації та
інформатизації, кандидат філологічних наук, доцент
Дідурик А. І., старший викладач кафедри іноземних
мов Військового інституту телекомунікації та
інформатизації*

КОНЦЕПЦІЯ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ У РАКУРСІ ВІЙСЬКОВОЇ ПЕРСПЕКТИВИ

Нагальною необхідністю у забезпеченні успішної підготовки та виконання бойових завдань є емоційний інтелект. Емоції мають фундаментальне значення для когнітивних процесів та соціальної поведінки, є рушійною силою уваги, мотивації, навчання та взаємовідносин. Завдання, які базуються на спільній та міждисциплінарній командній роботі, диктують необхідність наявності у військовослужбовців емоційного інтелекту, що дозволяє ефективно синхронізуватися, співпрацювати один з одним для вирішення конфліктних проблем, робити свій внесок як члени міжпрофесійних команд для забезпечення успішних результатів діяльності та більш позитивного ставлення до виконання повсякденних та бойових (спеціальних) завдань. Емоційний інтелект стає фундаментальним компонентом успіху та ефективності виконання завдань, поставлених перед збройними силами, оскільки він зачіпає емоційні, особистісні, соціальні аспекти інтелекту та аспекти виживання, що є більш важливим для повсякденного функціонування, ніж традиційні когнітивні аспекти інтелекту. У військових операціях успіх місії часто залежить від здатності військовослужбовців справлятися зі стресовими факторами довкілля, для чого необхідно розуміти свої емоції, а також емоції інших людей.

Емоційний інтелект у збройних силах дедалі набуває все більшої актуальності. Наразі військовослужбовці протистоять абсолютно новим культурним, інтелектуальним та практичним викликам, яких не існувало навіть десять років тому, і всі вони вимагають високого емоційного інтелекту.

Серйозним викликом для військової культури та військових організацій стала потреба у швидкості реагування на зміни зовнішніх умов, на що впливають такі фактори, як домінування нестійкого, динамічного середовища внаслідок проведення широкого спектру операцій – від підтримання безпеки до ведення бойових дій; трансформація соціокультурного середовища, оскільки збройні сили часто інтегровані в місцеве цивільне населення, та зміни інформаційного середовища сучасного глобалізованого суспільства, оскільки ЗМІ та соціальні платформи можуть спровокувати далекосяжні військові інциденти. Ці вимоги привносять «ризики та невизначеності до хаотичних оперативних умов, які характеризуються моментами сильного стресу і часто сприяють сильним емоційним реакціям, таким як тривога чи гнів»[1]. У ситуаціях ведення бойових дій використання ефективних стратегій управління емоціями має вирішальне значення для ефективного виконання завдань, поставлених перед збройними

силами. Сучасні військові конфлікти вимагають від військовослужбовців адаптації до мінливих ролей та умов, у яких емоційний інтелект сприяє міжособистісним відносинам, регулюванню стресу та концентрації уваги для оптимізації прийняття рішень. Таким чином, з метою забезпечення конкурентної переваги збройних сил України шляхом досягнення військовослужбовцями «такого рівня майстерності, який дозволяє ефективно діяти навіть в умовах, що викликають сильні емоції»[1], вкрай важливо у воєнному контексті використовувати знання про роль емоційного інтелекту як психологічного конструкту.

У контексті військової служби EI розглядається як життєво важливий прояв психологічного капіталу, яким володіє людина [2]. Наявність у особистості соціально-психологічного ресурсу, що інтерпретується як «психологічний капітал», безпосередньо веде до позитивних організаційних результатів, включаючи такі показники, як нижчий рівень абсентеїзму та намір звільнитися, більш висока задоволеність роботою і прихильність, а також більш висока громадянська організаційна поведінка у військовій структурі, коли обов'язки виконуються за власною ініціативою та завдяки слідуванню особистим переконанням. Проведені дослідження доводять, що існує значний позитивний зв'язок між емоційним інтелектом та якістю міжособистісних відносин, особливо в галузі вирішення конфліктів та задоволеності відносинами, що важливо для розвитку лідерства у військовій сфері, включаючи створення спільного бачення стратегії, побудову відносин та стимулювання ефективної роботи. а емоційні стани супротивника та некомпатантів»[1].

Сучасні конфлікти за участю недержавних суб'єктів вимагають від військових лідерів адаптації до мінливого зовнішнього середовища, де EI сприяє міжособистісним відносинам, регулюванню стресу та концентрації уваги для оптимізації прийняття рішень. Bond[3] зазначає, що у військовому контексті п'ятнадцять аспектів емоційного інтелекту значно перетинаються з атрибутами та компетенціями лідера, встановленими доктриною, що використовується для оцінки роботи офіцерів. Цей факт є показником того, що питання про стилі управління конфліктами серед військового керівництва та членів команд є серйозною проблемою, особливо враховуючи технологічний прогрес та сучасні зовнішні загрози національній безпеці держави у воєнній сфері.

Політика та практика управління людськими ресурсами реалізуються з метою покращення ставлення до роботи, тому в дослідженнях соціально-психологічних ефектів EI у військовому контексті значний інтерес становить вплив EI на індивідуальну та групову ефективність виконання бойових та повсякденних військових завдань. Індивідуальна ефективність необхідна для військових підрозділів та організацій, але діючи як згуртована група, організація/підрозділ працює ефективніше. Goleman[4] вказує, що кожна людина володіє лише часткою якостей і знань, що необхідні для виконання завдання організації. Як група, команда може бути сильнішою або слабшою залежно від того, наскільки добре вони вміють ладити один з одним. Тільки при залученні емоційного інтелекту група стає більш ефективною, ніж окремі люди.

Ефективність виконання бойових та повсякденних військових завдань у ракурсі EI безпосередньо пов'язана із задоволеністю службою/роботою та психологічним благополуччям військовослужбовців. Прикладом таких робіт може бути дослідження, проведене Valor-Segura[5]. В дослідженні у військовому контексті аналізується опосередкована роль комунікативної компетенції командної роботи між EI та задоволеністю роботою. Дослідник довів, що, поряд з демографічними характеристиками, проактивною життєвою позицією та життєстійкістю, EI робить унікальний внесок у задоволеність роботою. Цей висновок підтверджуються емпіричними даними, що вказують на шлях (ефективне спілкування в команді), через який EI може сприяти підвищенню серед військових курсантів задоволеністю роботою. Також обговорюються перспективи розробки майбутніх академічних програм, які спрямовані на удосконалення EI та комунікативних навичок, з метою розвитку у

військовослужбовців позитивного ставлення до роботи (Valor-Segura et al., 2020).

На думку Aguilar и George [2], розуміння того, як EI впливає на психологічний добробут, крім підвищення ефективності виконання бойових та повсякденних військових завдань, може допомогти військовослужбовцям подолати ті труднощі, з якими вони стикаються при реінтеграції у цивільне життя, а саме численні бар'єри та проблеми у відносинах, включаючи посттравматичний стрес та дисфункцію відносин, сексуальні проблеми, реактивний розлад прихильності та супутні психологічні порушення. Також, використання EI може полегшити перехід на цивільну роботу після звільнення з лав збройних сил.

Наступним аспектом EI, якому приділяється значна увага у контексті військової служби, є організаційна відданість, яка визначається як сильна віра в організаційні цінності та прийняття організаційних цілей; готовність пройти зайву милью задля організації; високе бажання зберегти членство в організації. З погляду військового менеджменту, організаційна відданість може бути основою для розробки ефективної військово-кадрової політики. Важливими результатами робіт у цьому напрямі є висновки про важливість EI у вирішенні проблеми збереження та реалізації кадрового потенціалу збройних сил, що може стимулювати пошук методів запобігання розірванню контрактів та звільненню військовослужбовців, а також підвищення ефективності роботи завдяки використанню знань про організаційну прихильність.

Дослідники військової сфери при кількісній оцінці організаційної прихильності були спрямовані не тільки на розвиток теорії організаційної прихильності, а й на отримання корисних результатів, що в подальшому могли бути практично застосовними у ракурсі військової перспективи. Проте, Gade [6] зазначає, що головний недолік таких досліджень полягає в тому, що вони проводяться на разовій основі, а перевага віддається не використанню критеріїв, що добре зарекомендували себе, а створенню нових пунктів і шкал вимірювання, що обмежує точність і валідність отриманих результатів. Тому, на думку вченого, необхідно змінити цю тенденцію і проводити дослідження організаційної прихильності військових відповідно з науковим мейнстрімом.

Концепція емоційного інтелекту також була застосована у сфері військової освіти. Увага дослідників була спрямована на те, як рівень емоційного інтелекту впливає на академічну успішність учнів. Зокрема, такі компоненти емоційного інтелекту, як управління стресом, адаптивність та емпатія, безпосередньо впливають як на успішність учня, так і на ефективність роботи педагога. Однак, слід зазначити недостатню розробленість цієї проблеми в контексті військової служби незважаючи на той факт, що серед різних освітніх, психологічних, соціальних та емоційних категорій саме соціальні та емоційні змінні мають найсильніший вплив на академічну успішність.

Таким чином, основною характеристикою сучасних досліджень емоційного інтелекту в ракурсі військової перспективи є їх прикладний характер, тобто спрямованість на застосування результатів досліджень у практичній діяльності. У перспективі, задіяння концепції емоційного інтелекту у військовому контексті може бути основою для: 1) розробки ефективної військово-кадрової політики; 2) збереження та реалізації кадрового потенціалу збройних сил шляхом пошуку методів запобігання розірванню контрактів та звільненню військовослужбовців, а також підвищення ефективності їх роботи; 3) управління конфліктами серед військового керівництва та членів команд; 4) подолання тих труднощів, з якими військовослужбовці стикаються при реінтеграції у життя.

Загалом, військовим установам корисно впроваджувати програми з розвитку та зміцнення емоційного інтелекту військовослужбовців, що сприятиме забезпеченню конкурентної переваги Збройних сил України.

Список використаних джерел

1. Garcia Zea D. & Sankar S. & Isna N. The impact of emotional intelligence in the military workplace. Human Resource Development International. 2020. P. 1–17. <https://doi.org/10.1080/13678868.2019.1708157>.
2. Aguilar S., George B. A Review of the Linkages between Emotional Intelligence and Leadership in the Military Forces. Business Ethics and Leadership. 2019. No 3 (2). P. 29–38. [http://doi.org/10.21272/bel.3\(2\).29-38.2019](http://doi.org/10.21272/bel.3(2).29-38.2019).
3. Bond A. L. Trait Emotional Intelligence Differences in Pre-Career and Mid-Career United States Military Leaders. (Doctoral dissertation). Auburn University, Auburn, 2016. 113 p.
4. Goleman D. (2006). What makes a leader? Contemporary issues in leadership/Eds. W. E. Rosenbach, & R. Taylor. Boulder, CO: Westview Press. P. 159–173.
5. Valor-Segura I., Navarro-Carrillo G., Extremera N., Lozano L. M., García-Guiu C., Roldán-Bravo M. I., & Ruiz-Moreno A. Predicting Job Satisfaction in Military Organizations: Unpacking the Relationship Between Emotional Intelligence, Teamwork Communication, and Job Attitudes in Spanish Military Cadets. Frontiers in psychology. 2020. No 11. P. 875. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2020.00875>.
6. Gade P. A. Organizational commitment in the military. Military Psychology. 2003. No 15. P. 163–166. https://doi.org/10.1207/S15327876MP1503_01.

Черевичний С.В., начальник науково-дослідного відділу проблем гуманітарної політики Науково-дослідного центру гуманітарних проблем Збройних Сил України, доктор філософії зі спеціальності психологія, підполковник

ДЕЯКІ ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ В ОРГАНІЗАЦІЇ МОРАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ У НОВОСФОРМОВАНИХ ВІЙСЬКОВИХ ЧАСТИНАХ

Після повномасштабного воєнного вторгнення РФ, Збройні Сили України з метою захисту територіальної цілісності держави змушені були в найкоротші терміни збільшувати чисельність своїх військ. Задля втримання навали ворога, після оголошення повної мобілізації в країні, розпочалось формування нових частин та підрозділів. На даний час новосформовані підрозділи виконують бойові завдання по всій лінії зіткнення з противником. Разом з тим існує нагальна потреба в наданні практичної допомоги у питаннях організації морально-психологічного забезпечення, підтримання належного морально-психологічного стану особового складу, проведення заходів психологічного забезпечення в ході виконання бойового завдання у новосформованих військових частинах.

Аналіз роботи в деяких таких військових частинах дає змогу виокремити ряд проблемних питань, які негативно впливають на морально-психологічний стан та знижують рівень психологічної стійкості у особового складу, що в свою чергу негативно впливає на виконання ними бойового завдання. Серед них наступні.

Важкий перший негативний бойовий досвід. Військовослужбовці підрозділів розміщувалися на взводних опорних пунктах та спостережних пунктах на інтенсивному напрямку бойових дій у безпосередній близькості до противника (від 300м до 900м). Перше зіткнення відбувалося у позиційній обороні (стримуванні ворога) при щільній вогневій перевазі ворога (з застосуванням, авіації, РСЗВ, танків, артилерії, мінометів).

Відсутність довіри до командирів всіх рівнів. Причинами є невідповідність

командирів до комунікації, страх говорити правду, байдужість до проблем та переживань підлеглих на усіх рівнях, обман командирами особового складу стосовно виконання ними завдань.

Відсутність авторитету в командирів підрозділів. Причинами є відсутність безпосереднього бойового досвіду та професійна некомпетентність командирів підрозділів щодо ведення бойових дій. Відсутність спроможності та бажання говорити на мові підлеглих (бути зрозумілим для них під час віддачі наказів, розпоряджень, орієнтувати про небезпеку, мотивувати їх на виконання завдання).

Відсутність чіткого управління та визначених завдань особовому складу. Відсутність належного рівня взаємодії, не знання сусідів на флангах і задач підрозділу, нестабільність зв'язку (обмежена кількість рацій), що призводить до втрати управління, і як результат – не розуміння особовим складом обстановки, що склалася.

Надзвичайно щільний і довготривалий ворожий вогонь зі всіх видів озброєння та відсутність вогневої, артилерійської відповіді з нашого боку. Як результат - повне знищення спостережних пунктів та позицій, де знаходився особовий склад та неможливість укритися від обстрілу.

Використання особового складу не за їх функціональним призначенням. Підрозділи забезпечення використовувались як механізовані підрозділи і виконували завдання на ВОП, СП. Разом з тим навченість їх веденню бойових дій (тактиці оборони та наступу) а також користування різними видами зброї (РПГ, АГС, кулемети) була на низькому рівні, що в свою чергу не дозволяло їм якісно виконувати бойові завдання.

Низький рівень професійної підготовки командирів відділень, взводів, рот. Майже весь офіцерський, сержантський та солдатський склад є мобілізованими, більша частина з них без належної на те освіти. Невеликий відсоток з них мають бойовий досвід (приймали участь в АТО, ООС), при цьому дві третини з всього особового складу віком від 40 до 60 років.

Низький рівень професійної підготовки офіцерів структури МПЗ щодо організації та проведення заходів морально-психологічного забезпечення, заходів психологічного забезпечення (психологічної підготовки, супроводу та реабілітації). Не зважаючи на високий рівень укомплектованості психологами (близько 90%), переважна більшість з них не має психологічної освіти. Відповідно під час виконання підрозділами бойових завдань пункти психологічної допомоги не розгорталися, психологічна допомога особовому складу не здійснювалась. Відсутність військового капелана обмежує задоволення релігійних та духовних потреб особового складу в важкий для них час. Серед всіх заступників командирів рот, батальйонів з морально-психологічного забезпечення незначний відсоток має освіту за напрямком. Діяльність офіцерів головним чином спрямована на проведення службових розслідувань, їх облік та доповіді про скоєні правопорушення.

Стан наявної техніки задовільний, але має місце великий некомплект ОВТ та боєприпасів (зокрема в БРАГ), а замість штатної техніки використовується техніка з народного господарства, що не дає змоги в повній мірі виконувати визначені перед підрозділами завдання.

Таким чином, причинами такого стану справ є не вирішення певних організаційно-управлінських проблем. Зокрема, під час формування військових частин заходи професійно-психологічного відбору не проводились. Деякі підрозділи під час формування укомплектовувались спочатку солдатським та сержантським складом а потім офіцерським. Низький рівень внутрішньо-комунікаційної роботи командирів всіх рівнів з особовим складом, як результат – відсутність довіри до командирів. Низький рівень професійної підготовки особового складу а також використання його не за своїм функціональним призначенням. Наслідком не вирішення організаційно-управлінських проблем є невідповідність задуму командира рівню готовності підлеглих його виконати (під час визначення порядку виконання

задачі). Як підсумок (ключовий негативний наслідок): зниження морально-психологічного стану особового складу за рахунок переключення енергетичних, психологічних ресурсів, активності з пошуку шляхів виконання завдання на пошук шляхів виправдання бездіяльності та боягузтва.

Таким чином, з метою забезпечення належного морально-психологічного стану особового складу потрібна комплексна робота командирів та їх заступників з морально-психологічного забезпечення на відповідних рівнях:

1. Психофізіологічний (якісне проведення професійно-психологічного відбору, психоедукації, контролю та самоконтролю психічних станів, часу відпочинку під час застосування, належне харчування, медичне забезпечення та відновлення).

2. Соціально-психологічний (формування довіри до командирів, співслужбовців, військових колективів, ненависті до ворога, готовності до дій у ситуації невизначеності).

3. Соціально-економічний (державна підтримка сімей військовослужбовців, що загинули, якісне лікування поранених, відвідування сімей, гарантовані виплати, вчасне забезпечення необхідними документами).

4. Організаційно-управлінський (кадрове, матеріальне, наукове забезпечення, навчання, підготовка та мотивація особового складу, організація та контроль діяльності).

ФІЛОСОФІЯ ОСВІТИ. СУЧАСНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ПІДГОТОВКИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ. ОСОБЛИВОСТІ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ВВНЗ У ХОДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

Арістархова М.С., старший науковий співробітник науково-дослідного відділу мовного тестування наукового центру мовного тестування навчально-наукового центру іноземних мов Національного університету оборони України, доктор філософії, капітан

СУЧАСНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ МІЖКУЛЬТУРНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

В умовах розгортання повномасштабної війни Росії проти України багато іноземців виявляє бажання долучитися до підтримки України шляхом приєднання до лав Збройних Сил України (ЗСУ). Це зумовлює потребу комунікації військовослужбовців ЗСУ з іноземцями як з метою вивчення та впровадження передового досвіду, так і забезпечення взаємосумісності під час спільних дій з представниками Інтернаціонального легіону оборони України. Саме тому розроблення проблеми розвитку міжкультурної компетентності військовослужбовців ЗСУ та уточнення змісту такої підготовки є вкрай важливою.

Сучасні вчені трактують міжкультурну компетентність як здатність вміло орієнтуватися в складних середовищах, що характеризуються розмаїттям народів, культур і стилів життя, іншими словами, здатності діяти «ефективно і адекватно при взаємодії з іншими людьми, які відрізняються в мовному і культурному відношенні» [4].

В. Скрипнікова визначає міжкультурну компетентність як динамічне, інтегративне, складне, професійно-особистісне утворення, що містить синтезовані знання про культуру та її особливості (свою та інших представників), уміння застосовувати на практиці здобуті знання, навички практичного досвіду для вирішення завдань міжкультурної комунікації та

самореалізації майбутнього магістра військового управління у процесі взаємодії із представниками інших культур на основі гнучкого і творчого підходу, толерантності та сприйняття відмінностей інших культур [3].

Вчені вважають, що міжкультурна компетентність зорієнтована на формування в фахівця: системи знань про культуру власної країни та країни, мова якої вивчається; системи знань про співіснування культур в різних вимірах (історичному, політичному, побутовому тощо); усвідомлення того, що культура країни, мова якої вивчається, не є монолітним утворенням (поряд з «титальною» нацією співіснують представники етнічних меншин, в кожній культурі є субкультури тощо); усвідомлення власної культурної ідентичності та здатності представити власну культуру та культурну ідентичність іншим; готовності до міжкультурної взаємодії, а також усвідомлення того, що культурні чинники потребують відповідної дистанції між комунікантами в залежності від їх соціального та професійного статусу, а також емпатії, толерантності у процесі спілкування тощо; готовності до двозначності та протиріч, які можуть виникати у процесі міжкультурного спілкування та готовності до їх подолання; вмінь виконувати роль посередника між представниками чужої та рідної культури (міжкультурна медіація) [2. с. 214].

Слід зауважити, що часто науковці поєднують міжкультурну компетентність із соціокультурною й витлумачують її як здібності, що дозволяють вийти за межі власної культури й набути якості медіатора культур, не втрачаючи при цьому власної культурної ідентичності; як поведінку відповідно до ситуації спілкування зі своїми колегами; як «соціальну та психологічну здатність людини успішно спілкуватися з індивідами та групами, що належать до іншої культури»; вважають, що фахівці з міжкультурною компетентністю мають бути здатними налагоджувати продуктивну співпрацю із зарубіжними партнерами по взаємодії шляхом спілкування, тобто – акцентують аспекти фахових комунікацій [5].

У міжкультурному контексті ефективна взаємодія індивідів, які є носіями різних культур, кожен із яких має свою мову, типи поведінки, ціннісні установки, звичаї і традиції, у якій поведінка індивіда зумовлена його приналежністю до певної соціокультурної і мовної спільноти залежить від комунікативних засобів. Вчені зазначають, що міжкультурна комунікація ґрунтується на процесі символічної взаємодії між індивідами і групами, культурні відмінності яких можна розпізнати; сприйняття і ставлення до цих розбіжностей впливають на вид, форму і результат контакту [1, с. 67-68].

На основі аналізу наукових розвідок можемо зробити висновок, що міжкультурна компетентність майбутніх викладачів ВВНЗ – це результат їх професійної підготовки, опанування ними культурологічних, етичних, аксіологічних та комунікативних знань та навичок, сукупність їх професійно важливих якостей та міжкультурного досвіду спілкування, способів діяльності, що забезпечують їх здатність і готовність до виконання професійних завдань у багатонаціональному середовищі.

Розвинена міжкультурна компетентність майбутніх викладачів ВВНЗ сприяє осмисленню соціокультурної та міжкультурної взаємодії та ефективному спілкуванню з представниками інших культур, успішно долати бар'єри і конфлікти спілкування, дозволяє усвідомити особливості рідної культури та неповторності інших культур.

Таким чином, потреби сучасності та військово-політичний контекст сьогодення зумовлюють необхідність розвитку міжкультурної компетентності майбутніми викладачами ВВНЗ, що дасть їм можливість реалізувати себе в умовах багатонаціонального освітнього простору, забезпечити формування нового покоління викладачів ВВНЗ, здатних і готових провадити освітню діяльність з представниками різних культур, забезпечити впровадження передового досвіду для досягнення сумісності з системою вищої військової освіти країн-учасниць НАТО.

Список використаних джерел

1. Гнатенко Я. В. Формування міжкультурної компетентності майбутніх бакалаврів з міжнародної економіки у процесі професійної підготовки: дис. ... д-ра філос. наук : 011– освітні, педагогічні науки. Полтава, 2021. 258 с.
2. Пасічник О. С. Міжкультурна медіація – переосмислення місця і ролі рідної мови у навчанні іноземних мов. Проблеми сучасного підручника. 2019. Вип. 22. С. 213–223.
3. Скрипнікова В.О. Поняття міжкультурна компетентність: сутність та зміст. Науковий вісник Мукачівського державного університету, серія «Педагогіка та психологія», збірник наукових праць. 2020. No 1(11). 214 с.
4. Fantini, A., Tirmizi, A. Exploring and assessing intercultural competence. 2006. World Learning Publications. URL: https://digitalcollections.sit.edu/worldlearning_publications/1 (дата звернення: 14.10.2022).
5. Scott C. The futures of learning 3:What kind of pedagogies for the 21st century? UNESCO, Education Research and Foresight. Paris, 2015. 21 p. URL: <http://unesdoc.unesco.org/images/0024/002431/24312be.pdf>. (дата звернення: 10.10.2022).

Голда М.А., науковий співробітник науково-методичного відділу організації і забезпечення прийому, ліцензування та атестації науково-методичного центру організації освітньої діяльності Національного університету оборони України

МОТИВАЦІЯ ДО ПІДВИЩЕННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ ВВНЗ НА РІВНІ ПОТРЕБ СУЧАСНОСТІ

Якісна освіта формує освічену націю, є рушійною силою та предметом особливої уваги. Вона надає можливість розвиватись людині як особистості та професіоналу, а також сприяє розвитку нашого суспільства в цілому.

Професійний розвиток викладачів вищої військової школи, будучи найбільш значущою ознакою професіоналізму, сприяє підвищенню якості організації і проведення занять, рівню сформованості необхідних компетентностей слухачів та потребує постійного вдосконалення та дослідження його динаміки. Так, наприклад, у своїй фундаментальній праці “Філософія освіти” Б. Гершунський наголошує, що “професійна компетентність” визначається, головним чином, рівнем власної професійної освіти, досвідом, індивідуальними здібностями людини, а також її мотивованим прагненням до неперервної самоосвіти та самовдосконалення, творчим і відповідальним ставленням до справи [1, с. 65].

Для того щоб праця викладача була високоефективною, результативною навчання мала позитивну динаміку, викладачу необхідно постійно підвищувати свій освітній рівень. Професійно-компетентним для викладача є той рівень коли достатньо високо оцінюється його педагогічна діяльність, реалізується особистість викладача, досягаються високі результати у навчанні слухачів.

Відповідно до зазначених вимог слід зауважити що показувати найкращі результати викладачу у своїй професійній діяльності перш за все допомагає власна мотивація.

Одну із основних теорій мотивації розробив видатний американських психолог Абрахам Маслоу. Так відповідно теорії Маслоу джерелом мотивації є певні потреби які мотивують людство дедалі просуватись на рівень вище: фізіологічні потреби, потреба в безпеці, соціальні потреби, потреба в самоповазі та увінчує цей перелік потреба в самоактуалізації [2, с. 413].

Дуже цікавим новим поглядом на самореалізацію є праця вченого-когнітивіста Скотта Кауфмана "За межами піраміди потреб". Кауфманн розкриває важливе питання людства як жити повноцінно і максимально служити людству. Досліджуючи записи легендарного психолога А. Маслоу, Кауфман особливо виділяє думку, що "самоактуалізації замало, що особисте спасіння та благо однієї людини повинно стояти поряд із благом інших" [3, с. 11].

Широкомасштабна збройна агресія російської федерації висунула концептуально нові вимоги до викладачів вищих військових навчальних закладів (ВВНЗ), які повинні постійно бути готові до підвищення професійного рівня, який підкріплюється відповідними ціннісними орієнтаціями. Саме ціннісними орієнтаціями визначається самоосвіта викладача, спосіб його самовдосконалення, збагачення професійних умінь особистості. На основі цінностей викладача формується його професійна самосвідомість.

Показником успішності викладача є обов'язкова наявність в структурі його особистості мотиваційної складової. Діяльність викладачів повинна постійно ґрунтуватись на потребі особистості у постійному навчанні і вдосконаленні. Розвиток професійної компетентності – це розвиток індивідуальності викладача, формування готовності до прийняття педагогічних інновацій.

Від педагогічної майстерності, знань і життєвого досвіду науково-педагогічного складу насамперед залежить якісна підготовка воїнів, готовність швидко трансформуватися, здатність миттєво реагувати на нові виклики російського агресора.

Німецький педагог Фридрих Адольф Вільгельм Дистервег звертає увагу на те, що жодна людина не може дати іншому того, що не має сама, так і не може розвивати, навчати та виховувати інших той, хто не є сам розвиненим, вихованим та освіченим. Людина здатна виховувати та навчати доки сама працює над своїм вихованням.

Вивчення практики мотивації викладачів показує що можливість підвищення кваліфікації, реалізації науково-дослідного потенціалу, визнання досягнень керівництвом ВВНЗ та державою є основою мотиваційної складової діяльності викладача. Особливо в теперішній час в нашій країні створені всі умови для підвищення мотивації викладачів в досягненні високих результатів.

Мотивація до підвищення професійної компетенції викладачів має вагоме значення у підготовці високопрофесійної армії, котра дорожить своїми воїнами, які постійно підвищують свій рівень знань. І саме це є особливо цінною перевагою.

Список використаних джерел

1. Гершунский Б.С. Философия образования: учеб. пособ. 1998. 432 с.
2. Мучински П. Психология, профессия, карьера. 2004. 539 с.
3. Кауфман С. За межами піраміди потреб. Новий погляд на самореалізацію. Київ : Лабораторія, 2021. 400 с.

*Горобець В. Ю., слухач гуманітарного інституту
Національного університету оборони України, майор*

ВИМОГИ ТА ПІДГОТОВКА ОФІЦЕРА-ЛІДЕРА

В сьогоденні гостро постало питання виховання офіцерів-лідерів і тренування їх. Враховуючи важку ситуацію офіцер-лідер є саме тим хто поведе за собою підлеглих, а також своїм прикладом наставить особовий склад на виконання бойового завдання. Але є потреба формування і відбору офіцерів спроможних виконувати цю функцію.

Основні вимоги і властивості яких потребує офіцер лідер хочу зазначити з Доктрина

розвитку військового лідерства у збройних силах України від 01.12.2020 року:

Військове лідерство – це цілеспрямований вплив військовослужбовців різних категорій у повсякденній, службовій, навчальній і бойовій діяльності, а також в неупорядкованих (нестандартних, критичних) ситуаціях на особовий склад шляхом підтримання довіри і поваги, надання мети, спрямування на її досягнення, забезпечення дисципліни і мотивації до виконання завдань за призначенням та вдосконалення Збройних сил України як суспільного інституту.

Військовий лідер – це авторитетний військовослужбовець, якому група інших військовослужбовців за будь-яких обставин надають право приймати важливі для них рішення, що відповідають загальним національним інтересам оборони держави і визначають напрям та характер їх діяльності. Він здатний забезпечити успішне виконання завдань, згуртувати особовий склад для злагодженої роботи, максимально задовольняти індивідуальні потреби військовослужбовців і вести їх до мети та подальшого вдосконалення професійних навичок.

Індивідуальна лідерська здатність військовослужбовця будь-якої категорії – критично оцінити реальний стан речей; чітко усвідомити існуючі загрози та наявні можливості; залучити необхідні ресурси, визначити шляхи і способи їх використання; застосувати ефективні внутрішні комунікації; надихнути та вмотивувати особовий склад (персонал) до виконання у визначених завдань; досягти очікуваних результатів та сприяти розвитку й удосконаленню бойової спроможності кожного окремого військовослужбовця та підрозділу, військової організаційної структури загалом – всі ці завдання передбачають формування і прояв лідерства. Незалежно від особливостей історичного розвитку, лідерство залишається душею армії, її ціннісною основою.

Набутий бойовий досвід військовослужбовців ЗС України переконливо демонструє необхідність теоретичного осмислення та практичного впровадження у підготовці і застосуванні військ (сил) притаманної національним бойовим традиціям ціннісної основи військового лідерства, яка відображає систему поглядів, керівні принципи, умови і шляхи досягнення його мети.

Військове середовище характеризується загрозливими і небезпечними для життя умовами. Для подолання військовими лідерами стресових навантажень необхідне найкраще поєднання професійних навичок, вольових зусиль і злагодженої командної роботи всього особового складу. Прийняття рішень і високий рівень відповідальності за їх наслідки в бойових умовах є основними чинниками формування, становлення і розвитку військових лідерів.

Головними умовами успішного здійснення військового лідерства є формування професійних навичок, особистої гідності, колективної взаємоповаги, дотримання засад воїнської культури, створення позитивної морально-психологічної атмосфери у військовому середовищі, показ прикладів солідарної підтримки і побратимства, стійкої мотивації щодо досягнення поставленої мети, проявлення відкритості та щирості у взаємовідносинах на основі налагодження внутрішніх комунікацій.

Лідерство військовослужбовців засноване на єдиному розумінні ціннісних засад, нормативних правил, етичних норм, вимог, настанов і характеристик щодо результатів лідерської поведінки, що визначені у Доктрині. Загальне визначення лідерства військовослужбовців може бути виражено одним словом – довіра.

Довіра є результатом оволодіння лідерськими компетенціями, проявом волі та згуртованості особового складу. Військовий лідер не може віддати наказ довіряти йому. Довіра завжди формується зсередини. Особовий склад знає, бачить і постійно тестує довіру до військового лідера. Вона є винагородою за вірність ідеалам військової служби та воїнської честі. Критерієм успішної імплементації положень Високий рівень довіри до військового

лідера забезпечує перемогу в бойових умовах.

Впевненість особового складу у військовому лідері залежить від того, наскільки добре він зможе забезпечити їхні очікування. Бойовий досвід чітко визначає стандарти, які особовий склад очікує від військового лідера: він професійно знає і робить свою роботу; він знає все про роботу своїх підлеглих; він інформує особовий склад про те, що відбувається і може прогнозувати подальший розвиток дій; він формує, підтримує, розвиває згуртованість особового складу в боєздатній команді і дбає про злагодженість його дій; він досконало знає своїх підлеглих, забезпечує їх потреби і надає допомогу; він поділяє зі своїми підлеглими всі труднощі та ризики; він клопоче про нагородження найкращих військовослужбовців і вживає заходів до порушників військової дисципліни; він постійно працює над власним професійним зростанням та розвитком особового складу тощо [1].

Також хочу зазначити, що реалії сьогодення вимагають від офіцерів високих лідерських якостей. Лідерські якості можливо здобути тільки з поєднанням теоретичного і практичного тренінгу майбутніх офіцерів-лідерів. Даний тренінг має включати в себе активну практичну складову і умови для підготовки лідера. Бо без практики не можливо підготувати офіцера-лідера.

Як висновок хочу зазначити, що відбір, виховання та навчання майбутнього офіцера-лідера є запорукою успішних виконань бойових завдань та майбутніх перемог.

Список використаних джерел

1. Доктрина розвитку військового лідерства у збройних силах України від 01.12.2020 року.

Жукова Г. В., старший викладач кафедри психології і педагогіки, Національний університет фізичного виховання і спорту України, кандидат педагогічних наук
Булгакова Т. М., старший викладач кафедри психології і педагогіки, Національний університет фізичного виховання і спорту України, кандидат педагогічних наук

СУТЬ ПОЗААКАДЕМІЧНОЇ ОСВІТИ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ

Класична академічна освіта в значній мірі ґрунтується на предметному підході, коли з окремих дисциплін набуваються знання, що входять в програмний зміст обраної спеціальності. Обсяг цих знань не завжди гарантує успішність майбутньої професійної діяльності. Сучасне професійне середовище вимагає умінь поєднання різних областей знань, які стають по своїй суті глобальними. У зв'язку з цим традиційна освіта стає недостатньою, а фахівець з вищою освітою змушений після отримання диплома здобувати додаткові знання на численних курсах позаакадемічної освіти, куди ми включили неформальну і інформальну види освіти. Показником недосконалості класичної академічної освіти можуть бути іспити з окремих предметів, які можливо замінити визначенням уміння пов'язувати фрагменти різних знань в єдине ціле і вирішувати комплексні проблеми професійного середовища. Одним з виходів із такої ситуації є позаакадемічна освіта, яка базується на використанні та розвитку креативного потенціалу людини, що проявляється в гнучкому, асоціативному мисленні і дозволяє поєднувати не тільки логічно пов'язані галузі військових знань, а й створювати нові зв'язки.

Роль освіти проявляється в тому, як вона впливає на формування особистості. Багато особистісних рис людини визначаються не тільки природними даними, а й набутими в певних умовах соціального життя. Освіта не може не корегувати особистість і не формувати певні її

якості. Це залежить від самого освітнього середовища, структури знань і технології освіти, виховних процесів. Освіта призначена для формування професійної свідомості. Найбільш важливим з тих якостей військовослужбовця, які визначаються освітою, є формування системи цінностей, які, у міру отримання знань, освоєння навичок, збагачують і коригують систему цінностей особистості. Освіта забезпечує єдність гуманітарних цінностей з професійними, підсилює дієвість певних видів цінностей, мотивує суспільну значимість діяльності людини. Система інтересів, що прагнуть до якогось результату, також знаходиться під впливом освіти. Освіта розширює можливості майбутнього військового в постановці цілей діяльності і робить можливим і реальним рух до цієї мети. Це пов'язано не тільки з побудовою професійної кар'єри, а й з духовним задоволенням людини. Завжди людина прагне до радості досягнення чогось. Освіта змінює якість діяльності людини, збільшує її інтелектуальну складову. Тільки в освітньому процесі можливо розпізнавання і ефективний розвиток індивідуальних здібностей людини. Освіта, крім усього іншого, формує професійні навички і вміння військових фахівців і таким чином визначає можливість і реальність отримання професії, яка в трудовому житті людини відіграє значну роль [1; 4].

Ключовими орієнтирами сучасної системи військової освіти є знання і професійні навички. Місце академічної освіти в житті суспільства на сучасному етапі багато в чому визначається роллю знань в суспільному розвитку людей, можливістю розвитку їх професійних і особистісних якостей. Це розкриває такі напрями: міжнародне визнання національних освітніх програм, забезпечення академічної мобільності студентів та професорсько-викладацького складу і задоволення потреб особистості в сфері отримання професійної освіти, що передбачає активізацію самостійної роботи студентів у позаакадемічному просторі. Це сприяє розвитку мобільності, вмінню підходити творчо до вирішення проблеми, що стоїть перед ними, більш усвідомленому закріпленню навчального матеріалу в пам'яті, набуттю нових професійних знань і умінь, а також формуванню практичних навичок. Усвідомлена самостійна робота сприяє поступовому розвитку вміння працювати з різними інформаційно-аналітичними та науковими ресурсами.

В контексті позаакадемічної освіти актуальним є питання впровадження інноваційних форм і методів у навчально-виховний процес закладу вищої освіти для військових фахівців. Важливим світоглядним орієнтиром у формуванні позаакадемічної освіти є глобалізована свідомість, яку можна охарактеризувати як цілісну систему, що має такі компоненти: ґрунтовні знання, стиль мислення та навчання, позитивна діяльність у поширенні позаакадемічних знань. Зміна парадигми освіти проходить паралельно і у взаємозв'язку із удосконаленням суті освіти, від індустріального, постіндустріального суспільства до інформаційного відповідно формування культури особистості, яка формується під час військового стану. Позаакадемічна освіта потребує оптимізації на основі глибокого психолого-педагогічного осмислення свідомості з урахуванням рівня розвитку скоординованих знань відповідно тих соціальних функцій, які виконує війна і освіта у сучасному суспільстві.

Якість підготовки військового фахівця на сучасному етапі розвитку суспільства визначається не тільки рівнем його ерудованості, а й умінням самостійно ставити і вирішувати завдання в сфері своєї професійної діяльності. Це теж є одним з важливих чинників позаакадемічної освіти. Активна діяльність студента стає основою підготовки до подальшої професійної діяльності. Слід відзначити такий важливий фактор формування особистості студента як майбутнього фахівця, як особистість викладача. Основи професійних знань студент отримує від викладача, а оскільки процес передачі і отримання знань є не якимось абстрактним і механічним, а характеризується як активна і емоційно-насичена взаємодія між особистостями, то і одержувані знання студент тлумачить через призму особистісних симпатій і прихильностей до особистості викладача. Викладач як суб'єкт позаакадемічного навчання повинен мати чітко вибудовану систему особистісних позицій, повинен мати тверді моральні

позиції по відношенню до оточуючої дійсності і володіти високими професійними якостями в своїй області для того, щоб, навіть без диплому державного зразка, майбутній фахівець володів високопрофесійними знаннями.

Значною частиною педагогічної діяльності викладача є його гуманістична спрямованість на того, хто навчається, як на повноправного учасника. Варто сказати, що професійна діяльність викладача сама по собі є системоутворюючою діяльністю і одним з факторів відтворення життєвих цінностей. Тому весь процес формування особистості студента як майбутнього професіонала повинен бути пронизаний гуманістичним ставленням як до партнерів по взаємодії, так і по відношенню до діяльності, яка ним виконується. Найбільш доцільно це можна забезпечити в позаакадемічному освітньому просторі. Результатом позаакадемічної освіти може бути внутрішнє набуття особистістю потрібних якостей, декларування установок, норм і мотивів професійної діяльності.

Важливим аргументом залучення абітурієнтів до позаакадемічних освітніх закладів є задоволення їх потреб і очікувань. Ідея довічної, безперервної освіти, появи нових сегментів споживачів освітніх послуг вимагає від вузу усвідомлення цих змін. Навчальні заклади повинні оцінити попередню освіту і досвід своїх абітурієнтів, організувати навчання з урахуванням соціального, сімейного та професійного положення, надати гарантії врахування конкретних періодів і результатів навчання для отримання кваліфікаційного ступеня. Урізноманітнення пропозиції програм навчання за умовами, цілями і тривалістю дасть змогу передбачити прозорість і доступність інформації про умови навчання, варіанти програм, систему кредитів тощо [3].

Як інструмент оцінки процесу у академічному чи позаакадемічному закладі можна привести таку організаційну модель: лідерство і управління студентами на рівні всього університету, доступність і варіативність навчальних планів, наявність у викладацькому складі досвіду викладання і дослідницької діяльності за кордоном і надання можливостей студентам і викладачам навчання і досліджень за кордоном, інтеграція іноземних студентів і викладачів, дослідників в життя університету. Освіта і підготовка кадрів, таким чином, стають постійними складовими ділової стратегії.

Побудова занять у позаакадемічний час у творчому сполученні виховання і навчання сприяє підвищенню зацікавленості відвідування занять у академічний час і сприяє усвідомленому та умотивованому засвоєнню військовими фахівцями духовних та освітніх ідеалів. При збільшенні навчального обсягу процеси індивідуального освоєння матеріалу визначають особистісні механізми цілепокладання по їх здійсненню. Тому необхідність організації занять, наприклад, із фізичного виховання у позаакадемічний час, достачає невпинне випередження освітньої системи в справі формування моральної і творчої особистості [2].

З точки зору трансформаційного підходу до позаакадемічної освіти інтерес представляють такі напрями, як зміна освітньої політики і практики в контексті глобалізації, застосування аналізу економічних і політичних чинників, вивчення впливу глобальних трендів на формування регіональної політики, вивчення форм диверсифікації, інтеграції, синхронізації, інтернаціоналізації професійної і додаткової професійної освіти. Розробка ефективних механізмів прискорення трансформації професійної освіти повинна ґрунтуватися на освітніх технологіях в наступній градації – методологічні освітні технології в якості інтегральних моделей, стратегічні освітні технології як спосіб досягнення стратегічних цілей, тактичні освітні технології як конкретний спосіб досягнення цілей освіти в рамках певної освітньої технології. Перед освітою постають питання, чи можна на сьогоднішньому етапі говорити про зміни в системі професійної освіти під впливом трансформаційних процесів в культурно-освітньому, соціально-економічному просторах України і світу в цілому, а також які механізми трансформації можуть забезпечити цілісність і стійкість освітнього простору як системи в

інтересах сталого розвитку.

Отже, навчальні технології для військових фахівців унікальні і перспективні, вони своєчасно налаштовують і захоплюють новими враженнями. Перспективна трансформація освіти в бік позаакадемічної – це глибока, фундаментальна зміна структури референції та світогляду, які не є звичайною технологією навчання. Для цього потрібний благодатний ґрунт у вигляді професійної розробки навчальних планів і програм, що включають в себе практичне застосування навчання. Суттєвий зміст, спільні дослідження, рівноправний діалог та рефлексивна практика позаакадемічної освіти зможуть у майбутньому полегшити трансформаційний досвід навчання. Вивчення навчальних технологій та вивчення досвіду неформальної та інформальної видів освіти формують висновки для подальшого розвитку її теорії та практики.

Список використаних джерел

1. Антонюк О. Використання освітнього коучингу для зменшення навчального стресу та посилення академічної мотивації студентів під час війни: теоретичний аспект. Український педагогічний журнал. 2022. № 3. С. 44–54.
2. Стадник В. В. Визначення спортивних уподобань для позаакадемічних занять студентів Національного університету «Львівська політехніка». Наука і освіта. 2013. № 4. С. 211–214.
3. Robbins K, Webst F. The Virtual University. Oxford: Oxford University Press, 2008. 50 p.
4. Tsybulko O., Semashko T., Zhukova H., Yaroshenko A., Shapovalova I. Paradigm methodology of modern educational phenomena. Laplage em Revista (International). 2021. Vol.7. P. 97-104.

Красницька О. В., доцент кафедри суспільних наук гуманітарного інституту Національного університету оборони України, кандидат педагогічних наук, доцент

КРАСНОМОВСТВО ВИКЛАДАЧА

«Історія людства – це історія Слова. Збагнути всю величність і досконалість, довершеність та гармонійність, красу й силу мови намагається не одне покоління», – пише Л. Грицаєнко. Далі вчена ставить риторичне запитання, у чому ж сила і таїна слова? [1, с. 5]. На нашу думку, вона проявляється в особистості та красномовстві викладача, який кожен день виходить до аудиторії, навчає й виховує майбутніх висококваліфікованих фахівців, які змінюватимуть країни та весь світ, створюватимуть нові рушії прогресу, впроваджуватимуть інновації й творитимуть нові багатства людства. Саме через слово він впливає на аудиторію, з якою працює. Через слово запалює жагу до знань. Через слово мотивує, спрямовує, надихає, інформує, переконує. Водночас постає запитання, чи достатньо лише слова для впливу на аудиторію? Чому слова, написані у книгах, часто «програють» словам, вимовленим устами викладача? Тому що у сказаному слові, виголошеній промові міститься не лише зміст, а й безмежний океан емоцій, енергії, мотивів, установок, прагнень, інтересів.

Згідно з теорією А. Мегрєяна, сприйняття інформації, яку подає викладач, залежить на 7 % від правильно підібраних і вимовлених слів, 38 % – голосу оратора (як слова та фрази виголошені) і 55 % – використання міміки, жестів, погляду, рухів тіла, просторово-часової дистанції, зовнішнього вигляду [4, с. 233]. Тобто саме по собі слово несе малу кількість інформації, а ось як воно вимовлене відіграє значну роль. Недаремно ще А. Макаренко говорив, що викладач має вміти одну й ту ж фразу сказати з 15–20 відтінками. О. Хміляр услід

за О. Ухтомським зазначає, що голос викладача, проявляючись у мовленні, стає його психологічною зброєю [7, с. 138]. У підручнику «Педагогічна майстерність викладача вищої військової школи» ми підкресливали, що голос оратора має окутувати всіх слухачів в аудиторії, приємно звучати й переливатися різноманітними барвами [3, с. 151]. Викладач повинен належати до тих осіб, яких не можна не слухати за висловом архієпископа Менджі: «Існує три категорії ораторів: одних можна слухати, інших неможливо слухати, а третіх – не можна не слухати».

Жестикуляція, за О. Хміляром, є не просто засобом передачі інформації, а й знаряддям мислення [7, с. 220], жест – засобом смислопередачі, кодом узгодження смислових установок, кодом розуміння та взаєморозуміння, способом протиставлення іншим смисловим установкам [там само, с. 232]. Жест, зокрема й мімічний, на думку Д. Морріса, є знаком, що подає візуальний сигнал слухачу [5, с. 43]. Поза, зауважує О. Хміляр, передає душевний стан викладача, його манери, ставлення до аудиторії чи співрозмовника [7, с. 265].

Зовнішній вигляд є своєрідною візитною карткою викладача, адже на нього слухачі звертають увагу, як тільки він переступає поріг аудиторії. Влучною у цьому контексті вбачаємо думку Д. Морріса: «...неможливо носити одяг, не подаючи сигнали навколишнім. Кожен костюм розповідає історію, часто досить детальну, того, на кого він одягнений. Навіть ті люди, які наполягають на тому, що терпіти не можуть підбирати одяг, одягаються як бог на душу покладе, достатньо яскраво демонструють у такий спосіб власні соціальні ролі та своє ставлення до суспільства, у якому вони функціонують» [5, с. 444]. Мати викладачу гарний зовнішній вигляд – значить виявляти повагу до аудиторії, з якою він працює.

Вербальне та невербальне мовлення тісно взаємопов'язані, взаємодоповнюють і збагачують один одного. М. Коццоліно зауважує, що комунікативних актів, що склалися б лише зі слів чи жестів, не існує [2, с. 24]. До того ж за умови невідповідності вербальних засобів мовлення невербальним (голосу, мові тіла) слухачі зосереджуються й вірять більше невербальним сигналам [там само, с. 36]. М. Непп та Дж. Холл наголошують на тому, що вербальне й невербальне мовлення майже неможливо розділити на дві окремі категорії [6, с. 13].

Тож викладач, який володіє красномовством, уміє ефективно не лише доносити потрібну інформацію, спонукати слухачів до дій і вчинків, спрямовувати до діяльності та змін, а й впливати на аудиторію чи окремого співрозмовника.

Красномовство викладача ми визначаємо як володіння бездоганною культурою (грамотність, правильність, точність, логічність, ясність, чистота, багатство, виразність, доречність) й технікою (дихання, голос, дикція, орфоепія) мовлення, вміле та доцільне використання невербальних засобів мовлення. Красномовство влучно описує Д. Дідро як уміння надати красу логічним побудовам. Воно відповідає на запитання «Як говорити?», «Як сказати доцільно, переконливо й красиво?», «Як виголосити промову красиво, оформивши вербальні засоби в невербальне відображення?».

Красномовство поряд з ораторським мистецтвом займає вагоме місце в ораторській діяльності викладача. Як зауважував М. Цицерон, оратор повинен турбуватися про три речі – що сказати, де сказати і як сказати [8, с. 315], а коли він знайде, що сказати і як сказати, то найважливішим стане знайти, як сказати, як виразити пристрасть та змусити здригнутися душі слухачів [там само, с. 318]. «Високе красномовство здатне хвилювати душі й створювати бажаний настрій: воно то вривається, то закрадається в серця, сіє нові переконання, викорчує старі» [там само, с. 333].

Отже, красномовство – необхідний і дієвий інструмент в ораторській діяльності викладача, що забезпечує ефективне виголошення промови, потрібний вплив на аудиторію чи співрозмовника, досягнення поставленої мети, а також дає змогу відчувати всю велич та красу живого слова, неперевершене багатство нашої рідної мови.

Список використаних джерел

1. Грицаєнко Л. М. Основи красномовства : навч. посіб. 2013. 244 с.
2. Коццолино Мауро. Невербальная коммуникация. Теории, функции, язык и знак. 3-е изд. 2018. 220 с.
3. Красницька Ольга. Педагогічна майстерність викладача вищої військової школи : підручник. 2020. 528 с.
4. Меграбян Альберт. Психодиагностика невербального поведения. 2001. 256 с.
5. Моррис Десмонд. Наблюдая за человеком: фундаментальное исследование ВСЕХ невербальных сигналов. 2017. 672 с.
6. Нэпп Марк, Холл Джудит. Невербальное общение. Полное руководство. 2007. 512 с.
7. Хміляр О. Ф. Психологія символічної регуляції дій і вчинків особистості : монографія. 380 с.
8. Цицерон. Об ораторском искусстве : трактаты. 2018. 496 с.

*Кузьменко А. О., кафедра мовної підготовки,
Дніпровський державний медичний університет,
кандидат філологічних наук, доцент*

ОСОБИСТІСНО-СУБ'ЄКТНИЙ ПІДХІД У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬО-НАУКОВОМУ ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ТРЕТЬОГО РІВНЯ ОСВІТИ

Сучасні напрямки освіти спрямовані на розвиток особистості здобувача вищої освіти, його якнайшвидшої та якісної соціалізації. Під час процесу професійної підготовки науково-педагогічні працівники спрямовують свою діяльність на формування основ базової культури особистості, розвивають у аспірантів стійкий інтерес до пізнання, бажання та вміння самостійно навчатися та працювати. Саме особистісно-орієнтоване навчання виступає одним з провідних важелів у формуванні сучасної особистості здобувача третього рівня освіти. З точки зору запровадження сукупності педагогічних методів та прийомів, тобто власне педагогічної діяльності, особистісно-орієнтоване навчання спрямоване на вирішення ключових проблем гуманізації сучасної освіти.

За визначенням О. Вознюк, особистісно орієнтований, суб'єкт-суб'єктний підхід передбачає, з одного боку, орієнтацію освітнього процесу на загальну мету – розвиток особистості, а з іншого, – шлях реалізації цієї мети – суб'єкт-суб'єктна, тобто реципрокна, гармонійна, взаємодія всіх учасників навчально-виховного процесу [2, с. 15]

Зовнішня мета особистісно зорієнтованого навчання полягає в тому, щоб створити умови для загального розвитку (пізнавального, творчого, емоційно-вольового, морального та ін.) особистості. Розвиток творчого потенціалу та морально-вольової сфери в процесі навчання, на думку Т. Хлебнікової, потребують зосередження, поряд із когнітивним процесом, на розвитку емоційно-афективної сфери, виявленню почуттів, створюючи умови для прийняття рішень, самостійних дій, здійснення самооцінки, стимулюючи до самоосвіти та самостійності в навчанні завдяки залученню особистості до самостійної діяльності. Внутрішня (особистісна) мета полягає в оволодінні знаннями, які необхідні педагогу для здійснення професійної діяльності, у засвоєнні змісту освіти, під час якого відбувається своєрідне «зняття» об'єктивного значення матеріалу та виявлення в ньому суб'єктивного сенсу особистісно стверджувальних цінностей, що дозволяє не тільки виконувати поставлені завдання, а й самостійно визначати проблеми, по-новому виконувати старі завдання. Цьому

сприяє не тільки інтелектуальна активність, а й розвиток емоційної, морально-вольової сфери особистості [4, с. 310]. Таким чином, застосування особистісно-орієнтованого навчання висуває ряд вимог для науково-педагогічного працівника, який формує особистість здобувача третього рівня освіти під час професійної підготовки та спрямовує її на вироблення індивідуальності цього здобувача.

Цікавий погляд на особистісно-орієнтоване навчання пропонує І. Бех, розглядаю психологічну сутність розуміння зазначеного підходу та його значення в розвитку особистості. Особистісно-орієнтований виховний процес має забезпечити єдність розвитку моральної особистості й моральної індивідуальності. Відмінність цих двох психологічних утворень повинна бути зрозумілою педагогу. Суб'єкт проявляє себе як моральна особистість, якщо він виступає в ролі індивіда, що пізнає та діє, в межах нормативного морально-етичного поля, що склалося в суспільстві, тобто оволодіває нормами, реалізує їх у своїй поведінці та діяльності. А якщо ж суб'єкт освіти творить норми міжособистісних взаємин, творчо моделює власну поведінку, то він виступає як моральна індивідуальність. Загалом, моральна особистість знає свої соціально-моральні якості, діє стосовно самої себе, самовдосконалюється, діє стосовно інших людей, тобто соціально поводить та передає іншим досвід самовдосконалення. Таким, моральна особистість виражається в суспільно значущій віднесеності до навколишнього світу – світу людей і світу речей, а моральна індивідуальність у моральній привнесеності у свій внутрішній світ. Творчість, таким чином, виступає домінуючою рисою людської індивідуальності [1]. Отже, саме індивід (здобувач третього рівня освіти) зі сформованою індивідуальністю здатний самостійно реалізувати набуті знання, причому відбувається перебудова наявного у здобувача освіти досвіду завдяки стимуляції до самостійного вибору методів опрацювання навчальної інформації та застосування її вже у своєму власному досвіді (набутому).

Однією з ціннісних настанов особистісно-орієнтованого навчання та, фактично, завданням вже самого педагога, виступає необхідність створення атмосфери «свободи навчання» та моделювання педагогом підходу «співробітництва», що спрямований на демократизацію позиції педагога. Педагогіка партнерства, за твердженням Л. Задорожної-Княгницької, актуалізує використання культурологічного підходу, що полягає у визнанні особистості як вищої цінності, здатної реалізувати культурні ідеї в освітньому процесі, в орієнтації здобувачів вищої освіти в моральних, правових, естетичних, професійних цінностях, індивідуальному підході до оволодіння культурою та створення елементів культури в процесі виховання. Отже, цей підхід змінює уявлення про ціннісні засади освіти як виключно інформаційні, пізнавальні, знімає вузьку наукову спрямованість її змісту, розширює культурні та антропологічні межі освіти й розглядає її з точки зору особистісного зростання професіонала з допомогою розвитку структур культурної діяльності, змін особистого культурного творчого досвіду, динаміки культури спілкування і комунікації, зростання рівня культури (якості та міри прояву ціннісного змісту) окремих освітніх процесів, систем, спільнот [3, с. 72].

У цілому, особистісно-орієнтоване та особистісно-суб'єктний підхід у процесі професійної підготовки за своєю суттю та системою педагогічних прийомів та методів спрямований на розкриття індивідуальних пізнавальних здібностей та можливостей кожного здобувача третього рівня освіти, саме тому цей підхід характеризується індивідуалізацією та диференціацією навчання. Зусилля науково-педагогічного працівника, його навчально-виховна діяльність у зрізі особистісно-орієнтованого навчання ставить за мету допомогти здобувачу третього рівня освіти в процесах самопізнання, самоактуалізації, самореалізації та самовизначенні задля формування здобувачем третього рівня освіти культури життєдіяльності, яка надасть можливість продуктивно будувати у подальшому власне науково-педагогічне життя та реалізовувати набуті професійні компетентності згідно з

визначеною спеціальністю.

Список використаних джерел

1. Бех І. Д. Особистісно-орієнтована модель виховання як науковий конструкт. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/psuh_pedagog_prob_l_silsk_shkolu/3/vupysk_21.pdf
2. Вознюк О. В. Професійна педагогічна освіта: компетентнісний підхід: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. С. 11-18.
3. Задорожна-Княгницька Л. В., Нетреба М. М. Наукові підходи до професійної підготовки педагогів для нової української школи. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2019. С. 70-74.
4. Хлебнікова Т.М. Особистісно зорієнтований підхід до підвищення кваліфікації педагога. Освіта дорослих: світові тенденції, українські реалії та перспективи : монографія / За заг. ред. акад. Н. Г. Ничкало, акад. І. Ф. Прокопенка. Київ, Харків : Інститут освіти дорослих імені І. Зязюна НАПН України, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, 2020. С. 308-314.

*Микитюк Н.М., слухачка гуманітарного інституту
Національного університету оборони України, капітан*

ПОНЯТТЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАГІСТРА ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ

Запровадження компетентнісного підходу у вищу освіту змінило, на думку науковців, бачення й її кінцевих результатів, що знайшло відображення у розширенні категоріального апарату опису результатів професійної підготовки, доданні до його складу необхідних інтегративних, у тому числі світоглядних і професійно важливих якостей. Компетентнісний підхід до освітнього процесу у ВВНЗ поєднує вимоги сучасного освітнього стандарту та запиту суспільства до професійного рівня військового фахівця.

Професійна підготовка все більше спрямовується на самостійність особистості у вирішенні проблем у незнайомих ситуаціях, тобто на формування у майбутніх фахівців професійно важливих якостей і вмінь, які допоможуть їм вільно орієнтуватися у ситуаціях невизначеності професійного середовища та успішно вирішувати пов'язані з цим завдання.

Компетентнісний підхід дозволяє вимірювати результат та якість процесу професійної підготовки фахівця через мету, зміст, методи освітнього процесу, але й дозволяє оцінювати «приріст» професійних якостей особистості, її здатностей та відповідності їх вимогам прийнятного стандарту.

Основним завданням процесу професійної підготовки у ВВНЗ стає створення умов (організаційних, психологічних, педагогічних, методичних, матеріально-технічних тощо) для формування професійного досвіду під час самостійного вирішення пізнавальних, комунікативних, організаційних, добросесних та інших проблем, що складають зміст освіти, та забезпечення можливості цілеспрямованого становлення професійної свідомості, інтегрування різних видів, типів діяльності військового фахівця в єдине, цілісне психологічне поле діяльності.

Наукові дослідники з педагогіки та психології освіти розглядають поняття «професійна підготовка» у контексті становлення фахівця відповідної галузі трудової діяльності, оволодіння ним певним родом занять, професією.

Так, Е. Зеєр, характеризуючи стадії професійного становлення фахівця, зазначає, що професійну підготовку можна розглядати як процес формування системи професійних знань, умінь і навичок, а також професійно важливих і соціально значущих якостей особистості та

надбання досвіду вирішення типових професійних завдань, формування професійної спрямованості особистості.

Г.Троцько розглядає професійну підготовку як систему, яка характеризується взаємозв'язком, взаємодією структурних і функціональних компонентів, сукупність яких визначає особливість, своєрідність, що забезпечує формування особистості студента відповідно до поставленої мети вийти на якісно новий рівень готовності до професійної діяльності.

Ознаками готовності до професійної діяльності можна розглядати позитивне ставлення до професії, наявність спеціальних знань, умінь, навичок; сформованість професійно важливих якостей. Для майбутніх МВУ серед таких якостей доцільно виділити наявність здібності до професійної діяльності, готовність до постійного саморозвитку та самоосвіти, здатність до рефлексії, сформованість відповідних психологічних якостей особистості та рис характеру, що формують особливий стиль професійної діяльності, тощо. Професійна підготовка в такому випадку виступає засобом формування готовності до компетентної діяльності, а готовність стає результатом і показником якості підготовки, що реалізується та перевіряється в діяльності. Таким чином, професійна діяльність є метою підготовки й водночас виконує функції контролю та корекції. Ю. Татур зауважує, що компетентність по суті потенційна, проявляється в діяльності людини й певною мірою відносна, тому що її оцінюють інші суб'єкти, компетентність яких, у свою чергу, може бути сумнівною.

Аналіз наукових джерел дає змогу розглядати професійну підготовку майбутніх магістрів військового управління як систему засвоєння знань та набуття компетентностей, спрямованих на формування в особистості готовності до виконання професійних функцій, розвиток професійних здібностей через поєднання всіх її складових.

Запровадження же компетентнісного підходу в процес професійної підготовки характеризується цільовою орієнтацією процесу підготовки майбутнього фахівця на формування професійної компетентності, його здатності до ефективного застосування отриманих знань, досвіду, цінностей, особистісних якостей під час вирішення конкретних спеціальних завдань, проблемних ситуацій управлінської діяльності.

Необхідно зазначити, що обмеженість обсягів забезпечення потреб ЗС України визначає пріоритетність підвищення рівня боєздатності військових частин і підрозділів через посилення ланки військових управлінців усіх рівнів, оскільки (за інших рівних умов) помилки управління виявляються більш вирішальними для процесу функціонування будь-якої системи професійної діяльності, ніж адекватні помилки виконавчих підсистем.

Таким чином, у військовій освіті існує потреба розроблення теоретико-концептуальних основ змісту та технологій реалізації їх на основі компетентнісного підходу, узагальнення наукових та експертних досліджень з розв'язання низки практичних питань та проблем професійної підготовки майбутніх військових фахівців.

У такому випадку засобом формування особистості суб'єкта стають освітні технології, а результатом – особистість майбутнього випускника ВВНЗ, який має активну життєву позицію, високий рівень громадянської свідомості, є компетентним у професійній галузі та під час вирішення завдань, які ставить перед ним військова служба, самостійно вирішує проблеми у різних сферах і видах професійної діяльності на підставі власного досвіду такої діяльності.

*Рибчук О. О., доцент кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України, доктор
філософії (освітні, педагогічні науки)*

ПЕДАГОГІЧНЕ ДІАГНОСТУВАННЯ У СИСТЕМІ ВНУТРІШНЬОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ ВВНЗ

Сучасний стан військової освіти України зобов'язує військових педагогів шукати нові підходи до забезпечення високого рівня її якості. Військова агресія росії стала додатковим стимулом до пришвидшення процесів європейської та євро-атлантичної інтеграції України, що закономірно вплинуло на усі сфери життя держави, не обійшовши стороною й військової освіти. Україна чітко визначила орієнтири на входження в освітній і науковий простір Європи, удосконалює освітню діяльність у контексті європейських вимог, робить конкретні кроки для запровадження у систему підготовки військових фахівців стандартів НАТО. Надзвичайно важливий момент упровадження європейських стандартів вищої освіти полягає у можливості діагностувати усі досягнення здобувача військової освіти. Крім цього педагогічна діагностика покликана забезпечити комплексне вимірювання стану освітнього процесу, з'ясувати причини утруднень і недоліків його перебігу та результатів.

На сьогодні у вищих військових навчальних закладах діагностування навчальних досягнень слухачів (курсантів) відбувається на недостатньому методологічному і технологічному рівнях, що пояснюється недостатнім використанням засобів педагогічної діагностики для організації й удосконалення освітнього процесу, недостатньою професійною підготовленістю викладачів ВВНЗ до ефективного педагогічного діагностування та недосконалістю діагностичного інструментарію для її оперативного й об'єктивного проведення.

Як наслідок існування, а часто й поглиблення цих явищ, виникають значні ускладнення в організації педагогічної діяльності, у прогнозуванні її розвитку, в оцінюванні досягнутих результатів.

Концептуальні засади педагогічної діагностики визначено у працях Б. Бітінаса, К. Інгенкампа, Ю. Конаржевського, І. Підласого та ін. Окремі аспекти педагогічного діагностування висвітлюються в розвідках В. Аванесова, Є. Михайличева, Т. Плохути та ін. Сучасні дослідники теоретично обґрунтовують різні аспекти педагогічного діагностування, проте й досі не дійшли спільної думки щодо його визначення, структури і функцій, співвіднесення ключових педагогічних понять «моніторинг», «діагностика», «контроль», «перевірка» та «оцінювання».

Аналіз науково-педагогічних джерел за порушеною проблемою доводить, що педагогічне діагностування ще донедавна в основному зводилося до вимірювання рівнів засвоєння репродуктивних знань. Але сучасні дидактичні системи передбачають переорієнтацію процесу навчання з інформативної форми передавання знань на розвиток творчої особистості, здатної самостійно здобувати нові знання, створювати власний творчий продукт, адекватно його діагностувати й оцінювати. Це вимагає перегляду підходів до педагогічної діагностики та створення сучасного діагностичного інструментарію для ефективного й об'єктивного вимірювання багатьох параметрів освітнього процесу, особливо його творчої складової.

Водночас одним із найважливіших показників якості освіти є рівень опанування курсантами (слухачами) знаннями, набуття професійних вмінь та навичок з навчальних дисциплін, що вивчаються, а також формування професійної компетентності. Найоб'єктивнішим засобом педагогічної діагностики на даний час є педагогічні тести, які дозволяють неупереджено оцінювати навчальні досягнення курсантів (слухачів). Відтак

доцільно буде розглянути основні вимоги до тестів, їх переваги і недоліки, а також рекомендації щодо їх конструювання і використання.

Оскільки педагогам під час педагогічного діагностування доводиться мати справу з вимірюванням (додаванням кількісних значень об'єктам або подіям відповідно до певних правил) таких атрибутів, як знання, уміння, компетентності, що неможливо виміряти безпосередньо, як то зріст чи вагу, цьому процесу передують низка важливих процедур, дотримання яких дозволить отримати об'єктивну діагностичну інформацію. Перш ніж можна буде проводити будь-які вимірювання атрибутів, необхідно встановити певні правила зв'язку між атрибутом і спостережуваною поведінкою, що достовірно відображає даний атрибут. Такий процес називають встановленням операційного визначення (операціоналізацією).

Процедуру отримання прикладів такої поведінки у стандартній ситуації та її облік у стандартній формі називають тестуванням, а інструментарій для проведення цієї процедури – тест. Відповідно до визначеної мети діагностування розрізняють тести досягнень або здібностей (спрямовані на отримання зразка оптимальної дії індивіда), та тести типової дії (спрямовані на визначення якостей притаманних індивіду).

Оскільки атрибути які підлягають діагностиці є абстракціями, оцінити які можна лише побічно, розробка інструментарію для вимірювання таких змінних призводить до деяких суттєвих проблем.

До таких проблем належить те, що не існує єдиного загальноприйнятого підходу до вимірювання будь-якого атрибуту. Оскільки ніхто не може «заглянути в голову» курсанта (слухача), щоб подивитися, які вміння там сформувалися, розробнику тесту необхідно запропонувати приклади поведінки, які вони зможуть проявити при оцінці ступеня їх володіння даними вмінням. Один з розумних підходів – запропонувати їм виконати дію пов'язану з використанням уміння; інший варіант – попросити їх послідовно описати етапи виконання цієї дії, а ще один варіант – попросити знайти помилки в діях іншого. Очевидно, що за таких різних операційних визначень будуть відрізняються й процедури вимірювання, що, у свою чергу, може привести до різних висновків про уміння курсантів (слухачів).

Педагогічне діагностування зазвичай засноване на обмеженій кількості зразків поведінки. Будь-яка спроба діагностувати здатності у певній предметній області має зводитися до надання обмеженого набору завдань. Визначення числа завдань і їх змісту, що представляє адекватну вибірку для вимірюваного атрибуту, є головним завданням у розробці надійної вимірювальної процедури.

Результат діагностування завжди містить помилку. Більшість вимірювань засновані на обмеженій вибірці спостережень і проводяться в один часовий період. Якщо змінити форму іспиту, оцінки можуть змінитися як через різницю у змісті завдань, так і у результаті дії випадкових чинників. Отже, постійною проблемою у діагностуванні є визначення ступеня помилок, присутніх у даному наборі спостережень.

Низька чіткість визначення одиниць на вимірювальних шкалах є ще однією проблемою. Якщо курсант (слухач) не вирішив жодного завдання у тесті, то чи означає це, що рівень його компетентності дорівнює нулю? Якщо курсант 1 правильно вирішив 5 завдань, курсант 2 – 10, а курсант 3 – 15, чи можемо ми вважати, що різниця у здатності між першим і другим така ж, як між другим і третім? Рівновіддалені ці троє курсантів на континуумі здатності, яку даний іспит повинен був оцінити? Визначення властивостей шкали вимірювання, позначення одиниць на шкалі та інтерпретація значень – складні завдання, які необхідно вирішувати розробляючи діагностичний інструментарій та систему оцінювання.

Для подолання окреслених проблем педагогічне діагностування слід розглядати та організовувати як процес, що складається з чітко визначених етапів:

- 1) формулювання діагностичної мети;
- 2) вибір операційних визначень кожної гіпотетичної змінної, включаючи опис того, як ці

змінні мають контролюватися або вимірюватися під час діагностування;

3) розробка або відбір інструментарію і процедур, необхідних для отримання і кількісного визначення результатів спостережень за кожною змінною;

4) перевірка точності (валідності) і чутливості (надійності) діагностичного інструментарію;

5) збір експериментальних даних, які дозволять відповісти на початкові питання, сформульовані в рамках педагогічного діагностування;

6) математичне узагальнення даних і, якщо можливо, проведення статистичних перевірок для визначення правдоподібності того, що результати спостережень не є випадковими.

Таким чином, в умовах гуманізації освітнього процесу у вищій військовій школі, впровадження особистісно орієнтованого, компетентісного підходів до підготовки військових фахівців особливої актуальності набуває проблема отримання цілісної, об'єктивної, актуальної інформації про особистість військовослужбовця та його освітньо-професійні досягнення, що забезпечує педагогічне діагностування.

Результативність застосування педагогічного діагностування у процесі підготовки майбутніх військових фахівців залежить від дотримання низки психолого-педагогічних умов, зокрема єдності психодіагностичних і педагогічних діагностичних процедур, врахування вікових та гендерних особливостей, сприятливого психологічного клімату у колективі, належного технічного забезпечення, якості діагностичних засобів, професіоналізму тих, хто проводить діагностування тощо.

У сучасній освітній практиці ВВНЗ недостатньо уваги приділяється педагогічному діагностуванню, спостерігаються лише епізодичні спроби використання діагностичних засобів у процесі моніторингу якості освітнього процесу. Останнє підтверджує актуальність проблеми, вказує на необхідність подальшого розроблення технологій педагогічного діагностування з урахуванням специфіки підготовки майбутніх військових фахівців у ВВНЗ.

*Скрипнікова В.О., ад'юнкт кафедри суспільних наук
Національного університету оборони України,
полковник*

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО ВПРОВАДЖЕННЯ МОДЕЛІ РОЗВИТКУ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ МАГІСТРІВ ВІЙСЬКОВОГО УПРАВЛІННЯ

Складна та багатовимірна соціально-психологічна природа міжкультурної компетентності зумовлює необхідність комплексного наукового підходу до її формування, що передбачає застосування усього арсеналу педагогічних засобів впливу на суб'єктів навчально-пізнавальної діяльності, зокрема широке використання технологій активного та інтерактивного навчання. Обґрунтованість, необхідність та актуальність розвитку міжкультурної компетентності у структурі особистості майбутнього магістра військового управління як значущої умови його професійної ефективності, дозволяє розглядати її у якості важливої мішені педагогічного впливу, що має поєднувати зусилля усіх членів викладацького колективу кафедр, які готують майбутніх магістрів військового управління.

Основними цілями оволодіння міжкультурною компетентністю, а саме управління процесом міжкультурної взаємодії, є його адекватні інтерпретація, набуття нових знань про інші культури з контексту конкретної міжкультурної взаємодії, засвоєння альтернативної культури у ході комунікативних процесів. Важливою умовою є розвиток толерантності в

умовах поліетнічності та багатонаціональності сучасного суспільства набуває характеру полікультурного утворення, основним змістом якого стає формування терпимого ставлення до інших за національною, етнічною, культурною, релігійною та іншим ознакам людям, що робить можливим так званий «діалог культур» у межах того чи іншого державного утворення[1].

Основними напрямками розвитку міжкультурної компетентності є педагогічне забезпечення рефлексії власної та чужої культури, підвищення рівня поінформованості, збагачення знань про ті чи інші культури для більш глибокого розуміння діяхронічних та синхронічних відношень між власною та чужою культурами, практичне відпрацювання умов соціалізації та інкультурації у своїй та чужій культурах, різноманітних аспектів соціальної стратифікації, соціокультурних норм взаємодії у межах рідної та чужих культур

Досягнення розвитку зазначених психологічних якостей уможливорює моделювання процесу розвитку міжкультурної компетентності. Логіка побудованої моделі передбачає охоплення усіх без виключення вимірів роботи педагогічного складу у процесі професійної підготовки, спрямованої на плекання міжкультурної компетентності слухачів, починаючи від визначення методологічного фундаменту та цілепокладання для належної організації педагогічної роботи з розвитку міжкультурної компетентності (концептуальний блок) та завершуючи діагностичним моніторингом результатів здійсненого педагогічного впливу на відповідний особистісний конструкт, що виражається у конкретних знаннях, вміннях та навичках міжкультурної комунікації (результативний блок). Повний склад розробленої нами моделі включає чотири виміри (блоки): концептуальний, змістовий, технологічний та результативний [2]. Враховуючи результати емпіричного дослідження, можна запропонувати ряд методичних засобів, що мають бути застосовані для успішної реалізації кожного блоку моделі розвитку міжкультурної компетентності (табл.1).

Таблиця 1

Рекомендовані методичні засоби реалізації різних блоків авторської моделі розвитку міжкультурної компетентності здобувачів освіти

Блок моделі	Методичні засоби	Результат
Концептуальний	Теоретико-філософські	Визначення теоретико-методологічної основи розвитку міжкультурної компетентності
Змістовий	Дидактичні, аналітичні, педагогічне планування	Підготовка програми навчального курсу з розвитку міжкультурної компетентності
Технологічний	Пошуково-аналітичні	Підбір дієвих методів, прийомів, технологій, видів та форм навчання
Результативний	Діагностичні	Визначення актуального рівня та динаміки розвитку міжкультурної компетентності

Комплекс практичних заходів розвитку міжкультурної компетентності розробляється у рамках реалізації змістового та технологічного блоків моделі, що відповідають за її інструментальне наповнення. При цьому передбачені у них методи, прийоми та засоби можуть бути диференційовані за критерієм максимальної дієвості та відповідності щодо розвитку основних компонентів запропонованої нами структури міжкультурної компетентності (табл. 2).

У процесі педагогічної роботи з метою розвитку міжкультурної компетентності слухачів особливий акцент необхідно робити на інтерактивні та активні методи навчання [3].

Таблиця 2

Рекомендовані педагогічні методи, прийоми та засоби розвитку передбачених моделлю компонентів міжкультурної компетентності

Компонент міжкультурної компетентності	Пріоритетні педагогічні методи, прийоми та засоби
ОСОБИСТІСНИЙ	Лекція, дискусія, рольові ігри, тренінг розвитку етнічної толерантності, зустрічі з представниками інших культур, самостійна робота над курсом
	Робота над індивідуальним проектом, лекція, дискусія, тренінг розвитку етнічної толерантності, зустрічі з представниками інших культур, тестування
АФЕКТИВНО-КОГНІТИВНИЙ	Підготовка творчих самозвітів, заснованих на власному досвіді, зустрічі з представниками інших культур, тренінг розвитку етнічної толерантності, створення презентацій
	Лекція, бесіда, дискусія, круглий стіл, брейнстормінг, рольові ігри, інтерактивне тестування
КОМУНІКАТИВНО-ДІЯЛЬНИСНИЙ	Моделювання практичних ситуацій міжкультурної взаємодії імітаційні, творчі та рольові ігри, метод ситуативного аналізу

Найбільш ефективними методами розвитку міжкультурної компетентності є майстер-класи (можливо спілкування з представниками інших культур), ділові та рольові ігри, що моделюють практичні ситуації міжкультурної взаємодії, тренінги розвитку міжкультурної сприйнятливості та толерантності, мультимедійні лекції з використанням аудіовізуальних матеріалів, практичні завдання, націлені на формування міжкультурної компетентності (розбір різноманітних ситуацій взаємодії, моделювання власної поведінки під час спілкування з іноземцем тощо). Інтерактивна діяльність спрямована на розвиток міжкультурної компетентності з урахуванням контексту майбутньої професійної зайнятості, охоплює широкий спектр різноманітних форм роботи: дискусії, рольові та ділові ігри, симуляції та кейси, проекти та презентації, використання інформаційно-комунікаційних технологій, що стимулюють слухачів до взаємодії з метою пошуку та обміну інформацією, рішення змодельованих в навчальній обстановці можливих конфліктних ситуацій на етнічному підґрунті, розвитку професійно значущих комунікативних навичок через актуалізацію та збагачення свого словникового запасу, долучення до ділового етикету та інших елементів культури іноземної країни

Ключовим продуктом змістового блоку концептуальної моделі розвитку міжкультурної компетентності майбутніх магістрів військового управління є авторський дистанційний спецкурс та тренінг, в основу яких були покладені принципові положення кожного блоку даної моделі та за допомогою якого була отримана можливість реалізувати нашу модель на практиці. До курсу розроблено типові Методичні рекомендації для самостійної роботи слухачів та робоча програма до курсу, що вже є адаптованою версією до використання у змішаному навчанні.

Метою спеціального навчального курсу є розвиток міжкультурної компетентності майбутніх магістрів військового управління, як необхідної складової професійної компетентності. Результатом є, підвищення ефективності взаємодії представників різних культур, культури мислення і рівня професійної підготовки; ознайомлення з ключовими

проблемами міжкультурної комунікації.

Курс спрямований на розвиток і систематизацію знань, що сприяють розширенню уявлення майбутніх магістрів військового управління про особливості міжкультурної комунікації та ефективної взаємодії у сучасному міжкультурному просторі. Опрацювання курсу сприяє набуттю навичок теоретичного осмислення міжкультурної взаємодії, здатності до аналізу, узагальнення інформації, розвитку у слухачів усвідомлення особливостей рідної культури та розуміння відмінностей інших культур, розвитку особистості що здатна до ефективної співпраці з представниками інших культур, успішному подоланню бар'єрів і конфліктів у спілкуванні, а також розвитку толерантності, професійної та особистісної мотивації до самореалізації і самоактуалізації. Програмою передбачено ознайомлення з досягненнями зарубіжних і вітчизняних науковців в цієї галузі, а також розвиток практичних навичок, щодо міжкультурної комунікації з урахуванням національних традицій та ментальності.

Усі завдання курсу поділяються на методологічні, пізнавальні та практичні.

Методологічні завдання: ознайомити слухачів з історією виникнення та теоретичними засадами основ міжкультурної комунікації; ознайомити з підходами до міжкультурної комунікації.

Пізнавальні завдання: розвинути культурну сприйнятливість, здатність до правильної інтерпретації різноманітних видів комунікативної поведінки; сприяти набуттю у слухачів умінь застосовувати функції посередників у міжкультурному просторі комунікації.

Практичні завдання: розвинути вміння й навички застосування на практиці отриманих знань в конкретній ситуації міжкультурного спілкування у різних сферах діяльності: загальнокультурної, професійної.

Значна увага приділяється практичному, прикладному характеру курсу, що дасть можливість кожному слухачеві визначати шляхи формування розвитку особистісного творчого потенціалу для професійної діяльності. Цьому сприяють практичні завдання, тестування, проведення дискусій, опитування, розв'язання кейсів (метод ситуативного моделювання).

У процесі вивчення курсу перевага надається активному навчанню, основою яких є методи, що мають стимулюючий вплив на пізнавальну діяльність слухачів, залучають кожного учасника в розумову або поведінкову активність. У процесі такого навчання розвивається комунікаційний потенціал; вміння вирішувати проблеми, як самостійно, так колективно, зокрема із залученням активних методів як способів активізації пізнавальної діяльності [4].

Методи контролю як способи діагностичної діяльності дозволяють здійснювати зворотній зв'язок у процесі навчання з метою отримання даних про успішність навчання, ефективність навчального процесу. Вони забезпечують систематичне, повне, точне і оперативне отримання інформації про навчальний процес. Викладання дистанційного спецкурсу здійснюється на основі сучасних методів, засобів та прийомів навчання, які сприяють реалізації поставленої мети й передбачають такі методи контролю: методи тестового контролю, метод інтерактивного контролю (застосування інтерактивних програмних технологій).

Отже, впровадження моделі розвитку міжкультурної компетентності майбутніх магістрів військового управління потребує дотримання ряду методичних вимог, ключовими з яких є використання сучасних методів активного та інтерактивного навчання, чітка диференціація педагогічних прийомів та засобів за компонентами міжкультурної компетентності, послідовна реалізація кожного блоку запропонованої моделі. На формуальному етапі педагогічного експерименту організований педагогічний вплив на експериментальну групу досліджуваних здійснювався з урахуванням викладених методичних рекомендацій щодо застосування методів формування міжкультурної компетентності. Тому можна стверджувати, що ефективність запропонованих методичних рекомендацій була

переконливо доведена емпіричним шляхом, що дозволяє впроваджувати їх у практику освітнього процесу.

Виконання запропонованої методики дає змогу забезпечити оновлення змісту професійної підготовки майбутніх магістрів військового управління, реалізації сучасних освітніх запитів стосовно виконання вимог Політики Міністерства оборони України у сфері військової освіти [5].

Список використаних джерел

1. Декларація принципів толерантності. Затверджена резолюцією 5.61 Генеральної конференції ЮНЕСКО від 16 листопада 1995 р. Електронний ресурс. Режим доступу. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_503.
2. Скрипнікова В.О. Моделювання процесу розвитку міжкультурної компетентності. Педагогічні науки, збірник наукових праць Херсонський державний університет. Херсон, 2021. С.120-128.
3. Скрипнікова В.О. Особливості застосування інформаційно-комунікаційних технологій у розвитку міжкультурної компетентності. Збірник матеріалів НПК, 9 квітня 2021 року. Одеса, 2021. С.57-60.
4. Дичківська І. М. Інноваційні педагогічні технології: підручник. 2-ге вид., допов. Київ, Академвидав, 2012. С. 352.
5. Політика Міністерства оборони у сфері освіти від 15.12.2021. Режим доступу https://www.mil.gov.ua/content/education/politika_mou_osvita.pdf.

Снігур Л. А., професор кафедри гуманітарних та соціально-економічних наук Військової академії доктор психологічних наук

Остапчук Т. С., начальник кафедри ГСЕД Військової академії, кандидат педагогічних наук

Слівінський Я. С., викладач кафедри фізичної підготовки Військової академії

ПСИХОЛОГО-НАЦІОЛОГІЧНІ ОСНОВИ УДОСКОНАЛЕННЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНИХ ЗАСАД ПРОФЕСІЙНОЇ ВІЙСЬКОВОЇ ОСВІТИ

Актуальність питань удосконалення теоретико-методологічних засад військової освіти пояснюється воєнними викликами та переходом від пострадянського періоду до автентично-національної побудови процесу навчання, виховання, психологічної підготовки та розвитку офіцерів.

Метою даної роботи є визначення націоналістичних методологічних підстав для удосконалення теорії і методики професійної військової освіти.

Завданнями : виокремити базові конструкти смислового наповнення педагогічного процесу підготовки та перепідготовки офіцерів.

В умовах глобалізованого світу, посилення міграційних процесів та військових викликів, розвитку дистанційної освіти, формалізованих і неформалізованих форм навчання, постає необхідність формування відповідної методології як сукупності основоположних принципів побудови методики будь-якої роботи. Ці базові принципи є філософськими (як загальнонаукові уявлення про воїна і офіцера), так і суто спеціальні, відповідно до теоретичної бази і методик окремої галузі знань (окремо, наприклад вогневої підготовки, педагогіки, мовної підготовки,

тактичної тощо).

Філософська основа теоретичної підготовки містить уявлення про філософію людини – захисника України на основі сучасних філософських та психологічних знань, що віддзеркалюють національне бачення особистості професійного воїна захисника та умови його формування як громадянина і патріота.

Методологічною філософською основою стали положення П. Юркевича про кордоцентричність української нації та Г. Сковороди про споріднену діяльність; психологічною – положення про інструментальність та термінальність як поняття, що описують різні види цінностей в прийнятій ним моделі ціннісних орієнтацій (М. Рокича).

Використання цінностей – інструментів для досягнення цілей призводить до формування певних якостей людини, які з одної сторони формують натуру воїна і переможця в комплексній взаємодії відповідних якостей, з іншої – стають механізмами подальшого професійного і життєвого поступу офіцера. В якості таких цінностей індивідуально стають: сила, швидкість, витривалість; якості – мужній, професійний, відповідальний, виважений, стійкий, вірний.

Якщо методика спеціальної підготовки може бути значною мірою запозиченою, теорія – враховувати кращий світовий досвід, то формування громадянина-патріота України визначається національним фундаментом в розуміння людини і того, що і хто стає провідниками на цьому шляху. Побудова теоретичних та методичних конструкцій у навчальному процесі вищої військової школи без врахування національної методології та національного в спеціальній психологічній підготовці перетворюється на зусилля формування особистості потенційного зрадника чи ворога.

Теоретико-методичні конструкції мають передбачати ієрархію цінностей, які у вищій військовій освіті офіцера на різних щаблях його удосконалення представлені в Доктрині розвитку лідерства у Збройних Силах України, досвіду загону спеціального призначення Національної Гвардії України «Азов». Армійські цінності: честь, братерство, відвага, відданість [1; с.12-13]. Цінності військового лідера надають можливість оцінювати дійсність та орієнтуватися в ній. Разом з тим, традиційно цінності поділяють на цінності-цілі та цінності – засоби.

1. Термінальні (цінності-цілі):
 2. Віра (в переможну силу добра, Творця і творення світу, ...
 3. Свобода та Воля Українського народу.
 4. Відповідальність за збереження української держави та гідності українського народу.
 5. Відповідальність за особовий склад, його готовність до виконання поставлених завдань та збереження власного життя.
 6. Особистість захисника країни. Культурно-мистецький підхід.
 7. Любов до України.
 8. Професіоналізм.
 9. Науковість.
2. Інструментальні (цінності-засоби):
1. Совість.

Духовність як передача у рідному українському слові морального і життєвого досвіду власного народу (О.Потебня, К.Ушинський). Рідне слово як головний конструкт буття (за публічним визнанням Ш.Амоноашвілі .К.Ушинський – український педагог, фундатор – один з семи кращих педагогів світу).

Духовність (в значенні розуміння основоположного стану морального полюсу як надситуативного бадьорого конструктивного емоційного стану готовності до подолання труднощів на шляху до свідомо прийнятої мети).

Загальне знання закономірностей «духового» (І.Фаріон) світу через відповідні факультативні курси та надання програм для самоосвіти.

2. Творчість, креативність і влучна ініціатива як принципи підготовки і перепідготовки українського офіцера. В педагогічному процесі військового вищого навчального закладу слід максимально надавати можливості творчості і розумної ініціативи для ствердження власного волевиявлення і самореалізації, прояву якостей командирського лідерства.

3. Заохочення офіцерів до прийняття на себе відповідальності за захист державних символів – культури, мови та підтримання проявів захисту держави.

4. Заохочення офіцерів до підтримання свідомої дисципліни у виконання навчальних завдань та здоровому способі життя.

5. Розширення можливості офіцерів пишати представниками власного народу (знайомити і актуалізувати українські персоналії з опорою на позитивне на основі ютуб-проектів Ірини Фаріон «Ген Українців» і «Велич особистості»).

6. Формування українськості, в якій головне: Я концепція – українець.

При цьому методологічною є праця А. Шептицького «Українська хата» про принципи загального устрою українського буття. Важливим є також принцип укорінення (С.Вейль) через самоствердження у різних часових і просторових сферах власної країни – соціальних, матеріальних, територіально-географічних тощо.

Сприяння зацікавленості національним світом – культурою, мистецтвом, мовою, історією на рівні національної дотичності, попри національне походження з інших національних культур. З метою ствердження «національного обличчя», чітке розуміння розподілення національно свідомих українців, патріотів України різного національного походження та діаспор різних народів при зайнятті посад, особливо вчительського та освітнього напрямку, - у публічній сфері, роботі, навчанні та розподіленні соціальних і матеріальних благ.

7. Обирання діяльності, в якій проявлено здібності, є значний потенціал та бажання діяти у цьому напрямку («спорідненої діяльності» за Г.Сковородою, діяльності «відчуття потоку» - Чіксентміхайм) при готовності до змін, що відбуваються.

Таким чином, базовими, ключовими поняттями мети процесу підготовки та перепідготовки є : Я- українець, совість, професіоналізм, відповідальність за державу і людей, особиста дисципліна, національна культура, збереження здоров'я, допомога у високій організації власного вільного часу. Саме це надає можливість свято і непорушно додержуватися Конституції України та законів України, Військової присяги, віддано служити Українському народові, сумлінно і чесно виконувати військовий обов'язок.

Антицінностями і факторами, що розвалюють якість процесу є формалізм (у тому числі формальна відповідність посаді), бюрократизм, паперова творчість, комерціалізація наукової діяльності, перевантаження слухачів та тих, хто навчається без реального врахування викладачем витрат фактичного часу на виконання навчальних завдань тими, хто навчається;

8. Вивищення спрямованості на служіння (життя «для країни») у діяльності над матеріально зацікавленою позицію заробітчани різних діаспор (прибуток «з країни»).

9. Вивищити авторство і компетентність та спроможність науковця давати авторський продукт першоджерельної новизни. Інструментом поступу продуктивної науки є принцип опори на домінуючий «голос автора» у публікаціях здобувачів на відповідну атестацію (науковий статус чи посаду).

Інструменти : для органічного включення в національний енергетично-інформаційний простір подорожі по унікальним місцям України; проживання в «оазі» автентичного сучасного національного простору (мовленевому, природному, рекреаційному – в середньому від 12 до 24 днів. При цьому важливо змістове – ідейне націологічне наповнення.

Трансцендентність цінностей досягається застосуванням методу біографічних даних

національно значущих персон та читанням їх першоджерельних праць, таких як Ю.Липи «Призначення України» тощо для усвідомлення цінностей, що сягають за межі власного життя.

Організаційний простір спрямованості діяльності офіцера реалізується в індивідуальному принципі виділення необхідного часу у добовому часі відповідно визначеної мети (Ф.Зімбардо).

Коммунікативний простір визначається формуванням команди відповідно життєво значущої мети («де двоє зібрались в ім'я моє») – спільна мета, взаємодія, відповідальність.

Протидія заорганізованості здійснюється вільним вибором, обиранням емоційно-привабливої власної мети, навіть в умовах дефіциту часу при виконанні поставлених завдань.

Опанування відчуттями «Я є», «один в полі воїн», свідоме і добровільне обирання односторонньої відповідно обраної мети як основа формування команди, уникнення зовнішнього нав'язливого спілкування реалізується комунікативним компонентом лідерської діяльності. Діалогова природа свідомості дозволяє сформулювати ефективну навіть одноосібну дію на позитивному началі. Людина у своїй свідомості ніколи не сама. Конструювання гармонійних природо відповідних, у тому числі, відповідних соціальної природи основ побудови держав, сім'ї, соціальної дії (територіальної громади тощо), конструюючої взаємоважливої взаємодії з наступним поколінням стає важливим підґрунтям національної безпеки.

Відповідно вчення І. Павлова про першу і другу сигнальну систему – слово є основою функціонування всієї пізнавальної сфери, ментального та інтелектуального просторів і емоційно-вольової регуляції.

При цьому мовлення розглядається як державотворча основа («Без мови рідної, юначе, й народу нашого нема...» в важливій мовленнєвій складовій сучасного освітнього процесу. Актуальним є контроль настрою та причин емоційного стану, усвідомлення емоцій. Серед них особливе розуміння рівнів, видів та природи страху (за К.Д.Ушинським) бачення проявів провини через варіативну поведінку особистості, конструктивізація страху і вибухлова точок опору стресостійкості (М.Лаад).

Список використаних джерел

1. Доктрина розвитку військового лідерства у Збройних Силах України: затверджена начальником Генерального штабу Збройних Сил України 01.12.2020. Київ, 2020. 23 с. : [https://dovidnykmpz.info > uploads > 2020/12.- С](https://dovidnykmpz.info/uploads/2020/12.-С).

Сова М.О., професор кафедри психології, педагогіки та соціології Державного податкового університету, доктор педагогічних наук, професор

ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ МАЙБУТНІХ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ДО БОЙОВИХ ДІЙ

Війна на території України та військові конфлікти, що відбуваються на різних континентах і країнах світу, зумовлюють потребу в удосконаленні психологічної підготовки майбутніх захисників Вітчизни до виконання оперативних завдань в умовах бойових дій. Екстремальний режим діяльності в небезпечних умовах передбачає значне фізичне та психічне навантаження, що впливає на зміни у функціонуванні організму, виникнення негативних психологічних станів, призводить до втрати працездатності, зниження рівня готовності до оперативного реагування та успішності бойової діяльності.

Певна річ, такі наслідки варто передбачати й враховувати під час організації освітнього процесу, спрямованого на формування психологічної готовності майбутніх офіцерів до бойових дій. Цей складний феномен характеризує активний стан людини, який виражається у: сформованості здатності до саморегуляції та самоконтролю внутрішнього стану, до мобілізації волі та управління власною поведінкою; проявах психологічної надійності та емоційної стійкості до стресів та інших психічних розладів; сформованості навичок бойового реагування та здатності до самореалізації індивідуальних ресурсів під час виконання оперативних завдань. Тому актуальності набуває дослідження проблеми удосконалення психологічної підготовки здобувачів вищої освіти до дій в екстремальних умовах бойової діяльності.

Аналіз останніх досліджень та публікацій показав, що проблему спеціальної підготовки майбутніх військовослужбовців досліджували В. В. Вус [1], К. А. Задорожній [2], О. М. Кокун [3], В. С. Рижиков [4].

Проте результати аналізу наукових праць свідчать про недостатню розробленість психологічних механізмів підготовки майбутніх військовослужбовців до бойових дій, зокрема, формування навичок бойового реагування. У зв'язку з цим організація освітнього процесу в даному аспекті та визначення психологічного механізму його удосконалення стала предметом психолого-педагогічного дослідження.

Мета дослідження полягає у вдосконаленні методики формування психологічної готовності майбутніх військовослужбовців до бойових дій.

Насамперед для досягнення поставленої мети варто розглянути сутність поняття психологічної готовності до бойових дій. Узагальнення теоретичних положень дозволяє інтерпретувати це поняття як активний психологічний стан, що характеризується мобілізацією внутрішніх ресурсів на ефективне та якісне виконання обов'язків, які пред'являються до виконання оперативних завдань бойової діяльності.

Структурна конкретизація даного феномена дозволяє розглядати його у таких аспектах: по-перше, як системний стан психологічних компонентів структури бойової діяльності, що забезпечують регуляцію процесу її виконання; по-друге, як динамічну психологічну структуру, що включає комплекс особистісних характеристик, взаємозв'язок яких визначає тимчасові, динамічні та ресурсні ознаки бойової активності.

Специфіка психологічної готовності до виконання оперативних завдань бойової діяльності полягає в тому, що майбутній військовослужбовець має бути готовим як до виконання службових обов'язків, так і до здійснення організаційних, психологічних і управлінських функцій у навчально-бойовій діяльності.

Психологічна готовність як усвідомлене відображення внутрішнього потенціалу забезпечує:

- формування особистісного сенсу для участі в бойовій діяльності;

- своєчасність здійснення поточних бойових дій;

- ситуативну й психологічну стійкість, регулювання дій в екстремальних умовах;

- відновлення вихідних показників психологічної структури діяльності після виконання оперативних завдань.

Аналізуючи методичну систему психологічної підготовки майбутніх військовослужбовців до виконання оперативних завдань бойової діяльності, слід виокремити такі компоненти:

- психологічна оцінка та діагностика особистісних якостей;

- психологічна підготовка на чотирьох рівнях регулювання навчальної діяльності – мотиваційно-ціннісному, емоційно-вольовому, ситуативно-орієнтовному та операційно-виконавчому;

- психологічний супровід процесу освітнього процесу.

До психологічних механізмів формування психологічної готовності майбутнього

військовослужбовця варто віднести такі рефлексивні дії – самооцінка, самоконтроль, саморегуляція, самоврядування, які повинні бути включені у всі форми оптимізації психічних явищ.

Дія рефлексивних механізмів підпорядковується ієрархічному принципу організації, відповідно до якого подаються на різних рівнях функціонування психіки: від перебігу окремих пізнавальних процесів до вибору мотивів поведінки.

Самоаналіз, самоконтроль та саморегуляція сприяють своєчасному запобіганню або виявленню вже скоєних помилок при виконанні оперативних завдань.

Зауважимо, що визначальним психологічним механізмом готовності до виконання оперативних завдань в екстремальних умовах виступає бойове реагування – цілеспрямована, скоординована діяльність учасників бойових дій щодо організації їх оптимального функціонування під час виконання завдань бойової діяльності.

В екстремальних ситуаціях бойового реагування на психіку майбутніх військовослужбовців впливають такі фактори, як тривога, небезпека, раптовість, невизначеність, швидкий темп виконання оперативних дій, дефіцит часу та інформації, втома, підвищена відповідальність. Подоланню негативного впливу зазначених факторів на успішність діяльності зі застосуванням зброї, адекватності функціонування за мінімальних фізичних та психічних витрат сприяє оволодіння навичками бойового реагування.

Сутність поняття «навички бойового реагування» розглядається як автоматизований психомоторний спосіб діяльності, оволодіння яким передбачає управління зброєю, спецзасобами та фізичною силою, а також мобілізацію внутрішніх (емоційно-вольових та інтелектуальних) ресурсів і оперативне прийняття рішень під час виконання завдань бойової діяльності, контроль динаміки конфлікту чи екстремальної ситуації.

Компонентна структура «навичок бойового реагування» (далі НБР) представлена трьома складовими:

- 1) фізичний компонент – представлений сформованістю умінь виявляти свої фізичні якості (силу, легкість, гнучкість);
- 2) емоційно-вольовий компонент – що виражається в умінні регулювати й контролювати свій емоційний стан, проявляти психологічну стійкість та волю;
- 3) інтелектуальний компонент – що включає способи сприйняття екстремальних обставин, оцінку ситуації, вибір оптимального рішення, організацію дій, розумові операції та рефлексивний аналіз бойової діяльності.

Організація освітнього процесу з формування НБР ґрунтується на закономірностях, що відображають взаємозв'язки етапів і варіантів розвитку небезпечної ситуації. Ці взаємозв'язки визначаються, з одного боку, силовою (озброєною) протидією майбутнього військовослужбовця та його «противника» і з іншого – напрямами дій залежно від результативності попередніх дій.

Для формування НБР варто пропонувати методіку формування у майбутніх військовослужбовців готовності до бойової діяльності, використання якої передбачає вирішення таких завдань: апробація практичних моделей екстремальних ситуацій; імітація екстремальних умов бойової діяльності; діагностика рівнів сформованості НБР; розробка варіантів розміщення спеціалізованої лінії перешкод («лабіринту»); аналіз та оцінка рівнів сформованості НБР в умовах психологічних навантажень.

Логіку і послідовність процесу формування НБР складають такі етапи психологічної роботи: 1) виявлення вихідного рівня сформованості НБР; 2) прогнозування результатів сформованості НБР; 3) вивчення особистісних характеристик та індивідуального ресурсу майбутнього військовослужбовця, можливості мобілізації його зусиль; 4) використання інтерактивних форм та методів формування НБР; 5) аналіз результатів.

Для відтворення психологічних чинників екстремальної ситуації варто

використовувати методи, завдяки яким моделюються умови бойової діяльності:

словесно-логічні методи – моделювання психологічного впливу на групу або особу за допомогою вербальних засобів;

наочні методи – показ озброєнь, спецзасобів, прикладів виконання оперативних завдань бойових дій;

комп'ютерні методи – комп'ютерне моделювання психологічних факторів бойової діяльності для вирішення оперативних завдань;

ділові ігри – імітаційне моделювання екстремальних ситуацій; – тренажерні методи;

бойові методи – навчання з використанням зброї, технічних засобів;

методи регуляції психічних станів, реалізація яких здійснюється з використанням прийомів розвитку саморегуляції та самонавіювання, аутогенного, психорегулюючого та психом'язового тренування.

Удосконаленню процесу формування НБР сприяє використання методів, спрямованих на активне включення в імітовану екстремальну ситуацію для виконання оперативних завдань:

демонстраційні, – спрямовані на з'ясування умов бойової діяльності (показ дії, демонстрація способів і засобів її виконання, тренування);

умовно-ситуаційні, – завдяки яким сприймається логіка бойових дій, здійснюється відпрацювання способів оперативної взаємодії (вирішення ситуаційних завдань, професійні ігри, тренінги, тактичні навчання);

створення «реальних ситуацій», – за допомогою яких здійснюється формування готовності до виконання реальних навчально-бойових завдань за умов, що імітують бойові дії.

Комплексне використання вказаних методів забезпечує формування у майбутніх військовослужбовців психологічної стійкості, здатності до мобілізації вольових зусиль, саморегуляції та самоконтролю власної поведінки в екстремальних ситуаціях, мотивації до оволодіння НБР та оперативними способами бойової діяльності.

Отже, вдосконалення процесу формування психологічної готовності майбутніх військовослужбовців до бойової діяльності здійснюється завдяки удосконаленню методики формування навичок бойового реагування під час виконання оперативних завдань в екстремальних умовах.

Список використаних джерел

1. Вус В. В. Терапевтичний потенціал малих груп у збереженні психічного здоров'я учасників бойових дій на сході України: аксіологічний підхід. Наукові студії із соціальної та політичної психології. 2019. № 43(46). С. 95–106. URL: [https://doi.org/10.33120/ssj.vi43\(46\).28](https://doi.org/10.33120/ssj.vi43(46).28)

2. Задорожній К. А. Психологічна підготовка військовослужбовців України: сучасні наукові підходи, теорія, діагностування, практика / Актуальні проблеми психології. Том I. Випуск 56. С. 9–13. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v1/i56/4.pdf>.

3. Кокун О. М., Агаєв Н. А., Пішко І. О., Лозінська Н. С. Основи психологічної допомоги військовослужбовцям в умовах бойових дій: методичний посібник. К.: НДЦ ГП ЗСУ, 2015. 170 с.

4. Рижиков В. С. Методика використання «мозкового штурму» на семінарських заняттях в професійній підготовці у вищих військових навчальних закладах (ВВНЗ). Молодь і ринок. 2018. № 5 (160). С. 26–31

Філіпов В. К., провідний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії соціально гуманітарних проблем кафедри суспільних наук гуманітарного інституту Національного університету оборони України, кандидат історичних наук, доцент

ФІЛОСОФСЬКА МЕТОДОЛОГІЯ СУЧАСНОЇ ОСВІТИ

Сучасна Україна перебуває в стані пошуку свого шляху розвитку, налагоджує культурні, економічні, політичні, суспільні та ін. внутрішні і зовнішні зв'язки.

Реформування суспільства характеризується неминучістю удосконалення форм та умов життєдіяльності людини, залучення усіх громадян у процес соціальної творчості.

У переломні періоди історії, коли старі ідеологічні й психологічні стереотипи змінюються на нову систему поглядів і цінностей, відкривається реальна можливість гуманізації соціальної сфери, реалізації особистісного потенціалу кожного громадянина нашої держави. Тут важливо відзначити, що на певному етапі історичного розвитку людства сформувалось наукове пізнання. Воно виникає лише на певному етапі історичного розвитку людства.

Завданням українського суспільства на сучасному етапі є соціальна модернізація, тобто цілеспрямований еволюційний рух до сучасних цивілізованих структур та станів. Підстави для цього містяться в структурах свідомості та ціннісних орієнтаціях - цих найвищих регуляторах людської діяльності, вивчення яких може бути здійснено з соціально-філософських, соціологічних та психологічних позицій.

Нині в суспільній та індивідуальній свідомості відбувається руйнування традиційних ціннісних норм, витіснення їх новими.

Конкурентоспроможною в майбутньому буде людина, яка опанувала основи наук, володіє новітніми способами сприйняття й передачі інформації, освічена і практично підготовлена, насамперед у професійному, мовному та світоглядному контексті. Саме в такому ключі розгортаються світові трансформаційні процеси в системі освіти, науки й інформаційних технологій.

Особливо гостро сьогодні постають проблеми розвитку вищої освіти, тому що розвиток та поширення нових технологій, істотно змінюють як вимоги до фахівців, так і методи навчання. Ця система надає всім бажаючим можливість вільного доступу в зручному режимі до якісної освіти будь-яких рівнів та напрямів багатьма мовами незалежно від місцезнаходження того хто навчається.

Зрозуміло, що ці зміни потребують суттєвого переосмислення місця університетів у суспільстві, форм і методів їх роботи, структури та змісту освітніх, наукових та інших програм. Загалом, можливо говорити про необхідність зміни існуючих уявлень про місію університетів у сучасному світі.

Конкурентоспроможною в майбутньому буде людина, яка опанувала основи наук, володіє новітніми способами сприйняття й передачі інформації, освічена і практично підготовлена, насамперед у професійному, мовному та світоглядному контексті. Саме в такому ключі розгортаються світові трансформаційні процеси в системі освіти, науки й інформаційних технологій.

Відбувається принципова зміна змісту освіти, його переорієнтація на людські, життєві цінності. Гуманізація освіти має багато вимірів. Центральна магістраль гуманізації проходить через зміст освіти: від фізики і математики та інших природничо-технічних (інженерних, технологічних) дисциплін — до філософії, соціології, правознавства, до всієї гуманітарної складової системи освіти у вузькому значенні цього поняття.

Місії університетів у сучасному світі є комплексними і охоплюють принаймні такі головні цілі:

- формування світогляду і виховання молоді;
- професійну підготовку та перепідготовку фахівців;
- фундаментальні та прикладні наукові дослідження, збереження й структурування наявних знань, інноваційну діяльність у різних сферах;
- соціалізацію молоді.

Список використаних джерел

1. Андрущенко Т. В. Ціннісна палітра та основні категорії сучасної європейської освіти / Т. В. Андрущенко // Гілея. К., 2015. № 103. С. 256– 261.
2. Бабак В., Лузік Е. Фундаментальна підготовка в сучасному університеті: традиції та перспективи // Вища освіта України. 2003. № 1 С.78–83.
3. Вища освіта України: ризики, сподівання, успіхи : монографія / [М. Б. Євтух та ін.] ; Нац. Акад. пед. наук України [та ін.]. К. : Інтерсервіс, 2015. 418 с.
4. Терентьєва Н. О. Розвиток університетської освіти в Україні: історія, сучасність, тенденції : монографія / Наталія Терентьєва ; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т вищ. освіти. – К. : Інтерсервіс, 2015. – 427
5. Кравченко О. І. Етапи розроблення стратегії розвитку університету // О. І. Кравченко // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Педагогіка, психологія, філософія. К., 2015. Вип. 208, ч. 2. С. 128–136.
6. Яблонський В. А. Проблеми розвитку вищої освіти XXI століття: стан і перспективи / В. А. Яблонський, О. В. Яблонська // Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Педагогіка, психологія, філософія. К., 2015. Вип. 208, ч. 2. С. 402–412.

*Ярошов М. І., слухач гуманітарного інституту
Національного університету оборони України, майор*

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ПІДГОТОВКУ ВІЙСЬКОВИХ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ КОМП'ЮТЕРНО-ОРІЄНТОВАНОГО НАВЧАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА

Однією з найважливіших характеристик, що відповідає сучасному інформаційному суспільству є глобалізація та інформатизація комунікаційного простору. Цей мега тренд має суттєвий вплив на всі сфери життя сучасного суспільства: соціальні, політичні, економічні процеси, у тому числі й на освітні системи та процеси. Виклики, що утворені сучасними інформаційно-телекомунікаційними технологіями, комп'ютерними мережами ставлять перед освітянами нові випробування. Нова реальність інформаційно-комп'ютерних технологій поставила перед системою військової освіти низку серйозних проблем, які змушують науковців педагогів шукати шляхи подальшої продуктивної діяльності. Вплив глобалізаційних процесів на наше життя став настільки потужним, що змушує підлаштовуватися до нових реалій всю соціальну систему, адже мова вже йде не тільки про запровадження нових інформаційних технологій, що покликані полегшити людині життя, а й про розвиток нового типу мислення, зміну духовно-культурного простору життя. Зупевненістю можемо стверджувати, що сьогодні комп'ютер став продовженням людини, доповнюючи її можливості допомагаючи їй як у побуті так і професійній діяльності та навчанні.

Розв'язана росієювійна проти України, необхідність оборони нашої держави, захисту територіальної цілісності та незалежності висувають додаткові вимоги до ефективності

комплектування Збройних Сил України висококваліфікованими фахівцями. Актуальності набувають завдання, які пов'язані з підвищенням якості військової освіти, удосконаленням форм та засобів організації освітнього процесу. Окреслені завдання актуалізують важливість доцільного та ефективного використання в освітніх процесах сучасних інформаційних технологій. Удосконалення методики викладання дисциплін у ВВНЗ на основі використання комп'ютерно-орієнтованого навчального середовища дозволить забезпечити розширення освітнього простору, економічно-доцільне використання ресурсів та навчально-матеріальної бази ВВНЗ, індивідуалізацію навчання.

Розгляд концептуальних підходів удосконалення освітніх процесів на основі запровадження сучасних інформаційних технологій стали предметом досліджень В. Кременя, В. Бикова, І. Войтовича, Н. Ничкало та інших.

Зокрема вчені виокремлюють і означають базові категорії щодо застосування в освітньому контексті понять простір та середовище. Під навчальним середовищем навчального закладу вчені розуміють "елемент педагогічної системи, – штучно і цілеспрямовано побудований в навчальному закладі суттєвий оточуючий здобувача освіти простір (що не включає його самого), в якому здійснюється освітній процес та створені необхідні і достатні для його учасників умови щодо ефективного і безпечного досягнення цілей навчання і виховання. Відображаючи людиноцентристську освітню парадигму, центральною фігурою в педагогічному процесі є здобувачі освіти, заради яких навчальне середовище створюється, функціонує і розвивається, в інтересах якого розглядається і досліджується. Саме через це цілі побудови, функціонування і розвитку навчального середовища підпорядковані навчально-виховним цілям відповідних педагогічних систем, зумовлюють його відповідний склад і структуру" [1, с. 10]. Дослідники підкреслюють важливість відповідності навчальних середовищ вимогам ефективності, доцільності та дотримання низки умов (психолого-педагогічних, матеріально-технічних, інформаційних тощо).

Вплив стрімкого розвитку сучасної науки, технологій, всеосяжне практичне застосування інформаційно-комунікаційних технологій у всіх сферах людської діяльності, формування на цій основі інформаційних суспільств, широкого впровадження в освітні системи набуває комп'ютерно-орієнтоване навчальне середовище.

Таким чином, під комп'ютерно-орієнтованим навчальним середовищем розуміємо складову освітнього простору навчального закладу основним елементом якого є інформаційно-телекомунікаційна комп'ютерна мережа (персональний комп'ютер, планшет, комп'ютерна мережа, програмне забезпечення, симулятори, тренажери тощо), що забезпечує необхідні матеріально-технічні та психолого-педагогічні, інформаційні умови освітнього процесу, покликана покращити процес формування необхідних професійних здатностей, передбачає набуття науково-педагогічними працівниками відповідних інформаційних компетентностей та удосконаленої методики викладання навчальної дисципліни.

Основними складовими комп'ютерно-орієнтованого навчального середовища, є:

- електронні освітні ресурси;
- засоби інформаційної підтримки навчальних дисциплін;
- засоби контролю та оцінювання рівня знань, вмінь і навичок;
- мультимедійні навчальні продукти;
- спеціалізоване програмне забезпечення;
- засоби комунікації між учасниками освітнього процесу;
- засоби підтримки мобільних пристроїв.

Комп'ютерно-орієнтоване навчальне середовище у системі військової освіти покликане забезпечувати підтримку таких форм навчання, як групове та самостійне навчання курсанта (студента, слухача), індивідуальне навчання, активне та фасилітативне навчання. Основними

завданнями цієї технології є навчити вчитися, подолати цифровий розрив між викладачем і здобувачем освіти, а також знизити собівартість навчання. Основними перепонами впровадження технологій комп'ютерно-орієнтованого навчального середовища є кошти на технічне обладнання та програмне забезпечення, значний час для підготування якісного навчального контенту, розроблення відповідних методик викладання та недостатня кваліфікація викладача.

Очікуваним результатом запровадження сучасних інформаційних технологій в освітній процес підготовки військових фахівців є зростання мотивації курсантів (студентів, слухачів) та ефективності засвоєння навчального змісту, безперервна інформаційна підготовка майбутніх військових фахівців, сформованість інтегрованих інформаційно-комунікаційних і професійних компетентностей відповідно до вимог держстандартів і підвищення рівня готовності випускників до професійної діяльності в екстремальних умовах.

Для підготовки майбутніх військових фахівців широкого застосування мають набути технології активно навчання, які характеризуються такими особливостями:

- мінімізація або відмова від традиційних форм навчання;

- проблемна технологія;

- об'єднання в інтерактивні групи для вирішення навчальних, квазіпрофесійних та навчально-професійних завдань;

- командні, ігрові методи навчання;

- новітні засоби діагностики та контролю, в тому числі й оцінювання компетентностей.

Активне навчання здатне забезпечити динамічність освітнього процесу, емоційно наситити заняття, досягти самостійності роботи курсантів (студентів), креативності підготовки, досягати інноваційності мислення та підвищувати цифрову грамотність здобувачів освіти.

Крім того, можливо, найосновнішою з інновацій в освітньому процесі підготовки майбутніх військових фахівців є загальновійськова підготовка. Вона передбачає:

- оволодіння основами загальновійськової тактики;

- формування вмінь та навичок роботи з військовою технікою та озброєнням;

- виконання навчальних завдань на об'єктах підвищеної небезпеки;

- навчання в умовах, наближених до бойових;

- психологічну підготовку;

- виконання стрілецьких вправ;

- практичне водіння бойових машин.

Практична підготовка із застосуванням комп'ютерно-орієнтованого навчального середовища дозволяє створити обставини, наближені до реальних бойових ситуацій, що стимулює курсантів (слухачів, студентів) до розумового навантаження та дає змогу відпрацювати необхідні професійні навички. Вона сприяє виробленню стійких навичок роботи зі зброєю, обладнанням і військовою технікою, підвищенню психологічної підготовленості, зосередженості, усвідомленню правил і заходів безпеки під час виконання практичних завдань на бойовій техніці та з бойовою зброєю.

Одним з прикладів реалізації інновацій у практичній підготовці є використання тренувального комплексу "Електронний стрілецький тир". Його застосування дозволяє належним чином підготувати курсанта до виконання стрілецьких вправ з бойової зброї. При цьому основна увага зосереджується на методиці власне стрільби, у той час коли виконання вправ одразу бойовою зброєю змушує викладача більше уваги приділяти правилам безпеки та психологічній підготовці, що не сприяє розвитку майстерної стрільби. Крім того, електронний тир має практично необмежений ресурс, що дозволяє виконувати вправу стільки раз скільки необхідно кожному окремому курсанту, щоб набути відповідних навичок.

Висновки. Раціональне поєднання традиційних та інноваційних методик у процесі

підготовки військових фахівців, інтеграція різних загальновійськових дисциплін шляхом застосування засобів комп'ютерного моделювання та імітації, впровадження інноваційних технологій сприяє формуванню готовності майбутніх офіцерів Збройних Сил до дій в бойових умовах. Комп'ютерно-орієнтоване навчальне середовище та активне навчання дають змогу підвищити ефективність навчально-пізнавальної діяльності та взаємодії учасників освітнього процесу. Практико орієнтована підготовка дає можливість курсантам (слухачам, студентам) не лише закріплення знань вмінь і навичок, а й формування військово-професійних компетентностей, необхідних для виконання професійних завдань у звичайних та екстремальних умовах.

Список використаних джерел

1. Кремень В.Г., Биков В.Ю. Категорії "простір" і "середовище": особливості модельного подання та освітнього застосування. Філософія освіти. Теорія і практика управління соціальними системами. 2013. № 2. С. 3-16.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ ПРАВОВОЇ РОБОТИ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ В ХОДІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

*Дробіна І. О., ад'юнкт кафедри правового забезпечення
Національного університету оборони України,
підполковник*

МОРАЛЬНО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ НАГОРОДЖЕННЯ ВОЛОНТЕРІВ, ЯКІ НАДАЮТЬ ВОЛОНТЕРСЬКУ ДОПОМОГУ ЗБРОЙНИМ СИЛАМ УКРАЇНИ

Мета дослідження: Удосконалити нормативно-правове регулювання волонтерської діяльності в Збройних Силах України.

Об'єкт дослідження: Суспільні відносини у сфері нормативно-правового регулювання волонтерської діяльності в Збройних Силах України.

Проблемні питання:

1. Аналіз умов і факторів, що впливають на механізм волонтерської діяльності в Україні.
2. Оцінка стану порядку правового регулювання нагородження волонтерів, які надають волонтерську допомогу Збройним Силам України.
3. Рекомендації щодо удосконалення нормативно-правового регулювання нагородження волонтерів, які надають волонтерську допомогу Збройним Силам України.

В країні, де 8-й рік йде війна, питання волонтерства має не аби яке значення для суспільства та Збройних Сил України.

Згідно частини другої статті 17 Конституції України [1], оборона України, захист її суверенітету та територіальної цілісності і недоторканності покладаються на Збройні Сила України.

Разом з тим, відповідно до частини першої статті 65 Конституції України [1] захист Вітчизни, незалежності та територіальної цілісності України, шанування її державних символів є обов'язком громадян України.

В умовах воєнного стану волонтерство має велике значення.

Допомога волонтерів Збройним Силам України – це той потужний мобілізаційний ресурс, яким не змогла в повній мірі забезпечити Українське військо ані наша держава, ані наші західні союзники, які з початком збройного повномасштабного вторгнення Росії в Україну,

прорахувалися і очікували повторення Кримського сценарію.

З повномасштабним вторгненням Російської Федерації на територію України ворог відчув не тільки міць наших Збройних Сил України, а й згуртованість населення та готовність вистояти заради перемоги.

До чого ж тут «мораль» та «право» запитаєте Ви, коли під час війни все вирішує воєнна доцільність?

МОРАЛЬ (від лат. *moralis* – моральний, від *mores* – звичай, воля, закон, властивість) – духовно-культурний механізм регуляції поведінки особистості та груп соціальних за допомогою уявлень про належне, в яких узагальнено норми, цінності, зразки поведінки, принципи ставлення до інших індивідів і соціальних груп. [2]

Право є різновидом соціальних норм. Воно характеризується певними особливостями, що надають можливість визначити право як найважливіший засіб забезпечення життєдіяльності суспільства.

Дуже часто люди та держава забувають наскільки важливо заохочувати тих, хто працює на них. Заохочення демонструють наскільки держава та суспільство вміють цінувати людей. Волонтери теж повинні відчувати вдячність держави за свою працю. Це створює зворотній зв'язок та мотивує волонтерів.

Важливість питання заохочення волонтерів, які надають волонтерську допомогу Збройним Силам України, визнана не тільки на державному рівні, а й на рівні відзнаки їх діяльності громадськими та релігійними організаціями.

Військова психологія та Психологія катастроф пояснює готовність людей до ризику через наявність у людей у мозку системи підкріплення, яка складається з декількох центрів (серед яких є і центр задоволення), які відповідають за почуття задоволення через нагороду. Тобто коли людина за для досягнення мети виконує якусь послідовність дій і в решті решт досягає бажаного результату, вона отримує задоволення – і цим почуттям зобов'язана системі підкріплення.

Волонтерська діяльність – це час активної соціалізації, коли людина не просто обростає соціальними зв'язками, а й вчиться їх будувати, вчиняючи більш-менш самостійно із власної ініціативи. Цей час проводиться із товаришами по справі та кожний вчинок викликає живе схвалення з боку колег та іншого оточення. І все, що має значення у цей момент, – це «братерство», «товариство», єдність із власними Збройними Силами України, причетність до них, причетність до спільної перемоги та незламності.

Така соціалізація громадян України приносить не тільки моральне задоволення, а й породжує «широкий суспільний резонанс».

Тобто, волонтер отримує суспільну підтримку у вигляді схвалення його дій оточенням.

Дослідження доводять, що люди схильні ризикувати у двічі більше, коли вони роблять спільну справу і отримують за це громадське визнання.

Соціальна та історична психологія доводять нам, що індивіди у первісному суспільстві, які проходили певну ініціацію і отримували за це визнання оточуючих, отримували право носити видимі здалека відмінні знакові речі щодо свого особливого статусу: кольорові пір'я у зачісці, намисто з кіл диких тварин чи мушель, хутра тотемних тварин та іншого.

В сучасному світі функції таких статусних речей грають нагороди. І вони у волонтерів, які надають волонтерську допомогу Збройним Силам України, мають багату ступеневу природу від державних, відомчих до нагород органів місцевого самоврядування, громадських та релігійних об'єднань.

Виникає проблемне питання якими самими нагородами нагороджувати волонтерів, які надають волонтерську допомогу Збройним Силам України, адже ще донедавна не існувало спеціальних нагород для волонтерів і точилися наукові суперечки чи можна волонтерів нагороджувати нагородами, що визнаються як суто «військові», «бойові» або мають статус

державних? Наступним питанням було – а чим саме нагороджувати в умовах війни?

В статутах більшості нагород підстави для їх отримання описані надто розмито [3]. Варто також звернути увагу на нагородну практику і політику під час війни. Загалом досить багато орденів, медалів, відзнак та почесних звань активно використовуються задля нагородження волонтерів:

- орден князя Ярослава Мудрого IV ступеня;
- орден «За заслуги» III ступеня;
- орден Богдана Хмельницького III ступеня;
- орден «За мужність» III ступеня;
- орден княгині Ольги II та III ступеня;
- медаль «Захиснику Вітчизни»;
- медаль «За врятоване життя»;
- відзнака Президента України медаль «За працю і звитягу»;
- відзнака Президента України «За гуманітарну участь в антитерористичній операції»;
- відзнака Президента України - Хрест Івана Мазепи;
- відзнака Президента України – ювілейна медаль «25 років незалежності України»;
- почесна звання «Заслужений лікар України»;
- почесна звання «Заслужений працівник культури України»;
- почесна звання «Заслужений юрист України»;
- Почесна грамота та Грамота Верховної Ради України;
- Премія Кабінету Міністрів України за особливі досягнення молоді у розбудові України;
- відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства оборони України медаль «За сприяння Збройним Силам України», нагрудний знак «Знак пошани», «Вогнепальна зброя» [4];
- цінні подарунки Міністерства оборони України (годинники).

Разом з тим, процедура подання до нагородження волонтерів державними та відомчими нагородами досить складна і багато в чому відтворює колишню радянську [5].

На думку автора Порядок представлення до нагородження та вручення державних нагород України та Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства оборони України [4] в частині процедури підготовки та подання документів щодо заохочення волонтерів, які надають волонтерську допомогу Збройним Силам України, потребують значних змін у бік її спрощення та демократизації. Теж саме і стосується запровадження ведення та уточнення відповідних електронних реєстрів нагороджених осіб на кшталт вже напрацьованої громадськими об'єднаннями при поданні волонтерів до заохочень [6].

Так, наприклад Статутами нагород Всеукраїнського громадського об'єднання «КРАЇНА» [6] право нагороджувати вказаними громадськими нагородами надається:

- керівникам областей, районів, міст та сіл України;
- головам територіальних громад;
- головам громадських організацій та спілок;
- керівникам міністерств, відомств та силових структур України;
- командирам в/ч;
- начальникам/командирам правоохоронних та спеціальних підрозділів;
- керівникам підприємств державної та приватної форм власності,
- керівникам інших підприємств, установ та організацій, які є громадянами України.
- гідним громадянам України.

Вищевказаним особам, як представникам об'єднання громадян України, право нагороджувати надається за умов надання до Секретаріату Всеукраїнського громадського

об'єднання «КРАІНА» списку нагороджених за затвердженою формою в електронному вигляді. У 3-денний термін після отримання списків, керівнику організації, яка здійснила нагородження, надсилається Виписка з Наказу.

Слід відмітити, що командири військових частин активно використовують таку практику нагородження громадськими нагородами, про що свідчать дані відповідних реєстрів [6].

Що стосується нагородження волонтерів цінним подарунком – наручними годинниками із символікою Збройних Сил України, то не дивлячись на те, що цей правовий звичай вже досить розповсюджений і тривалий, разом з тим у правовій площині він так і залишається неврегульованим.

Нагородна справа волонтерів наближає суспільство до встановлення державно-громадського партнерства у сфері волонтерської діяльності.

Спроби спростити порядок нагородження волонтерів, які надають волонтерську допомогу Збройним Силам України, поки що в деякій мірі запроваджувалися виключно стосовно нагородження таких осіб державними нагородами – відзнаками Президента України «За гуманітарну участь в антитерористичній операції» та «За оборону України» [7].

Висновок:

Таким чином, слід констатувати, що існуюча на сьогодні система нагород волонтерів, які надають волонтерську допомогу Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації у Донецькій та Луганській областях в цілому відповідає їх реальному внеску.

Погляди на волонтерів як на щось другорядне і таке, що немає жодного відношення до Збройних Сил України спростовуються розгалуженою нагородною практикою щодо заохочення волонтерів за надання волонтерської допомоги Збройним Силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, дії правового режиму надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії російської федерації у Донецькій та Луганській областях, здійснення заходів, необхідних для забезпечення оборони України, захисту безпеки населення та інтересів держави у зв'язку з військовою агресією російської федерації проти України та/або іншої країни проти України.

Нормативно-правові акти які приймаються для врегулювання їх адміністративно-правового статусу не є цілісними, системними і не мають взаємоузгодженого характеру.

Водночас, офіційне та, насамперед, гідне визнання державою діяльності волонтерів саме на сучасному етапі є вкрай важливим елементом мотивації таких осіб, їх патріотичного виховання та згуртування, а також забезпечує стабільне та належне підтримання боєздатності Збройних Сил України та в цілому Воєнної організації держави.

Список використаних джерел

1. Конституція України від 28 червня 1996 року. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Надольний І. Ф. Моральне виховання студентів. К., 1985; Мулярчук Є. Буття людини – буття моральне // Генеза. Філософ. студії. Спецвип. 1995; Фуллер Л. Л. Мораль права / Пер. з англ. К., 1999; Малахов В. А. Етика: Курс лекцій: Навч. посіб. К., 2000; Шайгородський Ю. Ж. Суспільна мораль як система цінностей // Правові засади захисту особистіс. цінностей та сусп. моралі. К., 2007.

3. Михайличенко М.А. Законодавство України про державні нагороди і практика відзначення ними учасників АТО. Приватне та публічне право. 2017. № 1. С. 79-81.

4. Порядок представлення до нагородження та вручення державних нагород України, затверджений Указом Президента України від 19 лютого 2003 року №138/2003. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/138/2003#Text>;

Положення про відомчі заохочувальні відзнаки Міністерства оборони України, затверджене наказом Міністерства оборони України від 11.03.2013 № 165, зареєстрованим в Міністерстві юстиції України 25 березня 2013 р. за № 484/23016. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-13#Text>.

5. Дробіна І.О., Прохоренко М.М. Правові колізії у системі державних нагород волонтерів, які надають волонтерську допомогу Збройним Силам України // Юридичний вісник 3 (64) 2022. С 16- 22. Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://jrn1.nau.edu.ua/index.php/UV/article/view/16871/24189>.

6. Статути нагород Всеукраїнського громадського об'єднання «КРАЇНА». Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://vto-orden.com.ua/catalog/layer/ministerstvo-oboroni-ukrayini-centralnij-aparat->.

7. Указ Президента України від 17 лютого 2016 року № 54/2016 Про відзнаку Президента України "За гуманітарну участь в антитерористичній операції". Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/54/2016#Text>;

Указ Президента України від 5 серпня 2022 року № 559/2022 «Про відзнаку Президента України «За оборону України». Електронний ресурс. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/559/2022#Text>.